

JEVREJSKI ALMANAH
ZA GODINU 5686

I. GODIŠTE.

JEVREJSKI ALMANAH

ZA GODINU

5686
1925—1926

IZDAJE:

SAVEZ RABINA KRALJEVINE S. H. S.

UREDILI SU:

DR. LEOPOLD FISCHER, NADRABIN U VRŠCU

DR. MOJSIJE MARGEL, RABIN U ZAGREBU

I. GODIŠTE,

VRŠAC 1926.

NAKLADA SAVEZA RABINA KRALJEVINE S. H. S.

.....
COPYRIGHT 1925. BY.
SAVEZ RABINA KRALJEVINE S. H. S.
.....

ARTISTIČKI ZAVOD UD. J. E. KIRCHNER
— VRŠAC —

Sadržaj.

GOSPODA SARADNICI »JEVREJSKOG ALMANAHA« SAMI
ODGOVARAJU ZA OBLIK I SADRŽAJ SVOJIH RASPRAVA.

	Strana
Предговор	5
Fotografije	9
Jevrejski kalendar, sredió Dr. Isak Alcalay	17
Obredi za hram i dom u godini 5686., sastavio Dr. Leopold Fischer. Sefardske obrede zabilježio je u bilješkama Dr. Isak Alcalay	30
Die Gebräuche für den Tempel und für das jüdische Haus im Jahre 5686, zusammengestellt von Dr. Leopold Fischer. Die sefardischen Gebräuche in den Anmerkungen von Dr. Isak Alcalay	50
Nova Sinagoga »Bet Israel, napisao Dr. David Alcalay	73
»Young-India« Jung-Juda, napisao Dr. Julije Dohany	83
O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji, napisao Dr. La- voslav Sik	89
»Čudotvorni rabi« i »rebe«, napisao Dr. H. E. Kaufmann	102
O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Ko- ruškoj i Kranjskoj god. 1371—1496. s osobitim obzirom na ondašnje prilike u području današnje Slovenije, napi- sao Dr. H. Schulsinger	106
David Pardo, sarajevski haham, napisao Dr. M. Levy	118
Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj napisao Dr. Julije Diamant	127
Jevrejske knjige štampane u Beogradu. Прилози за културни живот београдских Јевреја у прошлом веку, написао Др. Исак Алкалај	132
Znanje i Biblija, napisao Dr. Hinko Urbach	145
Knjiga Samuel, napisao Dr. Gavro Schwarz	156
Rabinska poezija, napisao Dr. M. Margel	169
O važnosti pronalazaka iz vremena starog Orienta za jev- rejsku znanost, napisao Dr. Leopold Fischer	184
Svećenički zakoni Jezekijelovi u svom odnošaju spram tih zakona u Tori, napisao Dr. Lazar Margulies	197
Širenje židovske kulture medju poganima, napisao Dr. Ru- dolf Glück	205
Rabin i općina. Razmatranje na temelju biblije i izabiblijske znanosti, napisao Dr. Samuel Weszel	213

Sličica iz 30 godišnjeg rata, napisao Dr. Bernhard Šik . . .	222
Prevod iz talmudske hagade preveo I. L. Deutsch . . .	229
Hajim Nahman Bjalik: Pjesme, preveo Cvi Rothmüller . . .	233
Radi »Mazkir n'samot«, (Slika iz jedne neološke općine), napisao A. Kišicky, s hebrejskog preveo Julije Schein . . .	238
Književni pregled, ocijenio Dr. Leopold Fischer . . .	241
Književni pregled, ocijenio Dr. M. M.	284
Statistika Jevrejstva u Kraljevini S. H. S.	285 .

GOSPODA SARADNICI »JEVREJSKOG ALMANAHA« SAMI
ODGOVARAJU ZA OBLIK I SADRŽAJ SVOJIH RASPRAVA.

Štamparske pogriješke:

Na str.	31	r.	8	umjesto	blagosiljaju	čitaj	ne blagosiljaju
„	„	32	„	14	„	יקודק	„ יקודק
„	„	49	„	26	„	Pensdjeljak	„ Ponedjeljak
„	„	73	„	2	„	Cijoniste	„ Cijonista
„	„	96	„	1	„	prehrivena	„ prekrivena
„	„	192	„	12	„	רעב	„ ערב

ПРЕДГОВОР.

Светски Рат изменио је и ствари и прилике у целој Европи. Наша га је држава преживела са огромним жртвама, свесна да је судбоносан за њену будућност. Трагови овога најстрашнијег рата још се осећају, али је у јеку, у целом свету, велики културан рад да се накнади што је изгубљено и да се среди што је промењено. Свако удружење, група и заједница тежи, у племенитој утакмици, да се духовно подигне, на свима странама живота журно се гради и ствара, а сви послови и цела борба за опстанак и прогрес упућени су крајњем родољубивом пиљу, да се осигура с рећнија будућност опште заједнице, државе.

И наша јеврејска заједница, у нашој Краљевини, свесна је свога позива и својих општих и посебних дужности, у заједничкој нам кући, у проширеној отаџбини. И она је извршила своју обнову, и осетила значај своје улоге. Јеврејство наше државе, организовано у великом броју локалних културних и верских удружења, састављено из вероисповедних општина, пренуло се да се упозна и приближи, да се стабилизира и духовно уједини у једну целину. Природно је што се на томе пољу наилази на веће и мање тепикоће, јер је наша заједница, у новој држави, састављена од делова који су, пре уједињења, можда највише били изложени разним, сасвим супротним утицајима. Стога је било потребно пребродити многе незгоде, разбити многе предрасуде и прићи, отворено и искрено послу, па да се погоди прави пут и осигура успех. Тај успех, управо први кораци успешнога рада, дошли су већ и њима морамо бити, донекле, задовољни.

Почетак и васпитни пример таквога рада, пуног прегаоштва и пожртвовања, показали су они чланови

јеврејске заједнице, који су, одвајкада, били духовне вође у Јеврејству. То су рабини, свештеници и учитељи у Јеврејству, тумачи божјих речи, носиоци јеврејског духа и свести.

Високи социални и верски положај рабинов остао је свагда на достојној висини, само их материално стање још увек и све више спутава да развију своју духовну делатност и да се више посвете своме високом позиву. Па ипак, крај све материалне беде рабин је остао, углавном, верни чувар светиња, духовни иницијатор јеврејске заједнице, свештеник и учитељ, а пада све прави идеалиста. У данашње, поратно материјалистичко време пољубаних идеала и нагрижених савести, рабини су, у јеврејским заједницама, посветили сву своју снагу и све своје време општим стварима заједнице, ширењу религије и љубави човека према ближњем, враћању лепим традицијама и васпитању етичком и духовном. Тим јачањем традиција у народу и оживљавањем славне прошлости, рабини врше, мирно и нечујно, велики мисионарски задатак, враћајући побожни свет старом поретку пуном врлина. Тако се одвраћају неуки и подводљиви од разорних струја и племената, подиже се значај ауторитета, буди се родољубље и душа постаје хумана и питома.

Да би што боље и успешније постигли свој задатак, рабини наше Краљевине организовани су у један Савез, који је имао своја два успела и корисна конгреса у Загребу и Београду и на којима је већано и решавано о многобројним важним питањима, која се тичу духовног и верског живота у нашој земљи.

Али би значило не познавати прилике Јеврејства и не схватити позив рабински, кад би се узело, да један јеврејски рабин сматра да је испунио своју дужност, ако је само обичан пастир свога стада, проповедник вере отаца и ако се стара да му заједница живи по верским прописима. Позив је рабинов много тежи и већи. Он је представник вере и зато што је научно обрађује и тумачи, он је сарадник и носилац верске књижевности и јеврејске науке уопште. Историја Јеврејства, за последњих двадесет векова, овековечена је искључиво по

својим духовним странама, према духовним тековинама и датумима, које је забележила у разним епохама. И све те умне творевине и успеси појединих епоха везане су за имена својих посленика и творитеља, за имена мудрих и просвећених рабина, тих твораца и носиоца јеврејске културне историје, или краће јеврејске историје која је, током векова, испуњена само културном борбом и заветном мисијом изабранога народа.

Зато и јесте највиши задатак рабинџ да ради на својој науци, да је шири, популарнише и омили, јер само научним обрађивањем Јеврејства оно је остало вечно савремено и трајно и могло је одолети свима непогодама и олујама.

Изразећи са овим Алманахом, првим књижевно-научним делом, први пут пред целу јеврејску публику наше Краљевине, Савез Рабина приступа томе раду, да буде доследан свога задатка и пружи пример. Скромни у броју чланова, са скромним средствима у почетку рада, Рабини наше државе излазе скромно у јавност. Савез још не може издавати ни недељне ни месечне часописе, па се задовољава са једним повременим Алманахом. Он има, надамо се, да окупи око себе све наше духовне снаге и да, по времену, постапе наша духовна и културна смотра, која ће доносити и забележити све појаве важне по Јеврејство на свима пољима верског, социалног, историског, књижевног и политичког живота.

Прва штампана књига Савеза Рабина показује читаоцу наш смер. Прва нам је жеља да све чланове наше заједнице упутимо и поучимо, да уђу у суштину вере, да осете лепоту и значај народних обичаја, да узорним примерима из историје, са поносом и вером у будућност схвате прошлост и снагу јеврејске нације. С друге стране, циљ нам је да допринесемо историском и етнографском проучавању Јевреја, у првом реду Јевреја наше државе.

Зато се ми надамо и моралној и материјалној потпори свих палних сународника, све наше браће и сестара и молимо како јеврејску тако и нејеврејску јавност да нас у нашој племенитој тежњи помогне.

У дубоком уверењу да оваквим радом најбоље служимо Богу и ближњима, побожне душе и срца молимо Свевишњег да наше тежње и планови постану готова дела и срећни успеси.

Београд, 12. Елула (Рахамима) 5685.
2. септембра 1925 г.

Др. И. АЛКАЛАЈ,
Председник Савеза Рабина
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

DR. HOSEA JACOBI, nadrabin u Zagrebu
rodjen 13. teveta 5601. (1841.) umro 27. nisana 5685. (1925.)

Dr. Hosea Jacobi rodio se 13. teveta 5601. (1841.) u Jakobshagenu u Pruskoj kao unuk znamenitog rabi Mosesa Goldberga, kod kojega je kasnije započeo i židovske studijè. Potekavši iz obitelji poznatih talmudista i učenjaka, već je u najranijoj mladosti pokazao ljubav prema židovskoj nauci, te je rabinsko zvanje izabrao životnom svojom zadaćom. Srednje je škole svršio u Berlinu, a promoviran je na čast doktora filozofije u Halle s disertacijom: «Die Stellung des Weibes im Judentume». Hebrejske je studijè započeo kod svoga djeda Mosesa Goldberga, a zatim ih nastavio na raznim znamenitim ješivama.

Svišivši svoje nauke, dodje kao mlad čovjek god. 1867. u Zagreb, te je uz poznatoga rabina Fassela iz Kaniže posvetio sinagogu u Strossmayerovoj ulici. Na Hošana raba izabran je dr. Jacobi zagrebačkim rabinom, te je 14. januara god. 1868. nastupio svoju rabinsku službu, koju je vršio bez prekida do konca svoga dugotrajna života.

Dolaskom novoga, mladoga rabina, punog poleta, započinje nova era u historiji zagrebačke židovske općine.

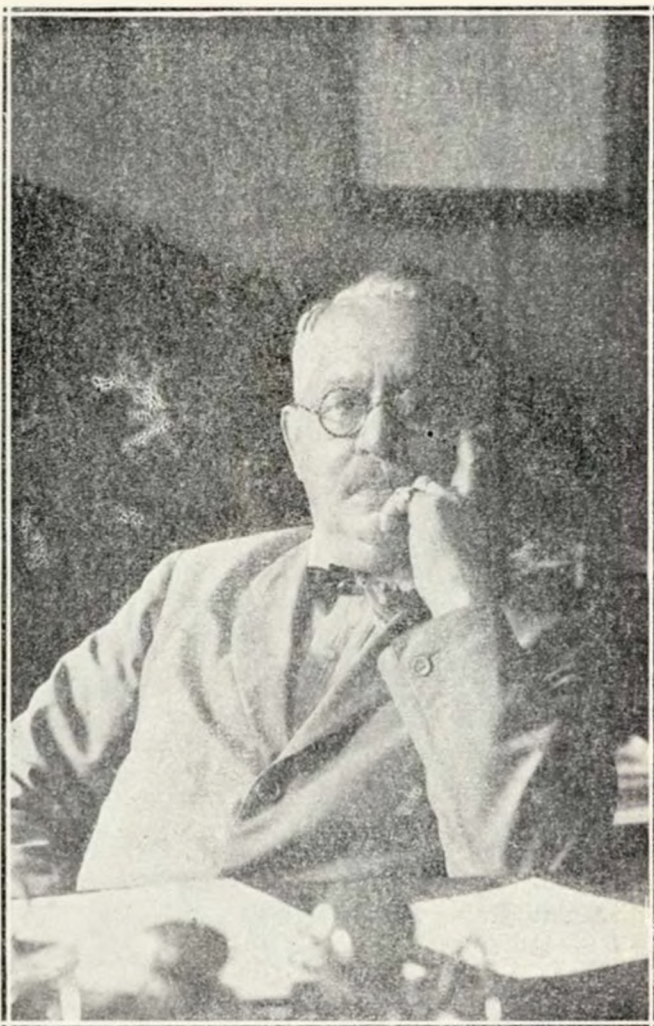
Nema polja, bilo vjerskog, odgojnog, socijalnog ili humanitarnog, na kojem ne bi djelovanje dra Jacobia ostavilo dubokih tragova, a veću je čest njihovu on sam osnovao, saradjivao u njima i doprinio njihovoj izgradnji.

Od dobrotvornih institucija napomenut ćemo samo Gemilut hasadim i Hahnasat kala, čiji je osnivač i najrevniji saradnik bio dr. Jacobi. Njegova je velika zasluga, da je dao poticaj i sklonuo pok. Lavoslava Schwarzua, da osnuje Dom nemoćnika.

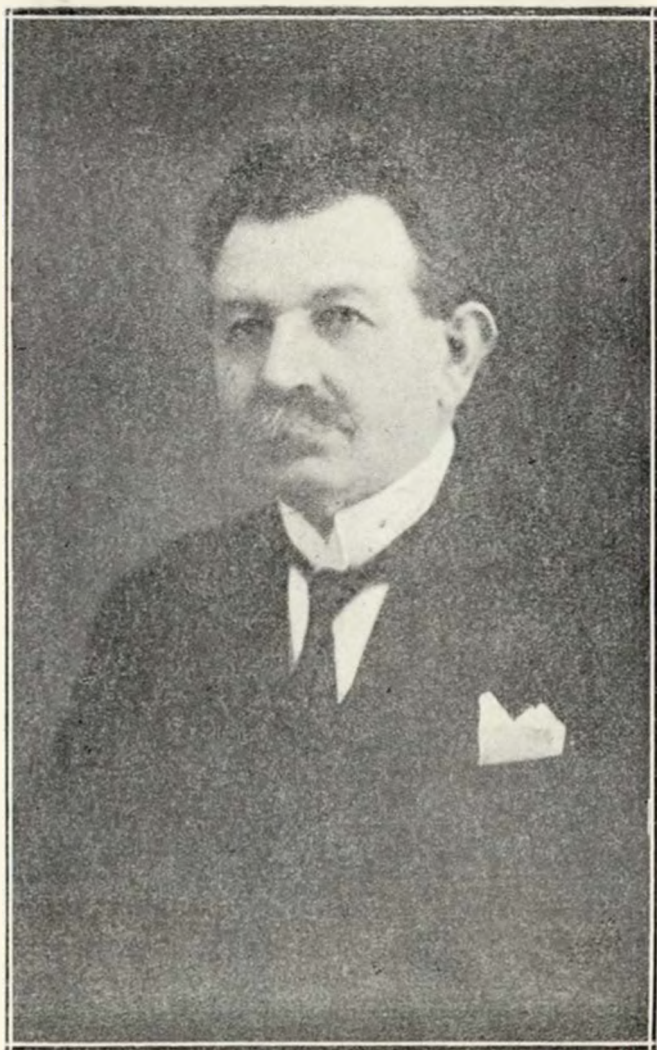
Kao učitelj odgojio je cijele generacije, te je znao da kod svojih učenika pobudi oduševljenje i ljubav prema židovstvu i hebrejskom jeziku.

Osnovao je »Literarne sastanke židovske omladine«, te »Izraelitsko literarno društvo«.

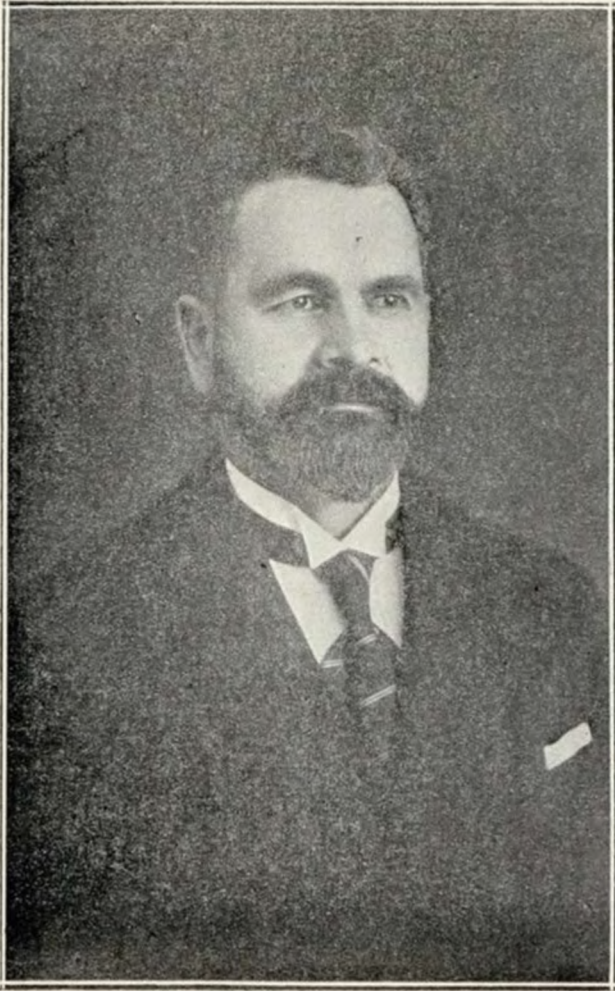
Njegov rad seže i izvan granica njegove općine. Osnovao je rabinski savez u Hrvatskoj i Slavoniji, te mu je bio predsjednikom do poslije rata, kad je osnovan Savez rabina Kraljevine SHS. u kojemu je, nestor svih rabina, izabran začasnim predsjednikom.

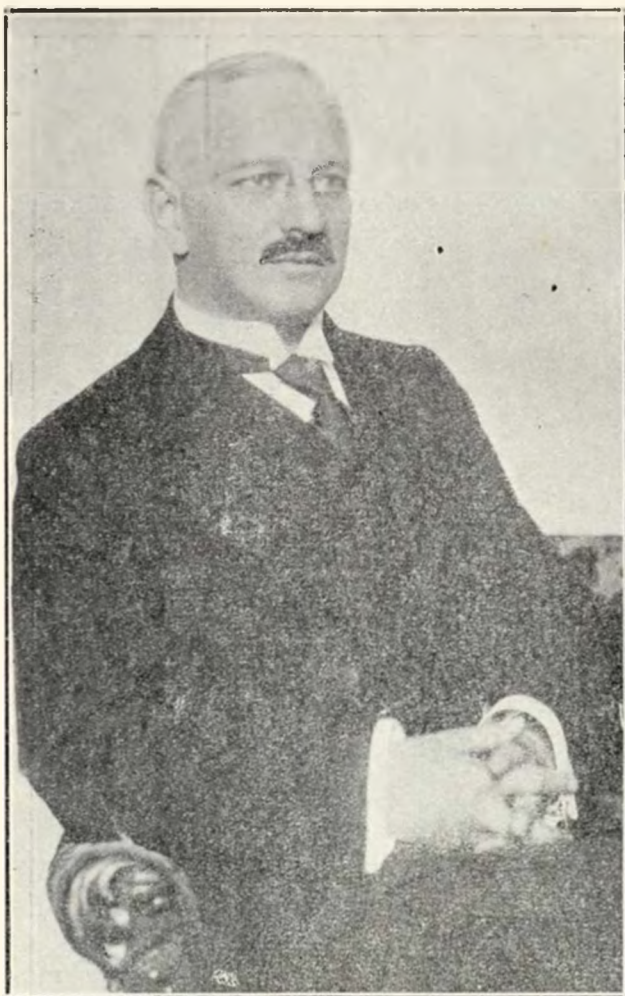
DR. HUGO SPITZER, advokat
predsednik Jevr. Opštine u Osijek, te predsednik Saveza
Jevr. Verosp. Opština i počinski predsednik
Saveza Cijonista u Kraljevini S. H. S.

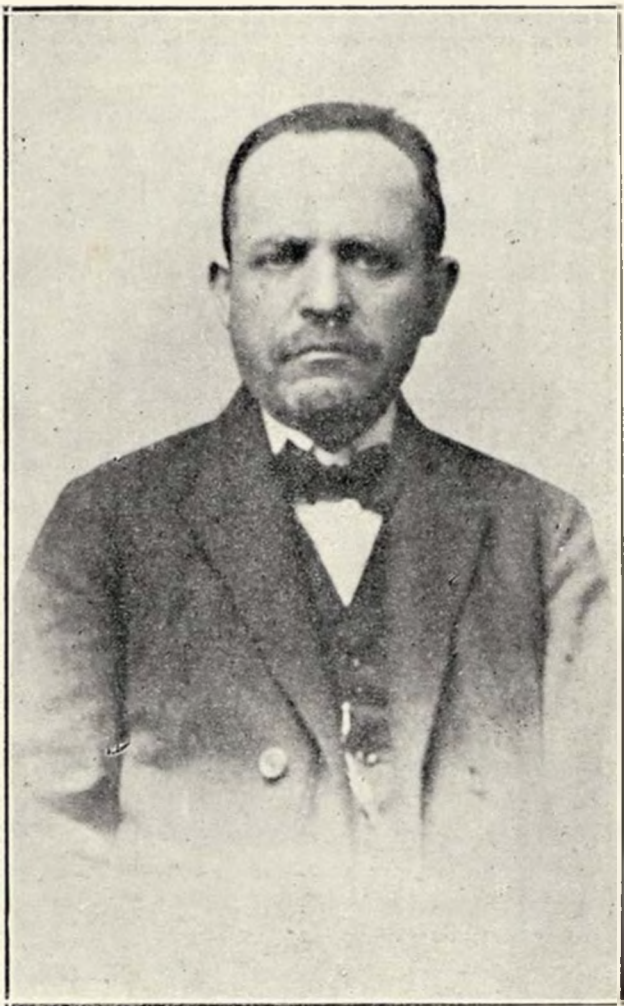
DR. FRIEDRICH POPS, advokat
predsednik Jevr. Opštine Ašk. Obreda u Beogradu
te I. potpredsednik Saveza Jevr. Veroisp. Opština

DR. DAVID ALKALAY, advokat u Beogradu
te predsednik Saveza Cijonista u Kraljevini S. H. S.

DR. HUGO KON, advokat
predsednik Izr. Bog. Općine u Zagrebe, te potpredsednik
Saveza Jevr. Veroisp. Opština

DR. H. E. KAUFMANN, nadrabín u Virovitici
proslavio je na 27. maja 1924 god.
30-godišnji jubilej svog službovanja

JEVREJSKI KALENDAR

za godinu

5686

od stvorenja sveta,

koja odgovara gradjanskoj godini po novom,
od. 19. Septembra 1925. do 8. Septembra 1926. godine.

Sredio

DR. I. ALCALAY

vrhovni rabin.

Jevrejska 5686. godina zove se još 686 (תרפ"ו) po skraćenom sistemu (לפ"ק). Ona je puna Prosta Godina sa 12 meseca, 51 subotom, 355 dana. Počinje u subotu, a prvi dan Pashe pada u utorak. Zato je njen znak ו"ש t. j. ו za sedmi dan sedmice koga dana počinje godina, ש za punu godinu (שלמה), t. j. da meseci Hešvan i Kislev imaju po 30 dana, i ג za treći dan sedmice na koji dan pada Pasha. Ona je, po redu, četrnaesta godina 299. mesečevog (lunarnog) kruga od 19, a druga godina od 204. sunčevog kruga od 28 godina, računajući od stvorenja sveta.

Napomena:

Vreme početka svake subote (קבלת שבת) u ovom kalendaru važi samo za Beograd; ostala mesta naše Kraljevine moraju se upravljati prema zalasku sunca u svakom mestu posebice.

Tekufot (Solstitia) izračunate su po Mar Samuelu.

TISRI

1925. 19 Sept. — 18. Okt.

30 dana.

תשרי 5686

Gradj. kal.	Dani sedmice	Jevr kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פסוקים	Odeljci iz Proroka הפסוקים
Sept. 19	Subota	1	Nova God א' ד' ר' השנה	Gen. 21, Num. 29, 1-6 ויהי בקר	I. Sam 1, 1-2, 10 יהי א' י' ש' י'
20	Nedelja	2	Nova God א' ד' ר' השנה	{ Gen. 22, ויהי אחר Ex. 32, 11-14: ויחל משה 34, 1-10	Jer. 31, 2-20 מה אמר ה'
21	Ponedeljak	3	Post Gedalje צום גדליה		{ Is. 55, 6-56, 8 ה' ד' ש' ה' Sef. nemaju
22	Utorak	4			
23	Sreda	5			
24	Četvrtak	6			
25	Petak	7	Subota počinjje קבלת שבת 17, 26		
26	Subota	8	האינו שבת שובה		Deut 32
27	Nedelja	9		{ Lev 16 אהרי מות Num. 29, 7-11 po podno: Lev. 18 כמעשה ארץ מ' קב"ש 17 14	{ Is. 57, 14-58, 11. יאמר סלדרכלי po podne Jena Sef. dodaju Mih. 7, 18 20
28	Ponedeljak	10	Dan Izmučenja יום כפור		
29	Utorak	11			
30 Okt. 1	Sreda	12			
2	Četvrtak	13			
3	Petak	14			
4	Subota	15	Praznik Koliba א' דסכית		{ Lev. 22, 26-23, 44 שור א' כשב Num. 29, 12-16
4	Nedelja	16	Praznik Koliba א' דסכית	{ Lev. 22, 26-23, 44 שור א' כשב Num. 29, 12-16	I. Kralj 8, 2 21 וקהלו אל המלך
5	Ponedeljak	17		{ Num. 29, 17-25 Sef. 29, 17-22	
6	Utorak	18		{ Num. 29, 20-28 Sef. 29, 20 25	
7	Sreda	19	חול המועד polupraznici חול המועד (9 ⁰⁰) תקופה	{ Num. 29, 23-31 Sef. 29, 23-28	
8	Četvrtak	20		{ Num. 29, 26-31 Sef. 29, 26-31	
9	Petak	21	דושענא רבה קב"ש 17, 00	{ Num. 29, 26 31 Sef. 29, 26 31	
10	Subota	22	Osmi Dan Suko a1) שמני עזרה	{ Deut. 14, 22 16, 17 עשר תעשה Num. 29, 35-30, 1	I. Kralj 8, 54-66: ו' י' ויהי פסלות שלמה
11	Nedelja	23	Rados' Tor שמחת תורה	{ Deut. 33, 1-31, 12 ואת דברכה Gen. 1, 1 2, 3 בראשית Num. 29, 35-30, 1	Jos. 1 יהי אהרי מות משה Sef. 1, 1-9
12	Ponedeljak	24	אשרו הן		
13	Utorak	25			
14	Sreda	26			
15	Četvrtak	27			
16	Petak	28	קב"ש 16 ⁴⁸		
17	Subota	29	בראשית	Gen. 1, 1-6, 8	I. Sam. 20, 18 42 מוקד הדיש
18	Nedelja	30	Nov Mesec א' דראש חדש	Num. 28, 1-15	

Čita se kod Aškenaza Koelet.

HEŠVAN

1925. 19. Okt.—17. Nov.

30 dana

חשן 5686

Grad kal.	Dani selmice	Jevr kal.	Subete, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Okt.		Hešvan			
19	Ponedjeljak	1	Nov Mesec ב' דראש חדש	Num. 28, 1—15	
20	Utorak	2			
21	Sreda	3			
22	Četvrtak	4			
23	Petak	5	16. ³⁷ קב"ש נה		
24	Subota	6		Gen. 6, 9—11, 32	Is. 54, 1—55, 5 Sef. 51, 1—10 למי עקו הו
25	Nedelja	7			
26	Ponedjeljak	8			
27	Utorak	9			
28	Sreda	10			
29	Četvrtak	11			
30	Petak	12	16. ²⁶ קב"ש לך לך	Gen. 12, 1—17, 27	Is. 40, 27—41, 16 למה האמר
31	Subota	13			
Nov.					
1	Nedelja	14			
2	Ponedjeljak	15			
3	Utorak	16			
4	Sreda	17			
5	Četvrtak	18			
6	Petak	19	16. ¹⁶ קב"ש וירא	Gen. 18, 1—23, 24	I. Kralj 4, 1—37 Sef. 4, 1—23 ואשה אהת
7	Subota	20			
8	Nedelja	21			
9	Ponedjeljak	22			
10	Utorak	23			
11	Sreda	24			
12	Četvrtak	25			
13	Petak	26	16. ⁰⁸ קב"ש חיי שרה	Gen. 23, 1—25, 18	I. Kralj. 1, 1—31 והמלך דוד
14	Subota	27			
15	Nedelja	28			
16	Ponedjeljak	29	יום כפור קטן		
17	Utorak	30	Nov Mesec א' דראש חדש	Num. 28, 1—15	

KISLEV

1925 18. Nov. — 17. Dec

30 dana.

5686 בסלו

Gradj kal	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Nov. 18	Sreda	Kislev 1	ב' דראש חדש	Num. 28. 1—15	
19	Četvrtak	2			
20	Petak	3	16, ⁰⁴ קב"ש	Gen. 25. 19—23, 9	Mal. 1, 1—2, 7 משא
21	Subota	4	תולדת		
22	Nedelja	5	15, ⁵⁰ קב"ש ויצא	Gen. 28, 10—32, 3	(Hos. 12, 13—14, 10, ili 11, 7 -12, 12 ili 11, 7 14, 10 Sef. 11, 7 ועמי תלואים 12, 12
23	Ponedeljak	6			
24	Utorak	7			
25	Sreda	8			
26	Četvrtak	9			
27	Petak	10			
28	Subota	11			
29	Nedelja	12			
30 Dec.	Ponedeljak	13			
1	Utorak	14			
2	Sreda	15			
3	Četvrtak	16			
4	Petak	17			
5	Subota	18			
6	Nedelja	19	(אומרים ותן טל ומטר בבר' השנים	(Gen. 37, 1—40, 23 Num. 7, 1—17 Sef. 6, 22—7, 17	Zech. 2, 14—4, 7 רני ושמחי
7	Ponedeljak	20			
8	Utorak	21			
9	Sreda	22			
10	Četvrtak	23			
11	Petak	24			
12	Subota	25			
13	Nedelja	26	Nov Mesec א' דראש חדש	(Num. 7, 18—29 Sef. 7, 18—23 Num. 7, 24—35 Sef. 7, 24—29 Num. 7, 30—41 Sef. 7, 30—35 Num. 7, 36—47 Sef. 7, 36—41 Num. 28, 1—15 Num. 7, 42—47	
14	Ponedeljak	27			
15	Utorak	28			
16	Sreda	29			
17	Četvrtak	30			

T E V E T

1925, 18. Dec. — 1926, 15. Jan.

29 dana.

5686 סבת

Gradj kal	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroča הפטרות
Dec. 18	Petak	Tevet 1	Nov Mesec 15, ⁵⁴ קב"ש ב' דראש חדש	Num 28, 1-15 Num. 7, 48-53	I. Kralj. 7, 40-50 ויעש הירום
19	Subota	2	Osmi Dan Hanuke 15, ⁵⁴ מקץ	Gen. 41, 1-41, 17 Num. 7, 51-8, 4	
20	Nedelja	3			
21	Ponedeljak	4			
22	Utorak	5			
23	Sreda	6			
24	Četvrtak	7			
25	Petak	8	15, ⁵⁷ קב"ש		
26	Subota	9	ויהי	Gen 44, 18-47, 27	Ezek 37, 16-28
27	Nedelja	10	Post Teveta צום עשרה במבת	Ex 32, 11-14; 34, 1-10 ויהל משה	I. 55, 6-56, 8 Sef. nemaju
28	Ponedeljak	11			
29	Utorak	12			
30	Sreda	13			
31	Četvrtak	14			
Jan. 1 1926	Petak	15	16, ⁵⁸ קב"ש		
2	Subota	16	ויהי	Gen. 47, 23-50, 26	I. Kralj, 2, 1-12 ויקרבנו ימי דוד
3	Nedelja	17			
4	Ponedeljak	18			
5	Utorak	19			
6	Sreda	20	תקופה (16, ⁵⁹)		
7	Četvrtak	21			
8	Petak	22	16, ¹⁰ קב"ש		
9	Subota	23	שמיה	Ex. 1, 1-6, 1	I. 27, 6-28, 13, 29, 22-28 הבאים ישרש Sef. Jer. 1, 1-2, 3 דברי ירמיהו
10	Nedelja	24			
11	Ponedeljak	25			
12	Utorak	26			
13	Sreda	27			
14	Četvrtak	28			
15	Petak	29	יום כפור קמן 16, ¹⁹ קב"ש		

ŠEVAT

1926. 16. Jan. -- 14. Febr.

30 dana.

5689

Gradj kal	Dani so imice	Jevr kal.	Subote, Praznici, Postovi	O'le'ci iz sv. Tore בְּשִׁטָּה	Ode'ci iz Perok בְּפְסוּקוֹת
Janua 16	Subota	Sevat 1	Nov Meseć יָמֵי יִשְׂרָאֵל דְּרִישׁ	Ex 6 2 9 35	Is 66 דְּשִׁמְשׁ כִּכָּר
17	Nedelja	2			
18	Ponedeljak	3			
19	Utorak	4			
20	Sreda	5			
21	Četvrtak	6			
22	Petak	7	16. ²⁸ קָב"שׁ		
23	Subota	8	כָּא	Ex 10, 1-13, 16	Jer. 46, 13, 28 דְּרִישׁ אֵי"ל
24	Nedelja	9			
25	Ponedeljak	10			
26	Utorak	11			
27	Sreda	12			
28	Četvrtak	13			
29	Petak	14	16. ³⁷ קָב"שׁ Nova Godina drveća		
30	Subota	15	משלה שבת שירה רַחֵם אֱלֹהֵינוּ	Ex 13, 17-17, 16	Sud. 4, 1-5, 31 Sef. 5, 1-31 וְתִשָּׁר דְּבוֹרָה
31 Febr. 1	Nedelja	16			
2	Ponedeljak	17			
3	Utorak	18			
4	Sreda	19			
5	Četvrtak	20			
6	Petak	21	16. ⁴⁷ קָב"שׁ		
7	Subota	22	יָתֵרוֹ	Ex. 18, 1-20, 26	Is. 6, 1-7, 6; 9, 5-6 בְּשֵׁנַת מוֹת Sef. 6, 1-13 הַמֶּלֶךְ עִירָה
8	Nedelja	23			
9	Ponedeljak	24			
10	Utorak	25			
11	Sreda	26			
12	Četvrtak	27	יום כפור קטן		
13	Petak	28	16. ⁵⁶ קָב"שׁ		
14	Subota	29	משפטים, פי שקלים	Ex. 21, 1-24, 18, Ex 30, 11-16	II, Kra j 12, 1-17 בן יִשְׁבַּע שָׁנִים Sef. 11, 17-12, 17 יִכְרַת יְהוּדֵי dodaju I Sam, 20, 18, 42
14	Nedelja	30	Nov Meseć דְּרִישׁ חֲדָשׁ	Num. 28, 1-15	

A D A R

1926, 15. Febr. — 15. Mart

29 dana.

אדר 4686

Gradj kal	Dani sedmice	Jevr kal.	Subota, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tora פרשיות	Odeljci iz Pioroka הפטרות
Febr 15	Ponedeljak	Adar 1	Nov Mesec ב' דראש חדש	Num 28, 1-15	
16	Utorak	2			
17	Sreda	3			
18	Četvrtak	4			
19	Petak	5	קב"ש 17, 07		
20	Subota	6	תרומה	Ex. 25, 1-27, 19	I. Kralj. 5, 26-6, 13 וה נתן
21	Nedelja	7			
22	Ponedeljak	8			
23	Utorak	9			
24	Sreda	10			
25	Četvrtak	11	Post Ester צום אסתר	Ex 32, 11 14; 34, 1, 10	דרישה Is. 55, 6-56, 8 Sef. nomaju
26	Petak	12	קב"ש 17, 10	יחל משה	
27	Subota	13	תצוה פ' זכור	Ex. 27, 20-31, 10 Deut. 25, 17-19	I. Sam 15, 2-31 Sef. 15, 1-34 ויאמר שמואל
28 Mart 1	Nedelja	14	Purim פורים	Ex. 17, 8-16	ויבא עמרק
2	Ponedeljak	15	Šošim Purim שושן פורים		
3	Utorak	16			
4	Sreda	17			
5	Četvrtak	18			
6	Petak	19	קב"ש 17, 26		
7	Subota	20	כי תשא פ' פרה	Ex 30, 11-31, 35; Num. 19	ידיד דברי' Ezeq. 36, 16-38 Sef. 36, 16-36
8	Nedelja	21			
9	Ponedeljak	22			
10	Utorak	23			
11	Sreda	24			
12	Četvrtak	25			
13	Petak	26	קב"ש 17, 36		
14	Subota	27	ויקהל פקודי פ' החדש	Ex 35, 1-10, 38 Ex 12, 1-20	Ezek. 45, 17-46, 18 כל העם הארץ Sef. 45, 18-46, 15 כה אמר אדני ה'
15	Nedelja	28			
16	Ponedeljak	29	יום כפור קמן		

1) Cita se knjiga o Estiri.

N I S A N

1926, 16. Mart—14 Apr.

30 dana.

ניסן 5686

Gradj. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Mart 16	Utorak	Nisan 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28. 1—15	
17	Sreda	2			
18	Četvrtak	3			
19	Petak	4	קב"ש 17, ⁴⁵		
20	Subota	5	ויקרא	Lev. 1, 1—5, 26	Is. 43. 21—44, 23 עם וי יצרת
21	Nedelja	6			
22	Ponedeljak	7			
23	Utorak	8			
24	Sreda	9			
25	Četvrtak	10			
26	Petak	11	קב"ש 17, ⁵⁴		
27	Subota	12	צי. שבת הגדול	Lev. 6, 1—8, 36	Jer. 7, 21—8, 3 כא אמר ה' ili Mal. 3, 4—24 וערבה לה'
28	Nedelja	13			
29	Ponedeljak	14	Post prvorodjenih תענית בכורים		
30	Utorak	15	Pasha א' דפסח	Ex. 12, 21—51 Num. 28, 16—25 משכו	Jos. 8, 5—7; 5, 2—6, 1, 27 ויאמר יהושע
April 1	Sreda	16	Pasha. prvi dan Omera ב' דפסח	Lev. 22, 26—23, 42 Num. 28, 16—25 שור א' בשב	Sef. 5, 2—6, 1, 27 בעת ההיא
	Četvrtak	17		Num. 28, 16—25 Ex. 13, 1—16	II. Kralj. 23, 1 (ili 4)—9. 21—25 וישלח המלך
	Petak	18	polupraznic', 18, ⁰² קב"ש	Num. 28, 19—25 Ex. 22, 24—23, 19	
3	Subota	19	הול המועד 1) Pashe	Num. 23, 19—25 Ex. 33, 12—31, 26 Num. 24, 19—25	Ezek. 36, 37—37, 14 כה אמר אד' Sef. 37, 1—11 היה ע לי
4	Nedelja	20		Num. 9, 1—14 Num. 28, 19—25	
5	Ponedeljak	21	Pasha ז של פסח	Ex. 13, 17—15, 26 Num. 28, 19—25	II. Sam. 12, 2 וידבר דוד
6	Utorak	22	Pasha ח' של פסח	Deut. 15, 19—16, 17 Num. 28, 19—25 כל הבקור	Is. 10, 32—12, 6 עוד היום
7	Sreda	23	אסרו חג		
8	Četvrtak	24	תקופה (u ponoći)		
9	Petak	25	קב"ש 18, ¹¹		
10	Subota	26	שמיני	Lev. 9, 1—11, 47	II Sam. 6, 1—7, 3 (ili 17) Sef. 6, 1—10 ויסף עוד
11	Nedelja	27			
12	Ponedeljak	28			
13	Utorak	29			
14	Sreda	30	Nov Mesec א' דראש חדש	Num. 28, 1—15	

¹⁾ Čita se kod Aškenaza Pesma nad Pesmama.

I J A R

1926, 15. Apr.—13. Maj.

29 dana.

5686 א"ר

Gradj. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka חפטרות
April 15	Četvrtak	Ijar 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28, 1—15	
16	Petak	2	קב"ש 18. ²⁰		
17	Subota	3	תוריע מצרע	Lev. 12, 1—15, 33	II, Kralj. 7, 3—20 וארבעה אנשים
18	Nedelja	4			
19	Ponedeljak	5			
20	Utorak	6			
21	Sreda	7			
22	Četvrtak	8			
23	Petak	9	קב"ש 18. ²³		Amos 9, 7—15 הלוא כבני משיים ili Ez. 22, 1—19 (ili 16)
24	Subota	10	אחרו מות קדשים	Lev. 16 1—20, 27	ויהו דבר ה' Sef. Ez. 20, 2 (ili 1) — 20 ויהו בשנה
25	Nedelja	11			
26	Ponedeljak	12			
27	Utorak	13			
28	Sreda	14			
29	Četvrtak	15	פסח שני		
30	Petak	16	קב"ש 18. ²⁸		
Maj 1	Subota	17	אמר	Lev. 21, 1—24, 23	Ez. 44, 15—31 והכהנים
2	Nedelja	18	33. Dan Omera ל"ג בעומר		
3	Ponedeljak	19			
4	Utorak	20			
5	Sreda	21			
6	Četvrtak	22			
7	Petak	23	קב"ש 81. ⁴⁶		
8	Subota	24	בתור נחוקתי	Lev. 25, 1—27, 34	Jer. 16, 19—17, 14 ה' עני ומעני
9	Nedelja	25			
10	Ponedeljak	26			
11	Utorak	27			
12	Sreda	28			
13	Četvrtak	29	יום כפור קטן		

SIVAN

1926. 16. Maj.—12 Jun.

30 dana.

5686 סיון

Gradj kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Maj 14	Petak	Sivan 1	Nov Mesec ראש חדש קב"ש 18 ⁶⁴ במדבר	Num. 28, 1—15	
15	Subota	2		Num. 1, 1—4, 20	Hos 2, 1—22 וזה מספר
16	Nedelja	3			
17	Ponedeljak	4			
18	Utorak	5			
19	Sreda	6	Praznik Sedmica א שבועות	{ Ex 19, 1—20, 23 בחדש השני Num 28, 28—31	{ Ez. 1, 1—28; 3, 12 יחי בשלשים
20	Četvrtak	7	Praznik Sedmice ב שבועות	{ Deut. 15, 19—16, 17 Num. 28, 26—31 כל הבכור	{ Hab. 3, 1—19 תפלה להבקוק Sef. 2, 20—3, 19 וזה בחיבור קדשי
21	Petak	8	19, 01 אשרו חג קב"ש		
22	Subota	9	נשא	Num. 4, 21—7, 89	Sud. 13, 2—25 ייה א"ש אהר
23	Nedelja	10			
24	Ponedeljak	11			
25	Utorak	12			
26	Sreda	13			
27	Četvrtak	14			
28	Petak	15	19, 08 קב"ש		
29	Subota	16	בהעלתך	Num. 8, 1—12, 16	Zech 2 14—4, 7 רני ושמחי
30	Nedelja	17			
31	Ponedeljak	18			
Jun. 1	Utorak	19			
2	Sreda	20			
3	Četvrtak	21			
4	Petak	22	19, 14 קב"ש		
5	Subota	23	שלח לך	Num. 13, 1—15, 41	Još 2 וישלח יהושע
6	Nedelja	24			
7	Ponedeljak	25			
8	Utorak	26			
9	Sreda	27			
10	Četvrtak	28	יום כפור קטן קב"ש 19, 18		
11	Petak	29	Nov Mesec קרה א' וראש חדש	Num. 16, 1—18, 32 Num. 28, 9—15	Is. 66 השמים כסא Sef. dodaju I. Sam. 20, 16, 42
12	Subota	30			

1) Čita se knjiga o Ruti, kod Selardja u oba dana.

TAMUZ

1926, 13. Jun.—11 Jul.

29 dana.

תמוז 5686

Gradj kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Jun. 13	Nedelja	Tamuz 1	Nov Mesec ב' דראש חודש	Num. 28, 1—15	
14	Ponedeljak	2			
15	Utorak	3			
16	Sreda	4			
17	Četvrtak	5			
18	Petak	6	קב"ש 19, 21		
19	Subota	7	חוקת	Num. 19, 1—22, 1	Sud. 11, 1—33 ויפתח הג'עדי
20	Nedelja	8			
21	Ponedeljak	9			
22	Utorak	10			
23	Sreda	11			
24	Četvrtak	12			
25	Petak	13	קב"ש 19, 22		
26	Subota	14	בלק	Num. 22, 2—25, 9	Miha יהיה שארית
27	Nedelja	15			
28	Ponedeljak	16			
29	Utorak	17	Post Tamuz צום שבועה עשר בתמוז	Ex. 32, 11-14; 34 1-10	{ Is. 55, 6—56, 8 דרשו ה' Sef. nemaju
30 Jul. 1	Sreda Četvrtak	18 19			
2	Petak	20	קב"ש 19, 23		
3	Subota	21	פינחס	Num. 25, 10—30, 1	Jer. 1, 1—2, 3 דברי ירמיהו
4	Nedelja	22			
5	Ponedeljak	23			
6	Utorak	24			
7	Sreda	25			
8	Četvrtak	26	תקופה (7½ čas.)		
9	Petak	27	קב"ש 19, 20		
10	Subota	28	מטות-מסעי	Num. 30, 2—36, 13	{ Jer. 2, 4—28; 8, 4 שמעו דבר ה' Sef. 2, 4—28; 1, 2
11	Nedelja	29	יום כפור קטן		

A B

30 dana.

1926, 12. Jul --10. Aug.

אב 5686

Gradj. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv Tore ברשות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Jul. 12	Ponedeljak	Ab 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28, 1-15	
13	Utorak	2			
14	Sreda	3			
15	Četvrtak	4			
16	Petak	5	קב"ש 19, ¹⁶		
17	Subota	6	דברום. שבת חזון	Deut 1, 1-3, 22	Is 1, 1-27 חזון ישעיהו
18	Nedelja	7			
19	Ponedeljak	8			
20	Utorak	9	Post Aba ¹⁾ צ' תשעה באב	(Deut. 4, 25-40. po podne: Ex 32 11-14; 34, 1-10 כי תוליד בנים ויחל משה	u jutru: Jer. 8, 13-9, 23 אסף אסיפם po podne: Is. 55, 6-56, 8 דרשני ה' Sef. Hos. 21, 2-10 שובה ישראל Miha 7, 18-20
21	Sreda	10			
22	Četvrtak	11			
23	Petak	12	קב"ש 19, ¹⁶		
24	Subo'a	13	ואתחנן. שבת נחמו	Deut. 2, 23 -7, 11	Is. 40, 1-26 נחמו נחמו עמי
25	Nedelja	14			
26	Ponedeljak	15	חמשה עשר באב		
27	Utorak	16			
28	Sreda	17			
29	Četvrtak	18			
30	Petak	19	קב"ש 19, ⁰²		
31	Subota	20	עקב	Deut. 7, 12-11, 25	Is. 49, 14-51, 3 ותאמר ציון
August 1	Nedelja	21			
2	Ponedeljak	22			
3	Utorak	23			
4	Sreda	24			
5	Četvrtak	25			
6	Petak	26	קב"ש 18, ⁵³		
7	Subota	27	ראה	Deut. 11, 26-16, 17	Is. 54, 11-55, 5 עניה סערה
8	Nedelja	28			
9	Ponedeljak	29	יום כפור קמן		
10	Utorak	30	Nov Mesec א' דראש חדש	Num. 28, 1-15	

¹⁾ Čita se plač Jeremijin.

ELUL

1926, 11. Aug.—8 Sept.

29 dana.

אלול 5686

Gradj. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשות	Odeljci iz Proroka הפטרות
11	Sreda	1	Nov Mesec	ב' דרש חדש	Num. 25. 1—15
12	Četvrtak	2			
13	Petak	3		קב"ש 18. ¹³	
14	Subota	4		שמיני	Deut. 16, 18—21, 9 Is. 51, 12-52, 12 אבי אבי
15	Nedelja	5			
16	Ponedeljak	6			
17	Utorak	7			
18	Sreda	8			
19	Četvrtak	9			
20	Petak	10		קב"ש 18. ²⁰	
21	Subota	11		כי תצא	Deut. 21, 10—25, 19 Is. 54, 1-10 רני עקרה
22	Nedelja	12			
23	Ponedeljak	13			
24	Utorak	14			
25	Sreda	15			
26	Četvrtak	16			
27	Petak	17		קב"ש 18. ²⁷	
28	Subota	18		כי תבא	Deut. 26, 1—29, 8 Is. 60 קומי ארץ
29	Nedelja	19			
30	Ponedeljak	20			
31	Utorak	21			
1	Sreda	22			
2	Četvrtak	23			
3	Petak	24		קב"ש 18. ⁰⁸	
4	Subota	25		נצבים, וילך	Deut. 29, 9—31, 30 Is. 61, 10—63, 9 שוש אשש
5	Nedelja	26	Selihot ¹⁾		
6	Ponedeljak	27	משכמים לסליחות		
7	Utorak	28			
8	Sreda	29		ערב ר"ה	

1) Sefardi kažu Selihot za vreme celog meseca Elula.

Obredi za hram i dom u godini 5686.

Sastavio nadrabin **Dr. Lepold Fischer**, Vršac.

Sefardske obrede, koji se od ovdje spomenutih razilaze, zabilježio je u bilješkama ispod teksta g. vrhovni rabin **dr. I. Alcalay** u Beogradu. Podaci, spomenuti već u kalendaru, izostavljeni su u ovim obredima.

Petak, 18. sept. (ער"ה) Navečer uoči blagdana Nove godine prije polaska u hram mole se pri zapaljivanju s vijeća blagoslovi שהחיינו i להדליק נר של שבת ושל יום טוב. Kod večernje službe Božje moli se מומור שיר ליום השבת, לכה דודי (1) לכו נרננה, iza haškvenu ושמרו (2) תקעו, a zatim tefila za ר"ה s dodacima za subotu. Iza tefile kaže se מן אבות ויכלו, a ב"מ otpada. Zatim kiduš za ר"ה s dodacima za subotu i שהחיינו, a kod kuće s početkom ויהי ערב. Iza עלינו (3) moli se ujutru i navečer psalam 27. לעילא ולעילא קעילא. Čestitka za Novu godinu glasi: muškarcu: לשנה טובה תכתבי (4), ženi: לשנה טובה תכתבו. Kod večere (5) se prije uživanja slatkoga voća i meda moli יהי רצון.

1) Služba počinje sa מומור לדוד הבו לה' se izostavlja; posle שהחיינו čita se psalm לאלקים, odredjen kod Sefarda za ר"ה.

2) Posle ושמרו kaže se kod Sefarda שמחתכם.

3) Posle עלינו peva se יגדל.

4) Praznik se međjusobno čestita rečima: תוכו לשנים רבות!

5) Pri večeri je kod Sefarda običaj da se posle המוציא jede: a) slatko (od jabuke), b) prasiluk, c) spanać, d) tikvice, e) urme (datule) i f) riblja glava i pre svakoga od njih čita se naročiti יהי רצון, koji simbolično izražava dobre želje za nastupajuću godinu (vidi מחזור za Sefarde).

Subota, 19. sept. (1. dan ר"ה). Kod šahrta kaže se nekoliko pijutim (קרובות)¹⁾ od 2. dana ר"ה. Zbog subote ne moli se אבינו מלכנו²⁾ ni kod šahrta ni kod minhe. Vade se 2 tore, a kod izvadjenja tora mole se samo molitve, određene za običnu subotu. K prvoj tori se pozivaju 7 osoba, a k drugoj samo maftir. Slijedi יקום פורקן³⁾. U šofar se ne duva, jer je subota. Stoga se ne obavlja ni tašlih, već se on odgadja na 2. dan ר"ה iza minhe. Na svršetku ponavljanja מוסף תפלה blagosiljaju kohanim opštinu⁴⁾. — U večernjoj tefili moli se ותודיענו, a uz kiduša ujedno havdala i שהחיינו. Zato je znak kiduša skraćenje יקנה⁵⁾, to znači: י = יי blagoslov prije vina, ק = קרוש molitva kiduša, נ = נר blagoslov za upaljivanje svijeća, ה = הברכה molitva havdale, א = אהחיינו znači שהחיינו. Kod kuće se zapaljuju svijeće uoči blagdana tek iza večernje molitve uz blagoslove של יום טוב שהחיינו.

Nedjelja, 20. sept. (2. dan ר"ה) Kod šahrta kaže se nekoliko pijutim (קרובות)⁶⁾ od 1. dana ר"ה. I kod šahrta i kod minhe moli se אבינו מלכנו. Vade se 2 tore, k prvoj se pozivaju 5 osoba, a k drugoj samo maftir i onda se duva šofar. Iza minhe obavlja se tašlih kraj rijeke ili izvora. — U večernju tefilu za obični dan umeću se rečenice, određene za 10 dana pokore, a zbog izmaka blagdana moli se אלה חוננתנו. — U hramu i kod kuće moli se havdala bez svijetla i mirodija, samo vrh vrča vina ili drugoga kojega pića (osim vode) i kaže se blagoslov pred pićem i המבריל.

Ponedjeljak, 21. sept. (Post Gedalje). Dnevno prije šahrta mole se selihot sve do Jom-kipura. U šemone-esre umeće predmohitelj עניני izmedju גואל ישראל i רפאנו. Kod šahrta i minhe čita se zbog posta iz tore ויחר, i to kod šahrta bez maftira⁶⁾, a kod minhe s njim. K tori se pozivaju 3 osobe. Kod minhe u šemone-esre umeće se ענינו u odsjeku שמע קולנו i moli se שלום רב⁷⁾ na

¹⁾ Kod Sefarda nema קרובות.

²⁾ אבינו מלכנו kaže se u oba dana.

³⁾ Nema kod Sefarda uopšte יקום פורקן.

⁴⁾ Koanim blagosiljaju narod u oba dana kao i svake subote i praznika.

⁵⁾ Vidi tačku 1.

⁶⁾ Kod Sefarda nema מפטיר ni u minhi.

⁷⁾ Kod Sefarda nema שלום רב nego samo שלום u svima molitvama.

mjesto שלום, a predmolitelj kaže i ברכת כהנים. Za vrijeme 10 dana pokore moli se אבינו מלכנו kod šahrita i minhe. (U subotu otpada ova molitva). Za tih 10 dana umeću se u svaku šemone-esre ujutro i navečer: וכתוב המלך הקדוש מי כמוך וזכרנו i בספר היים.

Petak, 25. sept. U subotnjoj molitvi מנגן אבות kaže se הקדוש האל הקדוש המלך.

Subota, 26. sept. Kod šahrita kaže se jocer¹⁾ za שבת שובה. Kod minhe čita se iz tore prvi odsjek sidre וזאת הברכה, a pozivaju se 3 osobe. Kod molitve večernje otpadaju יהי נועם ויהי קדוש i ואתה קדוש, a ויתן לך²⁾ kaže se.

Nedjelja, 27. sept. (ערב יום כפור). Prije šahrita kažu se ove selihot³⁾ לך ה' הצדקה, do שומע תפלה, onda ארון בפקדך, ארון והארץ איכור do זכור, zatim ירצה (Pizmon) דין אם יקדוק, והסליחות do משיח צדקך, ודוי שמע קולנו i samo jedamput ודוי, te לתורה לתורה. Predmolitelj moli kadiš i započinje svagdanji šahrit, u kojemu otpadaju למנצה i תחנון א"מ, מומור לתורה. Minha se obično moli već oko 2 sata poslije podne, a na koncu šemone-esre kaže se ispovijed (על חטא i ודוי), što predmolitelj ne ponavlja. — Večera ima da se završi barem jedan sat prije zalaza sunca, jer molitva kol-nidre mora da započne tik pred zalaz sunca. U tome času započinje počćenje, koje traje do svršetka Jom-kipura (kad se pojave 3 zvijezde). Prije polaska u hram skidaju se cipele i oblače se papuče, a domaćica zapaljuje blagdanske svijeće uz blagoslov על הדלקת נר של יום הכפורים. Zatim se zapaljuje svijetlo zadušnica (u nekim se općinama to čini u hramu). Prije početka kol-nidre ogrnemo se talitom uz blagoslov להתעמף בצציה. Na svršetku čitave večernje molitve moli se א"מ.

Ponedjeljak, 28. sept. (יום כפור). Danas se takodjer ne oblače cipele, nego papuče. Kod svih se molitava toga dana mole u mahzoru sadržani pijutim i selihot. Njihov broj i izbor ovisi o običaju dotične općine. Kod šahrita moli se א"מ. Zatim se vade 2 tore, k prvoj se pozivaju 6 osoba, k drugoj samo maftir. Iza čitanja tore održavaju se zadušnice (הזכרת נשמות)⁴⁾

1) Kod Sefarda nema יוצר.

2) ויתן לך se kaže pri avdali u kući, a ne u hramu.

3) מהזכרת נשמות na ערב כפור su isti kao i za vreme deset dana pokajanja (vidi sefardski מהזור).

4) מזכיר.

Nato se moli אב הרחמים. — Molitva musaf mora da započne prije 12 sati u podne. Kod minhe se pozivaju k tori 3 osobe; treća je osoba ujedno maftir. Kao haftara čita se knjiga o Joni, a zatim iz proroka Mihe (VII, 18—20): מי אל כמוך. Pri glasnom ponavljanju neila-tefile ostaje aron-hakodeš¹⁾ sve do svršetka te molitve otvoren. U molitvi neili i u א"מ kaže se התתנו i וחתום i כתבו i כתוב. Nakon neile duva se samo jedamput u šofar. Slijedi svagdanja večernja molitva, u ovu šemone-esre umeće se אלה הוננתנו, našto se moli havdala sa svijetlom bez mirodija. Zato se počinje i u hramu i u kući blagoslov nad vinom ili drugim kojim žestokim pićem, nato slijedi blagoslov za upaljivanje svijeća i המבדיל.

Utorak, 29 sept. Počevši od toga dana do uključivo 12. oktobra ne kaže se tahnun.

Četvrtak, 1. okt. Kod šahrita ne moli se והוא רחום, a čita se prvi odjek sidre וזאת הברכה, a iza toga ne moli se יהי רצון, već למנצה i אל ארך אפים.

Petak, 2. okt. (ערב סכות). Glede zapaljivanja svijeća vidi 18. sept. — Iza minhe moli se לכה דודי i לכה נרננה²⁾ a iza haški-venu i ושמרו i ויודבר³⁾ a dodaci, koji se zovu מעריבים, ne umeću se u večernju molitvu. U tefilu umeću se dodaci za subotu; zatim slijedi במה מדליקין a מן אבות i ויכלו a מהחיינו. — Predmolitelj moli kiduš⁴⁾ s dodacima za subotu i שהחיינו. — Kod ulaženja u sjenicu (סכה) moli se najprije za to odredjeni יהי רצון, a onda kiduš s početkom יהי ערב. Blagoslov בסכה kaže se prije שהחיינו. Taj se blagoslov („lešev basuka“) ima da kaže svih 7 dana sukota odmah iza blagoslova za kruh (המוציא).

Subota, 3 okt. (Prvi dan Sukota). Kod šahrita moli se jocer⁵⁾, a kod ponavljanja tefile kažu se שקרובות⁶⁾, određene za drugi dan Sukota. — Moli se cijeli Halcl. — Kod izvadjenja tora mole se samo molitve, određene za običnu subotu.⁶⁾ Vade

¹⁾ Dveri ostaju otvorene samo pri početku Neile za vreme himne אל נורא עלילה pa se kod אשרי zatvaraju.

²⁾ Vidi str. 1 primedba 1 posle לכה דודי čita se psalm za Sukot כאיל תערוג.

³⁾ Kod Sefarda se praznik pominje sa אשר תקראן.

⁴⁾ קדוש se kaže samo u kući a ne u hramu.

⁵⁾ Nema.

⁶⁾ Pored toga čita se naročiti יהי רצון odredjen sa Sukot.

se dvije tora, k prvoj se pozivaju 7 osoba, a k drugoj samo maftir. Zatim slijedi (ויקים פורקן) i t. d. Iza tefile musafa otvara se aron-hakodeš t; se mole hošanot אום נצורה. Na ovom danu ne blagosiljaju kohanim opštinu.²⁾ — Kod minhe čita se iz tore početak sidre וזאת הברכה. — Kod večernje molitve kažu se u nekim općinama מעריבים, određene za prvu večer blagdana. U tefilu umeće se ותודיענו, a uz kiduš kaže se ujdno havdala i שהיינו. Znak je kiduša skraćenje יקנה"ו (Značenje vidi Subota 19. septembra). Nato se kaže blagoslov לישב בסכה. Svijeće se uz dotične blagoslove zapaljuju tek iza večernje molitve.

Udjelja, 4. okt. (Drugi dan Sukota). U nekim općinama kaže se kod šahrta jocer³⁾, određen za taj dan, a kod ponavljanja tefile kažu se קרובות³⁾ od prvoga dana Sukota. Iza toga uzmu se lulav u desnu, a etrog (אתרוג) u lijevu ruku te se kaže za to određeni blagoslov i שהיינו. Slijedi cijeli Halel. Vade se dvije tora, k prvoj se pozivaju 5 osoba, a k drugoj samo maftir. Iza musaf tefile⁴⁾ vadi se jedna tora, s kojom se pristupa oltaru, pri čem se kaže Hošana i Lemaan amitah. Predmolitelj i svi prisutni: posjednici lulava obilaze jedamput oltar. U šemone-esre kod večernje molitve kažu se אתה הוננתנו i יעלה ויבא. Havdala se moli samo nad vinom ili drugim žestokim pićem, nato המבריל.

Ponedjeljak, 5. okt. (Prvi dan polublagdana). Šahrit se moli s tefilin⁵⁾ U svakoj šemone-esre svih polublagdana kaže se יעלה ויבא. Odmah iza šemone-esre skidaju se tefilin i moli cijeli Halel. K tori se pozivaju 4 osobe; prvoj se osobi čita: וכיום השני⁶⁾, drugoj: וכיום השלישי, trećoj: וכיום הרביעי, a četvrtoj: וכיום השני i וכיום השלישי. Predmolitelj kaže polovicu kadiša (Haci-Kadiš), sprema se tora, a onda slijedi ובא לציון. Zatim se moli blagdanska musaf-tefila s dodacima, koji se oduose na taj dan i ka

¹⁾ Vidi str. 31 primedba 3

²⁾ Sveštenici blagosiljaju narod i ovoga dana kao svake subote i praznika.

³⁾ Nema.

⁴⁾ U mnogim mestima kod Sefarda čitaju se posle Alela (הלל).

⁵⁾ Jutarnja molitva obavlja se bez tefilin.

⁶⁾ Razlike u čitanju sv. Tore o polupraznicima Sukota označene su u kalendaru.

קדושה kaže se וַיִּקְרָא¹⁾, a onda se vadi jedna tora, s kojom se pristupa oltaru, pri čemu se kažu Hošana i אַעֲרוֹךְ שׁוּעִי²⁾. Predmolitelj i svi prisutni posjednici lulava obilaze jedamput oltar.

Utorak, 6. okt. (Drugi dan polublagdana). Red molitava isti kao jučer. Iz tore čita se prvom pozvaniku: וַיְבִיחֵם הַשְּׁלִישִׁי³⁾ drugome: וַבַּיּוֹם הַרְבִּיעִי, trećemu: וַבַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי, a četvrtome: וַבַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַבַּיּוֹם הַרְבִּיעִי. — U Hošani kaže se: וְאַבְנֵי שֵׁתִיָּהּ⁴⁾.

Srijeda, 7. okt. (Treći dan polublagdana). Red molitava isti kao na prvi dan polublagdana. Iz tore čita se prvome pozvaniku: וַיְבִיחֵם הַרְבִּיעִי⁵⁾, drugome: וַבַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי, trećemu: וַבַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, a četvrtome: וַבַּיּוֹם הַרְבִּיעִי וַבַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי. U Hošani kaže se אֵל לְמוֹשֶׁעוֹת.

Četvrtak, 8. okt. (Četvrti dan polublagdana). Red molitava isti kao na prvi dan polublagdana. Iz tore čita se prvome pozvaniku: וַבַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי, drugome: וַבַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, trećemu: וַבַּיּוֹם וַבַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, a četvrtome: וַבַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי i וַבַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי. — U Hošani kaže se אֲדוֹן הַמּוֹשִׁיעַ אֲדוֹן הַמּוֹשִׁיעַ Navečer iza večere čita se peta knjiga Moj-sijeva⁶⁾ i molitve, koje su određenu za ovu noć u תַּקֵּן. Poslije toga čitaju se psalmi.

Petak, 9 okt. (Hošana raba, dan velike Hošane). Kod šah-rita moli se מוֹמְרֵי לְתוֹרָה sa subotnjim psalmima, što zatim slijeđe, a počinju s לְמַנְצָה. — Iza אֵז יִשִׁיר kaže se יִשְׁתַּחֲוֶה. Iza šemone-esre skidaju se tefilin, moli se cijeli Halel, אֶפֶס כַּמֶּנֶךְ, a kod izvadjenja tore mole se molitve, određene za blagdane. Prije nošenja tore kaže predmolitelj שְׁמַע אַחַר i גְּדִלוֹ s melodijom za Novu godinu, a onda וַיַּעֲזוֹר i עַל הַכֹּל. Iz tore čita se prvome pozvaniku: וַבַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי, drugome: וַבַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, trećemu: וַבַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, a četvrtome: וַבַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי i וַבַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

1) Kod Sefarda כֹּתֵר skraćeni.

2) Sefardi imaju drugi ritual za הוֹשַׁעְנוֹת (אֵנָּה הָאֵל הַנִּקְרָא) u pogledu reda vidi str. 34 primedba 4

3) Vidi str. 34 primedba 6.

4) Vidi primedba 2. אֵנָּה הַבּוֹרָא עוֹלָמוֹ.

5) Vidi str. 34 primedba 6.

6) Probdeniše se cela noć, u kojoj se pored 5. knj. Moj. čitaju još mnoge stvari iz sv. pisma i docnije književnosti, a naročito se čita psalter i posle svake od pet knjiga uvršćuju se סְלִיחוֹת za ovu noć Sefardi imaju naročiti ritual.

Predmolitelj kaže polovicu Kadiša (חצי קדיש), sprema se tora. Iza ואשרי ציון i אשרי ובה ציון moli se blagdanska musaf-tefila s dodacima, koji se odnose na taj dan. Kao keduša kaže se נעריצך i אדיר אדירנו. Iza musaf-tefile vade se sve tore, što se nalaze u u aron-hakodeš, i s njima se pristupa oltaru. Mole se sve Hošanot i obilazi oltar sedam puta. Prije תענה אמונים odlaze se lulav i uzima u ruku hošana. Nakon spremanja svih tora udara se hošanom i kaže propisani יהי רצון. Slijede אך באלהינו ערינו. -- Navečer prije polaska u hram zapaljuju se svijeće uoči zaključnog blagdana Šemini aceret i kaže blagoslov, spomenut gore za 18. sept. — Iza minhe moli se (već po običaju dotične općine) לכו נרננה. U לכה דודי ispušta se stih התנערי. Ne mole se מעריבים. — U svim molitvama kažu se dodaci za subotu. Iza tefile slijedi ויכלו i מן אבות a במה מדליקין otpada. Kiduš se moli s שהחינו. Kod kuće počinje Kiduš s וידי ערב.

Subota, 10. okt. (Šemini aceret, zaključni blagdan). Kod šahrita kaže se jocer. Iza cijeloga Halela čita se knjiga Kohelet¹⁾. Vade se dvije tore a kod izvadjenja tora mole se samo molitve, određene za običnu subotu. K prvoj tori se pozivaju sedam osoba, a k drugoj samo maftir. Nato slijedi יקום פורקן, a onda zadušnice (הזכרת נשמות)²⁾, אב הרחמים i Ašre, spremanje tore i blagdanska musaf-tefila. Već u ovoj tefili kaže se משיב הרוח. Kod glasnoga ponavljanja ove tefile moli se predmolitelj גושם. Na ovom danu ne blagosiljaju kohanim opštinu³⁾. Obično se u sjenici moli u podne samo kiduš, no u nekim se općinama ondje takodjer ruča. Kod minhe se čita prvi odsjek sidre וזאת הברכה. Navečer započinje Simhat Tora. Kod večernje molitve kažu se (מעריבים⁴⁾ za Šemini aceret. U tefilu se umeće אתה הראת לדעת i s njima se sedam puta⁵⁾ obilazi oltar (u nekim općinama cijeli hram). Nato se spremaju sve tore osim triju, te se moli אחד i גדלו. Dok se u ovim trima torama razmataju

¹⁾ Koelet se ne čita, vidi kalendar.

²⁾ Nema ni jedno ni drugo.

³⁾ V. str. 34 primedba 2.

⁴⁾ Nema.

⁵⁾ Kod Sefarda se čine o שמיני עצרת 4, u več 7, a na dan שמחת תורה 3 akafot.

odsjeci za sjutrašnje čitanje, pjevaju se molitve od Roš-hašane i Jom-k'pura. Nakon spremanja tih triju tora moli se kiduš, vidi Subota 19. sept. Upaljivanje svijeća kao 19. sept.

Nedjelja 11. okt. (Simhat Tora). Pred נשמת kažu se dodaci, koji počinju sa נשמת¹⁾ a poslije toga יוצר. Iza šahrita moli se cijeli Halel, zatim אהה הראה, onda slijedi ophod (הקפות) kao jučer navečer. K prvoj se tori pozivaju svi muškarci i dječaci, koji su već navršili 13. godinu, a onda dječaci ispod 13. godine na jedamput. Ovi kažu nakon drugoga blagoslova nad torom još i molitvu המלאך. Predmolitelj govori מרשות i poziva התן תורה. Nakon čitanja iz prve tore polažu se druga i treća tora na oltar, a prva se tora diže u vis i zamata. I treća se tora stavlja na njeno mjesto. Predmolitelj govori מרשות i poziva התן תורה. Nakon čitanja iz ove tore polažu se sve tri tore na oltar, predmolitelj moli pol kadiša (הצי קדיש), našto se druga tora diže u vis i zamata, onda se otvara treća tora i poziva maftir. Iza ašre slijede אבות בגלל אשר etc. Ni danas ne blagosiljaju kohanim opštinu.²⁾ Iza עלינו moli zadnji put 27. psalam: לדוד ה' אורי וישעי. U šemone-esre večernje molitve umeće se אתה הונתנו. U hramu i kod kuće kaže se havdala bez svijetla i mirodija, a moli se blagoslov nad vinom ili drugim kojim žestokim pićem i המבריל.

Ponedjeljak 12. okt. Kod šahrita se ne kaže ni והוא רחום ni תחנון, samo אל ארך אפים i למנצה. I kod minhe otpada tahnun.

Subota 17. okt. zove se Šabat Berešit (שבת בראשית). U šahritu umeće se jocer¹⁾: לפרשת בראשית. Nakon יקום פורקן posvećuje se mladjak Hešvana. Kod minhe otpada צדקתך צדק. Poslije podne čita se u hramu ili kod kuće ברכי נפשי, t. j. psalmi 104. i 120.—134. Ti se psalmi čitaju svake subote poslije podne do uključivo 20. marta³⁾. U šemone-esre večernje molitve kaže se יעלה ויבא.

Nedjelja 18. okt. (Roš-hodeš Hešvan). U svakoj šemone-esre kaže se יעלה ויבא, a תחנון otpada kod šahrita i minhe. Kod šahrita moli se polovica Halela, vadi se jedna tora i pozivaju 4

¹⁾ Nema.

²⁾ Vidi str. 34. primedba 2.

³⁾ Sefardi čitaju svake subote (privatno) שיר i תמניא אפי' bez razlike doba godine; ברכי נפשי samo o roš-hodešu kad ne pada subotom.

osobe. Poslije אשרי ובה לציון skidaju se tefilin i moli musaf-tefila za mladjak. Iza עלינו kaže se ברכי נפשי (104. psalam).

Ponedjeljak, 19. okt. (2. dan Roš-hodeša). Red molitava kao jučer. U šemone-esre večernje molitve otpada יעלה ויבא.

Subota, 7. nov. U šahritu umeće se אהבה לפרשת וירא. Poslije אשרי prije spremanja tore kaže predmolitelj מי שברך ואתה וישני (ותענית שני וחמישי ושני).

Ponedjeljak, 9. nov. Kažu se selihot za קדמאה (ותענית שני קדמאה).

Četvrtak, 12. nov. Red molitava kao u ponedjeljak, 9. nov. Kažu se selihot za (ותענית חמישי).

Subota 14. nov. Iza יקים פורקן¹⁾ posvećuje se mladjak Kisleva, koji pada na utorak, 17. i na srijedu, 18. nov.

Ponedjeljak, 16. nov. Red molitava kao u ponedjeljak, 9. nov. Kažu se סגירות שני תניינא (ותענית שני תניינא). Poslije podne održavaju se molitve za יום כפור קטן. Kod minhe otpada תחנון. Uoči Roš-hodeša kaže se kod šemone-esre u večernjoj molitvi יעלה ויבא.

Utorak, 17. nov. (Roš-hodeš Kislev). Red molitava kao u nedjelju, 18. oktobra.

Srijeda, 18. nov. (2. dan Roš hodeša). Red molitava kao u ponedjeljak, 19. okt.

Subota, 5. dec. U šemone esre večernje molitve u odsjeku ויתן טל ומטר ברך עלינו koje se riječi kazuju u svakoj šemone-esre običnoga dana do Pesaha.

Petak, 11. dec. Uoči Hanuke moli se kod kuće minha i zapaljuje prva Hanuka-svjećica, pri čem se kaže ששהיינו. Tek onda se zapaljuju svijeće za subotu. I u hramu se prije נרננה²⁾ zapaljuje Hanuka-svjećica. Za svih se 8 dana Hanuke umeće u svaku tefilu i u stolnu molitvu odsjek על הנסים בימי מתתיהו.

Subota, 12. dec. (שבת חנוכה), prvi dan Hanuke; kod šahrita kaže se za tu subotu odredjeni jocer¹⁾, a iza tefile cijeli Hallel. Vade se dvije tore. Iza יקים פורקן¹⁾ posvećuje se mladjak Teveta. — Kod minhe otpada צדקתך. Iza večernje molitve između ואתה קדוש ויתן לך i ויתן לך zapaljuju se 2 Hanuka-svjećice. Havdala moli se kao obično tek iza ויתן לך. No kod kuće se najprije moli havdala, a onda zapaljuju dvije hanuka svjećice. — Hanuka-svjećice zapaljuju se vazda s lijeva na desno uz propisana dva blagoslova.

Nedjelja, 13. dec. (2. dan Hanuke). Iza šemone-esre šahrita moli se cijeli Hallel, zatim se vadi jedna tora, kojoj se pozivaju

¹⁾ Nema.

²⁾ U hramu se hanukine svetiljke pale pre עלינו od minhe

3 osobe. — U hramu se danas zapaljuju 3 svjećeice izmedju minhe i večernja molitve, a kod kuće vazda iza večernje molitve.

Ponedjeljak, 14. dec. (3. dan Hanuke). Red molitava kao jučer. Na večer se zapaljuju 4 svjećeice.

Utorak, 15. dec. (4. dan Hanuke). Red molitava isti. Na večer 5 svjećica.

Srijeda, 16. dec (5. dan Hanuke). Red molitava isti. Na večer 6 svjećica. — Uoči Roš-hodeša kaže se u šemone-esre večernje molitve יעלה ויבא.

Četvrtak, 17. dec. (6. dan Hanuke). 1. dan Roš-hodeša Teveta. U svakoj se šemone-esre kaže i יעלה ויבא; moli se cijeli Hallel. Nato se vade 2 tore, prvoj se pozivaju 3 osobe i čita odsjek od ראש חדש. Drugoj se tori poziva samo jedna osoba i čita odsjek za Hanuku. Nakon spremanja tora kaže se אשרי אשרי, skidaju se tefilin i moli musaf-tefila za ראש חדש לעין umetnuvši על הנסים. — Navečer 7 svjećica.

Petak, 18. dec. (7. dan Hanuke). 2. dan Roš-hodeša. Red jutarnjih molitava kao jučer. — Navečer vidi petak 11. dec. — Zapaljuje se 8 svjećica. — Kod večernje molitve ne kaže se više יעלה ויבא.

Subota, 19. dec. (8. dan Hanuke, druga שבת הנוכח). Kod šahrta kaže se za taj dan odredjeni jocer¹⁾, a iza tefile cijeli Hallel. Vade se 2 tore. — Kod minhe otpada צדקתך, isto tako על הנסים u šemone-esre večernje molitve.

Nedjelja, 27. dec. (Post 10. Teveta = עשרה בטבת). Kod ponavljanja šemone-esre mole se selihot u odsjeku כרח לנו. Predmolitelj kaže u šemone-esre רפאנו ונאם ישראל i גואל ישראל. Iza tahnuna vadi se jedna tora. — Kod minhe iza אשרי vadi se jedna tora, a treći je pozvanik ujedno maftir.²⁾ — Glede dodataka u šemone-esre od minhe vidi ponedjeljak 21. sept

Subota, 9. jan. Iza יקום פורקן³⁾ posvećuje se mladjak Ševata.

Četvrtak, 14. jan. Uoči Roš-hodeša kažu se poslije podne molitve za כפור קמן, jer to u petak nije dopušteno. Poslije ove molitve kaže se tahnun, a onda kadiš s תתקבל, nato psalam 20: למנצה.

¹⁾ Nema.

²⁾ Sefardi nemaju maftir.

³⁾ Umesto יקום פורקן Sefardi kažu מי שברך לקהל (vidi Sefard. Sidur.)

Petak, 15. jan. U šemone-esre večernje molitve kaže se יע ה ויבא.

Subota, 16. jan. (שבת ראש חדש שבט). Kod šahrita kaže se za taj dan odredjeni jocer¹⁾, a onda polovica Halela. Vade se 2 tore. — U musaf-tefili kaže se תכנת שבת אתה יצרת mjesto שבת. Kod minhe otpada צדקתך.

Subota, 30. jan. (שבת שירא). Kod šahrita moli se jocer¹⁾ za tu subotu. Kod minhe otpada צדקתך.

Subota, 6. febr. Kod šahrita²⁾ jocer¹⁾.

Četvrtak, 11. febr. Drži se כפיר קטן (יום).

Subota, 13. febr. (שבת שקלים). Kod šahrita jocer¹⁾ za tu subotu. Vade se 2 tore. Iza יום פורקן³⁾ posvećuje se mladjak Adara. Kod ponavljanja tefile kaže se jocer¹⁾. Kod minhe otpada צדקתך. U šemone-esre večernje molitve kaže se יעלה ויבא.

Nedjelja, 14. febr. (ראש חדש אדר). Red molitava v. nedjelja 18. okt 1925.

Ponedjeljak, 15. febr. (2. dan ר"ה). Red molitava kao u ponedjeljak 19. okt. 1925

Subota, 20. febr. Kod šahrita kaže se jocer¹⁾ pri prvoj הפסקה.

Četvrtak, 25. febr. (תענית אסתר נדחה). Post Esterin. Red molitava kao u nedjelju, 27. dec 1925. Kod šahrita kažu se selihot za taj post. — Kod večernje molitve u hramu daje se pol šekela (מהצית השקל).

Subota, 27. febr (שבת זכור). Kod šahrita³⁾ kaže se jocer¹⁾ za tu subotu. Vade se 2 tore. Kod minhe otpada צדקתך. U šemone-esre večernje molitve iza modim moli se ע"ה הנסים i בימי מרדכי. Iza šemone-esre moli predmolitelj kadiš s תתקבל a pri čitanju megile⁴⁾ kaže 3 blagoslova. Nakon čitanja megile mole se ויהי נעם, (ישושנת יעקב, ויאשר הניא הרב את ריבנו ואתה קדוש. Predmolitelj moli kadiš, zatim ויתן לך i havdalu.

Nedjelja, 28. febr. (פורים). Kod ponavljanja šemone esre šahrita kaže se jocer. Iza šemone esre kaže predmolitelj polovicu

¹⁾ Nema

²⁾ Na בשלח ש' čita se שירה kod דומרא do רופאך

³⁾ Na נשמת נשמת ש' זכור ש' Sefardi umeću posle spev Jude ha-Levi-a: מי כמוך ואין כמוך (vidi Sidur Sefard.).

⁴⁾ Pre čitanja מגילה peva se jedan pizmon (פורים פורים לנו), za koje se vreme skupljaju od posetilaca hrama novčani darove מעורת פורים.

kadiša i vadi jednu toru, kojoj se pozivaju 3 osobe. Iza spremanja tore čita se megila¹⁾ s prethodna 3 blagoslova, a nakon čitanja kaže se *הרב את ריבנו* (2) *שושנת יעקב*. Moli se *אשר יובא לציין* bez *למנצה*. Tefilin se skidaju tek nakon čitanja megile. — Kod minhe otpada tahnun. U šemone-esre večernje molitve ne kaže se više *על הנסים*. Priredjuje se svečana i vesela večera (*סעודת פורים*) i uopće na taj dan darivaju prijatelji i siromasi.

Ponedjeljak, 1. marta. Tahnun se toga dana uopće ne kaže³⁾. Nakon čitanja tore otpadaju *יהי רצון* i *למנצה*.

Subota, 6. marta (*שבת פרה*). Kod šahrita kaže se jocer²⁾ za tu subotu. Vade se 2 tore.

Subota, 13. marta. (*שבת החדש*). Kod šahrita kaže se jocer²⁾ za tu subotu. Vade se 2 tore. Nakon *ימים פורקן*, posvećuje se mladjak Nisana uz za to određene molitve. I kod ponavljanja musaf-tefile kaže se jocer²⁾.

Ponedjeljak, 15. marta. Tahnun otpada. Popodne jom kipur katan²⁾. U šemone-esre večernje molitve *ועל יעלה יובא* uoči Roš-hodeša Nisana.

Utorak, 16. marta. (Roš-hodeš Nisan). Red molitava kao na svaki Roš-hodeš (vidi nedjelju, 18. okt.). U čitavom mjesecu Nisanu otpada tahnun, a isto tako *יהי רצון* nakon čitanja tore ponedjeljkom i četvrtkom. (Ne otpadaju *אך ארץ אפים*). Kod subotnje minhe otpada *צדקתך*.

Subota, 27. marta (*שבת הגדול*, Velika subota). Kod šahrita jocer²⁾ za tu subotu. Popodne čita se kod kuće iz Hagade Pesaha *עבדים היינו* do *עונותנו* *על כל עונותנו* (2) *לכפר על כל עונותנו*. — Iza šemone-esre večernje molitve moli predmolitelj kadiš s *תתקבל*. Slijedi *לך ויתן*. — Molitve *ואתה קדוש* i *יהי נועם* otpadaju.

Nedjelja, 28. marta. Iza večernje molitve, kad se već smračilo, sprema se *חמץ*.

Ponedjeljak, 29. marta. (*ערב פסח*). Kod šahrita otpadaju psalmi *מזמור לתודה* i *למנצה*. Iza šahrita priredjuje rabin Sij u m za prvorođence.⁵⁾ U mjestima, gdje nema rabina, moraju prvo-

¹⁾ *ובא לציין* se čita kako u veče tako i danju izmedju *ואתה קדוש* i *ובא לציין*.

²⁾ Nema.

³⁾ U Beogradu se i drugog dana Purima čita *מני* ali bez *ברכה* i bez *את ריבנו*.

⁴⁾ Kod Setarda se ne kaže ni to.

⁵⁾ I u mestima, gde ima rabina, dužni su prvorođeni da poste uoči pesaha.

rodjeni cijeli dan da poste i kažu עננו u šemone esre minhe u odsjeku שמע קולנו. — Hamec se smije jesti do 9 sati prije podne, a u 10 sati¹⁾ se on spaljuje, pri čem se kaže drugi פל המירא. — Prije podne se nad Macot govori blagoslov: להפריש²⁾. — Navečer se pri zapaljivanju blagdanskih svijeća kažu blagoslovi: שהחינו ו להדליק נר של יום טוב. — Kod večernje se molitve mole מעריבים. — Prve dvije večeri blagdane ne moli se u hramu kiduš. Kod kuće se te dvije večeri drži seder.

Utorak, 30. marta. (1. dan Pesaha). Kod šahrita jocer.³⁾ Cijeli Halel. Vade se 2 tore, k prvoj se pozivaju 5 osoba, k drugoj samo maftir. Nato ašre, spremanje tora i musaf-tefila. Kod ponavljanja⁴⁾ ove tefile moli se Tal. Time se prestaje u tefili moliti משיב הרוח. Kohanim blagosiljaju opštinu. — Kod večernje se molitve kažu מעריבים. Iza tefile započinje brojenje omera: היום יום אחד לעומר. — Zapaljivanje svijeća iza večernje molitve uz jučerašnje blagoslove.

Srijeda, 31. marta. (2. dan Pesaha). Kod šahrita jocer.³⁾ cijeli Halel; izvadjenje tora i broj pozvanika kao jučer. Kohanim blagosiljaju opštinu. — U šemone-esre večernje molitve moli se ותן טל ומטר יעלה ויבא i אתה חוננתנו. Iza šemone esre nastavlja se brojenje omera: היום שני ימים לעומר. — U hramu i kod kuće havdala bez svijetla i mirodija. Zato se kaže prije blagoslov nad vinom ili drugim kojim žestokim pićem, nato blagoslov המכבדיל.

Četvrtak, 1. aprila. (1. dan polublagdana, דול המועד). Kod šahrita otpada מומיר לתורה. U šemone-esre moli se יעלה ויבא. Iza šemone-esre polovica Halela; izvadjenje 2 tora, k prvoj se pozivaju 3 osobe, k drugoj samo jedna. Toga se dana skidaju tefilin⁵⁾ tek nakon čitanja prve tore, a prije čitanja druge; na druge se polublagdane naprotiv to čini odmah iza šemone esre prije Halela. Iza čitanja spremaju se tore, mole se ובא i אשרי bez למנצה, zatim blagdanska musaf-tefila s umetnutim bi-

1) dolazi שריש היום u 8¹/₂, u jutru.

2) Ako se שמורה מצה spravlja u kući.

3) Nema.

4) Kod Sefarda pre מוסף, jer se obično ne ponavlja.

5) O polupraznicima Pesaha kao i Sukota ne meće se kod Sefarda תפילין.

blijskim stihovima za taj dan¹⁾. No moli se keduša (נקדש²⁾). Iza blijskih otpada psalam מזמור לאסף שיר. — Kod šemone-esre minhe i večernje molitve kaže se יעלה ויבא. Kad je već pao mrak, nastavlja se brojenje omera: היום שלשה ימים לעומר.

Petak, 2. aprila (2 dan polublagdana). Red jutarnjih molitava kao jučer. — Na večer (לכו נרננה³⁾ לבנה דודי ו, ali stih במה מדליקין, יעלה ויבא otpada. U tefili kaže se היום ארבעה ימים לעומר. Brojenje omera:

Subota, 3. aprila (שבת חול המועד של פסח). Kod šahrita jocer³⁾. U tefili uvijek יעלה ויבא. Iza polovice Halela čita se knjiga Šir-haširim.⁴⁾ Vade se 2 tore. U posljednjem se blagoslovu haftare ne spominje blagdan Pesah. Moli se blagdanska musaf-tefila s dodacima za subotu — Kod minhe čita se iz tore prvi odsjek sidre שמיני. — Iza šemone-esre u večernjoj molitvi moli predmolitelj kadiš s התקבל, jer se ne mole ni יהיה נועם ni יאתה קדוש ויהי נועם. Slijedi brojenje omera: היום חמשה ימים לעמר. Zatim יתן יך ויתן i havdala kao na izmaku obične subote.

Nedjelja, 4. aprila (4. dan polublagdana). Red jutarnjih molitava kao u četvrtak, 1. aprila. — Navečer prije polaska u hram zapaljuju se blagdanske svijeće, pri čem se kaže samo blagoslov: יהיה הדליק נר של יום טוב. — Kod večernje molitve (מעריבים⁵⁾). Ni u hramu ni kod kuće ne kaže se iza kiduša שהחיינו. — Brojenje 6. dana omera.

Ponedjeljak, 5. apr. (7. dan Pesaha). Kod šahrita jocer³⁾. Iza tefile polovica Halela. Vade se 2 tore. K prvoj se pozivaju 5 osoba, k drugoj samo maftir. Kod ponavljanja tefile blagosiljaju kohanin opštinu. — Kod večernje molitve מעריבים. — Brojenje omera (היום שבעה ימים שהם שבוע אחד לעומר⁵⁾). — Kiduš kao jučer. Blagdanske se svijeće uz jučer pomenuti blagoslov zapaljuju tek nakon večernje molitve.

¹⁾ Na חול המועד se kod Sefarda naročito naznačuje praznik rečima ביום חג המצות הזה וביום מקרא קדש הזה dok se na יום ט' kaže ויום טוב מקרא קדש ונוי. Isto tako i o prazniku Sukota.

²⁾ Kod Sefarda kao i kod Sukota כתר samo skraćen t. j. do קדוש קדוש קדוש zatim slednje קדושה od običnih dana.

³⁾ Nema.

⁴⁾ שיר השירים se kod Sefarda obično čita o subotama između שבועות u večer pre נרננה; isto tako o istim subotama čitaju se פרקי אבות pre minhe svake subote po jedan perek.

⁵⁾ היום שבעה ימים לעומר שהם שבוע אחד.

Utorak, 6. apr. (8. dan Pesaha). Red šahrta kao jučer. Iza maftira zadušnice ('הזכרת נשמות'), onda ('אב הרחמים אשרי i t. d. — U šemone esre večernje molitve אתה חוננתו. Brojenje 8. dana omera. U hramu i kod kuće havdala, samo nad vinom ili drugim kojim žestokim pićem i blagoslov המבדיל.

Srijeda, 7. apr. Do konca mjeseca Nisana otpada tahnun, no ('למנצה) moli se izmedju אשרי i ובא לציון. — Iza večernje molitve brojenje 9. dana omera.

Četvrtak, 8. apr. Brojenje 10. dana omera (iza večernje molitve).

Petak, 9. apr. Brojenje 11. dana omera (iza večernje molitve).

Subota, 10. apr. Kod šahrta jocer¹⁾ za tu subotu (prvu iza Pesaha). Iza ('ויקום פורקן) posvećenje mladjaka Ijara, zatim אב ('הרחמים). — Popodne se čita 1. poglavlje פרקי אבות. — Kod minhe otpada צדקתך. — Iza večernje molitve izmedju ואתה קדוש i ('זיהן דך) brojenje 12. dana omera.

Nedjelja, 11. apr. Navečer brojenje 13. dana omera.

Ponedjeljak, 12. apr. Navečer brojenje 14. dan omera.

Utorak, 13. apr. Kod šemone esre u večernjoj molitvi uoči roš-hodeša moli se יעלה ויבא. — Navečer brojenje 15. dana omera.

Srijeda, 14. apr. (1. dan roš-hodeša Ijara). Red molitava kao u nedjelju, 18. okt. — Navečer brojenje 16. dana omera.

Četvrtak, 15. apr. (2. dan roš-hodeša Ijara). Red molitava kao u ponedjeljak, 19. okt. — Navečer brojenje 17. dana omera.

Petak, 16. apr. Kod šahrta opet tahnun. — Navečer brojenje 18. dana omera.

Subota, 17. apr. Kod šahrta jocer¹⁾ za tu subotu (drugu iza Pesaha). Iza ('ויקום פורקן) slijedi ('אב הרחמים) zatim אשרי. Nato prije spremanja tore kaže predmolitelj שני ותמישי ('ישני). — Popodne II. poglavlje פרקי אבות. — Navečer brojenje 19. dana omera.

Nedjelja, 18. apr. Navečer brojenje 20. dana omera.

Ponedjeljak, 19. apr. Red šahrta kao u ponedjeljak, 9. nov. — Navečer brojenje 21. dana omera.

Utorak, 20. apr. Navečer brojenje 22. dana omera.

Srijeda, 21. apr. Navečer brojenje 23. dana omera.

Četvrtak, 22. apr. Red šahrta kao u četvrtak, 12. nov. — Navečer brojenje 24. dana omera.

¹⁾ Nema.

²⁾ הבדלה מוצאי שבת.

Petak, 23 apr. Navečer brojenje 25. dana omera.

Subota, 24. apr. Kod šahríta jocer¹⁾ za tu subota (treću iza Pesaha). — Iza **אִיקוֹם פּוֹרְקָן** slijedi **אֵב הַרְחָמִים**, zatim **אֲשֵׁרִי** i t. d. — Popodne III. poglavlje **פְּרָקִי אֲבוֹת**. — Navečer brojenje 26. dana omera.

Nedjelja, 25. apr. Navečer brojenje 27. dana omera.

Ponedjeljak, 26. apr. Red šahríta kao u ponedjeljak, 16. nov. — Navečer brojenje 28. dana omera.

Utorak, 27. apr. Navečer brojenje 29. dana omera.

Srijeda, 28. apr. Navečer brojenje 30. dana omera.

Četvrtak, 29. apr. Navečer brojenje 31. dana omera.

Petak, 30. apr. Navečer brojenje 32. dana omera.

Subota, 1. maja. Kod šahríta jocer¹⁾ za tu subotu (četvrtu iza Pesaha). Iza **אִיקוֹם פּוֹרְקָן** slijedi **אֵב הַרְחָמִים**, zatim **אֲשֵׁרִי** i t. d. Popodne IV. poglavlje **פְּרָקִי אֲבוֹת**. — Kod minhe otpada **צְדָקָתְךָ**. — Navečer izmđu **וַיִּתֵּן לְךָ וַיֵּאָתֶה קְרוֹשׁ** i **וַיִּתֵּן לְךָ** brojenje 33. dana omera

Nedjelja, 2. maja (**לֵיל בַּעוֹמֵר**). Zbog maloga blagdana »Lag baomera« otpada tahnun kod šahríta i minhe. — Navečer brojenje 34. dana omera.

Ponedjeljak, 3. maja. Navečer brojenje 35. dana omera.

Utorak, 4. maja. Navečer brojenje 36. dana omera.

Srijeda, 5. maja. Navečer brojenje 37. dana omera.

Četvrtak, 6. maja. Navečer brojenje 38. dana omera.

Petak, 7. maja. Navečer brojenje 39. dana omera.

Subota, 8. maja. Kod šahríta jocer¹⁾ za tu subotu (petu iza Pesaha). Iza **אִיקוֹם פּוֹרְקָן** posvećenje mladjaka Sivana, zatim **אֵב הַרְחָמִים** i t. d. — Popodne V. poglavlje **פְּרָקִי אֲבוֹת**. — Navečer izmedju **וַיִּתֵּן לְךָ וַיֵּאָתֶה קְרוֹשׁ** i **וַיִּתֵּן לְךָ** brojenje 40. dana omera

Nedjelja, 9. maja. Navečer brojenje 41. dana omera.

Ponedjeljak, 10. maja. Navečer brojenje 42. dana omera.

Utorak, 11. maja. Navečer brojenje 43. dana omera

Srijeda, 12. maja. Navečer brojenje 44. dana omera.

Četvrtak, 13. maja. Popodne uoči roš-hodeša Sivana moli se **יִיבֵק**. Kod minhe otpada tahnun U šemone esre večernje molitve **יַעֲלֶה יִיבֵא**. — Brojenje 45. dana omera.

Petak, 14. maja. (**רֵאשׁ הַדָּשׁ סִיּוּן**). Red jutarnjih molitava kao u nedjelju, 18. okt. — Navečer brojenje 46. dana omera.

Subota, 15. maja. Kod šahríta jocer¹⁾ za tu subotu (zadnju

¹⁾ Nema.

prije blagdana שבועות Iza (יקום פורקו אשרי), (אב הרחמים) slijedi פורקו אבות. — Kod minhe otpada צדקתך — Nakon šemone-esre u večernjoj molitvi moli predmolitelj kadiš s תתקבל, jer otpadaju ויהי נועם (אחתה קדוש). — Brojenje 47. dana omera.

Nedjelja, 16. maja. Kod šahrita i minhe otpada tahnun, no (למנצה) moli se između אשרי i לציון ובא. — Navečer brojenje 48. dana omera.

Ponedjeljak, 17. maja. Red molitava kao jučer. Moli se אל (ארך אפים), no (יהי רצון) iza čitanja tore otpada. — Zadnje brojenje omera: 49. dan.

utorak, 18. maja. (ערב שבועה). Red šahrita kao u nedjelju, 16. maja. — Navečer se zapaljuju blagdanske svijeće uz blagoslove (מעריבים). שהחיינו i להדליק נר של יום טוב. U hramu i kod kuće kiduš sa שהחיינו. Iza večere čita se תקון (ליל שבועות).

Srijeda, 19. maja (1. dan שבועה). Kod šahrita jocer¹⁾. Iza tefile cijeli Halel. Vade se 2 tore: k prvoj 5 osoba, k drugoj samo maftir. Pošto je prva osoba pozvana k tori, pjeva predmolitelj naizmjenice s općinom pjesmu (אקדמות). Iza maftira אשרי, spremanja tora, blagdanska musaf tefila s dodacima za Šavuot. Kod ponavljanja tefile dodaje se pijut (אתה הנחלת) a poslije toga blagosiljaju kohanim opštinu. — Kod večernje molitve (מעריבים). Iza večernje molitve zapaljivanje blagdanskih svijeća uz blagoslove kao jučer.

Četvrtak, 20. maja (2. dan שבועה) Kod šahrita jocer¹⁾. Iza tefile cijeli Halel. Zatim čitanje knjige Rut.⁵⁾ Vade se 2 tore: k prvoj 5 osoba, k drugoj samo maftir. Iza blagoslova prije haftare kaže maftir (יציב פתגם), našto čita haftaru. Odmah zatim

¹⁾ Nema.

²⁾ O subotama, koje prethode prazniku, izostavlja se samo ואתה קדוש i יושב בסתר dok se kod Sefarda.

³⁾ Kod Sefarda i on izostavlja kad god nema תחנון, to isto važi i za ארך אפים.

⁴⁾ Kod Sefarda se prva noć Šavuota posle večere probde-niše cela noć i provodi se u čitanju תנ"ך kao i Mišne i Zoara (vidi Ritual za tu svrhu).

⁵⁾ Knjiga o Ruti čita se kod Sefarda pre minhe i to u oba dana Šavuota, svaki dan po jednu polovinu (1. dan 1, 1—3, 7; 2. dan 3, 8—4, 22).

zadušnice, (אב הרחמים, אשרי), spremanje tora i blagdanska musaf tefila kao jučer. Kod ponavljanja te tefile dodaje se אהרת, ראשית, a poslije toga blagosiljaju kohanim opštinu. — Kod šemone esre večernje molitve אתה הוננתנו. U hramu i kod kuće havdala bez svijetla i mirodija, samo nad vinom ili drugim kojim žestokim pićem i blagoslov המכביל.

Petak, 21. maja. Kod šahrta otpada tahnun, no למנצה moli se izmedju אשרי i לציון i ובא.

Subota, 22. maja. Kod šahrta jocer¹⁾ za tu subotu iza Šavuota — Popodne I. poglavlje אבות אבות²⁾.

Subota, 29. maja. Kod šahrta (מאורה¹⁾). Popodne II. poglavlje א"פ²⁾.

Subota, 5. juna. Kod šahrta (אהבה¹⁾ za sidru שלח. Iza יקים פורקן posvećenje mladjaka Tamuza. Popodne III poglavlje א"פ³⁾.

Četvrtak, 10. juna. Popodne (יובק¹⁾).

Petak, 11. juna. Kod večernje subotnje tefile יעלה יבא uoči roš-hodeša.

Subota, 12. juna. (1. dan roš-hodeša Tamuza). Kod svake današnje i sutrašnje tefile יעלה יבא. Iza šahrta-tefile polovica Halela. Vade se 2 tore. Popodne IV. pogl. א"פ⁴⁾. Kod minhe otpada צדקתך

Nedjelja, 13. juna. (2. dan roš-hodeša Tamuza). Red molitava kao u ponedjeljak, 19. okt.

Subota, 19. juna. Kod šahrta (אהבה¹⁾ za sidru חקת. Popodne V. pogl. א"פ⁵⁾.

Subota, 26. juna. Popodne VI. pogl. א"פ²⁾.

Utorak, 29. juna. (שבעה עשר בתמוז), post 17. Tamuza). Red molitava kao u nedjelju, 27. dec. Mole se selihot za taj post.

Subota, 3. jula. Iza (יקים פורקן) אשרי, (אב הרחמים), i t. d. — Popodne I. pogl. א"פ⁶⁾.

Subota, 10. jula. Iza (יקים פורקן) posvećenje mladjaka Ava, zatim (אב הרחמים), אשרי i t. d. — Popodne II. pogl. א"פ²⁾.

Nedjelja, 11. jula. — Popodne uoči roš-hodeša (יובק¹⁾). Kod minhe otpada tahnun. Kod šemone esre večernje molitve יעלה יבא.

¹⁾ Nema.

²⁾ פרקי אבות se kaže samo do Šavuota posle toga se više ne kaže.

Ponedjeljak, 12 jula. (ראש חודש אב) Red molitava kao u ponedjeljak, 19. okt.

Subota, 17. jula. (שבת חזון). Iza (יְיָוִם פּוֹרְקָן) slijedi (אֲב הַרְהַמִּים), אשרי i t. d. Popodne III. pogl. (פ"א).

Ponedjeljak, 19. jula. (ערב תשעה באב). Prije zalaska sunca jede se uoči posta priprosta večera (bez mesa), pri čem se u žalobni spomen razorenja Jerusalima uživa kuhano jaje kao iza pogreba. Zalaskom sunca započinje post i traje do utorka navečer (kad se pojave 3 zvijezde). Kod minhe otpada tahnun, a iza minhe slijedi pomenuta večera (סעודה המפסקת). Početkom ovoga posta skida se zastor s aron-hakodeša. Takodjer se skidaju cipele kao kod žalosti šiv'a. Večernja se molitva šapuće. Iza šemone-esre kaže predmolitelj kadiš s תתקבל, zatim se sjeda na niske stolčiče i čitaju knjige Eha i kinot. Nato se ustaje i moli ואתה קדיש, predmolitelj moli cijeli kadiš (bez התקבל) i עלינו¹⁾. I kod kuće se sjeda samo na niske stolčiče.

Utorak, 20. jula. (תשעה באב). Cipele se ne oblače cijeli dan. Šahrit se moli bez talita (טלית) i tefilina. Kod jutarnjih blagoslova otpada עושר ישראל בתפארה. Kod ponavljanja šemone-esre kaže predmolitelj עננו, a iza šemone esre polovicu kadiša (tahnun otpada). Vadi se jedna tora: tri pozvanika, treći je ujedno maftir. Nakon čitanja tore moli predmolitelj polovicu kadiša, a maftir čita haftoru, prema se tora, sjeda se na niske stolčiče i kažu se Kinot²⁾. Nato se stojeći moli אשרי i ובא לציון pri čem u potpunjem otpada stih: ואני זאת בריתי. Predmolitelj moli kadiš (bez תתקבל), našto slijedi עלינו¹⁾. Nakon čitave jutarnje molitve običaj je, da se posjećuju grobovi. — Popodne (minha) uzimaju se na sebe talit i tefilin i mole u šahritu izostavljeni psalmi. Iza אשרי izvadjenje jedne tore: 3 pozvanika, treći je ujedno maftir. U šemone-esre kaže se נחם u odsjeku ולירושלים i עננו u שמע קולנו, a שגורם רב מjesto שים שום³⁾. Pri ponavljanju šemone-esre kaže predmolitelj עננו između נוֹאֵל יִשְׂרָאֵל, nadalje שים שלום u ולירושלים, a zatim כ"ב שים שלום. Iza šemone esre otpada tahnun. Skidaju se talit i tefilin. Tek onda se moli večernja molitva.

1) 9. Ava se kod Sefarda עלינו ne čita.

2) Posle שמונה עשרה kažu se, קינות, zatim se čita Tora, pa Maftir, pa onda אשרי ובא לציון kao i u veče.

3) Nema.

Subota, 24. jula. (שבת נחמו). Kod šahrita jocer¹⁾ za tu subotu. Popodne IV. pogl. א"פ²⁾.

Nedjelja, 25. jula. Kod minhe otpada tahnun.

Ponedjeljak, 26. jula, Kod šahrita i minhe otpada tahnun, ali se kaže ארבעה עשר אלים i אל ארך אפים.

Subota, 31. jula. Kod šahrita אהבה³⁾ za sidru עקב. Popodne V. pogl. א"פ²⁾.

Subota, 7. aug. Iza יום פירקן posvećenje mladjaka Elula. Po podne VI. pogl. א"פ²⁾.

Ponedjeljak, 9. aug. Popodne uoči roš-hodeša (ויוב"ק), kod minhe otpada tahnun. U čemone-esre večernie molitve יעלה ויבא.

Utorak, 10. aug. (2. dan roš-hodeša Elula). Red molitava kao u nedjelju, 18. okt.

Srijeda, 11. aug. (2. dan roš-hodeša Elula). Red molitava kao u ponedjeljak, 19. okt.⁴⁾ Na koncu šahrita iza danjega psalma duva se u šofar, i to počevši od danas dnevno (osim subote) sve do Erev Roš-hašane. Iza duvanja moli se 27. psalam: אורי (על דוד ה' אורי), koji se takodjer kaže iza večernje molitve, i to počevši od danas dnevno (i na subotu) sve do Simhat-tore.

Subota, 14. aug. Popodne I. pogl. א"פ²⁾.

Subota, 21. aug. Popodne II. pogl. א"פ²⁾.

Subota, 28. aug. Popodne III. i IV. pogl. א"פ²⁾.

Subota, 4. sep. Kod šahrita jocer¹⁾ za tu subotu prije Roš-hašane. Popodne V. i VI. pogl. א"פ²⁾.

Nedjelja, 5. sept. 1. dan Selihot, što se mole rano ujutro⁶⁾.

Ponedjeljak, 6. sept. 2. dan Selihot.

Utorak, 7. sept. 3. dan Selihot.

Srijeda, 8. sept. (Erev Roš-hašana 5687). Rano ujutro Selihot. Tahnun samo kod סליחות, dok kod šahrita otpada. Kaže se ארבעה עשר אלים i ובה לציון i אשרי. Na koncu jutarnje molitve ne duva se u šofar. Popodne prije polaska u hram pravi se ערב תבשילין.

¹⁾ Nema.

²⁾ Vidi str. 47. primedba 2.

³⁾ Vidi str. 46. primedba 3.

⁴⁾ Kod Sefarda se ustaje na סליחות od dana posle אלוהים i to pre no što svane dan, posle סליחות se svakog dana duva u שופר.

⁵⁾ Kaže se svakog dana preko cele godine posle מעריב.

⁶⁾ Vidi primedba 4. סליחות kod Sefarda uvek isti, jedino se za svaki dan citira naročita pesma.

Die Gebräuche für den Tempel und für das jüdische Haus im Jahre 5686.

Zusammengestellt von Dr. Leopold Fischer in Vrsac.

Die sefardischen Gebräuche, welche von den Folgenden abweichen, sind in den untenstehenden Anmerkungen vom Herrn Landesrabbiner *Dr. I. Alcalay* in Beograd vermerkt. Alle Angaben, die bereits im vorstehenden Kalender erwähnt sind, wurden hier in diesem Teile nicht wiederholt.

Freitag, den 18. Sept. (ערב ר"ה). Abends vor dem Tempelgang werden die Lichter zu Ehren des Festtages entzündet und man spricht die Segenssprüche: **להדליק נר של שבת ושל יום טוב** **שהחיינו** und **יאלכו נרננו**, beim Abendgottesdienst sagt man **לכה דודי** und **מימור שיר ליום השבת** und des Sabbats durch **ושמרו** und des Roš-ħašono durch **תקעו** gedacht²⁾. In die תפלה werden die für die 10 Busstage bestimmten Verse eingeschaltet und auch des Sabbats durch die einzelnen Stichworte gedacht. Nach der תפלה werden **מגן אבות** und **ויכלו** gesprochen, jedoch bleibt **במה מדליקין** weg. Nachher folgt der für Roš-ħašono festgesetzte **קדוש** mit den Zusätzen für den Sabbat-tag und **שהחיינו**. Nach **עלינו** sagt man³⁾ täglich abends und früh (nach dem Tagespsalm) den 27. Psalm: **לדוד ה' אורי וישעי**: Beim Verlassen des Gotteshauses begrüsst man die Verwandten und Bekannten mit dem Wunsche: **ילשנה טובה תכתב**, einer Dame sagt man: **לשנה טובה תכתבי**, mehreren Herren: **לשנה טובה תכתבו**, mehreren Damen: **לשנה טובה תכתבנה**. Im Hause wird **קדוש** wie

1) Der Gottesdienst beginnt mit **לכו נרננו מימור לדוד הבו לה'** bleibt weg, nach **לכה דודי** wird der Psalm (81): **הרננו לאלקים** gelesen, welcher bei den Sefardim für ר"ה festgesetzt ist.

2) Nach **ושמרו** sagen die Sefardim **שמחתכם**.

3) Nach **עלינו** singt man **יגדל**.

4) Man begrüsst sich gegenseitig mit den Worten: **תומי לשנים רבות!**

an jedem Freitagabend mit **יהי רצון** begonnen. Beim Abendessen pflegt¹⁾ man beim Genusse süßen Obstes **יהי רצון** zu sagen.

Samstag, den 19. Sept. (I. Tag ר"ה) Im **שחרית**-Gebete sagt man einige **קְרוֹבוֹת**²⁾ vom II. Tage des Roš-hašono. An diesem Tage sagt man **אֲבִינוּ מַלְכֵנוּ**³⁾ nicht. 2 Thorarollen werden ausgehoben, man sagt aber hierbei nur die für die gewöhnlichen Sabbathe bestimmten Gebete. Zur ersten Thora werden 7 Personen und zur zweiten nur der **מַפְטִיר** aufgerufen. Nach **מַפְטִיר** folgt **יְקוּם פּוֹרְקָן**⁴⁾. Šofar wird am ersten Tage nicht geblasen, auch erteilen die Kohanim nicht den Segen⁵⁾. Beim **מְנַחָה**-Gebete bleibt **אֲבִינוּ מַלְכֵנוּ**³⁾ weg. Auch das am ersten Tage des Roš-hašono übliche **תְּשַׁלֵּךְ**-machen wird heute unterlassen. In die **תְּפִלָּה** des **מַעֲרִיב**-Gebetes wird das für den Sabbatausgang festgesetzte Gebet **וְהוֹדִיעֵנוּ** eingeflochten. Beim **קְדוּשָׁה** wird zugleich **הַבְדֵּלָה** gemacht, demzufolge ist das Zeichen des **קְדוּשָׁה** die Abkürzung **יְקַנְהוּ**, das bedeutet: **יין** – **יין** Segensspruch über Wein, **קְדוּשָׁה** – **קְדוּשָׁה** das Kiduschgebet, **נֵר** – **נֵר** der Segensspruch über das Licht, **הַבְדֵּלָה** – **הַבְדֵּלָה** das Habdalagebet und **זְמַן** = **זְמַן** bedeutet **שְׁחַיִּינוּ**. Die Lichter zu Ehren des Festtages dürfen erst nach dem **מַעֲרִיב** Gebet entzündet werden, wobei die Segenssprüche **שֶׁל יוֹם טוֹב** und **שְׁחַיִּינוּ** gesagt werden.

Sonntag, den 20. Sept. (II. Tag ר"ה). Im **שחרית**-Gebete sagt man einige **קְרוֹבוֹת**²⁾ vom ersten Tage des Roš-hašono. **אֲבִינוּ מַלְכֵנוּ** betet man sowohl im **שחרית** wie auch im **מְנַחָה**-Gebete. 2 Thorarollen werden ausgehoben, zur ersten werden 5 und zur zweiten nur der **מַפְטִיר** aufgerufen. Nach **מַפְטִיר** wird Šofar geblasen. Nach dem **מְנַחָה**-Gebete geht man zu einem Flusse oder zu einer Wasserquelle um **תְּשַׁלֵּךְ** zu machen. In die **תְּפִלָּה** des

1) Vor dem Abendmahl, jedoch nach **הַמּוֹצָא** ist es sefardischer Gebrauch zu essen: a) einen süßen Apfel, b) Porree, c) Spinat, d) Kürbis, e) Dattel, f) den Kopf eines Fisches, und vor dem Genusse jedes einzelnen sagt man den für jedes besonderen **יהי רצון**, welcher die guten Wünsche für das kommende Jahr symbolisch ausdrückt (s. das sefardische Machsor).

2) Bei den Sefardim gibt es keine **קְרוֹבוֹת**.

3) **אֲבִינוּ מַלְכֵנוּ** sagt man an beiden Tagen.

4) Bei den Sefardim kennt man **יְקוּם פּוֹרְקָן** überhaupt nicht.

5) Die Priester segnen die Gemeinde an beiden Tagen, wie an jedem Sabbath und Feiertag.

Abendgebetes wird **תפלה** **אתה חוננתנו** gesagt, ferner sind in diese **תפלה** bis zum **י"ב**-Feste die im Gebetbuche für die 10 Busstagen vermerkten Einschaltungen zu sprechen. Sowohl im Tempel, wie auch im Hause, wird **הבדלה** ohne Licht und ohne Gewürz, nur bei einem Glas Wein oder sonstigem Getränke (ausser Wasser) gemacht, wobei der auf das Getränk sich beziehende Segensspruch und **המבדיל** gesagt werden.

Montag, den 21. Sept. (Fasten Gedaljas). Täglich bis zum **יום הכפורים**-Feste werden morgens **סליחות** gesagt, ferner **אבינו מלכנו** beim **שחרית** und beim **מנחה**-Gebete. Der Vorbeter schaltet in die **שמונה עשרה** den Absatz **עננו** zwischen **גואל ישראל** und **רפאנו** ein. Zur Thora werden 3 Personen aufgerufen. Die Vorlesung aus der Thora beim **שחרית**-Gebete ohne **מפטיר** und beim **מנחה**-Gebete mit (**מפטיר**). Beim **מנחה**-Gebete sagt jeder Fastende in der **שמונה עשרה** beim Absatz **קולנו** **שמע עננו** das mit **עננו** beginnende Bittgebet und anstatt **שם שלום רב** den Abschnitt **שם שלום** und der Vorbeter spricht auch **ברכת כהנים**. Das **עננו**-Gebet sagt Letzterer wie im **שחרית**-Gebete.

Freitag, den 25. Sept. Im **מעריב**-Gebetes **מגן אבות** werden die Worte **המלך הקדוש** gesagt.

Samstag, den 26. Sept. Im **שחרית**-Gebete sagt man (**יוצא**): **לשבת שובה**. Beim **מנחה**-Gebete wird in der Thora aus dem Abschnitte **וואת הברכה** gelesen und 3 Personen aufgerufen. Im **מעריב**-Gebete bleibt **ויהי נועם** und **אתה קדוש** weg, **ויתן לך** wird aber gesagt.

Sonntag, den 27. Sept. (ערב יום כפור). Die Gebetordnung der **סליחות** in der Früh ist folgende: **ה' הצדקה** bis **לך ה' תפלה**, hierauf folgt **אדון דין אם ידקדק**, **אדון בפקדן**, nachher der **פומן** welcher mit **ירצה** beginnt, **והארץ אזכור** bis **זכור**, dann **קולנו** und die **משיח צדק** bis **ודוי**, jedoch nur ein einziges Mal und **והסליחות**. Dann folgt der **קדיש** des Vorbeters und das alltägliche

¹⁾ Bei den Sefardim gibt es auch beim **מנחה**-Gebete kein **מפטיר**.

²⁾ Die Sefardim sagen niemals **שם שלום רב**, sondern in allen Gebeten immer **שם שלום**.

³⁾ Bei den Sefardim gibt es keinen **יוצא**.

⁴⁾ **ויתן לך** sagt man vor **הבדלה** im Hause, aber niemals im Tempel.

⁵⁾ Am **ערב כפור** sagt man dieselben **סליחות** wie an den 10 Busstagen (s. das sefardische Machsor).

Morgengebet. Im Letzteren wird מוֹמֹר לַתּוֹרָה, ferner תְּחִנּוּן und מִנְחָה ausgelassen. Auch מִכְּנֹנוּ מִכְּנֹנוּ wird nicht gesagt. Das מִנְחָה-Gebet wird zeitlich verrichtet und besteht aus אֲשֶׁרִי, der שְׂמוֹנָה עֶשְׂרֵה für die Wochentage bis עוֹשֵׂה הַשְּׁלוֹם, worauf die וְדוּי und אַחֲרָיִם folgt, welche der Vorbeter nicht wiederholt. Man beeilt sich mit dem Abendessen, um es wenigstens eine Stunde vor Nacht zu beenden und um der Vorschrift entsprechend 25 Stunden zu fasten. Bevor man in den Tempel geht, legt man die Schuhe ab und zieht Pantoffeln an, welche keine Ledersohle haben. Die Hausfrau entzündet die Lichter und spricht den Segensspruch: עַל הַדְּלָקָה נֵר שֶׁל יוֹם הַכַּפּוּרִים. Nachher pflegt man Jahrzeitslichter anzuzünden (in manchen Gemeinden geschieht dies im Tempel). Das כָּל נִדְרֵי Gebet muss ein wenig vor Sonnenuntergang begonnen werden. Vor Beginn des Gottesdienstes umhüllt man sich im טְלִית und spricht den Segensspruch לְהַתְעַמֵּף בְּצִצִית. Am Schlusse des Gebetes wird אֲבִינוּ מִכְּנֹנוּ gesagt.

Montag, den 28. Sept. (יום כפור). An diesem Tage zieht man ebenfalls keine Schuhe, sondern Pantoffeln ohne Ledersohle an und eilt ins Gotteshaus. Sowohl im שְׁחֵרִית, wie im מוֹסֵף und מִנְחָה-Gebete werden סְלִיחוֹת gesagt. Die Zahl und die Auswahl derselben richtet sich nach der Sitte des Ortes, jedenfalls müssen aber die פְּתִיחָה, wenigstens eine סְגִיחָה, ferner פּוֹמֹן und עֲקִידָה gesagt werden. Am Schlusse des שְׁחֵרִית-Gebetes sagt man אֲבִינוּ מִכְּנֹנוּ und hebt hiernach 2 Thorarollen aus. Zur ersten Thora werden 6 Personen und zur zweiten nur der מַפְטִיר aufgerufen. Nachher folgt ¹⁾הוֹכֵרֵת נִשְׁמוֹת nach der üblichen Ceremonie, diesem schliesst sich das אֲבִי-הַרְחֵמִים-Gebet an. Das מוֹסֵף-Gebet soll noch vor Mittag begonnen werden. Zu מִנְחָה werden 3 Personen zur Thora aufgerufen und die dritte Person ist zugleich מַפְטִיר, nach Schluss des Buches Jona liest man מי אֵל כְּמוֹךָ aus Micha VII. 18—20. In der תְּפִלָּה des נְעִילָה-Gebetes, wie auch im אֲמִי ist וַחֲתוּם וַחֲתוּם an Stelle von וַנְּחַתֵּם etc. zu sagen. Bevor der Vorbeter mit der Wiederholung der תְּפִלָּה beginnt, wird die Bundeslade geöffnet²⁾ und bleibt bis Ende desselben offen. Am Schlusse wird einmal Šofar geblasen.

¹⁾ Bei den Sefardim gibt es kein מוֹכֵרֵת.

²⁾ Die Bundeslade wird geöffnet noch vor Beginn des נְעִילָה-Gebetes während man die Hymne אֵל נוֹרָא עֲלִילָא sagt und bei אֲשֶׁרִי wird sie schon geschlossen.

In der **עשרה עשרה** des **מעריב**-Gebetes wird **אתה חוננתנו** eingefügt, **הבדלה** wird bei Licht und einem Getränk, aber ohne Gewürz, gemacht. Demzufolge wird sowohl im Tempel wie auch im Hause mit dem Segensspruche über das vorliegende Getränk begonnen, worauf der Segensspruch über das Licht und **המבריל** folgt.

Dienstag, den 29. Sept. An diesem Tage wie auch an den folgenden Tagen bis einschliesslich **חג אסרו** (d. i. 12. Okt.) wird kein **תחנון** gesagt.

Donnerstag, den 1. Okt. Im **שחרית**-Gebete bleibt auch **והוא אל ארך רחום** und **יהי רצון** nach der Thoravorlesung weg, jedoch **אל אפים** und **למנצה** werden gesagt. Aus der Thora wird der Anfang des Abschnittes **וואת הברכה** vorgelesen.

Freitag, den 2. Okt. (**ערב סכות**). Ueber das Entzünden der Lichter s. oben das am Freitag, den 18. Sept. Gesagte. Nach dem **מנחה**-Gebete wird **ללבו נרננה** und **ללבו דודי** gebetet. Die mit **מעריבים** bezeichneten Einschaltungen ins **מעריב**-Gebet bleiben weg. Nach **השבת** wird des Sabbats mit **ושמרו** und des Festtages mit **זירכר** gedacht. In die **תפלה** kommen die Einschaltungen für den Sabbattag. Nachher folgt **וכלו** und **מגן אבות**, jedoch wird **במה מדליקין** nicht gelesen. Der Vorbeter sagt **קדוש** (mit den Einschaltungen für den Sabbattag) und **שהחיינו**. Wenn man in die Sukah eintritt, sagt man zuerst den hierfür bestimmten **יהי רצון**, nachher macht man **קדוש** und beginnt mit **יהי ערב**. Den Segensspruch **לישב בסוכה** sagt man vor **שהחיינו**. Der Segensspruch **לישב בסוכה** ist an allen 7 Tagen des Sukotfestes gleich nach dem Segensspruche **המוציא** zu sagen.

Samstag, den 3. Okt. (1. Tag des Hültenfestes). Im **שחרית** Gebete wird **יוצר** gesagt¹⁾, jedoch betet man in der Wiederholung der **תפלה** die **קרובות** vom 2. Tag²⁾. Es folgt das ganze Hallelgebet. Beim Ausheben der 2 Thorarollen sagt man nur die Gebete, welche für die gewöhnlichen Sablate bestimmt sind³⁾.

1) S. Anmerkung 1 auf Seite 50. Nach **לבה דודי** sagt man den Psalm (42): **באיר תערג**, welcher für das **סוכות**-Fest bestimmt ist.

2) Bei den Sefardim gedenkt man des Feiertages mit den Worten: **אלה מועדי ה' אשרי תקראו**.

3) **קדוש** macht man nur im Hause, aber nicht im Tempel.

4) Bei den Sefardim gibt es keinen **יוצר** und keine **קרובות**.

5) Hierbei sagt man einen besondern für das **סוכות**-Fest bestimmten **יהי רצון**.

Zur ersten Thora werden 7 Personen und zur zweiten nur der **מפטר** aufgerufen. Nachher folgt **יְקוּם פּוֹרֵקָן** ¹⁾ etc. Nach der **תפלה** werden bei geöffneter Bundeslade die **הושענות נצורה** gebetet. Die Priester erteilen an diesem Tage nicht den Segen²⁾. Hat Jemand am ersten Abend des Festes in der Sukah nicht speisen können, so sagt er am Sabbattage bei der ersten Mahlzeit nach dem Segensspruch **לִישֵׁב בְּסוּכָה** den **שחיינו**. Beim **מנחה**-Gebete wird aus der Thora der Anfang des Abschnittes **וזאת הברכה** vorgelesen. Am Abend sagt man die **מעריבים**, die für den ersten Abend bestimmt sind. In die **תפלה** ist **ותודיענו** einzuschalten. Für den **קדוש** dieses Abends gilt die Abkürzung **יקנהו** (die Bedeutung dieser Abkürzung s. oben beim 19. Sept.). Nachher wird erst der Segensspruch **לִישֵׁב בְּסוּכָה** gesagt. Die Lichter zu Ehren des Festtages dürfen erst nach dem **מעריב** Gebete entzündet werden, wobei die am ersten Abende erwähnten Segenssprüche gesagt werden.

Sonntag, den 4. Okt. (II. Tag des Hüttenfestes). Im **שחרית**-Gebete wird der **יְיוֹצֵר** des zweiten Tages gesagt, nur in der Wiederholung der **תפלה** schaltet man die **קריבות** ³⁾ des ersten Tages ein. Nach der **תפלה** nimmt man den Lulav und den Esrog zur Hand und sagt den Segensspruch über den Lulav und **שהחיינו**. Es folgt das ganze **הלל**gebet. 2 Thorarollen werden ausgehoben, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der **מפטר** aufgerufen. Nach der **תפלה** des **מוסף**-Gebetes⁴⁾ wird eine Thorarolle ausgehoben, mit welcher man sich zum **Almemor** stellt, man sagt **הושענא** und **למען אמרך**. Der Vorbeter und alle Anwesenden, die einen Lulav besitzen, umkreisen einmal den **Almemor**. In die **עשרה** des **שמנה מעריב**-Gebetes wird **אתה** **חוננתנו** und **יעלה ויבא** eingesetzt. Im Tempel wie auch im Hause wird **הבדלה** nur über Wein oder ein anderes Getränk gemacht mit dem hierauf bezüglichen Segensspruch und **המכריח**.

Montag, den 5. Okt. (I. Tag **המועד**). Das **שחרית**-Gebet wird in **תפלה** gebetet.¹⁾ In jede **עשרה** ist **יעלה ויבא** wäh-

¹⁾ S. Anmerkung 4 auf Seite 51.

²⁾ Die Priester segnen an diesem Tage die Gemeinde wie an jedem Sabbat und Feiertag.

³⁾ Bei den Sefardim gibt es kein **יוצר** und keine **קריבות**.

⁴⁾ In vielen sefardischen Gemeinden sagt man **הושענות הלל**-Gebete gleich nach dem **הלל**-Gebete.

⁵⁾ Das **שחרית**-Gebet verrichtet man ohne Tefilin.

rend der Halbfeiertage einzusetzen. Nach der שמונה עשרה wer- die תפילין abgenommen, man sagt das ganze Halelgebet. Zur Thora werden 4 Personen aufgerufen. Der ersten Person wird: **וביום השני** ¹⁾, der zweiten: **וביום השלישי**, der dritten: **וביום הרביעי** und der vierten Person: **וביום השלישי** vorgelesen. Der Vorbeter sagt **חצי קדיש**, Einheben der Thora, **אשרי ובא לציון**. Hier- nach betet man die מוסף תפלה der Feiertage mit der auf die- sen Tag bezüglichen Einschaltung, jedoch wird als קדושה nur **נקדש** ²⁾ gesagt. Nach dieser תפלה nimmt man eine Thorarolle aus der Bundeslade, stellt sich mit dieser zum Almemor und man sagt: **הושענה** und **אערוך שועי** ³⁾. Der Vorbeter und alle Anwesenden, die einen Lulav besitzen, umkreisen einmal den Almemor.

Dienstag, den 6. Okt. (II. Tag המועד החול). Die Gebetordnung ist dieselbe wie am gestrigen Tage. Aus der Thora wird für die erste Person: **וביום השלישי** ¹⁾, für die zweite: **וביום הרביעי**, für die dritte: **וביום החמישי** und für die vierte Person: **וביום השלישי** vorgelesen. In der הושענה sagt man **אתה שתי** ³⁾.

Mittwoch, den 7. Okt. (III. Tag המועד החול). Die Gebetordnung ist wie am Montag, den 5. Okt. Aus der Thora wird für die erste Person: **וביום הרביעי** ¹⁾, für die zweite: **וביום החמישי**, für die dritte: **וביום הששי** und für die vierte Person: **וביום הרביעי** vorgelesen. In der הושענה sagt man **אך גמושעות**.

Donnerstag, den 8. Okt. (IV. Tag המועד החול). Die Gebet- ordnung ist wie am Montag den 5. Okt. Aus der Thora wird für die erste Person: **וביום החמישי**, für die zweite: **וביום הששי**, für die dritte: **וביום השביעי** und für die vierte Person: **וביום הששי** vorgelesen. In der השענה sagt man **אדון המושיע**. Abends nach dem מעריב-Gebet und nach dem Abendessen pflegt man das V. Buch Moses ⁴⁾ durchzulesen und spricht vor und

¹⁾ Der Unterschied bei der Thoravorlesung ist im Kalen- der bereits gekennzeichnet.

²⁾ Bei den Sefardim sagt man den gekürzten **כתר**.

³⁾ Für die הושענות haben die Sefardim ein anderes Ritual (**אנא האל הנקדש**). Bezüglich der Reihenfolge s. oben Anmerk- ung 3 der Seite 55.

⁴⁾ Man ist die ganze Nacht wach und liest nicht nur das fünfte Buch Moses, sondern noch viele andere Stellen aus der Thora und aus den übrigen Büchern der heiligen Schrift, be- sondern aber wird das Buch der Psalmen gelesen und nach je- dem Teile der fünf Bücher der Psalmen werden סליחות einge- schaltet. Für diese Nacht haben die Sefardim ein besonderes Ritual.

nach dem Lesen die im תקון enthaltenen Gebete. Nachher liest man die Psalmen.

Freitag, den 9. Okt. (הושענא רבה). Im שחרית-Gebete wird הרהר לומר und למנצח mit den folgenden Psalmen gesagt, nach ישתבחה א: ישיר. Nach der שיע legt man die תפילין ab, sagt das ganze Halelgebet, אך כמוך, beim Ausheben der Thora werden die für die Feiertage bestimmten Gebete, so auch יג מדות gebetet. Vor dem Umtragen der Thora sagt der Vorbeter שמע, ועוור, על הכל, אחר und גדלו laut der Melodie für Roš-hašono, וביום ההמשי, für die zweite: וביום הששי, für die dritte: וביום השביעי und für die vierte Person: וביום הששי וביום השביעי vorgelesen, חצי קדיש und Einheben der Thora. Nach אשרי ובא לציון betet man die מוסף תפלה der Feiertage mit der auf diesen Tag bezüglichen Einschaltung. Als קדושה wird נעריצך mit אדיר אדירנו gesagt. Nach der תפלה werden alle in der Bundeslade sich befindenden Thorarollen ausgehoben und man stellt sich mit denselben zum Almemor. Man sagt alle הושענות und umkreist 7 Mal den Almemor. Vor תענה אמונים legt man den Lulov weg und nimmt die הושענא zur Hand. Nach dem Einheben der Thorarollen gebraucht man die הושענא und sagt den vorgeschriebenen יהי רצון. Es folgt אין באלקינו עלינו. Abends vor dem Tempelgang entzündet man die Lichter zu Ehren des Festtages und spricht hierbei die Segenssprüche, die oben für den 18 Sept. erwähnt sind. Nach dem מנחה-Gebet sagt man (je nach מנהג des Ortes) מעריבים. Im לכה דודי wird der Vers התנערי ausgelassen. לשמרו und וידבר. In allen Gebeten sind die Einschaltungen für den Sabbath zu sagen. Nach der תפלה folgt ויכלו und מגן אבות, jedoch bleibt במה מדליקין weg. Man macht קדוש mit שהחיינו. Im Hause beginnt der קדוש mit den Worten ויהי ערב. Auch an diesem Abend und am folgenden Tage wird in der Sukah gespeist, jedoch sagt man jetzt nicht den Segensspruch לישב בטובה.

Samstag, den 10. Okt. (שמיני עצרת). Im שחרית-Gebete wird יוצר gesagt. Nach dem ganzen Halelgebete liest man das Buch Kohelet¹⁾. Man hebt 2 Thorarollen aus, und sagt hierbei nur die für die gewöhnlichen Sabbate bestimmten Gebete. Zur ersten Thora werden 7 Personen und zur zweiten nur der מפטיר

¹⁾ Bei den Sefardim wird Kohelet nicht gelesen, s. den Kalender.

aufgerufen Es folgt יקום פורקן und hierauf (יהוכרת נשמות), dann תפלה ואת הרחמים und אשרי, Einheben der Thorarollen und die תפלה. In dieser תפלה wird schon משיב הרוח gesagt, sobald der Tempeldiener dies vor der תפלה verkündet. Bei der Wiederholung der תפלה durch den Vorbeter werden die Gebete für Regen (נשם) eingeschaltet. Die Priester erteilen an diesem Tage nicht den Segen²⁾. Das Mittagmahl ist die letzte Mahlzeit in der Laubhütte. Beim מנחה-Gebete wird aus der Thora der Anfang des Abschnittes וְמַעֲרִיבִים מֵעֵרִיב גִּבּוֹרֵי עֲצַרְתָּ שְׁמִיני עֲצַרְתָּ von וְתוֹדִיעֵנוּ תְּפִלָּה ist einzuschalten. Nach der תפלה folgt אתה הראת לדעת, man hebt alle in der Bundeslade sich befindenden Thorarollen aus, umkreist 7 Mal⁴⁾ den Almemor, nachher gibt man die Thorarollen mit Ausnahme dreier zurück und sagt גִּדְּלוּ אֶחָד, שְׁמַע. Während man in diesen 3 Thorarollen die Abschnitte aufsucht, welche morgen vorgelesen werden, singt der Vorbeter Melodien des Roš-ħašono und Jomkipur. Nach dem Einheben dieser 3 Thorarollen macht der Vorbeter קְדוּשָׁה. (Hierüber s. oben beim 19. Sept). Das Entzünden der Lichter geschieht wie am 19. Sept.

Sonntag, den 11. Okt (שמחת תורה) Im יְחִירָה-Gebete werden vor נשמת die ebenfalls mit נשמת beginnenden Einschaltungen gesagt³⁾, nachher יוֹצֵר. Nach dem ganzen Hallelgebete sagt man אתה הראת לדעת wie gestern Abend. Zur ersten Thora werden zunächst alle im Tempel anwesenden Männer und Knaben, die schon בְּרַחֲמֵי הַמֶּלֶךְ waren, aufgerufen, nachher die Knaben bis zum 13 Lebensjahre gemeinsam. Diese sagen הַמֶּלֶךְ nach dem letzten Segensspruche über die Thora. Der Vorbeter sagt מְרִשׁוֹת und ruft den הַתָּן תוֹרָה auf. Hat man die Vorlesung aus dieser Thorarolle beendet, werden die 2. und 3. Thorarollen auf den Almemar gelegt, die erste Thorarolle emporgehoben und zusammengerollt. Auch die 3. Thorarolle stellt man zurück auf ihren Platz. Der Vorbeter sagt מְרִשׁוֹת für den הַתָּן בְּרֵאשִׁית und ruft ihn auf. Wurde das Vorlesen auch aus dieser Thorarolle beendet, so werden die 3 Thorarollen auf den Almemar gelegt, der Vorbe-

¹⁾ Die Sefardim kennen keinen יקום פורקן und auch kein מוכיר.

²⁾ S. Anmerkung 2 der Seite 55.

³⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

⁴⁾ Die Sefardim umkreisen am שְׁמִיני עֲצַרְתָּ 4 Mal, am Abend 7 Mal und am שמחת תורה-Tage 3 Mal den Almemar mit den Thorarollen.

ter sagt **הצי קדיש**, hierauf wird die zweite Thorarolle emporgehoben und zusammengerollt, dann die dritte geöffnet und der **מפטיר** aufgerufen. Nach dem **אשרי**-Gebet folgen **אבות אבות** etc. Auch heute erteilen die Priester nicht den Segen¹⁾. Nach **ערינו** sagt man zum letzten Male den 27. Psalm: **לדוד ה' אורי וישעי**. In die **ש"ע** des **מעריב** Geketes ist **אתה הוננתנו** einzuschalten. Man macht sowohl im Tempel wie im Hause **הבדלה** ohne Licht und Gewürz, sondern nur über Wein oder ein anderes Getränk und spricht den hierauf bezüglichen Segensspruch und **המכדיל**.

Montag, den 12. Okt. Im **שחרית**-Gebete sagt man weder noch **תחנון** und **רמנצה** sagt man. Im **מנחה**-Gebet bleibt ebenfalls **תחנון** weg.

Samstag, den 17. Okt. Dieser Sabbat führt den Namen: **לפרשת בראשית**: (**ויצר**) **שבת בראשית**. Im **שחרית**-Gebete sagt man **יקום פורקן**. Nach **רצון** folgt das Gebet der Neumondsweihe: **ברכי**. Im **מנחה**-Gebete bleibt **צדקתך** weg. Nachmittag liest man **נפשי**, d. s. die Psalmen 104 und 120 – 134. Diese Psalmen werden jeden Sabbatnachmittag gelesen bis einschliesslich 20. März²⁾. In die **ש"ע** des **מעריב**-Gebetes wird **יערה יובא** eingeschaltet.

Sonntag, den 18. Okt. (Neumond). In jede **ש"ע** wird **יערה יובא** eingesetzt. **תחנון** bleibt sowohl beim **שחרית** wie beim **מנחה**-Gebete weg. Im **שחרית**-Gebete sagt man das halbe Hallelgebet, eine Thorarolle wird ausgehoben und 4 Personen aufgerufen. Nach **רצון** und **אשרי** legt man die **תפילין** ab und betet die **מוסף** für den Neumond. Nach **עלינו** und nach dem Tagespsalm sagt man **ברכי נפשי** (Psalm 104).

Montag, den 19. Okt. (Neumond). Gebetordnung wie gestern. In die **ש"ע** des **מעריב**-Gebetes wird **יעלה יובא** nicht mehr eingeschaltet.

Samstag, den 7. Nov. Im **שחרית**-Gebete sagt man **אהבה וירא**. Nach **אשרי** vor dem Einheben der Thora sagt der Vorbeter **שני וחמישי ושני**.

Montag, den 9. Nov. Wenn der Vorbeter die **ש"ע** des **שחרית**-Gebetes wiederholt, sagt man im Abschnitt **לנו** nach den Worten: **כי פשענו** die **סליחות** für **קדמאה** (**תענית שני**).

Donnerstag, den 12. Nov. Gebetordnung wie gestern. Man sagt **תענית חמישי** (**סליחות לתענית חמישי**).

¹⁾ S. Anmerkung 2 der Seite 55.

²⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

³⁾ Die Sefardim lesen allsabbatlich ohne Unterschied der Jahreszeit **אפי תמניא** und **שיר המערות**. Aber **ברכי נפשי** lesen sie nur am **ראש חדש**, wenn derselbe nicht auf einen Sabbat fällt.

Samstag, den 14. Nov. Nach (ויקום פורקן) das Gebet der Neumondsweihe יהי רצון.

Montag, den 16. Nov. Gebetordnung wie am Montag, den 9. Nov. Man sagt (סליחות לתענית שני תנינא). Nachmittag spricht man die Gebete (ויזכ"ק). Im מנחה-Gebete sagt man kein תחנון. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird יבא יעלה eingeschaltet.

Dienstag, den 17. Nov. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 18. Okt.

Mittwoch, den 19. Nov. (Neumond). Gebetordnung wie am Montag, den 19. Okt.

Samstag, den 5. Dez. In der ש"ע des מעריב-Gebetes im Abschnitte ותן טל ומטר ברך עלינו beginnt man zu sagen und sagt diese Worte täglich in jeder ש"ע der Wochentage bis zum Pessachfeste.

Freitag, den 11. Dez. Man betet zu Hause מנחה und zündet das erste Chanukalichtchen an, wobei auch der Segensspruch שהחיינו gesagt wird. Die Sabbatlichter entzündet man erst nachher. Im Tempel wird ebenfalls vor נרננה²⁾ das Chanukalichtchen angezündet. Während der 8 Chanukatage ist in jede תפלה wie auch in das Tischgebet der Abschnitt ער הנסים einzuschalten.

Samstag, den 12. Dez. (שבת חנוכה). Im שחרית-Gebete wird (ויזכר) gesagt, welcher für den ersten Sabbat des Chanuka festgesetzt ist. Nach der תפלה folgt das ganze Halelgebet. 2 Thoralrollen werden ausgehoben. Nach (ויקום פורקן) folgt das Gebet der Neumondsweihe: יהי רצון. Im מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. Nach dem מעריב-Gebete werden zwischen ואתה קדוש ויתן לך zwei Chanukalichter angezündet, jedoch wird הבדלה wie gewöhnlich erst nach ויתן לך gemacht. Im Hause macht man aber zuerst הבדלה und dann zündet man die 2 Chanukalichter an. Die Chanukalichter werden stets von links nach rechts angezündet und sagt die vorgeschriebenen 2 Segenssprüche.

Sonntag, den 13. Dez. (2 Tag Chanuka) Nach der ש"ע des שחרית-Gebetes sagt man das ganze Halelgebet, nachher wird eine Thoralrolle ausgehoben, zu welcher 3 Personen aufgerufen werden. Im Tempel werden die Chanukalichter zwischen dem מנחה- und מעריב-Gebete angezündet, im Hause stets nach dem מעריב-Gebete. Heute werden 3 Lichter angezündet.

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²⁾ Im Tempel wird das Chanukalichtchen vor עלינו des מנחה-Gebetes angezündet.

Montag, den 14. Dez. (3. Tag Chanuka). Gebetordnung wie gestern. Abends werden 4 Lichter angezündet.

Dienstag, den 15. Dez. (4. Tag Chanuka). Gebetordnung wie am Sonntag, den 13. Dez. Abends werden 5 Lichter angezündet.

Mittwoch, den 16. Dez. (5. Tag Chanuka). Gebetordnung wie am Sonntag, den 13. Dez. Abends werden 6 Lichter angezündet. In die ש"ע des מעריב Gebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet.

Donnerstag den 17. Dez. (6. Tag Chanuka und Neumond). In jede ש"ע wird auch יעלה ויבא eingeschaltet. Man sagt das ganze Hallelgebet. Nachher werden 2 Thorarollen ausgehoben. Zur ersten Thora werden 3 Personen aufgerufen und man verliest den Abschnitt vom ראש חדש Zur zweiten Thora wird nur eine Person aufgerufen und verliest den Abschnitt für Chanuka. Nach dem Einheben der Thorarollen sagt man אשרי ובה לציון, man legt die תפילין ab und betet die מוסף תפילה für ראש חדש und schaltet על הנסים ein. Abends zündet man 7 Lichter an.

Freitag, den 18. Dez. (7. Tag Chanuka und Neumond) Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie gestern. Für Abend gilt das vom Freitag, den 11. Dez. Gesagte. Man zündet 8 Lichter an. Im מעריב Gebete wird יעלה ויבא nicht mehr gesagt.

Samstag, den 19. Dez. (זאת חנוכה, שבת חנוכה). Im שחרית-Gebete wird יוצר gesagt, welcher für den zweiten Sabbath des Chanuka festgesetzt ist. Nach der תפלה folgt das ganze Hallelgebet, es werden 2 Thorarollen ausgehoben. Im מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. In der ש"ע des מעריב Gebetes wird על הנסים nicht mehr gesagt.

Sonntag, den 27. Dez. (עשרה בטבת). Wenn der Vorbeter die ש"ע wiederholt, sagt man im Absatze סלה לנו nach den Worten: כי פשענו סליחות. Der Vorbeter sagt עננו in der ש"ע zwischen גואר ישראל und רפאנו. Nach dem תחנון-Gebete wird eine Thorarolle ausgehoben. Zu אשרי nach dem מנחה-Gebete wird ebenfalls eine Thorarolle ausgehoben und die dritte aufgerufene Person ist zugleich מפטיר²⁾. Ueber die Einschaltungen in der ש"ע des מנחה Gebetes s. Montag, den 21. Sept.

Samstag, den 9. Jan. Nach יקום פורקן³⁾ folgt יהי רצון für die Neumondweihe.

Donnerstag, den 14. Jan. Nachmittag sagt man die Gebete des ק"מנצה. Nachher קדיש תחנון mit תתקבל, hierauf Psalm 20: מנצה.

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²⁾ Bei den Sefardim gibt es keinen מפטיר.

³⁾ An Stelle des יקום פורקן sagen die Sefarlim מי שכרך מי שכרך לקהל (s. das sefardische Gebetbuch).

Freitag, den 15. Jan. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird יעלה יבא eingeschaltet.

Samstag, den 16. Jan. (Neumond). Im שחרית-Gebete sagt man (י"וצר), welcher für שבת וראש חדש bestimmt ist. Man sagt das halbe Hallel und hebt 2 Thorarollen aus. In der מוסף תפלה sagt man anstatt תכנת שבת אתה יצרת. Beim מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg.

Samstag, den 30. Jan. (שבת שירה) Im שחרית-Gebete sagt man (י"וצר): גאולה לפרשת בשלה. Im מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg.

Samstag, den 6. Febr. Im (שחרית²)-Gebete wird (י"וצר) gesagt: מאורה לפרשת יתרו.

Donnerstag, den 11. Febr. Nachmittag sagt man die Gebete des (י"וב"ק).

Samstag, den 13. Febr. Im שחרית-Gebete wird (י"וצר) gesagt: לפרשת שקלים. Man hebt 2 Thorarollen aus. Nach יקום (1 פורקן) folgt יהי רצון für die Neumondsweihe. Wenn der Vorbeter die תפלה מוסף wiederholt, wird (י"וצר) eingeschaltet. Beim מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird יעלה יבא eingeschaltet.

Sonntag, den 14. Febr. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 18. Okt.

Montag, den 15. Okt. (Neumond) Gebetordnung wie am Montag, den 19. Okt.

Samstag, den 20. Febr. Im שחרית-Gebete wird (י"וצר) gesagt: להפסקה ראשונה.

Donnerstag, den 25. Febr. (תענית אסתר נדחה). Gebetordnung wie am Sonntag, den 27. Dez. Man sagt לתענית אסתר. An diesem Abende gibt man מחצית השקל.

Samstag, den 27. Febr. Im (שחרית³)-Gebete sagt man (י"וצר): לפרשת זכור. 2 Thorarollen werden ausgehoben. Beim נחמה-Gebete bleibt צדקתך weg. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird nach מורים: מורים על הנסים und בימי מרדכי eingeschaltet. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter קדיש mit תתקב, und sagt vor

¹) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²) An diesem Sabbate lesen die Sefardim die שירה bis אני פסוקי דומרא ה' רופאך.

³) An diesem Sabbate schalten die Sefardim nach נשמת das Lied des Jehuda ha-Levi: מי כמך ואין כמך (s. das sefardische Gebetbuch)

dem Lesen der מגילה die vorgeschriebenen 3 Segenssprüche¹⁾. Nach dem Verlesen der מגילה betet man את ריבנו הרב, ואשר הניא, הרב ואתה קדוש ויהי נועם,²⁾ שושנת יעקב קדיש, man sagt ויתן יך und macht הכרזה.

Sonntag, den 28. Febr. (פורים). Wenn der Vorbeter die ש"ע im שחרית-Gebete wiederholt, sagt man ויצר. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter הצי קדיש und hebt eine Thorarolle aus, zu welcher 3 Personen aufgerufen werden. Nach dem Einheben derselben wird die מגילה³⁾ vorgelesen und der Vorbeter sagt vorher die 3 Segenssprüche. Nach dem Verlesen der מגילה sagt man הרב אשרי וכו' לציון, jedoch bleibt למנצה weg. Die תפילין legt man erst nach dem Verlesen der מגילה ab. Man erfüllt die Pflicht des מנות. Im מנחה-Gebete sagt man kein תחנון. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird על הנסים nicht mehr eingeschaltet.

Montag, den 1 März. Im שחרית⁴⁾-Gebete bleiben רחום, והוא רחום, תחנון, אל ארך אפים, תחנון, יהי רצון nach der Thoravorlesung und למנצה weg. Im מנחה-Gebete sagt man kein תחנון.

Samstag, den 6. März. Im שחרית-Gebete sagt man ויצר²⁾: 2 Thorarollen werden ausgehoben. לפרשת פרה.

Samstag, den 13. März. שחרית-Gebete sagt man ויצר²⁾: לפרשת החדש. 2 Thorarollen werden ausgehoben. Nach פירוקן²⁾ folgt יהי רצון für die Neumondsweihe. Bei der Wiederholung der מוסף-Gebete wird ebenfalls ויצר²⁾ gesagt.

Montag, den 15 März. Nachmittag spricht man die Gebete: תחנון²⁾ und sagt kein מעריב ש"ע. In der ש"ע des מעריב-Gebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet.

Dienstag, den 16 März. (Neumond). Gebetordnung wie am 18. Okt. Während des ganzen Monates Nissan sagt man kein תחנון, יהי רצון Montag und Donnerstag nach der Thoravorlesung, jedoch אל ארך אפים und למנצה⁵⁾ werden⁵⁾ gesagt, auch im מנחה-Gebete der Sabbate bleibt צדקתך.

Samstag, den 27. März. (שבת הגדול) Im שחרית-Gebete sagt

¹⁾ Vor dem Vorlesen der מגילה wird ein זמון (לנו) (פורים פורים לנו) gesungen. Während man dieses singt, werden von den Tempelbesuchern Geldgeschenke entgegengenommen für verschiedene Zwecke, so für מעות פורים.

²⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

³⁾ Die מגילה wird sowohl abends wie auch morgens zwi-
schen וכו' לציון und ואתה קדוש vorgelesen.

⁴⁾ In Beograd wird auch am zweiten פורים-Tage die מגילה,
הרב את ריבנו und ohne ברכה vorgelesen, jedoch ohne ברכה.

⁵⁾ Die Sefardim sagen auch diese zwei Gebete nicht.

man (וייצר): לשבת הגדול. Nachmittag liest man zu Hause aus der Pessach-Hagada von עבדים היינו bis על עונותינו. Nach der תתקבר mit קדיש Gebetes sagt der Vorbeter מעריב ש"ע und hiernach folgt ויתן לך. Die bevorstehenden Gebete יהיה נועם und ואתה קדוש bleiben weg.

Samstag, den 28. März. Nach dem מעריב-Gebete, sobald Nacht ist, macht man בדיקת חמץ.

Montag, den 29. März. (ערב פסח). Im שחרית-Gebete bleiben die Psalmen: מזמור לתורה und למנצח weg. Nach dem שחרית-Gebete macht der Rabbiner סיום für die Erstgeborenen²⁾. In den Ortschaften, wo kein Rabbiner ist, müssen die Erstgeborenen den ganzen Tag fasten und sagen dann in der ש"ע des מנחה-Gebetes שמע קולנו im Abschnitte ענו. Nur bis 9 Uhr früh darf man חמץ genießen. Vormittag um 10³⁾ Uhr wird der חמץ verbrannt und man sagt den zweiten כר המירא. Vormittag ist über die Mazzoth der Segensspruch: חנה מן העיסה⁴⁾ zu sagen. Abends beim Entzünden der Lichter sagt man die Segenssprüche: להדליק נר של יום טוב und שהחיינו. Im מעריב-Gebete sagt man מעריבים. An den ersten 2 Abenden des Festes wird im Tempel kein קדוש gemacht. Zu Hause wird an diesen Abenden Seder gegeben.

Dienstag, den 30 März. (I. Tag des Pessachfestes). Im שחרית-Gebete sagt man וייצר²⁾. Das ganze Halelgebet. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der מפטיר aufgerufen. Nach מפטיר folgt אשרי, Einheben der Thorarollen, die מוסף תפלה. Bei der Wiederholung⁵⁾ dieser מוסף תפלה wird das Gebet um טל (טל) eingeschaltet. Hiernach hört man auf משיב הרוח in der תפלה zu sagen. Die Priester erteilen den Segen. Im מעריב-Gebete wird מעריבים gesagt. Nach der תפלה zählt man Omer: היום יום אחד לעומר. Man entzündet die Lichter zu Ehren des Festtages erst nach dem מעריב-Gebete und sagt die 2 Segenssprüche wie gestern.

Mittwoch, den 31 März. (II. Tag des Pessachfestes). Im שחרית-Gebete sagt man וייצר¹⁾. Das ganze Halelgebet. Man hebt

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²⁾ Auch in Ortschaften, wo ein Rabbiner ist, sind die Erstgeborenen ebenfalls verpflichtet zu fasten.

³⁾ ש"ע ist ungefähr um 8 $\frac{1}{2}$ Uhr morgens.

⁴⁾ Nur wenn man שמורה מצה zu Hause bereitet.

⁵⁾ Die Sefardim sagen es vor מוסף, weil die תפלה nicht wiederholt wird.

2 Thorarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der **מפמיר** aufgerufen. Am Schlusse der Wiederholung der **תפלה** erteilen die Priester den Segen. In die **ש"ע** des **מעריב**-Gebetes wird **ותן טל ומטר** eingeschaltet, **אתה הוננתנו** und **יעלה ויבא** hört man auf zu sagen. Nach der **ש"ע** zählt man Omer: **היום שני ימים**: לעומר. Sowohl im Tempel wie im Hause macht man **הכרלה** ohne Licht und Gewürz, sondern nur bei einem Glas Wein oder anderem Getränk und sagt den hierauf bezüglichen Segensspruch und **המבדיל**.

Donnerstag, den 1. April. (I. Tag **המועד**) Im **שחרית**-Gebete bleibt **לתודה** **מומור** weg. In die **ש"ע** wird **יעלה ויבא** eingeschaltet. Nach der **ש"ע** das halbe Hallelgebet, 2 Thorarollen werden ausgeheben, zur ersten werden 3 und zur zweiten nur eine Person aufgerufen. An diesem Tage legt man die **תפילין** erst nach dem Vorlesen aus der ersten und vor dem Vorlesen aus der zweiten Thorarolle ab, an den anderen Halbfeiertagen hingegen gleich nach der **ש"ע** vor dem Hallelgebet. Nach dem Vorlesen hebt man die Thorarollen ein, man sagt **אשרי וכו' לציון** ohne **למנחה**, hierauf folgt die **מוסף תפלה** für die Feiertage mit der Einschaltung der für diesen Tag¹⁾ bestimmten Verse. Als **עלינו** wird jedoch **שיר מומור לאסרה** (**שנקדש**) gesagt. **שיר מומור לאסרה** bleibt weg. Auch in die **ש"ע** des **מנחה**- und des **מעריב**-Gebetes wird **יעלה ויבא** eingeschaltet. Das **מעריב**-Gebet verrichtet man erst, wenn Nacht ist. Man zählt Omer: **היום שלשה ימים לעומר**.

Freitag, den 2. April. (II. Tag **המועד**) Gebetordnung des **שחרית**-Gebetes wie gestern. Abends sagt man **אלכו נרננה** und **לכה דודי**, der Absatz **התנעני** bleibt weg. In die **תפלה** wird **יעלה ויבא** eingeschaltet. **במה מדליקין** wird nicht gesagt. Man zählt Omer: **היום ארבעה ימים לעומר**.

Samstag, den 3. April. (שבת **חול המועד**). Im **שחרית**-Gebete sagt man **וייצר**. In jede **תפלה** wird **יעלה ויבא** eingeschaltet. Nach

¹⁾ Die Sefardim beten das **שחרית**-Gebet an diesen Tagen ohne **תפילין**.

²⁾ **חול המועד** wird bei den Sefardim ausdrücklich durch die Worte: **היום חג המצות הזה וביום מקרא קדש הזה** gekennzeichnet, hingegen sagt man am **יו"ט** **היום טוב מקרא קדש יגו' יו"ט** ebenso am **סוכות**-Feste.

³⁾ Die Sefardim sagen den gekürzten **כתר**, d. h. bis **קדוש קדוש** und nachher folgt die **קדושה** der Wochentage.

⁴⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

dem halben Halelgebete liest man das Buch השירים (1. 2 Thorarollen werden ausgehoben. Im מפטיר Segensspruche wird das פסח-Fest nicht erwähnt. Die מוסף תפלה der Feiertage mit den Zusätzen für Sabbath wird gesagt. Beim מנחה-Gebet wird aus der Thora der Anfang des Abschnittes שמיני vorgelesen. Nach der ש"ע des מעריב-Gebetes sagt der Vorbeter קדיש mit תתקבל, weil ויהי נועם und ואתה קדוש nicht gebetet werden. Hiernach zählt man Omer: הייום חמשה ימים לעומר. Es folgt ייתן לך und הברלה wie gewöhnlich an den Sabbaten.

Sonntag, den 4. April (VI. Tag המועד). Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie am Donnerstag, den 1. April. Abends vor dem Tempelgang entzündet man die Lichter zu Ehren des Festtages und spricht nur den einen Segensspruch: להדליק נר (מעריבים) ohne שהחיינו. Im מעריב-Gebete schaltet man קידוש ein. Sowohl im Tempel wie auch im Hause wird zum קידוש der Segensspruch שהחיינו nicht gesagt. Man zählt Omer: (6).

Montag, den 5 April. (VII. Tag des Pessachfestes) Im שחרית-Gebete sagt man (יוצר). Nach der תפלה das halbe Halelgebet. Man hebt 2 Thorarollen aus und ruft zur ersten 5 Personen und zur zweiten nur den מפטיר auf. Am Schlusse der Wiederholung der תפלה מוסף erteilen die Priester den Segen. Im מעריב-Gebete schaltet man (מעריבים) ein. Man zählt Omer: היום שבעה (ימים שהם שבוע אחד לעומר). Das קידוש-Gebet wie gestern. Erst nach dem מעריב-Gebet zündet man die Lichter an und sagt den Segensspruch wie gestern.

Dienstag, den 6 April. (VIII. Tag des Pessachfestes). Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie gestern. Nach מפטיר kommt (הזכרת נשמות), (אב הרחמים), hierauf אשרי etc. In der ש"ע des מעריב-Gebetes sagt man אתה חוננתנו. Man zählt Omer: (8). Sowohl im Tempel wie im Hause macht man הברלה über ein Glas Wein oder anderem Getränk mit dem hierauf bezüglichen Segensspruch und המבריל.

Mittwoch, den 7 April Wie in den Tagen vor dem פסח-Feste sagt man auch jetzt während dieses Monates kein תחנון, jedoch למנצח (2) wird eingeschaltet im אשרי ובא לציון. Nach dem מעריב Gebete zählt man Omer: (9)

¹⁾ Die Sefardim lesen an den Freit gabendem zwischen dem פסח und שבועות Feste vor נרננה לכו נרננה das שיר השירים. An diesen Sabbaten wird vor מנחה je ein Abschnitt der אבות פרקי gelesen.

²⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

³⁾ היום שבעה ימים לעומר שהם שבוע אחד.

⁴⁾ Man zählt Omer erst nach der הברלה.

Donnerstag den 8. April. Abends zählt man Omer: (10).

Freitag, den 9. April. Abends zählt man Omer: (11).

Samstag, den 10. April. Im **שחרית**-Gebete sagt man **וייצר**: לשבת ראשון אחר פסח. Nach **ויקום פורקן** folgt **יהי רצון** für die Neumondsweihe. Sodann **ויאב הרחמים**. Nachmittag liest man das erste Kapitel der **פרקי אבות**. Beim **מנחה**-Gebet kein **צדקתך**. Nach dem **מעריב**-Gebete zwischen **קדוש** und **ויתן לך** und **ואתה קדוש** zählt man Omer: (12).

Sonntag, den 11. April. Abends zählt man Omer: (13).

Montag, den 12. April. Abends zählt man Omer: (14).

Dienstag, den 13. April. In die **מעריב**-Gebetes **ש"ע** wird eingeschaltet. Abends zählt man Omer: (15).

Mittwoch, den 14. April (Neumond). Gebetordnung wie am 18. Okt. Abends zählt man Omer: (16).

Donnerstag, den 15. April (Neumond). Gebetordnung wie am 19. Okt. Abends zählt man Omer: (17).

Freitag, den 16. April. Im **שחרית** Gebete beginnt man wieder **תחנון** zu sagen. Abends zählt man Omer: (18).

Samstag, den 17. April. Im **שחרית**-Gebete sagt man **וייצר**: לשבת שניה אחר פסח. Nach **ויקום פורקן** folgt **ויאב הרחמים**, hierauf **אשרי**. Nachher, jedoch vor dem Einheben der Thora sagt der Vorbeter **שני וחמישי ושני לתענת שני שברך**. Nachmittag liest man das II. Kapitel der **פ"א**. Abends zählt man Omer: (19).

Sonntag, den 18. April. Abends zählt man Omer: (20).

Montag, den 19. April. Gebetordnung des **שחרית**-Gebetes wie am 9. Nov. Abends zählt man Omer: (21).

Dienstag, den 20. April. Abends zählt man Omer: (22).

Mittwoch, den 21. April. Abends zählt man Omer: (23).

Donnerstag, den 22. April. Abends zählt man Omer: (24).

Freitag, den 23. April. Abends zählt man Omer: (25).

Samstag, den 24. April. Im **שחרית** Gebete sagt man **וייצר**: לשבת שלישית אחר פסח. Nach **ויקום פורקן** folgt **ויאב הרחמים**, hierauf **אשרי** etc. Nachmittag liest man das III. Kapitel der **פ"א**. Abends zählt man Omer: (26).

Sonntag, den 25. April. Abends zählt man Omer: (27).

Montag, den 26. April. Gebetordnung des **שחרית** Gebetes wie am 16. Nov. Abends zählt man Omer: (28).

Dienstag, den 27. April. Abends zählt man Omer: (29).

Mittwoch, den 28. April. Abends zählt man Omer: (30).

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

Donnerstag, den 29. April Abends zählt man Omer: (31).

Freitag, den 30. April. Abends zählt man Omer: (32).

Samstag, den 1. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man **ויוצר**: לשבת רביעית אחר פסח ¹⁾ (ואב הרחמים יקום פורקן). Nach פ"א etc. Nachmittag liest man das IV. Kapitel der מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. Nach dem מעריב-Gebete, zwischen ואתה קדוש und ויתן לך zählt man Omer: (33).

Sonntag, den 2. Mai (ל"ג בעומר). Weder im שחרית, noch im מנחה-Gebete wird תהנון gesagt. Abends zählt man Omer: (34).

Montag, den 3. Mai. Abends zählt man Omer: (35).

Dienstag, den 4. Mai. Abends zählt man Omer: (36).

Mittwoch, den 5. Mai. Abends zählt man Omer: (35).

Donnerstag, den 6. Mai Abends zählt man Omer: (38).

Freitag, den 7. Mai. Abends zählt man Omer: (39).

Samstag, den 8. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man **ויוצר**: לשבת חמישית אחר פסח ¹⁾ (ואב הרחמים יקום רצון) für die Neumondsweihe. Nach diesem הרחמים etc. Nachmittag liest man das V. Kapitel der פ"א. Nach dem מעריב-Gebete zwischen ואתה קדוש und ויתן לך zählt man Omer: (40).

Sonntag, den 9. Mai. Abends zählt man Omer: (41).

Montag, den 10. Mai. Abends zählt man Omer: (42).

Dienstag, den 11. Mai. Abends zählt man Omer: (43).

Mittwoch, den 12. Mai. Abends zählt man Omer: (44).

Donnerstag, den 13. Mai. Nachmittag sagt man die Gebete des **וייב"ק**. Im מנחה Gebete bleibt תהנון weg. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet. Nach dem מעריב-Gebete zählt man Omer: (45).

Freitag, den 14. Mai (Neumond). Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie am 18. Okt. Abends zählt man Omer: (46).

Samstag, den 15. Mai. Im שחרית Gebete sagt man **ויוצר**: לשבת לפני שבועות ¹⁾ (ואב הרחמים יקום פורקן) etc. Nachmittag liest man das VI. Kapitel der פ"א. Im מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. Nach der ש"ע des מעריב-Gebetes sagt der Vorbeter קדיש mit תתקבל, denn ויהי נועם und ואתה ואתה קדוש ²⁾ bleiben weg, nachher zählt man Omer: (47).

Sonntag, den 16. Mai. Im שחרית- und מנחה-Gebete bleibt

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²⁾ An den den Feiertagen vorangehenden Sabbatabenden bleibt nur יושב בסתר weg, aber ואתה קדוש sagen die Sefardim.

weg, jedoch (למנצה¹⁾) wird gesagt. Nach dem מעריב-Gebete zählt man Omer: (48).

Montag, den 17. Mai. Gebetordnung wie gestern. אל ארך (אפים¹⁾) wird gesagt, aber der ייהי רצין²⁾ nach der Thoravorlesung bleibt weg. Abends zählt man Omer: (49).

Dienstag, den 18. Mai. (ערב שבועות). Gebetordnung wie am Sonntag, den 16. Mai. Abends werden die Lichter zu Ehren des Festtages entzündet und man spricht die Segenssprüche: שהחיינו und להדליק נר של יום טוב. Im מעריב-Gebete sagt man קידוש mit (מעריבים³⁾). Sowohl im Tempel wie im Hause wird קידוש mit שהחיינו gemacht. Nach dem Abendmahl liest man ליל שבועות.

Mittwoch, den 19. Mai (I. Tag des Wochenfestes). Im שחרית-Gebete sagt man (זיצר²⁾) Nach der תפלה das ganze Halelgebet. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der מפטיר aufgerufen. Nachdem die erste Person aufgerufen ist, singt der Vorbeter abwechselnd mit der Gemeinde מרין מצות (אקדמות מרין²⁾). Nach מפטיר folgt אשרי, Einheben der Thorarollen, die מוסף תפלה für die Feiertage mit den Einschaltungen für das שבועות-Fest. Bei der Wiederholung der תפלה wird (אתה הנחת: אהרות²⁾) eingeschaltet. Am Schlusse der Wiederholung dieser תפלה erteilen die Priester den Segen. Im מעריב-Gebete werden (מעריבים²⁾) eingeschaltet. Die Lichter zu Ehren des Festtages werden nach dem מעריב-Gebete angezündet und spricht die beiden Segenssprüche, welche man am ersten Tage spricht.

Donnerstag, den 20. Mai (II. Tag des Wochenfestes). Im שחרית-Gebete sagt man (זיצר²⁾). Nach der תפלה das ganze Halelgebet. Nachher liest man das Buch Ruth⁴⁾. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der מפטיר aufgerufen. Nach der הפטרה ברכת הפטרה sagt der מפטיר יציב: מפטיר (פנתנם²⁾) und nachher liest er die הפטרה. Nach מפטיר folgt אשרי, Einheben der Thorarollen, die

¹⁾ ומנצה und אפים אל ארך אפים bleiben bei den Sefardim weg, wenn man תחנון nicht sagt.

²⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

³⁾ Die Sefardim verbringen die erste שבועות-Nacht wachend und lesen תנ"ך, ferner Mischna und Sohar (s. Ritual für diesen Abend).

⁴⁾ Die Sefardim lesen das Buch Ruth vor מנחה an den beiden שבועות-Tagen und zwar täglich die Hälfte (am ersten Tage 1, 1—3, 7; am zweiten Tage 3, 8—4, 22).

התפלה für die Feiertage mit den auf das שבועות-Fest bezüglichen Einschaltungen. Bei der Wiederholung dieser תפלה wird אהרת ראשית eingeschaltet. Am Schlusse der Wiederholung dieser תפלה erteilen die Priester den Segen. In die ש"ע des מעריב-Gebetes wird אתה חוננתני eingeschaltet, man macht sowohl im Tempel wie auch im Hause הבדלה ohne Licht und Gewürz, nur über ein Glas Wein oder anderem Getränk und spricht den hierauf bezüglichen Segensspruch und המבדיל.

Freitag, den 21. Mai. Im שחרית-Gebete bleibt תחנון weg, jedoch wird למנצה gesagt.

Samstag, den 22. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man (י'וצר): לשבת אחר שבועות. Nachmittag liest man das I. Kapitel der פ"א.

Samstag, den 29. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man (י'מארה). Nachmittag liest man das II. Kapitel der פ"א.

Samstag, den 5. Juni. Im שחרית-Gebete sagt man אהבה לך יהי רצון: יקום פורקן. Nach ילפרשת שלח לך für die Neumondsweihe. Nachmittag liest man das III. Kapitel der פ"א.

Donnerstag den 10. Juni. Nachmittag sagt man die Gebete des (י'יב"ק).

Freitag, den 11. Juni. In die תפלה des מעריב-Gebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet.

Samstag, den 12. Juni (Neumond). In jede תפלה dieses Tages wird יעלה ויבא eingeschaltet. Nach der שחרית תפלה sagt man das halbe Halel. 2 Thorarollen werden ausgehoben. Nachmittag liest man das IV. Kapitel der פ"א. Im מנחה-Gebet bleibt צדקתך weg.

Sonntag, den 13. Juni (Neumond). Gebetordnung wie am Montag, den 19. Okt.

Samstag, den 19. Juni. Im שחרית-Gebete sagt man אהבה לך יהי רצון. Nachmittag wird das V. Kapitel der פ"א gelesen.

Samstag, den 26. Juni Nachmittag liest man das VI. Kapitel der פ"א.

Dienstag, den 29. Juni (שבעה עשר בתמוז). Gebetordnung wie am 27. Dez. Man sagt die כריחות für בתמוז.

Samstag, den 3. Juli. Nach (י'יקום פורקן) folgt (י'אב הרחמים), אשרי etc. Nachmittag liest man das I. Kapitel der פ"א.

Samstag, den 10. Juli. Nach (י'יקום פורקן) folgt יהי רצון für die Neumondsweihe, hernach (י'אב הרחמים), אשרי etc. Nachmittag liest man das II. Kapitel der פ"א.

Sonntag, den 11. Juli. Nachmittags sagt man die Gebete des

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²⁾ יב"ק אבות werden nur bis שבועות gesagt, später sagt man sie nicht.

מעריב ש"ע des (יוב"ק) Im מנהח-Gebete bleibt תחנן weg. In die יעלה יבא eingeschaltet.

Montag, den 12 Juli (Neumond). Gebetordnung wie am Montag, den 19 Okt.

Samstag, den 17 Juli (שבת הוון). Nach פירקן (י) folgt אב (1) הרחמים, dann אשרי etc. Nachmittag liest man das III. Kapitel der פ"א².

Montag, den 18 Juli (ערב תשעה באב). Im מנהח Gebete bleibt תחנן weg. Nach dem מנהח Gebete speist man die סעודה, legt die Schuhe ab und geht in Pantoffeln in den Tempel. Dasselbst nimmt man von der Bundeslade das פרוכת ab und betet das מעריב Gebet in flüsterndem Tone. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter קדיש mit תתקבל, man setzt sich auf die Erde und liest das Buch איכה und die sich anschliessenden Kinot. Nachher steht man auf und sagt ואתה קדוש, der Vorbeter sagt das ganze קדיש ohne תתקבל und ערינו³). Auch im Hause darf man sich nur auf die Erde, oder wie Trauernde sitzen, sich setzen.

Dienstag, den 20 Juli (תשעה באב). Während des ganzen Tages darf man keine Schuhe, sondern nur Pantoffeln anziehen. Man nimmt keinen טרית, auch legt man keine תפילין. Im שחרית-Gebete bleibt der Segensspruch בתפארה weg. Der Vorbeter sagt עננו in der Wiederholung der ש"ע. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter קדיש חצי (Tchunon bleibt weg). Man hebt eine Thorarolle aus und ruft 3 Personen auf, die dritte Person ist zugleich מפטיר. Nach dem Vorlesen aus der Thora sagt der Vorbeter קדיש חצי. Der מפטיר liest die הפטרה, man hebt die Thorarolle ein und setzt sich hiernach auf die Erde und sagt die Kinot⁴). Nachdem man alle קינות, auch die am Schlusse stehenden Trostgedichte gesagt hat, steht man auf und betet אשרי und ובא לציון, jedoch lässt man in diesem den Vers ואני זאת כרית aus. Der Vorbeter sagt קדיש ohne תתקבל, hiernach sagt man ערינו³. Vormittag pflegt man den Friedhof zu besuchen. Nachmittag umbüllt man sich im טרית, legt תפילין und sagt die Psalmen, welche man im שחרית Gebete übersprungen hat. Nach אשרי wird eine Thorarolle ausgehoben und man ruft 3 Personen auf, die dritte Person ist zugleich מפטיר. In die ש"ע schaltet man zunächst נחם in den Abschnitt וירושלים und dann עננו in den Abschnitt שמע קולנו ein und betet (1) שים שלום. Der Vorbeter sagt עננו während der Wiederholung der ש"ע zwischen גואל ישראל und רפאנו, ferner נחם im Abschnitte וירושלים, so-

1) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

2) S. Anmerkung 2 auf Seite 70.

3) ערינו bleibt am 9 Ab bei den Sefardim weg.

4) Die קינות werden gleich nach der שמונה עשרה gesagt, nachher kommt die Thoravorlesung, מפטיר, hierauf אשרי ובא, וירושלים und איכה wie am Abend.

dann **ש"ע** bleibt **תחנון** weg. Man legt **מלית** und **תפילין** ab. Erst dann betet man das **מעריב**-Gebete.

Samstag, den 24 Jull (**שבת נחמו**). Im **שחרית**-Gebete sagt man **ויוצר**: **לשבת נחמו**: Nachmittags liest man das IV. Kapitel der **פ"א**²⁾.

Sonntag, den 25. Juli. Im **מנחה** Gebete bleibt **תחנון** weg.

Montag, den 26 Juli Weder im **שחרית** noch im **מנחה** Gebete sagt man **תחנון**, jedoch **א"א** und **לרמנצח**³⁾ wird gesagt.

Samstag, den 31 Juli. Im **שחרית**-Gebete sagt man **אהבה** **עקב**⁴⁾. Nachmittags liest man das V. Kapitel des **פ"א**⁵⁾.

Samstag, den 7. Aug Nach **יקום פורקן** folgt **יהי רצון** für die Neumondsweihe. Nachmittags liest man das VI. Kapitel der **פ"א**.

Montag, den 9. Aug Nachmittags sagt man die Gebete der **מעריב**⁶⁾. Im **מנחה** Gebete bleibt **תחנון** weg. In die **ש"ע** des **מעריב**-Gebetes wird **יעלה ויבא** eingeschaltet.

Dienstag, den 10 Aug. (Neumond). Gebetordnung s. 18. Okt.

Mittwoch, den 12 Aug (Neumond). Gebetordnung wie am 19. Okt.⁷⁾ Am Schlusse des **שחרית** Gebetes nach dem **תהלים** wird **שופר** geblasen, von diesem Tage angefangen täglich mit Ausnahme des Sabbattages bis **ראש השנה**. Nachher wird der **Psalm 27: ללודוד ה' אורי וישעי** gesagt. Auch am Abende nach dem Gebete wird dieser **Psalm** gesagt und zwar von diesem Tage angefangen täglich, auch an den Sabbattagen bis **שמתה תורה**.

Samstag, den 14 Aug. Nachmittags liest man das I. Kapitel der **פ"א**²⁾.

Samstag, den 21. Aug. Nachmittags liest man das II. Kapitel des **פ"א**²⁾.

Samstag, den 28. Aug. Nachmittags liest man das III und IV. Kapitel der **פ"א**²⁾.

Samstag, den 4. Sept. Im **שחרית** Gebete sagt man **ויוצר**: **לשבת שלפני ראש השנה**: Nachmittags liest man das V. und das VI. Kapitel der **פ"א**²⁾.

Sonntag, den 5 Sept. Man sagt zeitlich früh: **סליחות ליום א'**.

Montag, den 6 Sept. Man sagt zeitlich früh: **סליחות ליום ב'**.

Dienstag, den 7. Sept. Man sagt zeitlich früh: **סליחות ליום ג'**.

Mittwoch, den 8. Sept. (**ערב ראש השנה**). Man sagt zeitlich früh: **סליחות לערב ראש השנה**, **זכור ברית**: wird **אשרי** gesagt, im **שחרית**-Gebete nicht. **לרמנצח**⁸⁾ zwischen **לציון** und **ובא** wird gesagt. Am Schlusse des Gebetes wird **שופר** nicht geblasen. Nachmittags vor dem Tempelgang ist **ערב תבשירין** zu machen.

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebete nicht.

²⁾ S. Anmerkung 2 der Seite 70. ³⁾ S. Anmerkung 1 der Seite 69.

⁴⁾ Täglich vom Tage nach **ליל ר"ח א"ל** angefangen stehen die Sefardim zeitlich auf u d sagen **סליחות** noch bevor es tagt, nach den **סליחות** wird täglich **שופר** geblasen.

⁵⁾ Dieser **Psalm** wird bei den Sefardim während des ganzen Jahres nach dem **מעריב**-Gebete gesagt.

⁶⁾ S. Anmerkung 4. Die **סליחות** sind bei den Sefardim stets dieselben. Für jeden Tag wird ein besonderer Gesang zitiert

Nova Sinagoga „Bet Israel“.

Napisao Dr. David Alkalay, predsednik Saveza Cijoniste
u Kraljevini S. H. S., Beograd.

U svima velikim mestima, gde su Jevreji stanovali i stanuju, postoji povesnica o njihovom životu i radu, o glavnim događajima, koji se tiču Jevrejstva, kao i o religioznim i kulturnim jevrejskim ustanovama. Jevreji na Balkanu, a naročito u Srbiji čine izuzetak. Nikakva povesnica ne postoji o njihovom životu i radu, o njihovim ustanovama i o njihovim Sinagogama i školama. Pre nekoliko godina postojale su u Beogradu jedna tako zvana »Nova Sinagoga« na Jaliji i jedna »Stara Sinagoga«. Ova postoji još i danas, dok je »Nova Sinagoga« porušena za vreme rata, tako da od nje nema sada ni traga ni glasa. Tako isto postoji na Jaliji jedna lepa dvospratna zgrada zvana »jevrejska škola«. Kada su te sinagoge i ta škola na Jaliji zidane, čijom inicijativom su one podignute, koji su ljudi zaslužni za njihov postanak, o tome se ništa nezna, jer nema nikakvih pismenih podataka. Jevreji u Srbiji nisu smatrali, da je potrebno pisati povesticu o tim događajima. Jedini dobar početak u tom pogledu učinilo je Beogradsko Žensko Društvo, koje je u 1924. godini izdalo prilikom proslave svoje 50-to godišnjice jednu »Spomenicu«, u kojoj je vrlo brižljivo i sistematski iznesen postanak, razvijanje i delanje toga Društva, kao i imena onih gospodja, čijom je inicijativom Žensko Društvo osnovano i koje su bile zaslužne za napredak ovog društva.

U poslednje vreme sazidana je u Beogradu nova Sinagoga »Bet Israel« u gornjem kraju varoši u ulici Cara Uroša br. 20. Da ne bi i ova sinagoga »Bet Israel«, koja je jedini kulturni centar u našoj opštini, imala istu sudbinu kao i ostale sinagoge, te da se nezna kada je, kako je i čijom je inicijativom i pomoću ona podignuta, potrudićemo se da izložimo istorijat njenog zidanja.

POKRETAČI I SARADNICI.

U ranije vreme svi Jevreji u Beogradu živeli su u Jevrejskoj Mali, na tako zvanoj »Jaliji«, koja se nalazi pored Dunava, odmah ispod grada. Počevši od 1880. godine pak, Jevreji su počeli, da se iseljavaju iz Jevrejske Male i da se nastanjuju u gornjim krajevima Beograda. Usled toga nastala je i potreba, da se jedna sinagoga podigne u gornjem kraju varoši.

Prvi, koji je pokrenuo tu ideju o zidanju jedne sinagoge u gornjem kraju varoši, bio je Jakov M. Alkalaj, dugogodišnji

predsednik Jevrejske Opštine, za čije su vreme osnovane najvažnije ustanove u Jevrejskoj Opštini.

Jakov M. Alkalaj uživao se u tu ideju o potrebi podizanja nove sinagoge toliko, da je svaku zgodnu priliku upotrebio u korist njenog ostvarenja. Kada se u razgovoru sa Matom N. Levi uverio, da ovaj želi celo svoje imanje ostaviti za dobrotnorne ciljeve, on ga je nagovorio, da ga zavešta Jevrejskoj Opštini za podizanje jedne sinagoge.

Jakov M. Alkalaj istupio je februara meseca 1897 god. iz Uprave Jevrejske Opštine a na njegovo mesto je došao Edija Buli. I Edija Buli se je jako zauzeo za zidanje Sinagoge. Pošto je prema predračunu zidanje sinagoge trebalo da stane do Din. 180.000.— a opština je raspolagala samo kapitalom od Din. 150.000.—, to je Edija Buli dao sazvati na dan 21. septembra 1897. god. jedan zbor opštinskih građana. Na tome zboru pozvani građani izjavili su, da se oni slažu s time, da se u gornjem kraju varoši pristupi zidanju jedne sinagoge i obvezali su se pismeno, da uzajme Opštini potrebnu sumu od Din. 30.000 — koja je nedostajala. Od građana, koji su obećali i dali poveće sume, valja napomenuti: Ediju Buli sa Din. 10.000.—, Rakilu Mate Levi sa Din. 6.000.—, Hajima D. Azriela sa Din. 3.000.—, Solomona J. Azriela, Avrama M. Levi menjača i Dr. Davida Alkalaja sa po Din. 1000.—.

Kako je upisom ovog zajma od strane građana bila osigurana mogućnost zidanja sinagoge, to je Edija Buli na sednici Uprave od 9. novembra 1897. god., da bi se pitanje o zidanju sinagoge provelo kraju, predložio: Da se izabere jedna komisija od naših građana, kojoj će se staviti u dužnost, da nadje način, kako će se doći do potrebnih materijalnih sredstava za zidanje te sinagoge.

Za predsednika te građanske komisije izabran je Jakov M. Alkalaj i on je predložio, na koji način treba doći do potrebnih materijalnih sredstava, kako bi se odmah pristupilo zidanju Sinagoge.

Na osnovu izveštaja te komisije Opština se je na dan 5. januara 1898. god. obratila g. Ministru Prosvete jednim aktom, u kome je izložila potrebu zidanja jedne nove sinagoge i molila je g. Ministra, da izvoli odobriti, da opština može tu sinagogu podići.

Na ovaj akt Opštinske Uprave Ministarstvo Prosvete i Crkvenih Poslova odgovorilo je svojim aktom od 5. januara 1898. C. br. 9 (Cbr. 1200/97), da se odobrava zidanje sinagoge. Ovaj je akt potpisao tadanji ministar Prosvete i Crkvenih Dela, Andra Djordjević.

Na osnovu tog odobrenja Uprava je kupila od mase pok. Isaka Amara plac u Dubrovačkoj ul. (sada Kralja Petra) br. 71 za Din. 20.000.—.

Čim je Opštinska Uprava kupila ovaj plac u Dubrovačkoj ulici (sada Kralja Petra) br. 71, ona je kupila i plac u Cara

Uroševoj br. 20, koji se sa njim graniči, kako bi imala izlaz na dve ulice.

Zatim je Opštinska Uprava dala izraditi jedan plan, po kome bi se sinagoga imala podići na placu u Dubrovačkoj ulici i taj je plan podnela na odobrenje Ministarstvu Prosvete. No usled raznih smetnji nije se sinagoga mogla podići u Dubrovačkoj ulici već se je Opština morala rešiti, da sinagogu podigne sa strane Car Uroševe ulice.

U isto vreme Uprava je na sednici svojoj od 7. maja 1900 god. br. 186 izabrala jednu novu komisiju sa zadatkom:

da spremi sve predhodne radove oko zidanja nove sinagoge.

Za članove ove komisije izabrani su Solomon Azriel, Jakov Čelebonović, Isak Azriel, Avram Nahman, David J. Koen, a za predsednika Dr. David Alkalaj.

Ova je komisija svršila sve one poslove, koji su njoj stavljeni u zadatak i pripremila sve, što je potrebno, da bi se moglo pristupiti zidanju sinagoge.

DOBROTVORI SINAGOGE.

Pored gore pom. lica, koja su pokrenula pitanje za zidanje sinagoge i spremala ceo rad podizanje iste, nova sinagoga »Bet Israel« broji i nekoliko dobrotvora, koji su novčano pripomogli, da se je sinagoga mogla podići.

Na prvo mesto dolazi kao najveći dobrotvor Mata N. Levi (Matatja Nahman Alevi) koji je umro 16. oktobra 1899. god. On je po sporazumu sa pok. Jakovom M. Alkalajem celo svoje imanje zaveštao Jevrejskoj Opštini u korist podizanja sinagoge. Po njegovom testamentu, koji je sastavio i napisao Dr. D. Alkalaj, on je naredio, da se od njegove imovine, po isplati svih mnogobrojnih legata, a posle smrti njegove supruge Rakile, ima kupiti ili sazidati kuća pod imenom »Matin Dom« i da se prihod od te kuće ima upotrebiti za održanje nove sinagoge, koja se ima podići u gornjem kraju varoši. Tim testamentom Mata Levi je obezbedio opstanak nove sinagoge u gornjem kraju varoši, što je imalo presudnog upliva prilikom izbora mesta za novi hram.

Prema izveštaju Uprave Crkvene Jevrejske Opštine u Beogradu od 31. avgusta 1911. god. stanje fonda pok. Mate Levi bilo je toga dana po isplati sviju ostavljenih legata sledeće:

1. Jedan plac u Dubrovačkoj ulici (sada Kralja Petra) br. 71.
2. 50 akcija Narodne Banke sa tekućim kuponima.
3. 59 akcija Beogradske Zadruga sa tekućim kuponima.
4. 20 akcija Vračarske Zadruga » » »
5. 20 akcija 2% državnih lozova » » »
6. 10 komada akcija Jevrejske Kolonijalne Banke u Londonu.
7. dva imanja u Jevrejskoj Mali,
8. iz gotovine prema ovom računu:

Gotovina po testamentu kod Uprave	
Fondova	Din. 12.000 —
Kod Kreditnog Zavoda	» 20.000 —
Naknadno uneti u masu	» 21.600 —
	<hr/>
Svega	Din. 53.600 —

Izdato od kapitala za isplaćene legatate po testamentu, za plan Matinog Doma i za spomenik pok. Mati Din. 27.650 --

ostaje u gotovu Din. 25.950 —
 koji se novac nalazi uložen kod Uprave Fondova i kod Beogradske Trgovačke Štedionice.

Vrednost pobrojanih akcija Matinog Fonda po današnjem kursu iznosi oko Din 400.000 —. Kada se tomu dodadu još i svi kuponi naplaćeni do danas, kao i interes na naplaćene kupone i na gotovinu, koja je 31. avgusta 1911. god. iznosila Din. 25.950 —; onda sigurno ovaj fond predstavlja dosta veliku sumu, sa kojom će se moći podići jedan dostojan »Matin Dom« na placu u Kralja Petra ul. 71, koji je još 1898. godine kupljen za taj cilj.

Pored Mate Levi može se s pravom smatrati kao dobrotvor ove sinagoge i njegova supruga Rakila Levi (umrla 7. avgusta 1911.) jer je ona:

1. legat u Din. 6000 —, koji je Mata Levi u testamentu ostavio njoj, poklonila na zboru građana održanom za zidanje sinagoge na dan 21. septembra 1897. god. i

2. sumu u Din. 21.600 —, koju je Mata Levi bio uložio kod Uprave Fondova na uložnu knjižicu, na kojoj je stajalo, da ulog po ovoj knjižici može podići gdja. Rakila Levi i koju je uložnu knjigu po njenom kazivanju pok. Mata njoj poklonio, — unela naknado u masu pok. Mate i time odobrila da i ova suma služi u korist podizanja sinagoge.

Kao dobrotvore ove sinagoge treba smatrati i Braću Moreno i Salomona D. Azriela i njihovu majku pok. Saru David Azriela. Oni su pre svoje smrti ostavili po jedan legat Jevrejskoj Opštini s tim, da Opštinska Uprava ima da upotrebi ove legatate po svome nahodjenju, a ova ih je namenila za podizanje sinagoge. Iz računa, što je komisija za zidanje Sinagoge podnela Opštinskoj Upravi, vidi se, da je Fond Braće Moreno i Salomona D. Azriela, koji je upotrebljen za zidanje sinagoge izneo Din. 13.675 — a fond pok. Sare D. Azriela Din. 4.450 — svega dakle Din. 18.125 —

Za zidanje Sinagoge upotrebljen je takodje i fond pok. Avrama Jeude Koena, koji je on ostavio Opštini po svoj prilici još mnogo godina pre no što se i pomislilo na zidanje nove sinagoge. Ovaj je fond izneo pri upotrebi Din. 1524.75. (Interesantno je napomenuti, da je na slici utvaćen baš onaj moment, kada se pok. kralj Petar rukovao sa tadašnjim članom Op-

štinske Uprave, Živkom Leovićem, sinom najstarijeg dobrotvora Koena)

Kao dobrotvori nove sinagoge smatraju se još i pok. Edija Buli, jer je njegov sin g. Benzion Buli poklonio Opštini sumu od Din. 10.000 —, koju je pok. Edija Buli bio upisao kao zajam, i pok. Moša D. Alkalaj, biv. zastupnik rabinera i direktor Jevrejske Škole u Beogradu, jer je na njegovo ime njegov sin Dr. David Alkalaj poklonio Opštini onu sumu u Din. 1000.—, koju je bio upisao kao zajam.

KOŠTANJE SINAGOGE.

Komisija, koja je bila određena rešenjem Opštinske Uprave od 7. maja 1900 br. 186 za pripremanje potrebnih radova, dala je spremiti jedan plan, po kome bi se sinagoga imala zidati. Ovaj je posao poveren g. Milanu Kapetanoviću, poznatom beogradskom arhitektu i profesoru Univerziteta.

Pošto je odobren od strane Ministarstva i plac, na kome se sinagoga ima podići kao i plan za zidanje sinagoge, to je komisija raspisala javnu licitaciju, kojom su pozvani preduzimači, da podnesu svoje oferte za zidanje sinagoge. Od podnetih oferta usvojena je ponuda inž. Davida R. Azriela, koja je bila najjeftinija, i koju je Ministarstvo Gradjevina odobrilo.

Sinagoga je koštala sa zidanjem, stolovima, električnim osvetljenjem i ostalim ukrasima svega Din 185.416·70.

Svi stolovi, kako muški tako i ženski izradjeni su u sopstvenoj režiji i usled toga koštali su svega Din. 23.141·55. Uprava je za ovaj posao imenovala jedan odbor, u koji su bili izabrani Nahman Amar, Samuil Melamed i Nisim Benarajo i oni su ceo taj posao sa velikim požrtvovanjem izvršili. Naročito je uložio mnogo truda u taj posao pok. Nahman Amar, koji je bio predsednik tog odbora.

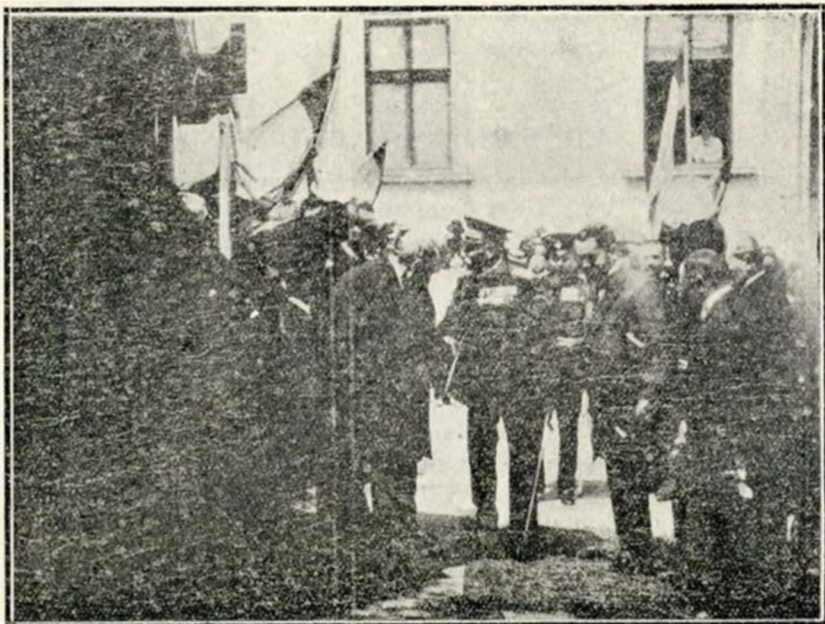
POLAGANJE TEMELJA.

Pošto su učinjene sve pripreme za zidanje sinagoge, i pošto su kako planovi tako i ugovor zaključen sa preduzimačima bili odobreni od strane Ministarstva Gradjevine, pristupilo se polaganju temelja. Polaganje temelja izvršeno je na dan 10. maja 1907. god i bilo je veoma svečano, jer je i blaženo poč. Kralj Petar I. izvoleo lično prisustvovati toj svečanosti i položiti kamen temeljac.

Na dan polaganja temelja počela se iz ranije skupljati velika masa sveta. Na samom placu, koji je bio sav okičen zelenilom i trobojkama, podignute su bile dve tribine. Jedna za Njegovo Veličanstvo i druge velikodostojnike, a druga za članice Jevrejskog Ženskog Društva i ostale korporacije, kao i za izaslanstva Jevrejskih Opština iz unutrašnjosti. Među ovim opštinama, koje su poslale svoja izaslanstva treba spomenuti Ša-

bačku, Obrenovačku, Smederevsku, Požarevačku i Opštinu Eške-
nazkog Obreda iz Beograda.

Pre dolaska Kralja stigli su predsednik Opštine grada Beo-
grada, Kosta Glavinić sa prvim kmetom, Živkom Tadićem i za-
stupnik Mitropolita Prota Nikola Božić.

Članovi Uprave Opštinske dočekuju Nj. Velič. Kralja Petra I.

Tačno u 11 časova stigao je Nj. Veličanstvo Kralj u pratnji
adjutanta i Andre Nikolića, Ministra Prosvete. Na ulasku Kralja
je dočekala cela Uprava Opštinska sa podpredsednikom na čelu,
koji ga je pozdravio dobrodošlicom i zamolio Ga, da izvoli stu-
piti u tribinu, dok je mnogobrojni svet klicao »Živeo«. Srpsko
Jevrejsko Pevačko Društvo dočekalo je Kralja vrlo lepom i sklad-
nom pesmom, a zatim su sveštenici čitali psalme.

Po pročitaniu psalma Nisim Testa, zastupnik rabinera, pro-
čitao je pergamenat na starom jevrejskom jeziku, a zatim ga
je podpredsednik čitao na srpskom jeziku, koji glasi:

»U ime Boga!

Pod vladom našeg uzvišenog i omiljenog Gospodara Nj.
V. Kralja Petra I. iz slavne dinastije Karadjordjevića, a za vreme
g. Nikole Pašića predsednika Ministarstva, g. Andre Nikolića
Ministra Prosvete i Crkvenih Posala, g. Koste Glavinića, pred-
sednika Opštine Beogradske i g. Edije Buli, predsednika Opštine
Jevrejske, postavljen je danas kamen temeljac ovoj sinagozi, koju

podize u Beogradu opština srpskih jevreja sefardijskog obreda. 10/5. 1907. god. Beograd.

U našem prisustvu.

Pri pomenu tih imena svet je klicao »Živeo«, a zatim se pristupilo potpisivanju pergamenta. Prvi je potpisao Nj. V. Kralj sa naročito spremljenim perom, a zatim Andra Nikolić, Kosta Glavinić i prota Nikola Božić. Pergament je savijen i metnut u staklo sa zejtinom pa onda u plimenu kutiju, koja je zatvorena i stavljena u kamen temeljac.

Dr. David Alkalay predaje Nj. Velič. Kralju čekić za ukucanje kamena temeljca.

Podpredsednik, je iz poslužavnika predao Nj. Veličanstvu čekić sa molbom, da postavi kamen temeljac. Nj. Veličanstvo sidje u temelje, uze čekić i pošto je zastupnik rabinera pročitao za ovu priliku naročito spremljenu molitvu, Nj. Veličanstvo udario je čekićem triputa u kamen izgovarajući ove značajne reči:

»Polazem ovaj kamen temeljac ovom svetom hramu i molim, da Svevišnji Bog podari dobro zdravlje i svaku sreću našoj braći Mojsijevcima, a na dobro Otadžbine i Kralja.«

Burno i dugotrajno »Živeo« bio je odgovor na ove reči, koje su jako dirnule srca sviju prisutnih.

Zatim je sveštenik očitao blagoslov Kralju, na koji je Pevačko Društvo odgovaralo, a Predsednik je pozdravio Nj. Veličanstvo Kralja jednim prigodnim govorom.

Svugdje, gde se pominje Kraljevo ime kao i na kraju govornikovih reči, Kralj je bio burno pozdravljen. »Hvala Braćo! Moja je nada, da ćemo doživeti i osvećenje ovog svetog hrama,« bio je Kraljev odgovor, koji je svet opet oduševljeno pozdravio. Zatim je nastao razgovor između Kralja i članova Uprave.

Pošto je svršena ceremonija Nj. Veličanstvo pružilo je ruku pojedinim članovima Uprave praštajući se. Srpsko Jevrejsko Pevačko Društvo isprati Kralja jednom pesmom, a narod dugotrajnim usklikom »Živeo«! Sedajući u kola Nj. Veličanstvo okrete se još jednom opštinskoj Upravi rečima: »Žurite se da me pozovete, kada bude vreme osvećenju hrama«.

Nj. Velič Kralj saginje se i polaže kamen temeljac.

Time je završen zvanični deo svečanosti ove po nas vrlo značajne pojave, koja će biti od velikog uticaja za našu budućnost. Celo posle podne bilo je narodno veselje na placu pred sinagogom i narod je davao razne priloge za podizanje Sinagoge.

Predsednik Uprave Edija Buli, koji se toliko zauzimao za podizanje ove sinagoge, bio je tada već bolestan i nije mogao prisustvovati svečanom polaganju temelja. Ali on nije mogao odoleti želji svoga srca, da toga dana ne vidi očima ovo sveto mesto te je posle podne došao, i ako dosta bolestan na lice mesta i veoma se radovao videći lepo okićene tribine i slušajući u pojednostima svečanosti i o blagonaklonim rečima, koje je izvolio izgovoriti svojim vernim mojsijevcima, blaženo poč. Kralj Petar.

SVEČANO OTVARANJE SINAGOGE.

Opštinska Uprava iz blagodarnosti prema Nj. V. Kralju starala se, da ispuni njegovu želju i hitala je gradjenjem sinagoge, tako da je ova bila sazidana, potpuno ukrašena spolja i iznutra i stolovi namešteni već početkom septembra 1908. god. Na taj način Opštinska Uprava bila je u stanju, da osvećenje Sinagoge izvrši još pre nastupanja velikih jevrejskih praznika i ona ga je obavila na dan 7. i 8. septembra.

Prema zapisniku sednice Uprave Crkvene Jevrejske Opštine od 21. septembra 1908. god., na kojoj su bili prisutni: Potpredsednik Dr. David Alkalaj, članovi Hajim D. Azriel, Nahman A. Amar, Samuel J. Melamed, Nisim Benarojo, Solomon Azriel, Avram Mevorah i Hajim Demajo. Svečanost osvećenja sinagoge izvršeno je po utvrdjenom programu na sledeći način:

Još u nedelju, 7 septembra 1908. g. pre podne prenete su biblije »Sefarim« iz donje Sinagoge u novu Sinagogu »Bet Israel« na jedan vrlo svečan način.

Na dan 8. septembra 1908. g. — dan Krunisanja Nj. V. Kralja Petra — izvršen je na najsvetiji način osvećenje Nove Sinagoge »Bet Israel«. Toga dana mnogo pre odredjenog vremena silan svet počeo se okupljati pred Sinagogom, a oko 4 časa po podne bila je cela ulica oko Sinagoge zakrčera mnoštvom sveta. Na licima moglo se opaziti velika radost, što su doživeli, da se za vreme njihovo posveti hram, u kome će se slati tople molitve Svevišnjem Bogu za dug život, dobro zdravlje i napredak Vladarove zemlje, Njegovog Uzvišenog Doma, kao i tolerantnog i dobrog srpskog naroda. Oko 3 $\frac{1}{2}$ č. već su počeli stizati izaslanici jevrejskih opština iz unutrašnjosti, koji su za ovu svečanost naročito bili pozvani. Malo zatim počeo stizati i pozvani velikodostojnici, od kojih su došli Mini-tri: Svet. Milosavljević, Min. Unutrašnjih Dela; Andra Nikolić, Ministar Prosvete; Dr. Milovan Milovanović, Ministar Inostranih Dela; Kosta Glavinić, Ministar Pravde, zatim izaslanici Nj. Pr. Mitropolita: Prote M. Vlajković i M. Stevanović; Predsednik Opštine Grada Beograda, Vel. Vulović; Komandant Dunavske Divizije, Leonida Solarević; Upravnik Varoši Beograda g. Obrad. Blagojević. Zatim su prisustvovali gg. načelnici Ministarstva Spoljnih Poslova Dr. Spalajković, načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela g. Čeda Kostić, načelnik Ministarstva Privrede Kosta Perović, Upravnik Carinarnice g. Stev. Kojić. Od strane Ministarstva Gradjevine prisutan je bio g. Jezdimir Djokić, pravni referent; Borko Todorović direktor Trgovačke Akademije, g. Toša Mihajlović i Mita Djorić izaslanici Trg. Omladine i Trg. Udruženja, Alimpije Vasiljević državni savetnik u penziji, puk. J. Vanlijić; Članovi Uprave Varoši Beograda gg. Marko Novaković, Ranko Trifunović i Milivojević; predsednik Novinarskog Udruženja g. Br. Nušić i sekretar Naum Dimitrijević kao i silan drugi svet.

U 4 časa i 10 min. stigao je Nj. V. Kralj Petar I. u pratnji svog sekretara g. J. F. Hristića. Na znak njegovog dolaska, muzika VI. puka pozdravila Ga je sviranjem, a pred Sinagogom dočekala Ga je cela Uprava, na čelu sa potpredsednikom, koji Ga je u ime cele opštine pozdravio i zablagodario, što je izvoleo doći i prisustvovati ovoj retkoj svečanosti.

Po ulasku u sinagogu Kralja je dočekalo celo sveštenništvo, a zastupnik rabinera Nisim Testa blagoslovio Ga je. Posle blagoslova, Kralja je pozdravilo Srpsko Jevrejsko Pevačko Društvo pesmom »Ki anu ameha« »Pozdrav Kralju«, a narod je sav od silne radosti klicao »Živeo«.

Kad je Nj. V. stigao do pred podijum, podpredsednik Ga je učtivo zamolio, da ukloni vrcu iznad stepenica i time da otvori put za podijum i »Ehal« To je bio simbol otvaranja Sinagoge. Pri ovom svet je takodje oduševljeno pozdravljao Kralja. Pošto je bio otvoren put za podijum, to su i gg Ministri zauzeli mesta sa strane oltara, do tog vremena bili su pred podijumom u naročitim stolicama.

Zatim je nastalo bogoslužjenje, čitanje psalama i paljenje velikog kandila. Posle paljenja kantor je zapevao »Vaibi moa« a hor je nastavio »Ki micijon«. Za vreme ovog pevanja određena Samuel H. Davičo kao najstariji predsednik Opštine, I. S. Azriel, Hajim Azriel, Josif S. Levi, Živko Leonović, Sam. Melamed, Nahman Amar, Nisim Benarojo, kantor i sveštenici uzeše sefarim iz odelenja radi unošenja u Sinagogu i postavljanja u dveru. Dveri je otvorio g. potpredsednik Dr. David Alkalaj. Kod ulaska Sinagoge kantor je zapevao »Ašre am«, na šta je hor odgovorio »Seu šearim«. Ovaj momenat, koji je bio najinteresantniji i najveličanstveniji, Nj. V. Kralj je posmatrao sa naročitim interesovanjem.

Pošto su sefarim namešteni u dveri i ove ztvorene g. Dr. David Alkalaj držao je svečan govor o značaju toga dana.

U svom govoru on je izneo u kratko istoriju zidanja ovog hrama i naglasio da se ovaj hram podigao uz naročitu pomoć Mate N. Levi i njegove supruge Rakile, Braće Azriela iz Beča i Benciona Bulija kao i ostalih naših gradjana. A zablagodario se tolerantnom srpskom narodu, koji nas je prihvatio i bratski primio, dajući nam sva prava i ukazujući nam svu ljubav svoju.

Govor g. Podpredsednika pažljivo je saslušan, učinio je silan upečatak u prisutnima i često je prekidan burnim uzvicima »Živeo Kralj«.

Posle govora g. Solomon Azriel je ponovo otvorio dveri i tada je zastupnik rabinera Nisim Testa pročitao »Blagoslov Kralju« na srpskom jeziku a hor je odgovarao i produžio sa završnom pesmom »Psalm 150« Time je ova svečanost završena. Kralja je ispratila cela Uprava i usklikima živeo nije bilo kraja.

Ovom svečanošću Opština Jevrejska bila je potpuno zadovoljna i ona će ostati u dugoj i živoj uspomeni sviju prisutnih.

„Young-India“ — Jung Juda.

Napisao Dr. Julije Dohany, potpredsednik Saveza Cijonista u
Kraljevini S. H. S., Karlsdorf.

Dužina veka jednoga naroda ne da se općenitim pravilima ustanoviti. Koji je uzrok, da se jedan narod održao, a drugi propao? U vezi s tim pitanjem govori se o detinjstvu i starosti jednoga naroda. Kao da je netko igda vidio, gde propada narod od staračke slabosti. Kao da ne postoji za pripadnicima „mladoga naroda“, koji je pred 1—2000 godina stupio na pozornicu svetske istorije, isto tako dugi razvitak od desetaka hiljada godina — od homo sapiens do danas — jednako, kao i za pripadnicima naroda, koji su već 5—6000 godina poznati u istoriji.

Mnogi, pa i jevrej-ski mislioci kažu, da svaki narod ima svoj habitus, kao i biljka i da jedamput mora da procvate, da svijetu pokaže svoje vlastito, posebno biće — svoj cvat. To je poslednja reč biljke — pre nego opadne. Zatim polako dolazi starost naroda. Oni nadalje vele, da jevrejski narod još nije izrekao svoju poslednju reč, još nije razvio svoga potpunoga cvata, jer je najprije Babilon, a posle Rim silom ugušio reč njegovu. Weizmann veli u jednom svom govoru, da mi imamo još svetu da reknemo onu reč, što smo je silom morali da zatomimo.

Činjenica, da su jedamput u malenom delu zemaljske kugle, u Evropi, dva velika cvatuća naroda, Atena i Rim, nakon najvećega procvata propali i nestali; da je Rim u svojoj starosti, u doba careva, imao najamne kasarne i gradski proletarijat; da je Atena u poslednje doba trpela od teških socijalnih jada; te činjenice uzimlju kao dokaz, da se u njima očituje starost tih naroda.

Zato, što smo mi Jevreji u Evropi najstariji narod, drži nas Evropejac za anahronizam, za abnormalnost.

U Buberovom mesečniku „Der Jude“ pisao je nedavno veoma uvaženi i cenjeni kršćanski nemački pisac, da u Jevreja zapravo i nema ništa tuđega: ni njegovi visoki čudoredni nazori, ni plemenita religija, nego samo njegov stari greh — otpornost protiv prirode, protiv smrti. Oni stoje i danas kao protest protiv opće poznate i respektirane institucije — smrti i ne će da umre.

Za opstanak jevrejskoga naroda ne pristaje preuzeta šablona evropskoga načina mišljenja, koje u tome vidi pravilo, što

je slučajno državna propast Rima i Atene pala u isto razdoblje kao i kulturno i fizičko opadanje ovih naroda; taj se fakat uzima kao pravilo s toliko sigurnosti, kao da je netko već načinio eksperiment, da opet oživi Rimsko carstvo, da izluči provalu barbara i tako dokaže, da bi Rim propao i bez te provale — od staračke slabosti.

Još smešnijim čini se egocentrično stanovište Evropljana ako pomislimo da vladajuće evropsko javno mišljenje hoće da stvara općenita pravila, a promatrajući događaje za kratko vreme od jedva dve hiljade godina evropske kulture i pri tome zaboravlja, da većina ljudi živi izvan Evrope, a među njima ima naroda sa kulturnom prošlosti od 5—6000 godina, koji bi prema tome egocentrično n gledanju Evropljanima takodjer izgledali, kao da se opiru smrti.

Reč Anatola Fransa, da istorija nikada ne kazuje istinu, jer istoričar prirodno samo ono napiše, što se njemu čini važnim, te prema tome istoriju prikazuje više mišljenje istoričara, nego li događaje, te reči pristaju na sve sudove, što konačno hoće da sude o sposobnosti, budućnosti i vrednosti jednoga naroda još bolje, nego što je taj narod prestao da živi, da radi, da nastoji i da se bori za razvitak svih svojih sila.

Indijac i Kitajac će isto tako da sudi sa gledišta svoga naziranja na svet, svoga preuzetog načina mišljenja o ljudima i stvarima, kao i Evropljanin, samo što će — prema izjavi nemačkoga filozofa Graf Kaiserlinga etSKIJI Indijac i Kitajac smatrati baš ono velikim i večnim, što je po egocentričnom mišljenju Evropljanina prolazno i maleno.

Ako još uza to jedno pitanje nailazi stolecima u svim generacijama na prezir uzrokovan mržnjom, kako je to kod jevrejskora pitanja te time već nije pristupačno objektivnom prosudjivanju, a sebična agitacija širi među masama stoput oborene neistine (pri tom škilji na jevrejski džep) moramo razumeti, da je sud o starosti i preživelosti jevrejske narodne snage naišao na općenito priznanje, čak i kod Jevreja.

Prema znamenitoj izreci Baconovoj može se reći, da malo znanja odvodi od istine, a mnogo znanja dovodi do nje.

Prava znanost, ozbiljni naučenjaci, danas su već zabacili toliko raširene nazore o Jevrejstvu i uopće se ne obaziru više na one pogreške, što su iz znanosti potisnute u diletantska dela i dnevnu štampu. Ali i reči imaju svoj vek. One odjekuju i zvuče, deluju još dugo, kad je mozak, u kome su nastale, već odavno promenio svoje mišljenje. Tako žive zablude znanosti svoj vlastiti život još posle, u narodnoj literaturi, u štampi, pučkim skupštinama, po birtijama, dok ne dodju na cestu, gde napokon nestaju, ali nakon što su usput mnoge, mnoge nesreće načinile.

Zašto je nestalo stotina hiljada Hugenota u protestantskoj Nemačkoj, i potpuno se pretopilo u Nemce? A oni Sirci, naseljeni u francuskoj isto tako? Zašto žive katolički Basci među

katoličkim Španijcima tome nasuprot svojim čistim narodnim životom kroz stoleća? Zašto se je dvadeset do trideset hiljada Valdenza u Italiji održalo potpuno čisto sa svojim posebnim verskim položajem? Zašto su Elzašani, koji govore nemački, zadržali svoju francusku nacionalnu svest, a protestantska i katolička plemena nemačke države stvorila jednu jedinstvenu nemačku narodnu svest usprkos svih verskih suprotnosti? Zašto su katolički Irci, koji samo engleski govore, ostali gorljivi Irci nasuprot anglikanskim Britima, a suprotno tome Bosanci, koji su primili muhamedovsku veru, ostali verni i dobri Srbi? Usprkos svim tim protivrečijima jevrejski pisac Meisels mišljenja je, da je uzrok očuvanju narodnosti pretežno u posebnim verskim prilikama.

Narod nije objekt za eksperimentaciju i ne može se na njemu vivisekcijom ustanoviti životna funkcija. Stvari, kako su nastale, kako su se spajale, u jedan svet ujedinile, o svemu tome nisu ništa znale, kaže duboka orijentalna izreka. Ljudima uopće nedostaje smisla za istorijsko bivanje. Tako su se građanke Pariza u popodneve naslanjale na stupove gilotina plećući čarape i klevećući susede, tako opisuje Anatol Frans Pilata, koji u čitavome kršćanstvu i u „Episodi Kristovoj“ ne vidi drugo, do svadju nekolicine odrpanih Jevreja oko jednog još odrpanijega. Poznato je, da u čuvenih istoričara 70 godina posle Hrista u istoriji Prednje Azije nema ni spomena o egzistenciji Hrista, a još manje o hrišćanstvu.

Mi Jevreji ali imamo nasledjeni i odgojeni smisao za vreme i istoriju. Jer mi smo, stojeći jednom nogom vazda u davnoj prošlosti, stalno o njoj čitajući i pričajući kroz tamna stoleća i tisućeća sanjali i govorili o budućnosti našega naroda i čovečanstva.

Nama mora biti jasno, što se oko nas događja, moramo uočiti val svetskih događaja, koji i naš brod uzdiže. Spengler konstatuje pored mnogih zabluda i istinu, da grčki i rimski istoričari, kao Tukidid i Tacit, koji nisu mogli, a ni hteli da zabeleže događaje od sto do dve stotine godina pred njima, te nam je o tome manje poznato, nego o dinastijama Ramsesa u Egiptu, jer su semitski ili polusemitski Egipćani imali smisla za vreme i istoriju, te o prošlosti i pomoću prošlosti govorili za budućnost. Ako je smisao za vreme i istoriju toliko nedostajao arijskim Greima i Rimljanima, onda mi nikako ne žalimo, što nismo slični tim arijskim uzorima.

Mi Jevreji moramo dakle da znamo, da današnja evropska kultura niti je najviši vrhunac kulture do kojega su se sve stare kulture nakon stoletnoga i tisućletnoga napora popele, niti je ona izrekla poslednju reč razvitka i sposobnosti čovekove kulture uopće. Mi treba da znamo, da se u većini područja evropske kulture samo sačuvala i razmerno dugom vremenu malo dalje razvila baština balilonsko-semitskih kulturnih produkata, a najposle i neposredno ostavština arapsko-jevrejskog kulturnog rada

u Španiji. Arheološka istraživanja i iskapanja u Prednjoj Aziji i severnoj Africi donose dan na dan nova dokumenta, kojima se svet čudi, a koja potiču iz doba od dve do tri stotine godina pre Hrista. Prema rečima Fritz Kahna, ovi pronalasci izgledaju začudjenom posmatraču, kao kad bi najednom odgrnuo zastor, a za njim bi se ukazala gotova slika cvatuće države iz vremena od tri do četiri hiljade godina pre Hrista, koja je u to doba, što se tiče civilizacije, umetnosti, lečničke znanosti, matematike, astronomije, pravnih nauka, gradskoga života, prometnih sredstava i t. d. morala tako visoko da stoji, da se iza nje dade naslućivati prošlost od više hiljada godina.

Evropljanin je ponosan na kulturni život Evrope, a taj se čini sa gledišta svetskoga razvitka kao mušica, što živi jedan dan; on gleda s omalovažavanjem na »neevropske rase«, a kada bude doznao, da se našao zakonik iz vremena od dve hiljade osam sto godina pre Isusa, što sadržaje trista i osamdeset paragrafa, a u uvodu ima kraljevsku posvetu: „Za zaštitu i pomoć slabih, udovica i siročadi,“ kad dozna nadalje, da su iz ovakoga kulturnoga miljea proizašli socijalni zakoni Mojsijevi uzdigli ovaj plemeniti socijalni princip do pozitivne socijalne skrbi države i društva, kada budu saznali, da je Menger svoju vanrednu kritiku o »nemačkom građanskom zakoniku i razbaštinjenim klasama u narodu« nasuprot semitskom zakonodavstvu morao i mogao mnogo blaže da napiše, tada bi Evropljani sasvim drukče sudili o »orijentalcu« U ovakom osvetlenju tisućletne prošlosti starih, ravnopravnih kultura, napokon bi već »stara kultura«, »stari narod«, »izumiranje naroda« primila sasvim novo značenje.

Danas se bude na istoku narodi, kojih je san trajao dulje od našega, žive i cvatu nanovo narodi, kojih državna propast isto tako daleko seže u prošlost kao i naša.

Da nije probudjenje ovih naroda zauzelo politički karakter i da nije dirnulo u interesne sfere Engleske i Amerike, Evropa bi u svome egocentričnom obožavanju same sebe sigurno nastavila da meri kulturni nivo orijenta po tome, koliko je ovaj preuzeo tehničkih i higijenskih uredaba iz Evrope, a kulturne potrebe procenjivala po tome, kolika je potrošnja onih naroda na proizvodima evropske tehnike i industrije.

No sijavica snažnih političkih pokreta obasjala je munjevitim svetlom misaoni svet indijski, japanski i egipatsko-arapski.

Reprezentativni mislioci Evrope zadubljuju se u studij orijentalnih duševnih pokreta i dok se jedan od reprezentativnih pisaca današnje Nemačke duševnosti Graf Kaiserling, duboko klanja pred indijskom i kineskom duševnom kulturom i izjavljuje, da obrazovani Kinez daleko nadmašuje etskom kulturom Evropljanina, »reprezentativ man« Francuske, Romain Rolland, posjednik Nobelove nagrade, vidi oživljavanje jedne etske ideje i osećajnoga sveta u Indiji, koja će bolesnom, propalom evropskom čovečanstvu da donese već spasenje za budućnost.

Ono veliko i uzvišeno, što tako zaokuplja ove evropske mislioece, tamo se propoveda rečima, kojima su sa ne manje snage i poetske lepote prorokovali naši jevrejski proroci. — »Mi, prosjaci Azije pokazaćemo čovečanstvu, da čist čovek, bez oružja, snagom svoje ljubavi i svoga duha pobjedjuje.« »Mi ćemo uspostaviti presto duha.« Tako govori Tagore. Glavna ideja Ghandijeva pokreta je pobjeda sile krotkošću, preuzimanjem patnja na se, mirnim istrajanjem u ljubavi proti mržnji, požrtvovnošću nasuprot tiraniji, dubokom verom u pobjedu pravde i budućnost indijskoga naroda.

U svome časopisu, koji se bori za »Mladu Indiju«, a pod istim naslovom, širi on misao, da će indijski narod uspeti da svlada gospodstvo sile, a samo mirnim podnošenjem, bez otpora, prožet verom u pravdu i ljubav, čudoredno čist, već sama ta pojava jedne mase od trista milijuna duša na takoj čudorednoj bazi mora da uspostavi gospodstvo čudoredja i da sruši moć sile.

On plamenim rečima odvrća od mržnje i osвете. Njegova je osoba ovenčana svetačkom aureolom. On je deset godina proveo u južnoj Africi, tamo napustio sjajnu advokatsku karijeru, otišao u šume i pustinje i tamo proživio deset godina s tada još podjarmljenih dvesta hiljada Indijaca. On je s njima svake godine jedamput prošao zemlju praznih ruka, gologlav i bosonog; bila je to slika duboko religiozne mase, prožete osećajem za svoja prava, dok nakon dugogodišnje neme i veličajne demonstracije i mučne pasivne rezistencije nije kolonijalna vlast morala da ustukne pred snagom čistoga ubedjenja te njemu i njegovom narodu dade ona prava, radi kojih je otišao u pustinju.

Slika je veličajna, no kratko je to razdoblje, ako se isporredi s nemim, teškim, gorkim i mučnim putem Jevreja, koji od dve hiljade godina traje, a koji se nije sastojao samo u socijalnoj bedi, u oduzimanju pravica, nego u još većim strahotama. Narodu, rasutom po celom svetu, trebala je neobično duboka vera u snagu čudorednih ideja, upravo nepojmljiva vera u snagu istine i religije, da je mogao da očuva i još razvije svoj san o oplemenjivanju i popravljanju čovečanstva u najstrašnijim vremenima svoje patnje. Trebala je zato silna moć ideje ljubavi bližnjega, a da ovi odasvud gonjeni ne padnu žrtvom jedne mržnje na ljude, da se ne podadu nadama u osvetu.

Romain Rolland sam kaže u »Jean Christophu« da su se Jevreji svuda u svetu istrajno zagrizli u preuzete predrasude, nazvane kaskada tradicijom te predu po svim zemljama polagano, neopazice, ali sigurno mrežu čiste, čudoredne ljubavi i čovečnosti. Prastara reč našega proroka: »Vi treba da snosite patnje svih naroda« oživela je često za vreme našega dugog života bez države, a sada je Ghandi nanovo propoveda, a njegovu reč poradi toga glasnije odjekuje, jer je on duševni vodja silnoga naroda.

Ako je istina, što Romain Rolland u svome delu o pokretu »Young India« kaže, da religiozna gibanja orijenta imadu svoj

ritam, da dolaze vali velikoga novog pokreta, pa opet nestaju, ali nikada sasvim posle mnogih borbi ne miruju, dok ne prodru, a onda ostavljaju duboke tragove u ogromnim masama orijenta. On vidi u današnjem pokretu velik, nov val, koji će dubok i širok, sve preobličiti. Ghandi sam objavljuje u »Young India,« da je celo njegovo ćudoredno naziranje inspirisano ćitanjem hrišćanske nauke.

Ako je to istina, onda je okrutnim rimskim ratovima prekinuta reć jevrejskoga naroda sada dostatno ojaćala, da se probije. Val, što uzdiže indijske duše podiže svojom strujom i naše nice, naš rod. Oživljavanje jevrejskoga naroda leži onda u liniji onoga ritma, što je pred dve hiljade godina silom zaustavljen, a sada je opet provalio.

Nije bez uzroka, zašto oživljavanje kod Indijaca tako silno potresa duše, dok kod nas samo polako nailazi na razumevanje. Pisci, koji su u poslednjim godinama proputovali Indiju, izveštavaju u ćudu, recima dubokoga ganuća, da su usred indijskih prašuma, gde nema žive duše već stolecima našli ćitave gradove krasnih dvorova i palaća nekadašnjih vladara i knezova na takoj visini arhitektonske i skulptorske umetnosti, da bi se današnji umetnik s pravom njima dićio. Imade tu spomenika velike kulture u starosti od hiljadu i šest stotina godina pa i starijih. Oni stoje tamo netaknuti kao da samo čekaju na nove stanovnike.

Mi Jevreji nemamo više dvorova i palaća. Naša je kuća bila ćesto kroz stoleća beskućnoga putovanja samo knjiga, nauka, koja je govorila o patnjama i velikoj budućnosti ćovećanstva. I jer se danas slobodnije Jevrejstvo dragovoljno vraća nauci, ćiju je religioznu stranu jedan dio, a svetsku drugi dio Jevrejstva i do sada, sa manje svesti visoko uzdizao, ne vide ljudi snagu struje, koja vodi u stari dom.

O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji.

Napisao Dr. Lavoslav Šik.

prvi potpredsjednik Izraelitske Bogoštovne Općine u Zagrebu.

Max Nordau spada među glavne nosioce savremene kulture i ljudskog napretka, pa nije nikakovo čudo nego samo harmonična dosljednost ovog velikog uma jevrejskog naroda, što je on bio prvi među prvima, najvjerniji i najustrajniji pristaša i pomagač našeg vodje Dra Theodora Herzla.

Njegova epohalna djela, napose „Konvencionalne laži kulturnoga svijeta“ i „Paradoksi“ učinila su njegovo ime besmrtnim u cijelome svijetu te zato svaki naobraženi Židov mora čitati njegova djela i njegove govore o cionizmu.

No kraj ovih standard-worka ima još bezbroj oštroumnih njegovih radnja iz svih područja nauke i lijepe knjige. Te radnje dijele sudbinu knjiga svih polihistora, da ipak — ma kako god su vrsna i epohalna ostaju sakrivena i nepoznata.

Djelo „Der Sinn der Geschichte“ izdao je Max Nordau god. 1909. U njemu on oštroumno dokazuje na temelju velikog naučnog materijala subjektivnost svake historije.

Znali su već i stari Heleni, da je bilo velikih gradova i prije i poslije Troje, silnih junaka prije Ahila, Agamemnona i Hektora, nu jer nisu našli svog Homera, nestalo je i spomena o njima, — oni nemaju svoje historije.

Mi Jevreji na Slavenskom Jugu nemamo u tome smislu svoje historije, jer se nitko dosada nije našao, da skuplja sitnim neumornim radom podatke, pa prema tome nema ni govora o kakovom sistematičnom djelu o našoj prošlosti.

Jedan od najjačih radnika savremene židovske historijske nauke, profesor bečkog rabinskog seminarara, Dr. Samuel Krausz konstatira u svom „Studien zur byzantinisch jüdischen Geschichte“ (Leipzig 1914.), da je ovo područje savremene jevrejske historije, povijest Jevreja u helenskoj zemlji, zanemareno i ostavljeno. On se nada, da će se i tu, pa i u drugim državama nova generacija sa puno ljubavi posvetiti proučavanju života svojih predja.

A šta da se tek kaže o povijesti naših jugoslovenskih Jevreja? Nije tome tako davno, nema ni sto godina, da su se Židovi počeli sustavno baviti svojom povijesti.

Od zemlje do zemlje, od grada do grada lutali su progonjeni Jakobovi sinovi stoljećima cijelim svijetom i vrlo je rijetko našao unuk grob u onome gradu, u kojem se rodio i njegov

djed. Na ovaj način nije mogla nastati povjesna literatura. Naš najbolji bibliograf Dr. Moritz Steinschneider nabraja u „Die Geschichtsliteratur der Juden“ do izuma knjigotiskarstva tek devedeset i dva jevrejska djela, u kojima ima historijskih podataka, a nema ih baš mnogo više ni u tri naredna stoljeća.

U ono vrijeme već su svi narodi odavno bili posvetili veliku pažnju svojoj prošlosti, dok smo mi Jevreji, pravi narod paradoksa, u pomanjkanju historijskih djela, ipak imali silno strahopoštovanje prema događajima starih dana.

„Jihus“ — ponos radi ugleda obitelji, bio je prvo poticalo, da je svaki Jevrejin — otac pričao sinu i unuku o djelima predjašnje generacije, o velikim naučenjacima, o mučenicima, koji su radi vjere gubili svoje živote na lomačama, o slavi i ugledu obitelji, prije nego što su i opet radi vjere, ostavili rodni grad i otišli u egzil.

„Zehut avot“ — zasluge otaca, bio je drugo poticalo Jevreju, da se zadubi u stare dane. Kroz sva ta stoljeća, što više kroz tisućljeća, za svih užasnih progona i nevjerojatnih stradanja jevrejski se narod ušćuavao u cijelome svijetu, i davno prije nego što smo imali historijske enciklopedije Josta, Grätza, Philipsona i Dubnowa, čutili su očevi naših otaca historijsko značenje jevrejskoga naroda!

U Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike živi preko dvanaest milijuna crnaca.

Meni su kao Jevreju vanredno simpatični ti bijedni ljudi, dotjerani bez ikakvog smilovanja iz afričke pradomovine na plantaže. Uništivši im obitelji, ubivši u njima svako dostojanstvo, koje je bilo za njih tek formalno, iskorjeniše njihovu prastaru vjeru, razoriše njihove tradicije, iztrijebiše njihov jezik, smatrajući ih uvijek kao ljude zadnje kategorije.

Tko od nas Židova nema dubokog razumjevanja za te ljude, koji još ni danas ne smiju da stanuju u istoj kući, da se voze istim vozom, da sjede kod istog stola sa bjelcima, koje se smije još i danas linčovati, jer je neki drugi crnac navodno učinio ili je htio učiniti kakovo nedjelo, za koje bijelac, ako u opće bude kažnjen, plaća novčanu globu.

Prema našoj jevrejskoj bibliji, koju tobože tako savjesno ispunjuju pobožni Amerikanci, mi smo svi djeca jednog nebeskog oca, a prema nauci najiskusnijeg antropologa Felixa Luschna nema divljih i civilizovanih naroda, nego samo različitih plemena, koj su pod raznim podnebljima i u raznim životnim prilikama stekli raznoliku ljudsku naobrazbu.

Silnom energijom i zamjernom samosvješću ti crnci kroče napred. Oni stanuju u „Harlemu“, krasnom naprednom dijelu New-Yorka. Crnci su pretekli u znanosti i tehnici kud i kamo južno — i istočno — evropske doseljenike, a budućnost im je velika i sigurna.

Amerikanski crnci nemaju svoje povjesti. Njih ništa više ne

veže sa Afrikom, oni nemaju ni zajedničke vjere, ni jezika, oni nemaju narodne svijesti. Nestane li jednom u anglosaskim državama antagonizma između crnaca i bijelaca, on će se isto tako utopiti u amerikanstvu, kao što je to bilo, kad je crnački element došao među Španjolce i Portugize, na Haiti, u Argentini i u Mexico.

Nas Jevreja nije kroz dvije tisuće godina nestalo, mi imamo svoju prošlost, s njom se ponosimo, na njoj gradimo svoju budućnost. Zato se u cijelom jevrejskom svijetu i te koliko posvećuje pažnje našoj povjesti.

Interesantno je usporediti gledanja na židovsku povjest u posljednjoj generaciji.

Znameniti filozof Dr. Moritz Lazarus izdao je godine 1899.: „Was heisst und zu welchem Ende studiert man jüdische Geschichte und Literatur?“ Cilj mu je židovske povijesti još čisto religiozan.

S. M. Dubnow, najveći jevrejski historičar sadašnjosti, piše o židovskoj povjesti kao o povjesno-filozofskom pokušaju i vidi u njoj zalag duševne zajednice između Židova i ostalih naroda.

Veliki je to korak od Zunza, koji kao i kršćanin Schleyden (*Die Romantik des Martyriums bei den Juden im Mittelalter* Leipzig 1878.) vidi samo progone i obranu, a i od Grätza, čije je remek djelo epopeja naše mukotrpne prošlosti, do današnjeg visokog etičkog stanovišta.

Došao je nezaboravni Dr. David Kaufmann, koji je neizrecivom ljubavlju prema svome narodu otkrio spomenike starih dana i divnim svojim perom znao, da iz na oko neznatnih, malih podataka plastično, živo i vjerno ocrta naše velikane i njihov krug.

Počelo se posvuda sabirati izvore za jevrejsku povjest: Aronius, Wiener, Scherer, pa skupno djelo *Germania judaica* za Njemačku, Gottlieb Bondy i Dr. Franz Dworsky za Češku, Dr. Armin Friss za Ugarsku, Schorr, Balaban, Gelber, Meisl, Dubnow za Poljsku i Rusiju; bezbroj radnja u „*Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*“, „*Jewish Review*“, „*Revue des Etudes Juives*“, „*Jewish Encyclopedia*“, „*The Menorah Journal*“ i t. d.

Židovska historijska književnost danas je ogromna. Imade monografija o svakoj zemlji, o skoro svakoj općini, knjiga o povjesti literature, o socijalnom i o trgovačkom razvitku, o glazbi i o arhitekturi, o vjerskim pokretima i o razvitku školstva, o arhivima i o grobljima.

Koliko je tek truda uložilo bečko židovstvo, da očuva uspomenu svojih velikana u monumentalnoj zbirci „*Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Deutschösterreich*“, pa i u drugim djelima.

Dr. Bernhard Wachstein, bibliotekar židovske općinske knjižnice u Beču, radi svoga eminentnog znanja i silne ljubavi prema

židovskoj znanosti, najdostojniji je — prema mom skromnom mnijenju — nasljednik Dra Davida Kaufmanna. On je napisao remek djelo „Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien“, a sada izdaje isto tako važno dijelo „Eisenstädter Studien“. Dr. Ignac Schwarz piše „Das Wiener Ghetto, seine Häuser und seine Bewohner“, Dr. Arthur Goldmann „Das Judenbuch der Scheffgasse“, Dr. Alfred Landau „Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619“, Dr. A. F. Pribram izdaje dva ogromna sveska „Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien“, Dr. J. Taglicht „Nachlässe der Wiener Juden im 17. und 18. Jahrhundert“.

Dr. Max Grunwald dospjeva, da kraj svoje silne rabinske djelatnosti izda prekrasne studije o Samuelu Oppenheimeru i o austrijskim židovima za vrijeme Napoleonovih ratova, Dr. Salo Baron i Dr. N. M. Gelber o židovskom pitanju na bečkom kongresu, Dr. Samuel Kraus „Die Wiener Geserah“, G. Wolf i Hussler o razvitku bečke židovske opštine u Vormärzu, Dr. M. Rossmann iznaša Mannheimerovo doba, Sigmund Mayer piše svoje simpatične uspomene „Die Wiener Juden“.

Mogao bih nastaviti još nekoliko stranica nabranjanjem literature o bečkim židovima.

Bilo je osim Troje još mnogo gradova, no o njima ne pjeva pjesnik!

Povijest Židova u Jugoslaviji nije nipošto manje znamenita od one u Beču i Engleskoj, u Hamburgu i u Amsterdamu. Nu dok o onima znade i uči svako jevrejsko dijete u školi a vodi i te kako evidenciju naučni svijet, o našoj povjesti, ne zna nitko ništa.

Neka me nitko ne okrivi radi megalomanije ako spomenem nešto o svome čednom radu na polju jevrejske povjesti u Jugoslaviji.

Bilo je to prije tri godine, kad sam posjetio svoju suprugu, koja je bila na oporavku u Dubrovniku. Na erev pesah stigao sam u Split. U tamošnjoj općini proveo sam blagdan, pun dojmov a o tom prastarom središtu jevrejske kulture, o kome je, s najboljom voljom i vanrednom simpatijom za nas, baš onda bio izdao sveučilišni profesor Dr. Grgo Novak djelce „Židovi u Splitu“.

Bio je katolički veliki tjedan. Kad sam izrazio želju, da posjetim Don Frana Bulića, znanci su mi rekli, da je nezgodno smatrati katoličkog svećenika u tim danima. Usudih se, poručih da sam došao iz Zagreba. Nosio sam i preporuku zajedničkog znanca. I ako sijede kose ali duhom mlad, naučenjak me prima u onom prekrasnom muzeju, što ga je on sagradio i koga on vodi.

Postoji jedna krasna pjesma od Chamissoa genijalnog Francuza, koji je pjevao na njemačkom jeziku a znao uz druge i jednakom vrsnoćom obraditi i židovske teme.

Prosjak — očito misli Majmona — dolazi naučenjaku, svakako Mend Isohnu, a iz pozdrava „wird dem Schriftgelehrten der Schriftgelehrte kund“.

Nakon nekoliko pozdravnih riječi, kad sam poveo riječ o Židovima u rimskom Solinu, veliki učenjak priznaje me kao svoga i ne zamjerava mi, što sam u zvanju historičara tek prosjak, koji kadkad može da po koji sat posveti kraljici nauka; dok joj je on sav svoj život posvetio.

Ako imade apsolutne sreće u ljudskom životu, onda je za mene taj posjet kod Don Frana Bulića značio kulminaciju sreće.

S ponosom mi je pričao, kako je sav taj rad oko iskopina Solina nj-govo djelo, a nj-gov je uspjeh plod neizrecivih patnja i muka. Pr d jedan ljudski vijek, bilo je tu polje i pustoš a danas stoji pred našim očima rimski i starokršćanski grad i mi znademo u svim detaljima povijest Dalmacije u raznim stoljećima.

Jevreji imaju svoju veliku prošlost u Dalmaciji. Naša je stvar, da tu povjest proučimo i saopćimo cijelom naučnom svijetu. U znanosti nema i nesmije biti partikularizma. S toga su znanstveni arheolozi cijeloga svijeta dali dostojan dar Don Franu Buliću „Strena Buliciana“ u Bulićevom Zborniku prigodom njegove sedamdesetgodišnjice.

Don Fran Bulić nije mog posjeta zaboravio. S velikom zahvalnošću primam kadkad od njega poruke i neizrecivim užtkom pratim njegov rad. No u tom „Zborniku“, koji sa svojih skoro 700 stranica čini najznam nitiji historijski zbornik, koji je dosada izašao na hrvatsko-srpskom jeziku, nema o nama jevrejima ni spomena

Neka bude mali znak zahvalnosti za očinski doček od strane Don Frana Bulića, ako pod egidom njegova imena upozorim u prvom godištu našeg „Jevrejskog Almanaha“ najširu našu javnost, jevrejsku te hrvatsko-srpsku i slovenačku, na golemu potrebu da se što više bavimo istraživanjem prošlosti Jevreja na Slavonskom Jugu. Istom je prošlo sto godina, da se jedva jedvice otkrilo značenje prvom hijeroglifu na egipatskom papirusu, a danas već poznajemo stotine i stotine hiljada egipatskih i asirskih isprava. Povijest staroga Egipta, Irana, što više i Indije i dalekog Istoka pred tri i četiri tisuće ljeta, poznata nam je mnogo mnogo bolje od povijesti južnih Slavena pred tisuću godina.

Čeh Dr. Konstantin Jireček ustvrdio je u svojim epohalnim dijelima o sredovječnoj Srbiji, kako su majnkavi i neiztraženi podaci iz onoga doba, a predsjednik Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti Vladimir Mažuranić precizno naglašuje u „Pravno — povijesnom riječniku“ razlog tih praznina.

Cijela je jugoslavenska historiografija, koja je orijentirana zapadno evropski, iznijela sve veze sa njemačkim i austrijskim carevima, sa kraljevima ugarskim i republikom mletačkom, registrirala sve pobjede nad tako zvanim „nevjernicima“. Mažuranić bolno konstatira da su zanemareni i nepoznati svi izvori arapskog

i turskog svijeta, s kojim je hrvatski i srpski narod bio u neposrednoj uskoj vezi, u Španiji, u Siciliji, u Slavoniji i u Bosni, u Srbiji i Makedoniji, pa čak i onamo preko turskoga Budima do zidina Beča.

Kako Mažuranić priznaje, u ogromnom području Islama Jevreji igraju dominantnu ulogu i u djelima jevrejskih pisaca u Španiji i u Palestini, u Egiptu i u Babilonu sistematiskim će se istraživanjem naći silnog materijala za povjest južnih Slavena.

Dr. Velimir Deželić, predsjednik preklanjskog Euharističkog kongresa u Zagrebu napisao je onomadne roman „Hrvatske slave sjaj“ i spominje na dvoru kralja Tomislava dva židova Mar Saula i Mar Josepha.

„Licentia poetica“ — ovi Jevreji nisu živjeli pod kraljem Tomislavom već su bili pod kraljem Krešimirovom ministri na njegovom dvoru. Pa ipak se o njima ne govori u hrvatskim spomenicima, već za njih znademo iz ovog poznatog pisma židovskog ministra na dvoru arapskog kalifa u Španiji, Hazdai Ibn Šapruta, upravljenog kralju Hazara. To su pismo nosili izaslanici kralja Gebalima, dakle Gorana, i to spomenuti Samuel i Joseph u svoju otadžbinu i otposlali Hazarima na obalu Volge. Sličnim je putem dostavljen i odgovor. Još pred jedne stoljeće smatrala se je cijela vijest o Hazarima kao neka priča i evo pred trideset godina otkrio je profesor newyorškog seminara Dr. Schächter na genizi sinagoge u Kairu isprave, koje potvrđuju sve te vijesti o židovskom kraljevstvu Hazara.

Bilo je dakle već pod narodnom dinastijom među Hrvatima Jevreja. no još nitko živ nije ispitao, otkuda su oni došli, jer mi nemamo uopće stalnih podataka o Hrvatima u predkršćansko doba.

U historiji postoji moderna struja, koja u životu naroda naglašava geografski momenat. Francuzi vuku prema tome svoje porijeklo ne samo od Franaka, koji su došli na obali Seine i Rhone u četvrtom vijeku i ne samo od rimskih kolonista, već i od Gala i svih naroda, koji su bili u toj zemlji. Osvajanjem nije nestalo starih stanovnika nego su se osvojeni stopili sa osvajateljima. Današnji Englezi su potomci Rimljana i Kelta, Sasa i Normana i možda još mnogo drugih naroda.

Ilirci su instinktivno osjećali istinitost te teze. Dimitrije Demeter u „Teuti“ vidi kontinuitet Ilira i njihove kraljice Teute sa preporoditeljima hrvatskog naroda.

U kakovoj je vezi naš Jevrej sa prastanovnicima balkanskog poluotoka?

U „Narodnoj Starini“, ovom novom prekrasnom zagrebačkom časopisu piše Dr. Niko Župančić „Tragom za Pelazgima“. On tu velikom naučnom spremom razglaba i veli da su još prije Pelazga bili na tom području naseljeni semitski Hethiti, te veli da su mnoga geografska imena pojedinih krajeva balkanskog poluotoka potekla iz jezika Hethita. Tko je ikada pročitao našu bibliju, znade kako su veliki dio pučanstva Palestine sačinjavali

Hethiti. Pa i naš je Jerušolajim ležo u zemlji Hethita, iz toga plemena potiče žena kralja Davida, Batseba, majka kralja Salamona.

Ovamo spada i djelo pokojnog šibeničkog biskupa Antonio Giuseppe Foscho: *I nomi antichi e moderni della citta di Sebenico spiegati colla lingua Ebraico-Fenicia.* (Šibenik 1897.)

Saxa loquuntur!

Kad su pred dvije tisuće ljeta došli ljudi iz Palestine u današnje hrvatske i srpske zemlje nisu ovamo došli kao u tudjinu već kao u kraj, u kojem su njihovi sunarodnjaci stanovali već prije prošlih tisuću godina, u vrijeme Homera, Mojsije, davno prije Solona i Lykurga, prije osnutka Rima.

U zagrebačkom arheološkom muzeju nalazi se ovaj nadgrobni kamen:

*Aurelius Dyonysius Judaeus Tiberiensis annorum XXXXX.
Filiorum trium pater.*

Latinske su riječi pisane grčkim slovima, a kamen potiče iz vremena prvih rimskih careva.

Našli su ga na Vratniku kraj Senja, a sličnih se kamenova iz rimskog vremena našlo kod Sarajeva, u raznim dijelovima Pannonije, Moezije i Thracije, dakle u zemljama, u koje su došli nekoliko stoljeća kasnije južni Slaveni.

U pravu je Karl Patsch, kad se tuži u „Die Lika in römischer Zeit“, koliko je Senj uništio tih uspomena svoje slavne prošlosti, a napose iz rimskog vremena. Teško je onda skupljati podatke o Jevrejima u Jugoslaviji iz rimskih vremena.

U „Bulićevom Zborniku“ ima velika studija Viktora Skrabara o svetištu boga Mithrasa u trećem stoljeću pod naslovom „Das Mithraeum bei Modrić am Bachergebirge“, a znademo iz stručne literature o svetištim boga Mithrasa u Poetoviji i u Srijemu, u Hercegovini i u Istri. Ako je bilo u današnjoj Jugoslaviji pod rimskom imperijom pristaša maloazijatske vjere Mithrasova u tolikom broju, da su svom kultu podigli ogromne gradjevine, bilo je i nas Jevreja.

Naši istovjerci nijesu podigli sinagoge. Gdjegod ih se satalo bar deset održavalo se odredjeno bogoslužje bez slika, kipova i žrtvenika. Nije bilo onda nadgrobni spomenika na jevrejskom jeziku. Nije uopće tome tako davno, da su se što više u samom Rimu, za prastarom židovskom općinom, otkrile židovske katakombe (Dr. Nikolaus Müller, Professor der evangelischen Theologie an der Universität Berlin, „Die Inschriften der jüdischen Katakombe am Monte Verde in Rom“ Leipzig 1919.)

Da, bilo je Jevreja u rimsko vrijeme u današnjoj Jugoslaviji i Don Fran Bulić savjetovao mi je, da nagovorim svoje sunarodnjake, neka što više pripomognu istraživanju rimske Dalmacije gdje će naći obilne tragove svoje prošlosti.

Predji Mar Saula i Mar Josepha, jevrejskih ministara na dvoru hrvatskih kraljeva, nijesu morali doći ovamo u rimsko vrijeme.

Povijest Slavena u predkršćansko vrijeme prehrivena je ve-
lom tajanstvene prošlosti. Kršćanski misionari nastojali su, i to
ne samo kod Slavena nego u opće, da izbrišu svaku uspomenu
na predkršćansku ili kako oni kažu, pogansku prošlost. Oni su
ih prikazivali kao narod koji nije imao nikakove kulture prije
dolaska kršćanskih misionara. Trebalo je kasnijim generacijama
tumačiti, kako je kršćanstvo donijelo sve dobro. Za to su sve
starije poganske knjige spaljene, spomenici uništeni kako u Ju-
katanu u Meksiku u petnaestom vijeku, tako i među Romanima,
Slavenima, Germanima u šestom ili sedmom vijeku.

Neću nipošto da predbacujem kršćanstvu posebnu intole-
ranciju. Želja „da ne bude drugi bog osim tvog boga“ bila je i
u starom Izraelu, bila je u svim vjerama i svim ritusima i u svim
sektama, i tom duhu ekskluzivnosti pali su žrtvom ne samo mi-
lijuni ljudi, već i silni spomenici kulture.

N stalo je spomenika stare slavenske kulture, nestalo je nji-
hove literature, nestalo je čak skoro sasvim narodne predaje a
napose nestalo je historije jevrejske periode, medju južnim Sla-
venima....

O tome kod nas nitko ne piše, nitko ne skuplja podatke.
Trebalo spomenuti, da su mnogi Slaveni prije nego što su prešli
na kršćanstvo, bili pripadnici Mojsijeve vjere.

Nešto materijala skuplja o tome Mathias Mieses, „Die Gesetze
der Schriftgeschichte“ (Wien 1919.). Nije nikako puki slučaj, da
imade u glagolici, koju su Slaveni upotrebljavali prije nego je kod
njih uvedeno kršćanstvo, jevrejskih i samaritanskih slova, što potvr-
đuju P. J. Šafarik (Über den Ursprung und die Heimat der Glagolitz
„Praga 1858.) i M. Vondrak (Altkirchenslavische Gramatik“, Berlin
1910)

Ne radi se tu o naučenjaku, izumitelju pisma nego o činje-
nici, koja se uvijek opetuje, kad se uvodi novi alfabet, naime da
se diakritički znakovi preuzimaju iz predjašnjeg alfabeta.

Papa Nikola obara se godine 865. u Responsa ad consulta
Bulgarorum, na one Bugare, koji su prešli na židovstvo i traži
da se ponovno prekrste po kršćanskom misionaru. Ujedno za-
mjera Bugarima, što svetkuju subotu, što drže propise Košer jela
i tako dalje.

Stara židovska historija Josipon znade o židovskim pleme-
nima medju južnim Slavenima na obalama Adrije, te prema tome
nije bilo samo medju Bugarima jevrejskih plemena. Pored toga
su imena starog zavjeta raširena po srednjovjekovnoj Dalmaciji,
Crnoj Gori i Albaniji.

Je si li dragi čitaoče, ikada čuo za pleme „Halisa“? Bizan-
tinski historičar Johannes Kimanos u „De rebus gestibus libri III.“
piše, da su godine 1154. došli Dalmatincima, kad su vodili borbu
sa Bizantom u pomoć kršćanski Huni (očito Magjari) i jevrej-
ski Halisi.

Navedem li još, da Benjamin Tudela znade u XII. stoljeću za jevrejske pripadnike među makedonskim Slavenima, citiram li Vladimira Mažuranića, da narod govori o divovima židovima a to isto čini i rumunjska narodna priča. onda mislim da sam već dao putokaz, koliki će ogromni materijal naći onaj, koji će istraživati povijest Jevreja za vrijeme narodne dinastije hrvatske i srpske.

Kao kuriozum spominjem da u Žumberku narod još i danas nazivlje neke špilje „Židovske kuće“. Biti će da su tu našli nekada uz Kočevljane, uz predje današnjih Unijata i napokon Uskoka i Halisi svoje utočište.

U ovakovim naučnim istraživanjima nema nikakovog ograničenja, a i cijelo polje rada još je neobrađeno.

Mi znademo istom iz nekih razbacanih podataka, da su Židovi pred tisuću godina govorili u polapskoj Lužici, u Šleskoj, u Češkoj, u Poljskoj i u Rusiji slavenskim jezicima, no sve su te veze još neistražene.

U Frigiji živila je sekta Athingana. Oni nisu bili niti kršćani, niti Židovi ali su se, priznavajući spasonosnu snagu krštenja, inače držali Mojsijevih zakona. Ti su se nazori širili i u samom Bizantu, te se pod imenom nauke Manihejaca razvila čudna sekta u Bugarskoj.

Ne samo, što su gotovo sva savremena imena bila mozajička nego je i nauka, kako ju je razvio Bogumil u mnogome bila slična židovskoj tradiciji. Predaleko bih otišao, kad bih spomenuo sve teorije o postanku kršćanstva i o njošaj ger cadikim prema Židovstvu, napose o židovskim proselitima među Slavenima. Da je tu bilo dodirnih točaka, o tome nema sumnje.

Još nije istraženo, kako se širila Bogumilova nauka pod imenom patarena i bugara po Italiji i Francuskoj, kako su nastale prve križarske vojne protiv Albingenzima i kako je u isto vrijeme nastao i progon Židova u Provenci. Ta se nauka povratila iz Francuske u Bosnu. Nastali su naši bogumili i o njima se još tako malo znade, no ipak kud i kamo više nego o bosanskim Židovima u isto vrijeme.

To nas ne smije da čudi, jer je i drugi plod tih nauka, husitizam bio opet u nekoj mističkoj vezi s Jevrejima. U Beču su 1421. spaljivani židovi jer su bili u vezi sa Husitima. Husiti je bilo i u Srijemu i pod srpskim despotima u Banatu, a svuda pod okriljem tih slobodoumnih pokreta imade i židova.

Jevreja je bilo u Srbiji za vrijeme najbujnijeg cvata narodne dinastije. Za njih znade i Dušanov zakonik. Bilo ih je u okolici Prištine, bilo ih je i u cijeloj istočnoj Jugoslaviji no o njima još nema povjesnice.

Posebno su poglavlje Jevreji u Sloveniji. Njih se spominje prema Valvazaru da su 1213. sagradili u Ljubljani krasnu sinagogu. Prvi ljubljanski Jevreji došli su navodno iz Cividale. O tome imade mnogo raštrkanog gradiva. Dr. Arthur Rosenberg u

„Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark“, iznaša mnogo isprava o jevrejskim općinama u Maroboru i u Ptuju, u Radgoni i u Celju. Zar ne bi bilo vrijedno istraživati ovo prevažno poglavlje i onda će možda slovenski listovi prestati, da pišu o „dosejnicima Židovima, koje treba opet tjerati u Ugarsku“.

Danas mi još ne znamo ni sadržaj jevrejskih nadgrobnih kamenova i izprava, koje se nalaze u muzejima u Ljubljani, Maroboru i Ptuju.

Sam odnošaj celjskih Židova prema celjskim grofovima vrijedan je opsežnih studija. Vladimir Mažuranić ističe da se sudbina zagrebačkih židova pogođala, čim su celjski grofovi prestali da gospoduju nad gričkim goricama.

U Glasniku zemaljskog arhiva pod naslovom „Povijest zagrebačkih Židova“ pisao je dosta o njima Dr. Gavro Schwarz, većinom prema zbirci isprava Ivana Krstitelja Tkalčića, no kada je pred dvadeset godina ponudio bogoštovnoj općini da će izdati knjigu na temelju samostalnih studija naši su predšasnici to odbili, jer da tu tobože nema šta slavna.

Medjutim su svi ti dokumenti naših srednjovjernih gradova od neprocjenjive važnosti, no trebati će mnogo posla da se sve to istraži. Ni danas još ne znamo, gdje je bio „Domus Judaeorum“ u Zagrebu, da li je to bila škola i sinagoga ili posebni dio grada. Vidimo tek veliku ulogu Jevreja u trgovini, vidimo posebne propise glede parničenja i prisege, koji su se razlikovali od onih u njemačkim krajevima. Vidimo blagostanje i ugledan položaj a i to da su se zagrebački biskupi za njih zauzimali.

Najsajnija perioda naših Jevreja počinje dolaskom Sefarda. Došli su onamo, gdje je već bilo Židova, u Dalmaciju, Bosnu i Srbiju.

Dvije su grupe bile tih exulanata, integralnih Jevreja, koji nisu nikada trebali da ostave svoju vjeru, i marani, koji su se iz silom im nametnutog kršćanstva, povratili vjeri otaca.

Radi samog imena Didaha Pirrha — Jakobus Evorensisa i njegovog prijatelja Amatus Lusitanusa, najglasovitijeg liječnika svoga vijeka, vrijedno je, da čovjek posveti cio svoj život njihovoj biografiji.

Dosada je napisao veću i vrlo lijepu književnu studiju profesor latinskog jezika na zagrebačkoj univerzi Dr. Gjuro Korbler (Rad jugoslovenske akademije 1917.), no nije upotrijebio nikakvih jevrejskih izvora a nije stalno ni znao koji su bili razlozi da su marani ostavili svoje sjajne pozicije u Portugalu.

O Didaku Pirrhu znade danas cijeli znanstveni svijet, no naši Jevreji posvećuju premalo pažnje tom ocu humanizma u Dubrovniku, koji spada među najglasovitije ljude slovinske Atene.

Zapisnici dubrovačke jevrejske općine od velike su važnosti. Tu imade jevrejskih, španjolskih, portugalskih i talijanskih upisa, imade ih latinicom i jevrejskim slovima.

Prije deset godina objelodanjeni su zapisnici portugalske općine u Hamburgu. Ti zapisnici ni iz daleka ne pružaju onakog materijala, kao što ga ima dubrovački arhiv. Imade tu posebnih himni i tužaljki, prigodom spasa Isaaca Ješuruna od krvne osvade godine 1622. prigodom velikog potresa i t. d.

I u ostalim dubrovačkim arhivima imade kolosalne gradje za povjest Jevreja u Dubrovniku. Poznato je da su Jevreji sudjelovali u svim poslanstvima, u svim trgovačkim i diplomatskim ustanovama.

Koliko se može gradiva naći sustavnim radom, neka svjedoči ova činjenica:

Dr. David Kaufmann naišao je u nekom memoralu, koji se nalazi u bečkom Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a odnosi se na karlovački mir, ovaj pasus pod datumom 16. oktobra 1698.

»Das Mittagmahl haben beide Kaiserliche Gesandten bei dem Venezianischen angenommen un wäre etwas selzames, dass in derer und verschiedener bekannter Kriegsoffiziers Gesellschaft sich der jüdische Medicus bei der Tafel mit eingefunden hat.«

Svojom velikom oštromnošću Dr. Kaufmann prosljedio je otkrivenim tragom, skupljao u raznim inletačkim i carigradskim arhivima podatke i naskoro izadje knjiga pod naslovom »Dr. Israel Conegliano und seine Verdienste um die Republik Venedig bis nach dem Frieden von Karlowitz (Wien 1895.).

U toj se knjizi nalazi vrlo mnogo materijala za povijest splitskih Jevreja. Šta će se sve istom naći, počnu li se sustavno istraživati arhivi u Splitu, Dubrovniku i ostalim dalmatinskim gradovima, u Rimu i Mlecima te posvuda na Levantu kuda su dolazila dubrovačka i splitska poslanstva a s njima i Jevreji.

Samo još jedan primjer.

Didak Pirrho želi, da bude pokopan na jevrejskom groblju u Erceg-Novom.

Ja sam, kao nekada Šenoa za Prešernovim grobom, tragao za grobom Didaka Pirrha, no jevrejskoga groblja u onom prekrasnom Erceg-Novom, u Boki Kotorskoj, više nema.

Znade se, da je tamo bio u XV. vijeku »Fort Spanjol«, pa je moguće da je onda bilo u toj španjolskoj posadi i Jevreja, koji su imali svoje groblje.

Domaći historičar, ravnatelj tamošnje realne gimnazije Popović rekao mi je što više, da je on čuo za neko jevrejsko groblje, koje je pred više stoljeća odnio morski žal, a zagrebački kr. javni bilježnik Dr. Matija Lisičar, koji potiče iz onih krajeva, čuo je u selu Vitalijani pričau o nekim starosjediocima Židovima.

O bosanskim sefardima pisao je sarajevski nadrabin Dr. Moritz Levy, koji je u svakom pogledu njihov duševni vodja, djelo »Die Sephardim in Bosnien« (Sarajevo 1911.) Taj se najzvaniji stručnjak slaže samnom, da bi trebalo sustavno sabrati sve, što se još može da dozna o bosanskim Jevrejima.

Po čuvenoj sarajevskoj hagadi, remek djelu jevrejske umjetnosti, koju su sarajevski trgovci pred tri stoljeća donijeli iz Italije, znade inozemni stručnjak za općinu Šeher Saraj no tu preostaje još ogromno polje rada.

Prije svega treba, kako je to učinjeno u Frankfurtu, Hamburgu, Hanoveru, Fürtu, Pragu, Bežu i t. d., točno sabrati sve epitafe staroga groblja i na taj bi se način dobio potpun pregled svih obiteljskih veza, kao i srodstvo sa inozemnim Jevrejima. Trebalo bi da se točno izdavaju i komentiraju sve pinake, stari ugovori, sve uspomene o trgovini, kulturnom, religioznom i političkom životu Jevreja.

Neistražena je i povijest Jevreja u Beogradu kao i u uskoj vezi s time u Zemunu. Istina, beogradska općina ima šta više u svom oficijelnom matrosu neki historijski uvod, kronologiju svih svojih rabina, ali koliko tu treba sprema a i pjesničke mašte, da se prikaže značenje ovog centra jevrejske kulture.

Bilo je tu stalnih veza sa Carigradom, Solunom i sa nekada slavnom općinom, tada pod Osmanlijama, u Budi. Ovo poglavlje, koje su dosada već obradili Dr. David Kaufman u »Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte« i u »A Zsidók története Budapesten« Dr. Aleksander Büchler. Bilo bi vrijedno da to još ispita autor, kome su pristupačna slavenska i turska vrela.

Treba pronaći veze između Beograda i velikog Amsterdama, veze između naših sefarda u opće s onim u zapadnoj Evropi, treba prikazati one razne fluktuacije jevrejskog pu. anstva u tursko-austrijskim ratovima, te dodirne tačke između sefarda i aškenaza.

To će biti tim zahvalnije polje za budućeg našeg historičara, jer se tu radi, i to ne baš slučajno zajedno, o prvoj pojavi novovjekog cionizma, o znamenitom rabinu Juda Hay Alkalaju i o obitelji našeg Dra Teodora Herzla, koja potječe iz Zemuna.

I u Beogradu i u Zemunu čekaju, koliko sami rabini, toliko i samo čuveno društvo Bne Brith nestrpljivo na to, da se već jednom prikaže sav taj spomen slavnih drevnih vremena.

Opet ću biti možda subjektivan, ali ne mogu ni ovom zgodom da propustim, a da ne spomenem one krasne satove, što sam ih proživio u Sarajevu pod vodstvom nadržabina Dra Samuela Wessela i Dra Morica Levya, a u Beogradu na Jaliji, u pratnji vrhovnog nadržabina Dra Isaaca Alcalaya, kada sam u duši preživljavao razvitak tih naših jevrejskih centara.

Dolazimo na novi vijek jevrejske povijesti u Jugoslaviji.

Umni srijemski nadržabin Dr. Julije Diamant napisao je dva članka u godišnjaku Izraelitskog magjarskog literarnog društva. On duboko žali, što se u cijelom židovskom svijetu ništa nezna o Jevrejima u Jugoslaviji.

Naravski da i za ovo doba manjkaju potrebne predradnje i da ta povijest ne smije polagati svoje težište na vjersku i teološku stranu, već na kulturni, socijalni i gospodarski momenat.

Treba pisati o ponovnom dolasku Jevreja u Hrvatsku, ustanoviti činjenice kako je došlo do općina, do položaja pojedinaca i cijele skupine, do jezičnog razvitka, pisati o pokušajima asimilacije i napokon o sve većem porastu jevrejske narodne svijesti.

Interesantno će biti napose proučiti zajedničku sudbinu pripadnika pravoslavne i židovske vjeroispovjesti. Zvuči kao anegdota, da su katolici branili u Zagrebu pravoslavnima pokapanje na katoličkom groblju i da su prvi pravoslavni pokopani u zagrebačkom izraelitskom groblju.

Zanimivo je sudjelovanje Jevreja u ilirskom pokretu, kao i rad pojedinih Židova u kulturnoj i političkoj borbi hrvatskog i srpskog naroda.

Sto je ideja židovske povjesnice?

Prikaz borbe za opstanak, opiranje jednog naroda da ne bi nestao u moru kršćanstva i islama, da ostane kao cjelina.

Za tu su ideju pridonijeli Židovi sve moguće žrtve, za svoje su očuvanje oni radili i postigli sjajne uspjehe, pa ipak, ako je trebalo napustili su sve, samo da ne izgube svoje Židovstvo.

Smisao židovske povjesnice je taj, da ostane židovski narod, da se ne utaplja u moru drugih naroda, kad jednom — rekli su naši starci — dodje me i ja, naime kako mi realno kažemo, kad se budemo vraćali opet u Erec Jisroel.

Povratak u Erec Jisroel nastupio je faktično polaskom naših kolonista a duševno našom renesansom.

Kod nas Jevreja živi dvojaka kultura, židovska, plemenska i narodna i ona nas pozivlje da radimo na jevrejskoj povjesnici.

Mi smo međjutim polazili škole našeg zavičaja, mi smo Židovi Jugoslavije odrasli, kako u kojem kraju, u hrvatskom ili srpskom milieuu, mi smo bili tako sretni, da smo bili savremenici narodnog oslobodjenja, ispunjenja ideala i tko je mogao, pridonio je tome svojim radom.

Zato je naša dužnost da izgradjujemo i povijest Jugoslavije i to mi, baš povijest Jevreja u Jugoslaviji, kao njen veliki i važni dio.

Tko može perom a svaki svojim doprinosom, da damo mladeži — i to ne samo jevrejskoj — prilike, da se bavi studijom istočnih nauka i izvora naše historije, jednom riječju, da osnujemo ustanovu za povijest Jevreja u Jugoslaviji!

„Čudotvorni rabi“ i „rebe.“

Napisao nadrabin Dr. H. E. Kaufmann, Virovitica.

Vrlo neznatan broj židovskih muževa Istočne Galicije, obasjan sjajem svetosti i ovjenčan lovor-vijencem čudotvorstva, morao je da ostavi rodjenu grudu i da se naseli u krajevima, poštediteljima od ratnoga bjesnila. Bilo je to u kolovozu 1914. Te je muževe u njihovim novim obitavalištima tamošnje pučanstvo nazvalo „čudotvornim rabinima“. U prijašnjoj domovini bio im je počasni naslov „rebe“. Među njima imade svakako pojedinaca, koji kod pučanstva s pravom uživaju velik ugled, jer su nosioci zaista uzvišenih i dubokih svetih ideja. A nosiocem velike ideje može da bude samo velik čovjek. Priprost čovjek, jednostavnoga, kratkoga i ako zdravoga razuma, sputanoga srca, koje nema nabora i ne može da se razvije, nije nigda kadar da bude nosiocem velikih ideja. Uzvišena i duboka, svijetla i okrepnna ideja ne smije da obitava u ruševnoj zgradi. Muževi, koji su našli nasljedovatelja, oko sebe okupljali i obrazovali učenike, bijahu čvrsta i čista značaja. Oni su sebi izgradili naziranje o Bogu i životu na svoj način; no u njega je bilo toliko privlačive snage, da je zahvatilo velike narodne mase. Amo ide i rabi Izrael Balšem, koji se rodio negdje oko godine 1695. u Okupu ili Tlustu (u Poljskoj)¹⁾. Ne ćemo ovdje da pružimo životopis zanimivog osnivača hasidizma, jer takovih životopija imade dosta u židovskoj književnosti. No jer hoćemo da riješimo zagonetku „čudotvornoga rabi a“, treba da spomenemo osnivača ove pojave u židovskom životu, za koju se naročito živo zanima moderno židovstvo, pa i nežidovski svijet, koji se stao baviti psihoanalitičkim problemima.

No prije svega valjalo bi ispitati, osniva li se neohasidizam, kako Graetz naziva tu pojavu i židovsko-religijoznom stranačkom životu, tek na mističkom doživljavanju ili na načelu vjerovanja u čudesa. Uza sve prigovore, što ih u tom pogledu iznose racionalisti u židovskom i nežidovskom taboru, ne da se tajiti, da svaka pozitivna, t j. svaka objavljena religija smatra čudo svojim temeljem. Starožidovska se religija prikazivala tako, da je Nil bio pretvoren u krv, da je palica Mojsijeva postala zmijom, a ova opet poprimila prijašnji oblik palice. Prelaz preko Crvenoga Mora,

¹⁾ Po Loewensteinu bijaše Tlust rodno mjesto Balšemovo. Grad po imenu Okup ne postoji.

nenadano izviranje pitke vode iz stijene na zapovijed Mojsijevu, nebesko jelo Mana, propadanje Koraha i njegove družbe u bezdansku dubinu zemaljsku, pad zidina jerihonskih, zastoj sunca kod Gibeona i mj-seca u dolini ajalonskoj, vanredna gorostasna pojava taštoga junaka Simsona, trivijalna čudesa inače nepoznatih proroka u doba kralja Jerobeama i njegovih nasljednika, događaj na brdu Karmelu u doba Ahaba i proroka Elije, oživljavanje mrtve djece proročkom snagom proroka Elije i Eliše, nebesko uzašašće proroka Elije na vatrenim kolima — sve su to čudesne pojave, što ih u našim religijskim knjigama ni Majmonid ni Mendelssohn ne mogu da racionalizuju. Lavater je doduše bio neuljudan i nametljiv, kad je na osnovu apologije kršćanstva Kaspara Bonneta pozvao Mendelasohna, da pobije dokaze kršćanskog apologete ili da povuče konzekvence, kako to dolikuje čovjeku od istine; no zato je ispravna, i ako, kako Mendelssohn opravdano primjećuje, neoriginalna Bonneteva tvrdnja, da se religija, t. j. sve pozitivne, odnosno objavljene religije osnivaju na čudesima. I židovska se religija, koja bez rabinizma danas ne bi postojala, osniva na vjerovanju u čudesa. Samo što je veličanstvena etika, koja tvori zlatnu stranu Svetoga Pisma Staroga Zavjeta i starorabinske književnosti, čvršći stup židovske religije od čuda. Židovska mistika, koja prvobitno nije bila duhovna svojina čitavoga židovskog naroda kao ni kasnija Kabala, naročito je, otkako se pojavio rabi Izak Lurija i rabi Hajim Vital, kojega Graetz bez uspjeha žigoše varalicom, stala na osobito nametljiv način gajiti čudo i time zahvatila i za sebe predobila široke krugove židovskoga naroda. Kabalisti su Lurijina smjera pače djelomice sloveli kao muževi, koji su kadri da kabalističkim manipulacijama katkada prostorno i vremenski ukinu prirodne zakone. To je o sebi i o svome učitelju Izaku Luriji tvrdio rabi Hajim Vital de Kalabrese. Lurija je dašto naučao užasnu askezu. Mučenje tijela bilo je njegovim učenicima najglavnije. Povjesničari Kabale i mistike tvrde, da su mistika, odnosno Kabala u opreci spram suhoga izučavača Talmuda i njegovih komentara, koje odviše zaokuplja razum, značile bujni otok u dalekom otvorenom moru, u velikoj vodenoj pustinji. Tome moram da prigovorim. Studij Kabale ne pruža duhu nikakove okrepe spram studija Talmuda. Neizmjereno mnoštvo andjela i demona, kombinacije imena različitih dobrih i zlih andjela, dobrih i zlih duhova iziskuju golemo pamćenje uz veoma marljivo i ustrajno proučavanje dotičnoga gradiva. Pri tome ne valja pustiti s vida, da kod studija rabinske književnosti na stari pilpulistički ili tosafistički način duh nalazi ugodne pobude, a veoma često osjeća i radost, kao što obretnik ili izumitelj uživa nebesku radost, kad mu nakon mnogogodišnjeg truda uspije da riješi problem, što ga je sebi stavio. Kabala ne smije da se svede na nauku Esena. Kad se Kabala poput esenskoga reda diči, da posjeduje stare tajne knjige, što sadrže stare bo-

žanske predaje, o kojima u Svetome Pismu nema spomena, smijemo Esenima da povjerujemo, jer to posvjedočuje Josip Flavije (Bellum judaicum II. 8, 6 i 8, 7); naprotiv Kabala u tome pogledu ne može da za svoju tvrdnju navede pouzdanoga historijskog svjedoka. No hasidizam je nalik na stari klasični profetizam, a njegovi učitelji na proroke. Samo je djelomice opravdano, i to kod podvrsta ove stranke, što su ih pristaše vilnovskoga Gaona, dakle njihovi najljući neprijatelji, prekoraivali, da omalovažavaju studij Talmuda. Povijest i iskustvo uče nas, da se idealnim apostolima slobode, što se žrtvuju za slobodu svoga naroda, što su mučenici uzvišene misli slobode, katkada pridružuju ljudi, koji gramze za dobitkom i potkapaju dobar glas vodja kaljajući i sramoteći svojom pohlepnosti i lakomosti stijeg slobode. Tako je i kod hasidizma. Nema ruže bez trnja. No stupovi su hasidizma u svome duhu gledali božanstvo. Talmud im je svet, decizori su za njih zakonodavci. Tek se na sićušnosti ti veliki muževi i pobornici jedne krasne i veličajne etičke ideje nijesu obazirali. Vilnovski Gaon rabi Elija, koji je i sam bio velik poznavalac kabale, propovijedao je i naučao, sasvim po učenju Izaka Lurije, da ne va ja uživati zemaljske slasti, dakle izbjegavanje ovoga svijeta. Pobornici i apostoli hasidizma naučali su, da duša i tijelo treba da učestvuju u užicima ovoga svijeta, jer da se po talmudskoj nauci samo onda može da stekne božansko nadahnuće, kad je duša čovječja u idealnom smislu riječi radošno raspoložena. Svakako valja priznati, da tvorci i nosioci hasidističkog naziranja na svijet nijesu držali, da je studij Tore i Talmuda sam sebi svrha, kao i aleksandrijski mudrac Filon, po kojemu studij filozofije nema vrijednosti, ako se njime ne će da poluči plemenitija svrha. Filon uči: Znanje ima da teži samo prema jednome cilju, naime cilju dobra. Stoga je najvažniji dio filozofije etika. Pa i sami naši mudraci kažu: ולא המדרש ולא אלא המעשה עקר אלא המעשה.

Tko hoće da upozna dubinu i etičku sadržinu hasidizma, kako ga nauča njegov osnivač i kako su ga njegovi neposredni nasljednici dalje širili, mora da se dade na pomno izučavanje spisa rabi Jakoba Josefa Hakohena, rabina najprije u Šarigradu, onda u Raškovu i Polnavi. Ovaj savremenik i učenik Balšemov, za kojega se ne može reći, da je tek površno poznao Talmud, već se pače smije da stavi o bok vilnovskome Gaonu, može da se nazove autentičnim tumačem. Balšema, odnosno njegove nauke. On je ne samo tumačio tradicije Balšemove, već je i sam stvarao i pružio nove temelje hasidističkom sustavu svoga majstora. Martin Buber, moderni apostol hasidizma, drži, da današnji čudotvorni rabini nijesu ni slika klasičnoga hasidizma. I zaista ne zavredjuje ono malo hasidističkih i kabalističkih spisa, što je u najnovije doba ugledalo i svijetlo, ni spomena. Nema tu nijedne originalne misli ni zadublivanja u klasično naziranje na svijet nosilaca uzvišenih hasidističkih ideja. To zaista i nijesu više

„rebe-i“, već „čudotvorni rabini“. Vrativši se jednom kao osam-godišnji dječak iz hedera kući, našao sam svoju majku, gdje plačući sjedi na podnošku. Ona je tako naricala, te sam i ja morao da zaplačem. Kad sam je napokon zapitao, tko je zapravo umro, odgovorila mi je: Sveti rebe iz Sanca (Nowy Sacz). Bio je to rabi Hajim Halberstamm, pisac halahičnih responza „Divré hajim“ i agadično-homiletskoga djela istoga naslova. Njegovi kabalistički spisi, ako ih je uopće objelodanio, nijesu mi poznati. Ovaj muž, čije se ime spominjalo u isti mah s imenom njegova lavovskog savremenika rabi Saula Nathansohna, bijaše zaista sveti „rebe“, poslednji odbljesak velikih nosilaca Balšemova hasidizma i njegova plemenitoga i veličanstvenoga naziranja na Boga i svijet. U njega se sveta naivnost i duboka mudrost, rabinska učenost gaona i mistika, što je pobudjivala poštovanje, udružuje s praktičkim, djelotvornim čovjekoljubljem.

No danas hasidizam nema više „rebe-a“, već samo „čudotvornih rabina“, koji se staraju oko toga, kako će poput svakoga smrtnika nastaviti svoj život ovdje na zemlji. Zato danas i nema hasidizma. On već spada u historiju.

O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496

s osobitim obzirom na ondašnje prilike u području današnje Slovenije.

Napisao kotarski rabin Dr. H. Schulsinger, Djakovo.

Na osnovu tajnog sporazuma bili su na zapovijed vojvodske braće Albrehta i Leopolda jednog dana god. 1371. Jevreji u svim gradovima Austrije bačeni u tamnicu, a cijela im imovina oduzeta. Leopold, koji bijaše svadljiv i željan zemalja, upuštao se u mnoge ratove, pa je tako država zapala u teške dugove. To je inače blagog i popustljivog Albrehta prisililo, da protiv Jevreja upotrijebi pomenuto staro i iskušano sredstvo. Uspjeh ove akcije nije bio osobit, te je samo donekle olakšao finansi jalno stanje obiju vojvoda. Stoga se odlučio Leopold, da nasiljem zadobije trajnu političku premoć i da tako osnuje svoj vlastiti vladalački dom. Malo poslije smrti Rudolfa IV. (1365), prisilio je Leopold svoga brata na razne diobe posjeda. Konačno je diobnim ugovorom od 25. septembra 1379. zadobio Štajersku, Korušku i Kranjsku i još nekoliko manjih zemalja, dok se je Albreht morao zadovoljiti Gornjom i Donjom Austrijom. Ova je nepravedna dioba imala kobne posljedice u političkom i gospodarskom pogledu za novonastale države. Nutarnje razmirice i vanjski ratovi uništili su vojnu i gospodarsku snagu pučanstva. Došlo je stoga do političkih rascijepa, daljnjih dioba, a što je najgore, gospodarsko stanje bivalo je sve gore. Za vladavine cara Maksimilijana I. opet su se udružile sve austrijske zemlje, pa je car lako mogao da dokrajči ovo žalosno stanje. Nje naprosto smio da god. 1496. izagna iz Štajerske, Kranjske i Koruške one Jevreje, koji su sačinjavali najvažniji gospodarski faktor njegovog carstva.

Neposredno poslije diobe carstva nadošlo je neko doba olakšanja za jevrejsko pučanstvo austrijskih zemalja. Nadošlo je vrijeme, gdje nije bilo muka i tegoba srednjega vijeka i gdje su Jevreji mogli nesmetano da uživaju plodove svog duševnog i fizičkog rada. No već je dioba carstva u sebi krila zametke budućih kobnih progona i pustošenja Teško, da bi došlo do „bečke gezere“, do spaljenja sviju bečkih Jevreja, što se zbilo u Beču god. 1421. na Erdberg-livadi, te do izгона cijelokupnog jevrejskog pučanstva iz Štajerske, Kranjske i Koruške, da je

ondašnje Austrijsko carstvo zadržalo svoju prvotnu slogu i jedinstvo. Pomenuta bečka katastrofa od god. 1421. ne spada doduše u okvir ove rasprave, no ipak ćemo istaknuti, kako su optužbe, koje se protiv Jevreja dizale — oskrvnjenje hostije, prodaja cručja husitima — imale jedinu svrhu, da samu osudu pred svijetom opravdaju, e bi se uzmogla konfiskovati preostale imovine Jevreja. Ove obijede, što ih je srednji vijek protiv Jevreja iznašao, bile su bez ikakovog temelja, te su služile u svrhu, da protiv Jevreja razdraže narod, potlačen i iznemogao od poreza i daća sviju vrsti. Sve to nam dokazuju mnogi pouzdani i nepristrani izvori. Jevreji Štajerske, Kranjske i Koruške krivili se zbog ubistva kršćanske djece, te nepoštene trgovine. Nikakova sudbena istraga ne bijaše provedena, a niti im se moglo dokazati ma što, što bi ih moglo teretiti. Navodi, što ih sadržaje edikt izгона od Maksimilijana I., imaju očitu svrhu, da okrutnoj odredbi dadu bar neku sjenu opravdanja i da uvjere puk o krivnji Jevreja. To se dakako moglo postići samo na taj način, da se povežalo religijozne i ekonomske motive. Obijeda ubistva kršćanske djece i te kako djeluje na niže, fanatične slojeve puka, dok je obijeda nepoštene trgovine dala otmjenijem sloju pučanstva prilike, da se na lagan način za uvijek riješi svojih neugodnih jevrejskih vjerovnika. Što zemaljski staleži unutar 69 godina vladanja „jevrejskog cara“, Fridriha nijesu mogli da postignu, uspjelo im je u trećoj godini vladanja njegovog sina. Izgon Jevreja iz Štajerske, Kranjske i Koruške u god. 1496. označuje nam konačnu točku odsjeka, koji počimlje utamničenjem Jevreja god. 1371., a točno je ograničen ovim katastrofama.

O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj u razdoblju od 1371—1496 pružaju nam razni gradski i državni arhivi mnogo interesantnoga materijala. Ovaj materijal temeljito i objektivno su obradili J. E. Scherer u svom djelu: „Rechtsverhältnisse der Juden in deutschösterreichischen Ländern“ i Artur Rosenberg u svojoj radnji: „Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark“. No kako ovi radovi baziraju isključivo na vrelima nejevrejskog podrijetla, to mogu da pruže samo nedostatan i manjkav materijal za istraženje ondašnjih prilika. Nije im poznat ondašnji jevrejski općinski život, a ni unutarnje prilike jevrejskog obiteljskog života. Hoćemo li dakle da obradimo pravne i gospodarske prilike Jevreja u srednjemu vijeku, tad je potrebno, da se poslužimo i jevrejskim izvorima, koji nam u izobilju stoje na raspolaganju u responzama srednjega vijeka. Jedino ako se poslužimo jevrejskim izvorima, moći ćemo, da upoznamo pravi jevrejski život prošlosti sa svim njegovim svijetlim i tamnim stranama. Samo ako se kombinirano služimo i jevrejskim i nejevrejskim podacima, moći ćemo da objektivno prikažemo tadašnji jevrejski život.

Od velike su važnosti za povjesno istraženje našeg odsjeka djela „Terumat-ha-dešen“ (navadajat ćemo ga pod „T“) i „Pesa-

kim u — Ketabim“ (navadjamo ga pod „P“, što ih je sastavio rabi Izrael Isserlein (1390—1460) Autor bio je od 1427. do 1435. zemaljski rabin Štajerske, Kranjske i Koruske sa sjedištem u Mariboru (P 15), a kasnije u Wiener Neustadtu, koji je u ovo vrijeme takodjer spadao pod Štajersku. Bio je to čovjek istinoljubljiv i vrlo objektivan. S bliza i daleka upravljalo se na njega „šeelot“ (pitanja) ritualne i pravne naravi. (Nekoji doduše misle, da su ovi upiti nastali zbog vanjskih okolnosti, no autor ih je svakako sam kombinirao. Vidi Sifte-Kohen k Jore-Dea 196; te Bet-Samuel k Orah-Hajim 130). Pitanja su uzeta iz svakdanjeg života, pa i u njegovim „tešubot“ (odgovorima) nalazimo upletene razne reminiscence i događaje u općinama. Responze su tako formulovane, da im se praktička svrha iz halahičnog im sadržaja lako razabire. Time dobivamo vjernu sliku života jevrejskog pučanstva na području Štajerske, Kranjske i Koruske, što je tim interesantnije, jer ovo područje velikim dijelom sačinjava današnju Sloveniju.

Diobom Austrije u god. 1379. rastavljene su novonastale države samo politički, gospodarska im veza time nije štetovala. Medjusobna tržišta za razne proizvode gospodarstva i kućne industrije morala su se i nadalje uvažiti, već zbog raznolikosti načina ishrane, što su ih pojedine zemlje svojim stanovnicima pružale. Mnogo su nadalje doprinjele održanju ove gospodarske zajednice brojne trgovačke ceste Austrije, preko kojih se kretao tranzitni promet za Italiju, Češku, Njemačku, Madžarsku i Orijent. Uza sve to došlo bi obzirom na političku i finansijalnu krizu i do gospodarskog preloma izmedju novih država, da nije bilo Jevreja. Jevreji su u sredovječnoj svjetskoj trgovini zapremali uvaženo mjesto, pa im je uspjelo, da i ovu gospodarsku zajednicu svojim medjusobnim vezama održe. To je naročito važno za Jevreje Štajerske, Koruske i Kranjske. Oni su u gospodarskom pogledu već u 13. stoljeću mnogo toga učinili, a krajem 14. i kroz cijelo 15. stoljeće bili su jedini posrednici izmedju domaće i inozemne trgovine, a i jedini, koji su mogli da predujme kapital, potreban za trgovinu. Kako se je tijekom stoljeća u Jevreja Štajerske, Kranjske i Koruske razvila trgovina i novčarstvo, na osnovu dokumentarnog materijala dovoljno je prikazano s pozvane strane. Mi ćemo stoga da sistematizovano prikazemo samo poneke stvari iz pravnog i gospodarskog života Jevreja ovih zemalja, kako se očituju iz responza Izraela Isserleina.

Jevreji su došli u priliku, da trguju vinom, jer su ih često zapadali zabljenjeni vinogradi. (T 202, 203, 204, 205). Imali su razne vrste vina; „... mogli su da biraju izmedju jakog i slabog vina, te rijetkog, prozirnog i slatkog“ (T 34). Pojedini Jevreji dobili su od zemaljskih knezova naročite slobode u pogledu trgovine vinom. Tako je Fridrik III. dne 31. marta 1478. dozvolio sinu Abrahamu Maula u Mariboru, da do opoziva sinije godišnje 24 bačava „kršćanskoga vina odvesti i na povoljnom mjestu

prodati.“ (Mon. Habs. I. dio 2, str. 722, br. 668; Rosenberg J. u Štajerskoj, str. 31, bilj. 3). Za vrijeme berbe običavali su Jevreji, da u okolini pokaupke količinu groždja, koja im bijaše potrebna za proizvodnju ritualnoga vina (T, 202, 329). Tužba što ju je kod vojvode Ernsta protiv jevrejskih vinotržaca u Ptuju podigao nadbiskup u Salzburgu, da zaštiti interese svojih jevrejskih podanika, dokazuje nam, da su se na području trgovine vinom osobito isticali ptujski Jevreji. Na zahtjev zemaljskih staleža, koji su Jevreje krivili zbog svoje gospodarske propasti u 15. stoljeću, odredio je Fridrik III. dne 6. nov. 1445., da se Jevreji od tog časa ne smiju baviti trgovinom venecijanske robe, izuzev „vina, ako ga za svoja potraživanja uzimlju“ (Landhandfeste, 17).

Iz posljednjeg se razabire, da su Jevreji Štaj., Kranjske i Kor. stajali u uskoj trgovačkoj vezi s talijanskim austrijskim zemljama i s Venecijom. Obitavali su obično uz trgovačke ceste, koje su vodile u Italiju, u Mariboru, Ptuju, Celju, Ljubljani, Kranju, pa su često polazili u Italiju, da ondje nabave potrebnu im robu. Jedamput u godini polazili su iz ritualnih razloga u ove krajeve; ondje bi naime kupovali etrog, koji je propisan za službu božju na blagdan sukot, a uspjeva jedino na jugu. U tu je svrhu Albrecht III. dne 29. juna 1389. podijelio popratno pismo Jevrejima Abrahamu Treueru, Abrahamu od Landshuta i Eliasu Valih (ovaj pače bijaše iz Italije, Valih-Welsche, Talijan). (Vidi Schlager: Wien. Skizzen II., 214, Lichnovsky: Gesch. d. Hauses Habsburg IV, 2173; Wiener, Regesten, str. 235 br. 136; Scherer 398; Kraus, Wiener Geserah 155). Otkada je bila zabranjena trgovina s Italijom, pridolazilo je kriomice tek nekoliko komada etroga. Ponajljepši zadržani su u Mariboru, a samo skriveno je po koji lijepi komad došao predstojniku u Neustadt (Leket Jošer, ed. Freimann, Berlin I. 149. Desilo se katkada, da je po nekoliko jevrejskih općina dobilo samo jedan etrog. Taj bi onda razrezali na više komada, pa bi svako mjesto dobilo svoj dio, da se tako udovolji propisu zakona. Tek naknadno obratila su se ove općine upitom na Isserleina, da li im je postupak u smislu propisa ispravan. Taj slučaj vrlo je začudio rabija i on im ozbiljno savjetuje, da se takvih novotarija u buduće kane.

Trgovina je konjima težak posao, jer iziskuje mnogostrano znanje, a ipak su Jevreji i na tom području pokazali svoju sposobnost. Prilikom velikih godišnjih sajмова u trgovačkim centrima dolazili bi i Jevreji s velikim dogonom konja. (T. 130). Kod takvih zgoda bili su jevrejski trgovci izvrnuti smetnjama sa strane nejevrejskog pučanstva. Mnoga mjesta branila su im prolaz, jer su se bojala njihove konkurencije. Prilikom ovakovog događaja upravljn je na Isserleina sljedeći upit: „Imade mjesta, u koja Jevrejin ne smije da stupi, jer će u protivnom slučaju biti kažnjen zatvorom ili smrću. Da li je u takvom slučaju dozvoljeno, da se Jevrejin preobuče u hrišćanina, ili da hoda golglav, da se ne bi prepoznao?“ (T 197). Pitanje je očito

stavljeno u interesu onih, koji posjećuju vašare, te onih malih trgovaca, koji polaze od kuće do kuće, da prodaju svoju robu. To se razabire i iz odgovora, koji kaže: „Ako je život kojeg Jevreja u opasnosti, tad se smijemo poslužiti ovom varkom, ako li se pako radi o tome, da se time izmakne mitnici ili carini, tad je takova varka nedopuštena“. — Jevreji su se živo bavili i trgovinom drva, koja je već i u ono vrijeme bila važna privredna grana pučanstva onih šumovitih gorskih krajeva. Mnogo je tome još pridonosao i razgranjen brodarski promet, koji se vršio po većim rijekama, a kojeg su i Jevreji za podržavanje svoje trgovine upotrijebijavali. (T, 240, Baumgarten, J. in Steiermark, str. 37). Drvo je obično u splavama dolazilo do stovarišta, odakle ga se životinjama prenašalo do odredišta. I Jevreji bili su kod ovih teških radova namješteni kao radnici, i bijahu sretni, da na taj način mogu zaraditi svoj svakidani kruh (T 318). Sve grane privrede, koje su im bile slobodne, morali su Jevreji da iskušaju; nijesu zaostajali u sposobnosti i spretnosti za nejevrejskim pučanstvom, no manjkala im je stalna i sigurna privreda koja bi im obezbijedila život. S uspjehom su uzgajali krave, ovce i koze, čemu je pogodovalo samo tlo, a u vezi s time stvorili su i proizvodnju mlijeka i sira. Sir, koji bijaše ritualno priredjen, umotao bi se u vrećice, providjene pečatom, a kršćanski bi radnici ovaj sir raznašali na sve strane. Katkada se dešavalo da je odašiljač pretrpio veliku štetu, jer se je povrijedio pečat, koji je bio pričvršćen u svrhu kontrole. (T 206). U okolici Maribora bio je osobito uvriježen uzgoj koza. Ove koze uzgajali su Jevreji sami ili po plaćenim kršćanskim pouzdanicima (P 129, 130, 167).

Jevreji ne bijahu u trgovačkoj vezi samo sa seljacima i gradjanima, već i sa svećenicima i studentima (P 27 — Leket Jošer II, 13; P 112 = L J. II, 14). Na Isserleina stigao je upit, smiju li se svećenicima prodavati knjige nejevrejskog sadržaja „sefarim pesulim“. Isserlein zabranjuje prodaju samo onih knjiga, za koje se jasno razabire, da im je sadržaj crkven i da služe u crkvene svrhe, a dozvoljava prodaju ostalih, jer je „sadržaj većine ovih knjiga juridički, medicinski, filozofski, matematski, geometrijski i muzički“ (P. 27). Prodaju pergamene i tinte svećenicima i studentima zabranio je Isserlein obzirom na jednu prijašnju odluku (rabi Elijezer iz Češke i rabi Izak Or-Zarua). U pogledu prodaje gušćih pera, koja su svećenici i djaci rabili za pisanje, nije naš rabin mogao da donese konačnu odluku, jer u Wiener-Neustadtu ne bijaše kompletnog Or-Zarua, koji bi ga u toj stvari mogao da uputi (P. 112).

Jevreji općenito nijesu smjeli da budu zanatlije. Pogotovo kad su se početkom 15. stoljeća učvrstili cehovi, ne bijaše Jevreju moguće, da se održi u njihovoj sredini. Uza sve to bilo je u Jevreja zlatara i rezbara pečata, kako to iz ondašnjih spisa razabiremo. S ovim je zanatom u uskoj vezi kupnja i izmjena

zlata, srebra i novca (T 281). Ova je privredna grana bila obošćana raznim ograničenjima zemaljskih knezova, tako da se iz nje nije moglo razviti stalno vrelo privrede za jevrejsko pučanstvo. (Vidi Scherer 390).

Kako je Jevrejima bila onemogućena svaka privreda, to ih je njihova poduzetnost privela na novo područje, na novčarstvo. Pod utjecajem Italije razvila se s izlazištem u Stajerskoj trgovina novcem, koja se je uskoro jevrejskim radom proširila u sve strane, pa i u Korušku i Kranjsku. Muškarci, žene (T 242) i cijele obitelji bavile su se intenzivnim novčanim poslom. Za obavljanje većih posala stvarali bi se finansijski konzorciji, koja bi sačinjavali trgovci jednog grada, a često i raznih gradova. Tako su primj. rice Muš od Maribora, brat mu Hačim od Celja, te sinovi Š blajna od Celja, dugo vrijeme zajednički provadjali svoje novčane poslove (Rosenberg str. 44, Exkurse VII). Novčani posao obavio bi katkada jedan, a poslije nekog vremena prenio bi ga djelomice ili potpuno na drugog, tako bi prvotni vjerovnik opet došao do novaca, i ujedno time povećao promet svojeg poslovanja (T 301, 303). Želja za zaradom bila je tolika, da su mnogo unašali u promet sam miraz nedoraslih, ako se radilo o sigurnom i uspješnom poslu (T 300). Često se dešavalo, da se mnogi bogati Jevreji, koji bilo iz religioznih ili kojih drugih razloga, nijesu bavili novčanim poslom, pa bi svoju imovinu stavili na raspologanje svojim rođacima ili poznancima, bilo bez ikakove odštete ili uz neznatan kamatnjak (T 302). Novac uložen kod svjetovnih i crkvenih dostojanstvenika bio je redovno tako siguran, da je potpao pod poreznu dužnost. Ipak se Isserlein iz svoje mladosti pominje sljedećeg događaja: „Nekolicina bogatih Jevreja u Austriji imali su kod knezova i prelata velika potraživanja, pa su kroz nekoliko godina živjeli u velikoj brizi, jer nijesu znali, kako će se to zapravo da svršiti“. (T 342). Razlog, zašto se toliko zatezalo plaćanjen, nije u ovoj reminiscenciji naveden. Bit će da je to bilo zbog nestašice novca i gospodarske krize onog doba, akoprem su tako veliki zajmovi obično služili u svrhu proširenja posjeda ili slobode trgovanja. (Vidi Ros. Exc. V). Sve uža trgovačka veza Jevreja s plemstvom i klerom imala je za posljedicu, da su ovi upoznali poslovanje s novcem, pa bi štitili Jevreje od smetnja i progona sa strane pučanstva. (T 83, 195, 196).

Ovo se stanje krajem 14. stoljeća u toliko promijenilo, što je plemstvo i svećenstvo moglo da napusti jevrejski kapital. Upoznali su poslovanje s novcem, a i posjedi su im se u veliko uvećali. Od onog vremena jedino su zanatlije i seljaci u trgovačkoj vezi s Jevrejima (T 298, 309), dok bi se gornji slojevi samo u slučaju prijekne nužde poslužili jevrejskim novcem. (Vidi Ros. 51). Ovaj gospodarski obrat imao je za posljedicu i djelomično preseljenje jevrejskog pučanstva. Jako dugo, dok su mušterije jevr. novčara bili plemići i otmjeni građani, morali su Jevreji zbog lagljeg obavljanja posala da stanuju u gradu.

Kad se to kasnije promijenilo, pa se na Jevreje stali obraćivat samo seljaci i stanovnici sela, morali su i Jevreji da napuste grad i da se presele na selo. (T 243, 108, P 243).

Uporedo sa gospodarskim propadanjem polazilo je i pogoršanje novca. Dok je 100 godina prije isti novac bio od srebra ili zlata, bio je u ono vrijeme u prometu bakren novac, legiran s malo srebra (P 54, L. J. II. 62). U tome se pošlo tako daleko, da se god. 1436. bečki i gradački novac u Štajerskoj nije primaj, pa je Fridrih III. morao da naredi, da dva helblinga vrijede jedan fenig i da se bavarski i strani novac ne smije rabiti. (Böheim, Chron. Wr. Neustadt I, 111). Računska je jedinica bila funta (hebr. litra), koja se sastojala od 240 feniga (hebr. pesita) (T 303). Uz uobičajen novac plaćalo se i srebrom prema metalnoj mu vrijednosti. Bit će, da je ova zlatna ili srebrna jedinica identična s hebrejskom riječi „sakuk“, o kojoj se u responzama češće govori, a koje prema Isserleinovom računu imade vrijednost od 5 funti bečkih feniga (T 342). Trgovina krivim novcem preuzela je toliko maha, da je vlada putem jevrejskog majstorskog sudišta jevrejskim trgovcima zabranila kupnju i izmjenu ovakvog novca pod prijetnjom prokletstva (herem) (T 381). Kao platežno sredstvo rabile su se katkada i naturalije, osobito ako se radilo o podmirenju duga (T 205).

Bilo je u interesu samih knezova, da olakšicama i privilegijama na području trgovine, podignu poreznu snagu Jevreja. Potpomagali su lihvu, kako da poreze što veće dignu. Napose bili su austrijske vojvode, što se tiče privilegia u pogledu lihvarskih poslova, vrlo širokogrudni. Vojvoda Fridrik II. odredio je u svom privilegu za Jevreje od 1. jula 1244. (član 30, da kamatnjak iznaša po funti i tjednu 8 feniga, dakle 133 33% godišnje. Ovaj kamatnjak zadržan je još u privilegijama Otokara (1255) i Rudolfa Habsburškog (1277). Tek god. 1338 snizili su bečki Jevreji kamatnjak na tri feniga po funti i tjednu i to u znak zahvalnosti, što im je vojvoda pomogao za progona u Pulkanu (D. Austrija) i Wolfsbergu (Kranjska). (Quellen zur Geschichte d. Stadt Wien, II. 1, 158; Copie d. Zinsreverses b. Schwarz, Gesch. d. J. in Wien, str. 34). Kamatnjak je u srednjem vijeku ovisio o mogućnosti gospodarskog razvitka dotične zemlje. Čim viši gospodarski razvitak, tim niži bijaše kamatnjak. Kod Jevreja je još napose dolazio u obzir riziko, koji bijaše skopčan kod poslovanja novcem. Kamati se počeli uračunavati danom, kad je zajam podijeljen, i računali se po tjednu sve do platežnog roka, kako je bio predviđen u dužnikovoj obvezi. U slučaju da bi se ovaj rok prekoračio, bile su predviđene zatezne kamate s istim ili većim kamatnjakom. Prema Isserleinu (T 342) bio je platežni rok „zeman-ha-zekifa“ u jevr. općinama u Štajerskoj god. 1416. prema statutu ustanovljen s nekih tri semestra (tekufot). Pomenuta razlika između običnih i zateznih kamata bila je određena platežnim terminom, od kojeg bi se zaostale kamate pribrajale

glavnici i onda se računalo po običnom kamatnjaku, koji je iznašao tri feniga po funti i tjednu (T 303). Osiguranje zajma uslijedilo je ponajprije usmenim dogovorom, pa bi dužnik obično vjerovniku ostavio neki zalog (T 309, 200). Ova se forma počela napuštati, pa je prevladala pismena dugovna obveza. (T 301, 303, 304, 331). Bitno ove obveze bila je klauzula, prema kojoj dužnik vjerovniku jamči za ispunjenje obveze svojom osobom i imovinom (T 331). Druga je klauzula sadržavala odredbu, prema kojoj se dužnik obvezuje, da će u slučaju, ako zakasni plaćanjem, sam poći ili poslati stanoviti broj sv. jih zamjenika u neku gostionu, koju bi odredio vjerovnik. Zamjenici će na trošak dužnika tako dugo ondje da ostanu, dok se dug ne otplati (Rosenberg str. 69). Ovo jamstvo imalo je svrhu, da svojim velikim troškovima izvede neki pritisak na dužnika i njegove jemce. Isserlein to nazivlje „učin“ (P 104). Daljnji je način osiguranja bio, da se dug uknjiži u službeni knjigu u t. zv. „Judenbuch“. Ova je knjiga imala zadaću, da paralizira falzifikovanje pečata i dokumenata, o kojeg su okrivljivali Jevreje. Za Štajersku dokazuju jevrejski i nejevrejski izvori, da su se i ondje na ovaj službeni način registrovala jevrejska potraživanja. (L. J. I, 32; zam. arhiv, Graz 7899g; i vidi Rosenberg str. 67; Pollak, A zsidók Bécs-Ujhe-lyen 31).

Počam od vladanja Fridrika III. dalje može se i za Štajersku, Kranjsku i Korušku dokazati, da su bili u trajnom posjedu, jevrejskog regala. To bijaše pravo na nekom teritoriju držati Jevreje, braniti ih i utjerivati poreze od njih. Porezi bi se ispisali u nekoj ukupnoj visini za sve tri zemlje ujedno, a naročito u tu svrhu imenovani ubirači („Absamler“) bi ih ubirali. Ubiračima bi imenovali najuplivnije i najbogatije J-vreje, pa bi oni uslijed česte ekonomske bijede ove poreze često sami podmirili. Na osnovu raspisanih poreza, svaka je općina imenovala 5 osoba, koje bi procijenili porezni udio pojedinih članova (T 344). Procijemba bi uslijedila na osnovu priznanja dotičnog porezovnika, ili bi to uslijedilo procijembom njegove imovine. (T 342). Posljedni način bio je običajan i ispravan, jer je morao navesti svaki pojedini predmet, pa se tako predsusrelo varanju. U jednoj svojoj velikoj responzi, opširno raspravlja Isserlein o poreznom sistemu onog vremena (T 342). Ovdje ćemo da iznesemo ponajvažnije iz njegovog prikaza. 1) U stvarima poreza odlučuje običaj a ne halaha. 2) Siročad, koja posjeduje neki imetak, dužna je da plaća porez. 3) U nekim krajevima jevr. radnici i radnice, koji kod svog poslodavca dobivaju stan i hranu, nijesu dužni da plaćaju porez, pa ma imali vlastite imovine. 4) Hazan, koji je namješten kod stabilne općine (kehila kevua), ne mora da plaća porez. 5) U kraju, gdje je stanovao Isserlein bio je običaj, ako se netko odseli, da mora platiti porez, no samo ako je dotični porez raspisan unutar 30 dana. 6) Tko posjeduje imetak od 5 bečkih funti, obavezan je plaćati porez. 7) U austrijskim se

nadalje zemljama običavao plaćati porez i od dragocijenosti. Dolazio je u obzir zlatni nakit, drago kamenje i biserje, bilo ono slobodno ili učvršćeno na haljinama ili pojasima, a plaćalo se bez obzira na kvantitet i na to, jesu li ovi predmeti namijenjeni ženi ili djeci. 8) 40 godina prije određivala bi se za srebrne predmete vrijednost od 4 funte bečkih leniga, jer je onda novac još bio valjan. 9) Kad je porezni udio bio prevelik, običavalo se u Austriji ukupni iznos poroza sniziti za 10%, da se tako olakša teret porezovnicima. 10) Od predmeta svakidanje porabe, od odijela te posteljine nije se ubirao porez. 11) Porez se plaćao od neukamaćene glavnice, bila ona u tuzemstvu ili inozemstvu. 12) Od kamata se tako dugo nije plaćao porez, dok ne bijaše prekoračen platežni rok. U protivnom slučaju pribrojali bi se zaostali kamati glavnici, pa bi se tako uvećana glavnica oporezovala. 13) Dug, koji vjerovniku nije pružao sigurnost, ili je sigurnost bila tek djelomična, morao se prema statutu od god. 1416. pod prijetnjom prokletstva istinito navesti. Svakom članu općine bilo je prosto, da preuzme osiguranje duga. 14) Najamne kuće te vinogradi potpadale bi pod porez, jer su donášali neku izvjesnu dobit. 15) U području, gdje je važio upliv Isserleinov, bio bi oporezovan i onaj, koji je uspješno radio tuđim kapitalom. U hramu dotične bi pozivali, da se pod prijetnjom prokletstva jave.

U pomenutoj responzi govori se samo o redovitim i vanrednim porezima, što su ih imali plaćati Jevreji (T 341—344), a zacijelo su privilegovani Jevreji morali da na osnovu naročitih ugovora plaćaju posebne poreze. Kraj ovih uobičajenih poreza imali su Jevreji još i druga podavanja. Kad bi se knez utaborio u gradu, u kojem bi obitavali Jevreji, morali su Jevreji da se brinu za nastambu i prehranu prataje. Ova se dužnost kasnije mogla nadomjestiti svotom od 20½ bečkih funti, koju je svotu jevr. općina morala predati maršalu dvora. Stanoviti dio ove svote podijelio bi maršal dvorjanicima, vratarima i oružnicima, dok je preostali novac zadržao sebi. Usprkos toga morali su Jevreji često vojnicima da stave na raspolaganje posteljinu i pokrivače. (T 346). Ako bi koji grad, u kojem bi Jevreji stanovali, došao uslijed rata u opasnost, tad bi i Jevreji učestvovali kod radova oko utvrda i vršili bi vojnu dužnost baš kao i Nejevreji. (T 345). Nerijetko bi se dešavalo, da se i Jevreji u obranu svojeg obitavališta ili svoje domaje late oružja. (T 328).

Jevreji su za skupe novce, a u interesu svoje trgovine novcem dobili razne povlasti. Tijekom vremena uspjelo im je, da su knezovi sami ili preko svojih povjerenika uplivali, kad bi se Jevreji tužili, da je pravni postupak protiv kršćanskih dužnika prespor. Iz ovog postupka nastala je tijekom vremena institucija t. zv. „jevrejskog suca“ (Judenrichter). Ova je institucija imala svrhu, da što laglje i što brže riješi prijepore između kršćana i Jevreja kaznene i privatnopravne naravi. Jevrejski sudac bio je

činovnik visokog položaja, a dodijeljeni mu bijahu 2 gradjana iz gradskog vijeća, 2 iz ostalog gradjanstva, te nekoliko vidjenijih ličnosti jevrejske općine (Rosenberg str. 14). Akoprem se u Isserleimovim radovima ova institucija direktno nigdje ne pominje, to se ipak na nekim mjestima pod riječi šofet ili pakid (sudac-činovnik), misli ova institucija. (T 324, 326 i P 83 i dr.) Ustroj i djelovanje ovog jevrejskog suda u mnogom se pogledu razlikovao od sujetovnog suda. Ova se razlika u prvom redu očitovala u t. zv. „Behabriefu“, kojeg je tužitelj dobio od suda kao potvrdu, da je tuženi osuđen. Posjed ove isprave nije značio, da je založni objekt ovime definitivno prešao u vlasništvo vjerovnika. Značilo je to prenos vlasništva tek za slučaj, da osuđeni nije udovoljio svojim obvezama u smislu sudske presude. Uprkos toga imao je vjerovnik, pravo, da založni objekt rabi, da ga dalje založi ili proda, samo je morao da zadrži pravo prekupa (Rosenberg, 29).

U našim izvorima spominje se „Behabrief“, koji se ali od onog, kojeg smo opisali, razlikuje. Kršćanskom dužniku prist ji pravo prekupa zaloga samo tako dugo, dok Jevrejski vjerovnik založni objekt, koji mu je sudbenom presudom pripao, ne proda. Ako je dotični objekt prodajom prešao u vlasništvo treće osobe, privatni posjednik nema pravo, da ga prekupi. Kako vidimo, od obiju pravnih definicija ovog „Behabriefa“, druga daje vjerovniku mnogo veća prava. Povjerenje u ovaj jevrejski sud bilo je toliko da su i mnogi kršćani svoje dugove prenijeli na Jevreje. Time je pravni postupak pošao s jevrejskog suda, pa se je laglje proveo. Odnosaji jevrejskog sudije spram Jevreja bili su već zbog notarijalnog prava tog sudije vrlo prijateljski. Ovo se notarijalno pravo sastojalo u tome, da je svojim pečatom zasvjedočivao jevrejke isprave. Ovo je zasvjedočivanje obuhvatalo poglavito dugovne obveze kršćana Jevrejima, prenose ovih obveza, potvrde o isplati duga, prodajne ugovore o nekretnim dobrima ili dobrima, koja su kao zalozi prešli u posjed Jevreja. Iz spisa, koji nam predleže, dobro nam je poznato, da su se prenosi dugovnih obveza često vršili. Mijenja se razilaze samo u tome, kako se postupalo, kad je treća osoba, na koju je dug prenešen, htjela da taj dug utjera. U austrijskim se zemljama mislilo, da novi vjerovnik može preko suda da utjera svoj dug. (T 305). Jevrejski sudovi postojali su samo u većim trgovačkim centrima, gdje je oveci broj Jevreja sačinjavao stabilnu općinu. Kako su Jevreji Kranjske i Koruške u gospodarskom pogledu gravitirali k Stajerskoj, to su se služili i jevrejskim sudovima u Judenburgu, Brucku, Grazu, Voitsbergu, Radgoni, Mariboru i Ptuju. Tako ljubljanski Jevrejin Jekl podnaša svoju tužbu jevrejskom sucu Reinhardu od Strassburga u Mariboru na presudu (Scherer, 520; Rosenberg 25, bilj. 5). Nadalje je kod Jevrejskog suda u Mariboru, Gam, Mairov brat tužio Djuru Scheyrera iz Kranja. (Rosenberg 25, Scherer 522). U pravnim stvarima Jevreja

samih, prepuštalo se tuženome, da odredi sud, koji će da stvori presudu. (T 305). U slučaju, da je Jevrejin tužio kršćana, ovisilo je mjesto suda obično o obitavalištu tužitelja, jer je onaj dio Jevreja, koji se bavio novčarstvom, boravio u gradovima, koji su imali vlastiti jevrejski sud.

Imamo nadalje majstorski sud ili bet-din. (Obje su institucije međusobno identične. Ime im dolazi od riječi majstor, a tako se obično zvao općinski rabin, koji bijaše glava tog suda). Ovaj je sud odlučivao u preporima između Jevreja samih, u koliko se tužitelj nije poslužio svjetovnim sudom. Da su se i takovi slučajevi dešavali, razabire se iz sljedećeg: »Rabin neki izopćio je jednog Jevreja, jer se je poslužio svjetovnim sudom, gdje je njegov upliv mnogo važio, a mimoišao je bet din. Nakon što je bio udaren prokletstvom, izradio je taj Jevrejin kod vlasti, da će onaj, koji bi se kazne držao, biti teško kažnjen« (T 276). Držalo se, da je dozvoljeno služiti se svjetovnim sudom kad bi protekla godina otpusta (šemita), a da dužnik kroz to vrijeme nije udovoljio svojim obvezama, i to stoga, što se u dugovnoj obvezi izričito spominjalo, da vjerovnik smije dug da utuži kod jevrejskog a i kod svjetovnog suda (T 304). Iz tog se razabire, da tužba kod svjetovnog suda nije bila baš takova rijetkost, akoprem se je izbjegavalo. Majstorski sud bio je toliko kompetentan, a presude mu bijahu od tolike snage i vrijednost, da su i sami knezovi i istaknute ličnosti sudili u duhu jevrejskog zakona i služili se sličnom presudom majstorskog suda, kadkod bi sudili razmirice Jevreja. Tako je vojvoda Rudolf IV., sudija u preporu između Muša, unuka Isserleinovog iz Maribora, te Hakima iz Graca, dne 19. marta 1364. odlučio, da Hakim svojoj ženi ima da dade još daljnjih 1000 fl., koji će poslije njene smrti da pripadnu onome, kojemu bi prema jevr. pravu trebali da pripadnu (»da hin si nach judischen recht pillich gefallen sol«). (Haus Hof- und Staatsarchiv in Wien; Rosenberg str. 11, bilj. 4.)

Kraj novčane kazne (kenas), te kazne zatvorom (tefisa), mogao je majstorski sud još i da udari prokletstvom (herem). Ovo prokletstvo imalo je nekoliko stepeni i bilo je najjače orudje općinskog vijeća u vjerskom i gospodarskom pogledu spram pojedinca (T 381, 342). Ovu je kaznu priznavao i sam vladalac a često ju je i sam primijenjivao. Tako je Fridrik III. naložio dne 14. aug. 1477 jevrejskom majstoru Moši iz Radgone, da oprosti mariborskom Jevrejinu Davidu onih 12 forinti, kojih je prema osudi trebao da plati za gradnju jevr. škole u Mariboru, jer dotični neće više ondje da stanuje, pa ga se stoga ne može kažnjavati prokletstvom ili kojom drugom jevrejskom silom (»deshalben mit kainen pan und anderen iudischen twang bedrängen zu lassen«). (Archiv f. d. Kunde öster. Geschichtsquellen, III. str. 81). Sa druge strane smio je osudjeni da apelira na zemaljskog kneza zbog nepravedno odmjerene kazne prokletstvom (T 367). Razlog, što se knezovi miješali u kompetenciju jevrejskih sudova, bit će,

što su rabini spram svojih ličnih neprijatelja zlorabili svoju moć prokletstva. U našim vrelima ne nalazimo na kakav podatak, da koji knez rabinima uopće brani izricanje kazne prokletstva. Na jednom mjestu, pričajući o svojoj mladosti (T 276), kaže doduše Isserlein, da se za njegove mladosti i sami rabinski učenici nijesu držali prokletstva, što su ga izrekli strani rabini, jer je gospodar dotične zemlje onima, koji bi se prokletstva držali, zaprijetio novčanom i tjelesnom kaznom. Samo se ovaj izvještaj ne tiče zemalja, o kojima mi raspravljamo, već stranih zemalja, u kojima je Isserlein proboravio svoje studije.

Izagnanje Jevreja iz Štajerske, Kranjske i Koruške predvidio je čovjek, koji u Njemačkoj nije bio nepoznat, a zvao se Izak Zarfati. On je, kako nam to Isserlein javlja (P 15) god. 1427. boravio u Koruškoj. Nekoliko godina kasnije preselio se Zarfati u Tursku, odakle je upravio okružnicu na Jevreje Njemačke, naročito one, koji borave u gradovima Švapske, područja Rajne, Štajerske, Moravske i Mađarske. U toj okružnici ih pozivlje, da ostave ono mučilište, što ga predstavlja Njemačka i da se presele u Tursku, »koja je zemlja, gdje ne uzmanjkava ništa, ma baš ništa«. Akoprem je ova okružnica uslijedila na poziv dvojne oduševljenih omladinaca (Vidi Grätz: Gesch. d. Juden, Leipzig 1864, VIII. str. 287, bilj. 6), to je Zarfati za svojih putovanja po Njemačkoj i za svog boravka u Koruškoj morao da zapazi neodrživo stanje Jevreja u tim krajevima, pa je zacijelo radio iz vlastite inicijative. Uslijed ovog poziva mnogi su Jevreji pošli u Tursku, a odande u Palestinu, pa je jamačno među njima bilo i Jevreja iz Štajerske, Kranjske i Koruške. Kako iz našeg izvora proizlazi, preselili su se Jevreji, koji su obitavili u južnim provincijama, u Gorici, Gradiški i Trstu, dok su se ostali naselili u Donjoj Austriji, te u županiji Šopronjskoj, u području t. zv. »sedam općina« Mattersdorf, Kobersdorf, Lackenbach, Frauenkirchen, Deutsch-Kreuz i Kittsee.

Tek nakon 300-godišnjeg progonstva smjedoše Jevreji da se vrate u ove zemlje. Zasluga je cara Josipa II., da je prekinuo sa stoljetnom tradicijom i da je sve pokrenuo, „kako da mnogobrojne članove jevrejske nacije učini korisnijim po državu, nego što su to dosada u svojim ograničenim privrednim granama mogli biti“ (Zem. arhiv, Graz). Svojom odredbom od god. 1781. kojom određuje, da Jevreji smiju pohađjati gradačke sajmove, dao je podlogu za daljnje olakšice, napose u pogledu prolaznog zadržavanja i naseljenja Jevreja u tim krajevima. Tek je godina 1867. donijela konačno zakonsko riješenje jevrejskog pitanja.

David Pardo,

sarajevski haham.

Napisao nadrabim Dr. M. Levy, Sarajevo.

Nije izključena mogućnost, da su Jevreji poznavali razne krajeve današnje Jugoslavije još prije pada Jerusolima (godine 70.). Iz poslanice apostola Pavla na Solunjane jasno proizlazi, da je u Solunu bila prilično velika jevrejska kolonija, koja je svakako imala jake trgovačke veze sa zaledjem (Hinterland): Trakijom, Mezijom i ostalim zemljama, što čini vjerojatnim, da su se još u staro doba po nekoje jevrejske porodice iz toga centra naselile bar u bližnjim krajevima Soluna, kao u današnjoj Makedoniji, Staroj Srbiji i Bugarskoj.

Dr. Šik iz Zareba upozorio me jednom, da Momson spominje u svom Corpus inscriptionum Latinorum, da je u Sarajevu nadjena j-dna nadgrobna ploča (iz I. ili II. stoljeća), koja bezdvojbeno dokazuje, da je na onom mjestu zakopan jedan Jevrej. — Za doba bizantinskih careva nalazimo Jevreje po cijelom rimskom carstvu, koncentrisani u većim gradovima.

Iz poslanice, koju je Hasdaj Ibn Šaprut, ministar na dvoru Kalifa Abdurahmana III. u Kordovi, poslao hazardskom jevrejskom kralju Bulanu Prvome, takodjer proizlazi, da je bilo tada (početkom 10. stoljeća) Jevreja u jugoslavenskim zemljama.

Sredovječni jevrejski putopisac Binjamin iz Tudele u svojoj poznatoj knjizi »Itinerarium« spominje takodjer nešto o Jevrejima na jugoslavenskom istoku. Novak tvrdi u svojoj knjizi »Židovi u Splitu«, da je još godine 1397. postojala u Splitu jedna jevrejska sinagoga.

Ove jevrejske naseobine na Balkanskom poluostrvu bile su tako malene i neznatne, da tek slučajno doznajemo o njihovom opstanku. Dolaskom Jevreja iz Pirinejskih zemalja u ove krajeve, ojačao je jevrejski elemenat u koliko ga je prije bilo na Balkanu i time su nastala razna jevrej-ka središta od više ili manje kulturne vrijednosti na ovom poluostrvu. Kao važni jevrejski centri poznati su još početkom 16. stolj. gradovi: Beograd, Sarajevo, Skoplje, Monastir, Split i Dubrovnik. Kroničar David Konforte registrira u svojoj knjizi »Kore Adorot« imena uglednih rabina, kao što su Jehuda Lerma, Samuel Baruh, Elia Arbaro i Mose ben Levi, koji su djelovali između g. 1600. — g. 1650. u Beogradu, odnosno Sarajevu, Skoplju i Bitolju. Jevrejski pjesnik Didakus Pyrrhus, 1551. god. prognan iz Španiju, nalazi mirno utočište u Dubrovniku, gdje se sprijateljio sa pjesnicima Buni-

ćem i Dinkom Ranjinom, te njima posvećuje nekoliko svojih latinskih sonata. (Medini: Povijest hrvatske književnosti 117, 140). Iz knjige »Isak Ješurun« o Jevrejima u Dubrovniku, koju je izdao Kaznačić, jasno proizlazi, da je već god. 1626. bila u Dubrovniku jedna jaka jevrejska općina. U već citiranoj knjizi Novaka govori se o radu Jevreja Daniela Rodriga (g. 1577.), da osnuje trgovačku luku u Splitu, kao i općenito o zaslugama tamješnje jevrejske kolonije oko podizanja trgovine i prometa grada Splita u XVI. i XVII. stoljeću.

Sarajevo kao prvi grad Bosna, glavnog Hinterlanda Dalmacije, već po svome centralnom položaju bilo je važno stjecište trgovine i prometa, te je privuklo sebi oveliki broj Jevreja. Početkom XVI. stoljeća bila je jevrejska općina u Sarajevu jača, nego u ostalim gore navedenim gradovima. Skoro da se ona ima smatrati maticom Jevreja u Dubrovniku i Splitu; svakako ali Jevreja u Bosni. U duševnom pogledu, t. j. rabinsko-znanstvenom radu zauzima Sarajevo prvo mjesto nalazimo u jevrejskoj literaturi po koje znanstveno djelo i od rabina iz drugih gradova u ovim zemljama, ali je Sarajevo dalo mnogo više učenjaka i velikih duhova. Sarajlija Ilija Hajon, poznati avanturista i kabalista 17. stoljeća, bio je poznat u svim glavnim jevrejskim centrima Evrope i Male Azije po svojim krivim kabalističko-teozofijskim spisima i vodio je veliku pismenu kampanju protiv Haham Cvi-u u Amsterdamu. Isti Haham Cvi, opće priznati jevrejski naučenjak, boravio je u Sarajevu oko 6 godina, — bježao je iz Budimpešte god. 1686., kad je vojska Princa Eugena opsjedala grad —, te je bio sarajevski rabin, prije, nego je nastupio rabinsko mjesto u Amsterdamu.

Medju rabinskim učenjacima, koji su u Sarajevu djelovali, nije nijedan bio tako plodan spisatelj kao David Pardo. On je u Sarajevo djelovao kao haham od god. 1765.—1781. Nije pretjerano reći, da je David Pardo bio u svoje doba najmarkantnija ličnost na cijelom Balkanu, a njegove vjersko-znanstvene odluke (dekrete) su rešpektovane po cijelom Orijentu i Italiji. U toku dvaju stoljeća — XVII. i XVIII. — skoro mu nema premca na cijelom Orijentu i na Balkanu, te on zaista zaslužuje, da se njemu, najjačem rabinskom učenjaku naših krajeva, posveti nekoliko redaka u ovom almanahu.

Porodicu Pardo nalazimo medju prognanicima iz Španije po svim mjestima. U Amsterdamu je poznat D. Pardo, učenjak i rabin u istoj općini. Nadalje je nalazimo u Solunu, Dubrovniku, Sarajevu i Veneciji; bijaše dakle dosta razgranjena porodica, koja se iz Španije razila u razna mjesta i svuda dala vrsne radenike u rabinskoj literaturi.

David Pardo potiče iz Venecija. Rodio se godine 1719. od vrlo siromašnih roditelja. Njegov otac Jakov Abraham Pardo bio je rodom iz Dubrovnika. U uvodu k svojoj knjizi »Šošanim le David« spominje David Pardo petoricu svojih bratića Pardo iz

Dubrovnika, koji su ga novčano potpomagali izdati knjigu, što dokazuje, da je sjedište ove porodice bio Dubrovnik. Koje je godine Jakov Pardo selio iz Dubrovnika u Veneciju, neda se tačno ustanoviti. David Pardo ostao je još kao nejak mladić siročće. Rabin i član Bet-dina u Veneciji Jakov Belilius primio ga u svoju kuću i svoju Ješivu, te David Pardo bi odgojen i uveden u talmud i vjerske znanosti po svom uglednom učitelju. Venecija bijaše još tada znameniti jevrejski centar. Tu su se izdavala djela raznih jevrejskih pisatelja i učenjaka u znamenitoj jevrejskoj štampariji i tako je Davidu Pardi pružena mogućnost, da se upozna sa znanstvenim književnim radom mnogih tadanjih naučenjaka. Pardo je boravio u kući hahama Beliliusa u Veneciji pet godina. Nakon toga napusti kao svršeni talmudista Veneciju i kuću svoga dobročinitelja i učitelja, jer mu nije htio biti više na teret. Kao što je u ono doba bila sudbina mnogih vjerskih učenjaka i Pardo je trpio veliku bijedu i oskudicu. On je spokojno, duboko odan svome Bogu, podnosio sve nedaće, presretan, kada je mogao mirno baviti se svojim študijama.

Iz Venecije je stigao u Dubrovnik, gdje, izgleda, nije moga naći zanimanja, da prehrani sebe i porodicu. Iz Dubrovnika seli u Sarajevo, boravio u tom gradu nekoliko godina i putovao dalje u Beograd. Nestašica ga ponovno tjerala i oko god. 1746. nalazimo ga u Splitu. U uvodu k citiranom svome djelu on sa zahvalnošću spominje splitskog rabina i učenjaka Abrahama Papo, koji ga je gostoljubivo primio, te mu je pripomogao dobiti skromno mjesto vjeroučitelja za djecu kod tamošnje općine. Nakon ove teške odiseje od nekih deset godina, on se stalno nastanio ša porodicom u Splitu i posvećuje se neumorno svome književnom radu. Nakon smrti svoga duboko žaljenog dobročinitelja rabina Papo, postane David Pardo rabinom jevrejske općine u Splitu u svojoj 30. godini.

Dvije godine iza toga izdao je David Pardo u Veneciji (god. 1752.) svoje prvo djelo »Šošanim le David« u dva sveska, koje mu je donjelo priznanje odličnih vjerskih učenjaka onoga doba. Djelo je vrlo opsežno, kadar stvoriti samo čovjek velika duha, kao što je bio David Pardo. U njemu on komentira cio naš vjerski i civilni kodeks zakona »Mišne«. U uvodu k prvome i drugom svesku otštampana su priznauja za njegov rad od svih rabinskih senata i učenjaka u Italiji, poimence u Veneciji, Padovi, Veroni, Mantovi, Fiorenci, Regio, Anconi, Sieni i Alessandriji. Nije zadaća ove kratke monografije, da se istakne dubina duševnog kapaciteta Davida Parde, koja se ispoljuje u ovom prvom i svim ostalim njegovim djelima, što mogu samo talmudski učenjaci valjano presuditi.

Bio je veoma sretno oženjen, što sam u uvodu svome djelu ističe, a to je rijetkost kod rabina, da u svojim djelima spominju svoje supruge. On veli o svojoj ženi, da »ona ne samo vodi brigu za kuću i djecu, već ga i potiče na rad, te ga svake ve-

čeri oko pola noći probudi i sve pripravi, šta je potrebno, da mirno može raditi«. Izbilja David Pardo je morao i noću raditi, jer plodan i opsežan je njegov znanstveni rad. — Godine 1760. izdao je u Mlecima drugo djelo: »Maskil le-David«, komentar Raši-u za petoknjžje.

Oko godine 1763. umro je sarajevski Haham, Ješua Izak Mačoro, a općina pozove, tada već na Orijentu proslavljenoga učenjaka Davida Pardo, da nastupi mjesto Hahama i Av-bet-dina

Ugovor o namještenju Davida Parda za hahama u Sarajevu.

u Sarajevu. David Pardo se odazvao ovome pozivu i tako je oko godine 1764. postao glavni rabin u Sarajevu. U pinakesu sarajevske jevrejske općine sačuvan je ugovor o imenovanju Davida Parde za hanama u Sarajevu, koji u prijevodu glasi:

»Mi potpisani predstavnici i vodje vjerske općine stavljamo do znanja i javljamo, da je zbilja i istina, da smo na sebe primili za poglavicu i vodju velikog učenjaka i rabina Davida Pardo, te smo se obvezali dati njemu nagradu za njegov rad 500 groša godišnje, t. j. po deset groša sedmično i još 40 groša godišnja (za stanarinu!). Ovaj novac ima se njemu isplatiti kako slijedi: 300 groša iz općinskog prireza, a 240 groša imade se razporezati po glavi na svakog pojedinca jednako. Predstavnici općine primaju na sebe dužnost, da oni sami isplaćuju njemu ovaj iznos 3 puta godišnje, za svaka četiri mjeseca unaprijed, pod uvjetom, da on nadzire školu i odredi jedan stalni dan sedmično, kada će nadgledati rad učitelja u školi, urediti nastavu, a naročito nadzirati učitelja rabina Isaka i njegovog brata Abrahama. Za svakoga, koji zaslužuje novčanu kaznu, on ima to izricati po svojoj uvidjavnosti, a predstavnici općine imadu tu svotu primjeniti u korist dobrotvornih ustanova, po starom običaju. Nadalje, u interesu mira i sloge, ako se u očima našeg poglavice bude činilo, da neko zaslužuje strogu kaznu anateme, on neće tu kaznu izricati, dok se prije ne sporazumi sa predstavnicima općine. — Sve je to on primio na sebe glasom njegove prisme obveze, a mi smo se obvezali isplatiti njemu, kao gore navedeno.

Saraj u Bosni, 1. dana mjeseca Ševata 5528. po stvorenju svijeta«. (1768.)

Ustanovljeno je, da je svaki općinski pripadnik dužan platiti (u kasu) svoj dio, svakog mjeseca unaprijed. Slijedi 49 potpisa vidjenih općinara.

Kako vidimo, ugovor je datiran od godine 1768., ali u knjizi »Lamnaceah le-David«, koju je Pardo izdao u Solunu 1765. g., zahvaljuje on na potpori oko izdanja ove knjige svojim Sarajlijama, »kojima on služi kao svećenik i uputitelj«. Po tome izgleda, kao da predstavnici općine nisu smatrali odmah potrebnim, da se utanači kakav pismeni ugovor, te su se odlučili istom četiri do pet godina kasnije, ugovor pismeno ustanoviti. U Sarajevu on nastavlja svoj plodni rad. Godine 1765. izdao je, kako je spomenuto, u Solunu svoje djelo »Lamnaceah le-David«, u kojemu on pokušava tumačiti mnogobrojna nejasna mjesta u talmudu.

Četiri godine kasnije izdaje David Pardo u Solunu novo djelo »Mihtam le-David«. Knjiga sadržava zbirku svih znanstvenih odluka (dekreta), koje je on upravio u razne krajeve, iz kojih su se obratili na njega za njegovo stručno i autoritativno mišljenje, bilo u vjerskim ili civilno-pravnim pitanjima. Kako je poznato, u ono doba Jevreji bi se rijetko ili nikada obraćali državnom sudu da izglati razmirice, koje bi nastale medju pojedin-

cima uslijed njihovih trgovačkih veza ili slično. U tim dekretima je David Pardo jako bogat, te svaka odluka za sebe predstavlja jednu znanstvenu studiju, dolična kojega priznatog kapaciteta pravno fakulteta. Vidimo iz ovoga djela, da je Pardo vodio živu korespondenciju sa blizim i dalekim mjestima, koja su od njega tražila njegovo mišljenje. Da navedemo samo imena gradova, odakle su rabini, odnosno rabinski senati (Bet din) na njega stavljali pitanja, a koji su zabilježeni u tom djelu: Solun, Sofija, Beograd, Sarajevo, Dubrovnik, Split, Venecija, Verona, Ancona, Livorno, Alesandrija, Korfu i još sigurno mnogo veći broj mjesta, koja u dekretima nisu spomenuta.

Godine 1776. izdao je David Pardo u Livornu prvi svezak svoga remek-djela »Hasde David«. Na tome je djelu Pardo radio mnogo godina, jer već u uvodu knjige »Mintam le-David« (1772.) najavljuje, da je počeo komentirati »Tosiftu«. Šta je »Tosifta« i koje je značenje Pardinog komentara »Hasde David«, tumačićemo laicima u nekoliko riječi. Koncem II. stoljeća počeo je u Palestini Rabi Jehuda Hanasi da skuplja i pismeno sredi svu usmenu tradiciju rabinskih učenjaka od najstarijih vremena do njegovih savremenika. On je to ogromno djelo potpuno završio i tako je on glavni redaktor jevrejskog religioznog i civilno-pravnog kodeksa, općenito poznat pod imenom »Mišna«. Nekoliko decenija iza Rabi Jehude skupljali su i bilježili učenjaci Rabi Hija i Rabi Hosaja, upravo paralelno prema kodeksu Rabi Jehude, druge stare tekstove jevrejskog zakonodavstva, koje je redaktor Mišne većinom naumice ispustio iz svoga kodeksa, a nekoje moguće i previdio. Ovaj drugi kodeks poznat je pod imenom »Tosifta«, što znači pridodatak Mišni od Rabi Jehude Hanasi. Mišna je postigla odmah općenito priznanje i postala normom za cijelo jevrejsko zakonodavstvo, dok su se na kodeks Tosiftu učenjaci kasnijih vremena rijetko kada obazirali i ako je njima bio poznat. Mišna sa »Gemarom«, zajedno poznati pod imenom »Talmud«, komentiran je do sada od nebrojeno mnogo priznatih autoriteta, koji mjestimice u svojim komentarima upozoravaju na raznolikost teksta izmedju Mišne i Tosifte. I za čudo, dok je Talmud bezbroj puta komentiran, nije se u tolikim generacijama izmedju svih učenjada našao ni jedan, koji bi sistematski obradio »Tosiftu« i pokušao izgladiti kontraverze i varijante u tekstu ovih dvaju kodeksa.

Tome ogromnom pothvatu posvetio se David Pardo i čini se, da je na njemu radio od god 1772. do konca života 1792., jer treći svezak ovoga opsežnog komentara izdan je u Jerusolimu istom sto godina iza njegove smrti. U uvodu svojoj knjizi »Mintam le-David« veli Pardo, da se posvetio sistematskom obradivanju Tosifte, jer »neshvatljivo mi je, zašto je ona (Tosifta) nastrance zapostavljena«. Bilo bi vrlo teško prikazati laicima, kojima je ova monografija i namjenjena, veličinu i značaj ovog velikog djela, koje je David Pardo stvorio. U njemu upoznajemo

pisca kao genijalnog poznavaoća cjelokupne rabinske literature svih vremena i kao vrsna ronioca u najvećim dubinama »mora« Talmuda. U uvodu k prvoj svesci ovoga djela sa biramin riječima odaju mu priznanje rabinski kapaciteti kao Algazi i Hazan, poglavice vrhovnog rabinata u Jerusolimu, rabinski senat u Livornu i zadnji ali ne najmanji poznati bibliograf Hajim Azulaj. S ovim bio je Pardo u rodbinskoj vezi, budući njegov najmladji sin Abraham bijaše oženjen sa kćerkom Azulaja.

David Pardo je imao tri sina: Jakova, Isaka i spomenutog Abrahama, te dvije (?) kćeri, kojih nam imena nisu poznata. Jedna mu je kći bila udata za najboljeg mu učenika¹⁾ Abrahama-a Penso iz Sarajeva, koji je kasnije priredio za tisak (Livorno 1790.) drugi svezak djela »Hasde David«, svojega tasta i učitelja. Druga je kći bila udata za nekoga Pinto, čiji je sin David Pinto kasnije izdao (Livorno 1818.) jedno djelo svoga velikog djeda »Mizmor le-David«, koje sadržava kratke opaske kodeksu »Jore dea«. Bilo zbog starosti ili je inače bio zapriječen putovati u Livorno i nadzirati izdanje ovoga djela, David Pardo je povjerio taj posao svojim najvršnjim učenicima. Tako su izdali njegov sin Jakov prvi svezak, nešto kasnije njegov zet Penso drugi svezak djela »Hasde David«. Treći je svezak izdan u Jerusolimu oko stotinu godina nakon smrti piščeve po tamošnjem rabinu J. Matalonu, pod nadzorom i preporukom glavnog jerusolimskog rabina Mojsija Pardo, unuka slavnoga pisca. David Pardo je uveo sveje sinove u jevrejske znanosti, te je doživio, da sam napiše uvod k djelu »Keilat Jaakov« — opsežni komentar prvim proročkim knjigama, izdano Venecija 5544, koje je napisao njegov sin Jakov, kasniji rabin u tada već dosta velikoj općini u Dubrovniku. Drugoga sina Isaka ostavio je za svoga nasljednika u Sarajevu, a treći sin, Abraham, valjda je djelovao kao rabin negdje na Orijentu ili Italiji.

Od njegovih manje važnih djela spomenuti nam je još Sifre D'be Rab, komentar za Sifru (Izreka starih mudraca u četvrtoj Mojsijevoj knjizi) štampano u Solunu 1804. god., te još dvije malene knjižice liturgijskog sadržaja: »Sekijot ha-hemda« 1776 i »Šifat Revivim«, Livorno 1788. god.

Pardo je pokušao i kao pjesnik (svakako vjerskog karaktera) da nešto napiše, a ove njegove pjesme nišu baš bez poleta i osjećaja. Nekeje njegove religiozne pjesme štampane su po raznim molitvenicima sefardskog ritusa, a nekeje su još u manuskriptima kod nas u Sarajevu. Njegova oveća religiozna »balada«, koja obradjuje događaj Estere na dvoru Ahasverosa, izdana je god. 1776. u posebnoj brošuri pod imenom »Šira Hadaša« i kasnije štampana u molitvenicima. Ova nezaostaje mnogo po svom sadržaju i čistoći jezika za pjesmom istoga sadržaja »Adon hasdeha« od slavnoga pjesnika Jehude Halevia.

¹⁾ Vidi Jewish Encyklopädia s. v. Parado. Iz uvoda u drugom svesku ovoga djela, što je izdao Penso, proizlazi, da on nije bio Pardin zet.

U 62. godini života odluči David Pardo, da napusti svoj zavičaj u kojemu je tako plodonosno radio, te da seli u Palestinu, u zemlju svojih čeznuća, e da u svetoj zemlji dokonča svoj život u potpunoj odanosti svetim činima, a naročito Kabali (=mistična nauka). Kabalu je Pardo u ranoj mladosti već visoko cijenio. Misticizam bijaše u ono doba vrlo raširen, Luria i njegovi šljedbenici bili su smatrani kao neke božanstvene i svete pojave. U Palestini, poglavito u Safedu i Jerusolimu bijaše sjedište kabalista i teozofa, koji su tamo osnovali neku pesebnu školu. Pardo ljubavi za svetu zemlju svojih praotaca, privukla je Davida Pardo i ideja, da u kolu tamošnjih kabalista posveti svoju dušu toj mističnoj nauci, te on napusti svoj dosadanji zavičaj, unatoč svih molbi sarajevskih Jevreja, koji su ga cijenili i sa strahopoštanjem susreli kao proslavljenog rabinskog autoriteta.

Za svoga djelovanju u Sarajevu, David Pardo je osnovao u tom gradu neku višu školu za jevrejske nauke, u kojoj je on sam predavao Talmud i ostale religiozne struke, te je ova škola tada bila glasovita među Sefardskim Jevrejima na cijelom Balkanu. On bijaše, dakle, ponos i dika sarajevskih Jevreja i stoga bijaše njima težak rastanak od njega na vječita vremena. Pošto je njegova odluka bila tvrda i neopoziva, odlučili su predstavnici sarajevskih Jevreja, da svome vjerskom poglavici i učitelju iskažu svoje poštovanje i ljubav time, što su mu odredili doživotnu penziju u iznosu od polovine njegove plaće. U pinakesu sarajevske jevrejske općine bilježeno je o tome slijedeće:

»Mi niže potpisani predstavnici dajemo do znanja svim pripadnicima naše općine, da nas je naš vjerski poglavica zamolio, pošto je odlučio seliti u Palestinu, da ga obdarimo sa godišnjom potporom od 250 groša za njegovu opskrbu, da se tamo uzmogne bezbrižno odati Bogu i posvetiti se Njegovoj sretoj nauci. On se obvezuje moliti Bogu tamo na svetim mjestima za nas i nama posvetiti jedan dio svojega pobožnog učenja. U prisustvu predstavnika i prvaka naše općine odlučismo, — pod uvjetom, da se naš vjerski poglavica nastani samo u Palestini i ne preuzme nikakve druge funkcije u drugoj općini, te nama, kako je rečeno, posveti jedan dio svoga pobožnog učenja u ljubavi, — da ćemo mi za cijelo vrijeme njegovog života slati njemu 250 groša godišnje po jednom povjereniku, koga bude on nama odredio. Taj se novac ima isplatiti iz prihoda općinskog prireza, po postojećem redu rasporezivanja.

Na sjećanje pripadnika naše općine, potpisujemo naša imena. Sarajevo, koncem mjeseca Elula, godine 5541. (1781.)

Salamon Altarac.

Isak Bahar Abraham.

Josef Papo.

Na istoj strani pinkesa nalazimo iz ruke Davida Pardo napisano slijedeće:

»Ja potpisani priznajem i očitujem, da je istina i fakat, da

sam primio na sebe, za cijelo vrijeme dok pripadnici sarajevske općine budu meni slali u Jerusolim 250 groša godišnje za moju opskrbu, da ću posvetiti njima jedan dio mog pobožnog učenja i moliti Bogu za njihov život i uspjeh. Ovdje izjavljujem, da imenujem za tvoje povjerenike oba brata Hajina i Salamona Levi u Sarajevu, te obojici ili jednome od njih ima se taj novac uručiti i u onom momentu, kada je novac njima uručen, općina je lišena svake odgovornosti. Meni ne pristoji pravo, da imenujem kojega drugoga povjerenika mjesto navedenih, doklegod općina njima gornju svotu redovito uruči.

Sarajevo, 30. Elula 5541. (1781.)

David Pardo.

Nadalje se nalazi jedan postscriptum ovoga sadržaja:

»Potpisani očitujem, da sam primio od predstavnika općina u ime dara gornju svotu za cijelu godinu unaprijed, t. j. do l. Sivana (?) 5542., te ih ovim blagoslivijem, neka ih Bog obdari svojim blagoslovom«.

Sarajevo, istoga dana kao gore naznačeno.

David Pardo.

Otsele je David Pardo živio stalno u Jerusolimu, a sarajevska mu je općina redovito slala godišnju penziju. I u samom Jerušalajimu Pardo je bio priznat kao veliki autoritet i bio je članom tamošnjeg rabinata sve do konca svoga života, godine 5552. (1792).

NAJSTARIJA ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA U HRVATSKOJ.

Napisao nadrabim Dr. Julije Diamant, Vukovar.

Do pred nekoliko decenija objektivna je historijska znanost smjela pretpostaviti, da je na području današnje Hrvatske bilo Židova već prije dolaska Hrvata, dakle prije VII. stoljeća. Ovu je opravdanu pretpostavku znanost crpila iz dva vrela. Prvo je vrelo čuvena „Geographica“ u 17 knjiga od najznamenitijega grčkoga geografa i putnika Strabona, koji je bio proputovao gotovo cijeli tada poznati svijet, a napisao je svoje veliko djelo nekoliko godina prije građanskoga brojenja vremena. Iz ovoga djela citira najveći židovski povjesničar staroga vijeka, Flavius Josephus, u svojim „Antiquitatum Judaicarum libri“ (XIV., 7, 2) i u djelu „De bello Judaico“ (II., 16, 4) slijedeće o Židovima: „Ovaj je narod ušao u svaki gotovo grad i jedva će na cijelome svijetu biti mjesta, gdje on ne bi bio nastanjen“. Drugo je vrelo za spomenutu pretpostavku poznati crkveni otac sveti Hieronymos, rođen u Dalmaciji ili na granici štajerskoj, koji je mnogo putovao, te se konačno smirio u Betlehemu koncem IV. stoljeća. U svome komentaru proroku Amosu (3, 14) veli on o Židovima: „Rašireni su po svemu svijetu, od britskog do atlanskog mora, od zapada do juga, od sjevera do istoka“. Već je naime prije razorenja njihove države od Rimljana (god. 70.) živjelo — naročito u Rimu — mnogo Židova. Julije Cezar, koji je htio da podigne Rim do kosmopolitskog svjetskoga grada, kao što je to nastojao Aleksandar Veliki za Aleksandriju, davao je Židovima povlastice, te se brinuo, da bi se prigodom pučkih svečanosti izvodili komadi i na hebrejskom jeziku. O tome iscrpivo iznaša vrijedni historičar Theodor Mommsen u III. svesku svoje „Rimske povjesti“ (str. 146. i sl. te str. 549. i sl.). Broj Židova mnogo je porastao zarobljenicima, koje su Pompej (63.) i sedam godina zatim Tito u masama dovukli u Rim. Nebrojani zarobljenici otkupljeni su od svoje bogate braće, a njihovi potomci nazivahu se po rimskome zakonu „libertini“. Ovi su jamačno pratili rimske legije dijelom kao borci, no poglavito kao trgovci, kroz sve zemlje i provincije, gdje je rimsko svjetsko gospodarstvo podizalo svoje kolonije. Budući da je područje današnje Hrvatske već u I. stoljeću bila rimska kolonija pod imenom „Pannonia Savia“, u kojoj je bilo znamenitih trgovačkih gradova kao: Mursa (Osijek), Cibalac (Vinkovci), Sirmium (Mitrovica) i Siscia (Sisak), mogla je historijska znanost s pravom predmijevati, da je i u ovoj rimskoj koloniji bilo Židova.]

Ispurnost i istinost ove pretpostavke podvrđuju danas činjenice. Saxa loquuntur. Židovsko nadgrobno kamenje, otkriveno na području Panonije sa latinskim natpisima kao i spomenploča, koju je podigao zahvalni židovski šef poreznog urada, Cosmos, svome caru Severu Aleksandru, (222.—235.), svjedoče i potvrđuju, da je u koloniji Panoniji bilo Židova. Svjedočanstva ova potječu iz II. i III. stoljeća, a nadjena su u Poli i Transdanubiji, južno od Budima (Acquincum), te u Alberti Irši i Dunapentele. Njihove fotografije nalaze se u III. i V. svesku ogromnoga djela Mommsenova „Corpus Inscriptionum Latinorum“. U Štajerskoj nadjen je makabejski novac, koje je zacijelo bio skriven od židovskih patriota, da bi sačuvali šekel-novac, koji im je bio svet. Da li su Židovi, koji bijahu obitavali u Panoniji, ostavili zemlju zajedno sa rimskim legijama ili su bili otplavljeni valovima seobe naroda, ne da se odrediti. S pravom imamo pretpostaviti, da su Hrvati, doselivši se u VII. stoljeću u te krajeve, ovdje nailazili tu i tamo i na kojega Židova.

U X. vijeku susrećemo se u historiji opet sa hrvatskim Židovima. Chasdaj ibn Šaprut, čuveni židovski mecen X. stoljeća, liječnik i sekretar kalifa Abd-ul-Rachmana' III., propitivao se kod deputacija, koje su dolazale njegovome gospodaru u Kordovu, da mu u ime stranih vladara donose čestitke i darove, za državu Chazara, čiji su kraljevi i plemići u VIII. stoljeću primili židovsku vjeru. U godini 342. Hedžre, dakle godine 952. ili 953., došla je u Kordovu deputacija kralja „Giblim, to jest kralja al-Caklab“, sa darovima. „Džibliji“ znači „stanovnici brda“ isto tako kao što „Hrvat“ „hrbat“ (gorski hrbat), a „Caklab“ je „selavonia“ ili „slavonia“. Deputaciju pratila su — zacijelo kao tumači — dva Židova. Ova dvojica, imenom Mar (gospodin) Saul i Mar Josef, pripovjedaše Chasdaju, da je prije jedno šest godina došao k njima u Hrvatsku neki slijepi učenjak imenom Mar Amram, koji je tvrdio, da je jeo na stolu kralja Chazara. Chasdajevo je pismo takodjer očiti dokaz, da je u X. stoljeću u Hrvatskoj bilo pojedinih Židova. Valja naročito naglasiti, da je broj njihov bio tako neznatan, da ne može biti ni govora o stvaranju bogoštovne općine. Bilo je to uvijek samo nekoliko Židova, koji su, po zemlji raštrkani, pojedinačno živjeli.

Ovom prilikom neka je slobodno upozoriti na veliku pogrešku, koja se potkrala utiraču moderne židovske nauke, majstoru Dru Leopoldu Zunz. Na str. 188. svoga, godine 1845. objelodanjenoga djela „Zur Geschichte und Literatur“ slavi R. Geršona, „luč eksila“, majstorom talmudskoga studija za francuske, njemačke, engleske i slavonske Židove. U djelu „Die Ritus des sinagogalen Gottesdienstes“ (str. 12.), izdanom 1859., opominjaju slavonske sinagoge pjesmama sinagogalnih pjesnika (pajtanim), govori se nadalje (str. 66.), o slavonskome ritusu i izriče mišljenje (str. 72.), da je Slavonija, kojoj u ono vrijeme pripadaše i Češka, dobila svoje židovsko stanovništvo dijelom iz

bizantskih zemalja. „Slavonija“, koju ovdje navadja Zunz, uistinu je velika moravska država Svatopluka ili „slavenska država“. U njoj stanovahu u X. stoljeću Židovi u velikome broju, kako to svjedoči Rafelstetenski carinski ugovor od godine 905., koji na koncu naglašava: „Židovi i drugi trgovci, koji dolaze iz Moravske, imaju da plaćaju pravedne carine, kako je to bilo i za vrijeme prijašnjih vladara“.

I ove pojedinačne obitelji iselile su se, kako se čini, poslije tokom godina. Nakon oslobodjenja ispod turskoga jarma, koncem XVII. stoljeća, poduzeta je konskripcija stanovništva. Treća točka inštrukcije za grad Osijek iz godine 1698. glasila je ovako: „3-tio das allgemeine Stattveesen nach der einhelligen Lehr der heiligen römisch christ. — katholischen Kirchen in guter Einigkeit des allein seelig-machenden Glaubens desto besser eingerichtet und erhalten werde zu fordrist alle und jede Ungläubigen als da seyend Haiden, Juden und Türken, wie auch schismatische Griechen und Rätzen, die Zigeiner und so fort alle andere Ketzler und Unkatholische, welche der römischen katholischen Kirche nicht zugethann, was Orts und Namens dieselben seyn mögen, abschaffen und auf keine weise mehr gedulden“. (Crtice iz slavonske povijesti. Napisao ih Josip Bösendorfer, Osijek 1910.—379). Faktično nije pronađen niti jedan Židov. Zakon XIX. od godine 1729. zabranio je Židovima nastanjivanje u Hrvatskoj. Zakon XLVI. od godine 1741. proširio je ovu zabranu na sve nekatolike. U to vrijeme mogli su dakle Židovi samo pojedinačno dolaziti u Hrvatsku, te su, po tadašnjem običaju, mitom razmekšavali srca mogućnika. Mogli su to biti samo posve pojedinačni slučajevi, jer je prema konskripciji iz godine 1735—38. samo malo Židova živjelo u susjednim komitatima (oblastima), tako u Bačkoj 22 familije, u Somogy-u 1, u Zali 22, dok u Baranyi uopće nije bilo Židova.

Iznimku je činio grad Zemun, koji je, budući da je pripadao vojnoj granici, bio pod vojnom upravom. Ovdje stanovahu već u prvoj polovini XVIII. stoljeća Židovi u tolikome broju, da su mogli da stvore općinu. Nije se sa sigurnošću dalo ustanoviti, kada su i od koga Židovi ovoga grada dobili pravo na obitavanje. Prema obiteljskim tradicijama podijelio je navodno Karlo III (1711.—40.), koji je u južne oblasti, opustošene ratovima sa Turcima, kolonizovao strance, i Židovima, naročito češkima, pravo, da se nastane u Zemunu. Po drugoj verziji (Allgemeine Zeitung d. J., 1859., — str. 276.) dozvolila je Marija Terezija tridesetorici familija stanovanje u Zemunu time, da samo najstariji sin smije da si podigne svoj dom, a drugaricu da si pribavi iz tudjine. Ovaj je uvjet bio uzuelan i u Moravskoj, Češkoj i Šleskoj, te su se ondašnji židovski mladići useljavali u granične oblasti gornje Mađjarske, da bi si mogli podići svoje vlastite domove. Uslijed velikog ovog useljavanja bilo je u tim krajevima već u XVIII. stoljeću lijepih, velikih bogoštovnih op-

ćina. Nije međutim isključeno, držim — što više — za vjerojatno, da dozvola nije podijeljena od Kralja već od vojne komande. Tako su godine 1739. sefardski Židovi, koji su bježali iz Beograda, od komandirajućega generala, koji je sjedio u Zemunu, primili dozvolu, da se nastane u Temešváru. Ova dozvola, koju priopćuje nadržin Temesvára Dr. Moritz Löwy u svojim „Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár“, Segedin, 1890, glasi: „Nachdem sich die spanische Judenschaft jederzeit besonders treu erwiesen, auch viele nützliche Dienste zu Behuf des kais. Interesse geleistet, nunmehr aber bei Evacuirung Belgrad sich von dannen hinweg begeben müssen, folglichen sich anderer Orten, besonders in Temesvár niederzulassen und ihren Handel und Wandel weiter zu trieben, mich um gegenwärtigen Protectionalien zu ertheilen angegangen, als habe in Betrachtung ihrer erwiesen besonderen Treue und vieler nützlichen Dienste in ihre Bitte zu willigen, kein Bedenken getragen.

Wannhero jedermänniglich ersuchet, die meinem Commando aber unterstehende ernstlich befehligt werden, obbesagte spanische Juden aller Orten, wo es noch immer seye, wie auch in Temesvár, nicht nur allein all gedeilichen Vorschub zu leisten und ihnen das nöthige Unterkommen zu gönnen, sondern auch in Treibung ihres Handels nicht die mindeste Hinderniss zu machen, nicht zweifelnd, es werde von Einem hochlöblichen kais. königl. Hofkriegs-Rath dem nächsten das weitere deswegen angeordnet werden. Sig. Semlin, den 12. Februar 1739. L. S. Georg Olivier Graf von Wallis, m. p.“

Sličnu su si dozvolu vjerojatno priskrbili oni Židovi, koji su u Zemunu sačinjavali prvu židovsku bogoštovnu općinu u Hrvatskoj. Original nijesam mogao pronaći unatoč najrevnijega traženja. Naši predji nijesu imali razumijevanja za vrijednost historijskih dokumenata. U staroj chevra-knjizi zemunske bogoštovne općine našao sam originalnu zapovjed gradskog vojnog komandanta, da zaštićena bogoštovna općina ima u roku od 1. novembra 1746. do konca oktobra 1747. da plati stotinu rajnskih forinti u blagajnu srijemsko-dunavske vojne granice.

U XVIII. stoljeću bila je u Hrvatskoj samo jedna jedina bogoštovna općina, a to je bila Zemunska. Ova je činjenica imala vrlo loših posljedica po razvoj naših bogoštovnih općina. Naše nove bogoštovne općine, osnovane od došljaka, koji u svojim prijašnjim općinama nijesu učestvovali na upravi općine, budući da su pripadali nižim slojevima, nijesu imale nikakvih tradicija, te su postale igračkom samovolje ljudi, koji nijesu imali razumijevanja niti smisla za ciljeve jedne bogoštovne općine. Uslijed toga postale su sve naše hrvatske bogoštovne općine općinama neograničenih mogućnosti, koje bi mogle da služe primjerom u negativnome smislu. Prije 12 godina napisao sam („Jahrbuch des JMJT“) ove riječi: „U najernijoj boji vidim budućnost

hrvatskoga židovstva, koje ne će živjeti ni cvasti, već samo vegetirati i sahnuti. Moja najvruća želja bila bi, da budućnost ne potvrdi moja bolna proricanja“. Već sam danas u sretnoj prilici, da mogu konstatovati bitno poboljšanje stanja. Kada sam pred tri godine u Zagrebu imao prilike da promatram, kojom su se revnošću i požrtvovnošću predsjednik i potpredsjednik bogoštovne općine trudili da opskrbe dvoje uboge dječice iz Slovenije, da ih spase za Židovstvo i da od njih izgrade i dobre Židove i poštene ljude — pa kada sam se, dalje koncem prošle godine prigodom našega kongresa nasladjivao ne samo na lijepim govorima vodja i upravitelja najvećih dobrotvornih društava sefardske beogradske općine, već kada sam mogao da opažam i njihovo poštovanje spram nosioca tore, — tada sam si morao reći, da se tu ponovno očituje stara — židovska riječ utjehe: „Izrael nije postao siročem“. Opsežnije o tom povoljnom preokretu u našim bogoštovnim općinama, ako Bog da, u slijedećem „Almanach-u“.

Јеврејске књиге штампане у Београду.

Прилози за културни живот београдских Јевреја у прошлом веку.

Написано врховни рабин Др. И. АЛКАЛАЈ, Београд

И по своме географском положају и дуб кој историјској прошлости Београд је био и остаје важан политички, војнички и културни центар на целом Балкану. Ова варош вечних ратова, капија Истока и раскрсница путева, играо је видну улогу и пре стварања српске државе. Али, исто тако, Београд је био и један важан фактор у изгнаничкој историји Јевреја, јер је био, одвајкада, један од јеврејских центара о коме се мора водити рачуна кад је реч о општој историји Јевреја растурених по целој свету.

Јевреји су живели у Београду још много раније но што су у њега дошли прогнаници из Шпаније, и одмах су имали своју општину. Они су преживљавали бурну историју свога родног града, делећи зло и добро са староседеоцима и не остављајући свој град у свима кризама и недаћама. Тако у најстаријим јеврејским списима који говоре о Београду забележени су чести пожари који су уништавали читаве делове вароши у којима беху јеврејски домови и имања, плодови дугогодишњег рада и напора.¹⁾

У таквим списима читају се и подаци о разним бомбардовањима вароши, када је и јеврејски свет морао нануштати своја огњишта и избећи у оближња склопитија места. У таквим приликама избегли свет се опет враћао у своју омиљену варош где је налазио само згаришта и рушевине.²⁾

Историја београдских Јевреја везана је са историјом Београда, али нама, овога пута, није смер да о томе говоримо и ако би та историја била корисна и занимљива. Надамо се да ће се ускоро почети са прикупљањем свих података за систематску историју Јевреја у Београду. У овом чланку задржаћемо се само на једном делу те историје, на културним тежњама и раду београдских Јевреја у прошлом столећу.

У данима првога стварања српске државе, Јевреји су, поред Турака, са Грцима, Јерменима и Цинцарима скоро једино варошко становништво и бавили су се искључиво трговином.³⁾ Још тада беху они вредни и уменши увозници који су довлачили галијама

¹⁾ Rašdan H. M. 227; S. Rosanes, Историја Јевреја у Турској II стр. 109.

²⁾ Almonino. Edut Biosef, II. део, Цариград 1733, увод; Avodat Ašana 1867, предговор

³⁾ Тих. Р. Ђорђевић, Из Србије Кнеза Милоша, 2. књига.

памучне прерађевине из Средње Европе, преко Дунава.¹⁾ Али вредни и предузимљиви као трговци, они никада нису сматрали трговину за крајњи циљ и смисао живота. Они су, груписани у својој општини, чували веру отаца, жудили за сваким напретком и радили на културном и духовном ојачању као најмоћнијим средствима да се одрже као заједница.

Поред организованог култа у Синагогама и поред основних школа у којима се предавала Библија, Талмуд, јеврејски језик и други предмети верско-моралнога карактера, београдски Јевреји имали су, још у то време, разних удружења у којима су се они скупљали зором или по поноћи, суботом или у другим слободним часовима. На овим скуповима певали су своје традиције и читали свете списе са поучним „наравоученијама“. Таквих је удружења (мидраша) било више и од њих помињемо као најзначајнија: „Вајоел Моше“²⁾, „Тикун Хаџот“³⁾, „Кунат Шалом“⁴⁾, „Ец Хајим“⁵⁾ и др.

У духовном и верском погледу београдски Јевреји зависили су од Солуна, и ако је, у неколико махова, Београд, по својим верским представницима, био на завидној висини. Заслужни рабини и научници радили су у заједници београдски Јевреја, писали књиге и најблагодотворније утицали не само на београдске већ и на остале балканске Јевреје. То су били пионири науке и религије и они су, школовани на страни, схватили мисионарски своју улогу и свој задатак. Без тих првих духовних вођа залуду би се београдски Јевреји, и ако у економском напретку, могли културно развити. На овом месту поменућемо неколико имена најзаслужнијих и најугледнијих рабина. То су *Јуда Лерма* (писао књиге *Пелешат Бет Јеуда*), живео око 1600. год., *Јосеф Алмузниц* (писао *Воуи Биосеф*), око 1680., *Соломон Шалем* (*Дивре Шеломо*), *Јосеф Финци* (*Вајлакеа Јосеф*), почетком 19. века. Сви су они, као београдски рабини, писали верске књиге у Београду и били књижевници, научници и просветитељи, скромнијих размера али заслужни и спремни за доба у коме су живели иделали. И у колико је, временом, опадала њихова снага стварања и рада, у толико су они више као чувари вере и традиција тежили да сачувају оно што су наследили од предака и да га предаду, верно, потомству у аманет. Тако су београдски Јевреји дошли на лепу и срећну мисао да штампају јеврејске књиге, најпотребније, и да сами себи обезбеде оно што им је за култ најречче.

Како је Београд, почетком 19. столећа, био без јеврејске штампарнице београдски Јевреји одлазе у Беч да штампају потребне

¹⁾ Занимљив је доказ тога појана, да су чак ђаци основних школа, у својим задацима, цитирали ову појану као најобичнији пример за једну реченицу у вежбању. Тако и пр у једном рукопису из 1817. год. гласило се овакво реченица: Данас је стигла једна галија (Nave), пуна ткавина (tela) за Господина Соломона Де Мајо.

²⁾ Види предговор у молитвенику Аводат Ашана од 1856.

³⁾ Постоји још и данас.

⁴⁾ Претеча данашњег Онег Шабата.

⁵⁾ Види предговор у молитвенику Аводат Ашана од 1867. год.

крвене и религиозне књиге. Тако је београђанин Јисраел В. Хајим издао са неким Полаком целокупну Библију са шпанским преводом а јеврејским писменима као и са потребним коментаријима текста (Раши, Минхат Шај). Важно је напоменути да је ово, тако старо издање (Беч, Холцингер, 1813.—1816.) остало до данас као званично издање Библије за све на Оријенту који говоре шпански; а сам тај шпански превод, који одговара традицији важи и данас као солидан и тачан који задовољава и пије било потребе да се замењује новим. Вредни Јисраел В. Хајим издао је, у Бечу, сем Библије и низ других корисних књига за Јевреје на Оријенту, као: *Хок Лејисраел*, *Мишнајот*, *Оцар А. Хајим* и др. те је, почетком прошлога века, Београд био читав научно-књижевни центар за овакве практичне књиге за све балканске Јевреје.

Са културним напретком младе кнежевине Србије, за владавине кнеза Милоша, напредовали су, упоредо и београдски Јевреји тада све боље организовани у својој заједници, са културним рабинима и сталном тежњом да очувају своје обичаје, да стичу и прибаве сва она знања која су потребна побожним и свесним Јеврејима.

Година 1837. значи један датум у историји београдских Јевреја, јер те године Београд доби своју јеврејску штампарију и од тада не престаје штампати и издавати јеврејске књиге. Јеврејска штампарија у Београду постала је убрзо на гласу, и ми видимо да писци из Босне, Бугарске и Турске долазе у Београд да штампају своја дела. Тако Београд постаје, од једанпут, прави просветни центар не само за Јевреје у кнежевини већ и за Јевреје свих околних области.

Број књига, штампаних у Београду, био је овај:

1837.	תיקון הצות	ТИКУН ХАЦОТ, ритуал за после поноћи, издао Хајим В. Давид Хајим (Давичо) (види Голубица 2. св. 1841.)
1837.	אמרי בינה	ИМРЕ ВИНА, морална упуства на шпанском (јевр. писменима), (Голубица ib.)
1837.	שבת מישור	ШЕВЕТ МИШОР, разне законске одредбе (Голубица ib.)
1837.	זמירות ישראל: עולת תמיד	ЗЕМИРОТ ЈИСРАЕЛ, I. ОЛАТ ТАМИД, садржи химне и верске песме од Израила Нађаре, које се, обично, певају пре јутарњег богослужења а и у другим пригодама у храму или у кући; први пут штампан у Млецима 1600. год.; издао Хајим В. Давид Хајим (Давичо). Штампарија Књажевства Србије.
1839.	עילת שבת, עולת חרש	II. ОЛАТ ШАБАТ, ОЛАТ ХОДЕШ, исти ритуал за суботе и празнике.
1839.	דרכי נועם	ДАРХЕ НОАМ. Граматика јеврејског језика састављена на шпанском (јевреј-

1841. חמדר אלהים
 ХАМАД ЕЛОИМ, ритуал и разне мољитве за празник Сукота, као и приликом боравка у празничној колиби. Уредио Хајим Б. Давид Хајим (Давичо), шпанске делове превео Рубен Моша Фархи. Сложио за штампање Јаков Ш. Калдерон. Штамп. Књажевства Србије.
1842. שומרים לבקר
 ШОМЕРИМ ЛАБОКЕР, мољитвеник за јутарњу службу (Голубица 3. св. 1842.)
1842. וילקט יוסף
 ВАЈЛАКЕТ ЈОСЕФ, садржи селекције разних тумачења Св. Писма и изрека мудраца, вађених из других рабинских, поглавито кабалистичких књига, средно »за младе Јуде, да се уче вери« Јосеф Финци, београдски рабин, издао Х. Б. Давид Хајим (Давичо), сложио Јаков Ш. Калдерон. Штамп. Књажевства Србије.
1843. סדר תפלה מכל השנה
 СЕДЕР ТЕФИЛА МИКОЛ АШАНА, јеврејски мољитвеник за целу годину (за обичне дане, суботе и празнике), уредио и издао, по упуштвима рабина Михаила Финциа, Х. Б. Давид Хајим Давичо, сложио Јаков Ш. Калдерон. Штамп. Књажевства Србије.
1844. שביעות החמדה
 СЕХИЈОТ АХЕМДА, ритуал за 7. Адар и првих 13 дана месеца Нисана (о подизању св. шатора), саставио Давид Пардо, сарајевски рабин, први пут штампан 1756. год. у Солуну, издао Х. Б. Д. Х. Давичо. Штамп. Књажевства Србије.
1844. ספר מנחת ערב
 СЕФЕР МИНХАТ ЕРЕВ, мољитвеник за поподневну и вечерњу службу; издао га, о трошку друштва »Шомерим Лабокер« из Сарајева (чији је председник био Самуел Исак Б. Моше Алтарац), Х. Б. Д. Х. Давичо, сложио Јаков Ш. Калдерон.
1845. תיקון שובבים
 ТИКУН ШОВАВИМ, ритуал за шест зимских недеља, издало друштво Рехице у Београду, уредио Јаков, син Давида Пардо, први пут штампан у Мледима, сложио Ј. Ш. Калдерон.
1846. ספר תהלים
 СЕФЕР ТЕИЛИМ, Псалми Давидови за

- свакедневно читање, издао их, у име друштва Шомерим Лабокер из Сарајева, председник друштва Самуел Исак Б. Моше Алтарац, сложио Ј. Ш. Калдерон.
1851. תיקון הצות **ТИКУН ХАЦОТ**, ритуал за после поноћи, Ц, беогр. издање, издало га друштво истог имена, у Београду, саставио и уредио Јуда Јосиф Финци (син београдског рабина), сложио Ј. Ш. Калдерон.
1851. ספר התיקונים **СЕФЕР АТИКУНИМ**, садржи кабалистичке формуле вађене из Зоара, састављене за свакодневно читање и практичну употребу, издао Исак Фархи из Јерусалима.
1853. קרית חנה **КИРЈАТ ХАНА**, шпански коментар књиге о Проповеднику, написао Моша Исак Алмули из Букурешта, издао га Х. Б. Д. Х. Давичо, сложио Соломон Шимшон Хавиљо.
1856. עבודת השנה **АВОДАТ АШАНА**, молитвеник за целу годину (осим празника), уредио о и издао Давид М. Алкалај.
1857. סדר לשלש רגלים **СЕДЕР ЛЕШАЛОШ РЕГАЛИМ**, молитвеник за три велика празника (Песах, Шавуот, Сувот), уредио и издао Давид М. Алкалај.
1858. שכנות החמדה **СЕХИЈОТ АХЕМДА**, II београдско издање (само за првих 13 дана Нисана) издао Давид М. Алкалај.
1859. יקרא דשכבי **ЈЕКАРА ДЕШИХВЕ**, кабалистички спис Идара Зута и разне молитве приликом помена умрлима, као и ритуал за освежење дома, уредио, издао и сложио за штампање Јаков Ш. Калдерон.
1859. ספר לקט הזוהר **СЕФЕР ЛЕКЕТ АЗОАР**, шпански превод појединих места кабалистичке књиге Зоара (јеврејским писменима) превео и издао Аврам Моша Финци.
1859. שבט יהודה **ШЕВЕТ ЈЕУДА**, шпански превод моралистичког и историског списка, о протеривању Јевреја из Шпаније од браће Јуде, Соломона и Јосифа ибн Верга из 16. столећа, превео и издао Моша Д. Алкалај.
1859. זה השלחן **ЗЕ АШУЛХАН**, разне одредбе и закони који се односе на обед, као и бла-

1860. בית הפלה. ГОСЛОВИ КОЈИ СЕ ТОМ ПРИЛИКОМ ИЗГОВАРАЈУ. Саставио Моша Д. Алкалај.
1860. זוכה תורה. БЕТ ТЕФИЛА, поуке и значај моли-тава, написао (шпански јеврејским писменима) Елiezер Папо, издали Д. М. Алкалај и син му Моша, сложио за штампање Исак Пивто.
1860. שבוילי עולם. ЗОВЕАХ ТОДА, шпански превод књиге за учење ритуалног клања од Јосифа Молхо, превео беогр. рабин. Рафаел Јосиф Сасон, сложио Михаел Папо.
1860. סדר הגדה. ШЕВИЛЕ ОЛАМ, путопис по Азији и крајњем Истоку, написао Шимшон Блох Леви, превео на шпански и издао Јаков Ш. Калдерон.
1860. חנוך נערים. СЕДЕР АГАДА, ритуал за пасхално вече у кући, издао Д. М. Алкалај.
1861. דמשק אליעזר. ХИНУХ НЕАРИМ, јеврејска граматика и читанка за ученике, написао и издао Д. М. Алкалај
1861. הק לישראל. ДАМЕСЕК ЕЛИЕЗЕР, садржи азбучним редом законе и одредбе, извађене из канона Шулхан Аруха и других познијих књига, написао на шпанском (јевр. писменима) Елиезер Папо из Сарајева, сложио Михаел Папо.
1867. עבודת השנה. ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, ритуал, одломци из Торе, св. Писма, Мишне, Талмуда и других верско моралних списа за целу годину. I. део, 1. Књ. Мојсијева, издао Д. М. Алкалај, сложили Ј. Ш. Калдерон и Михаел Менахем Папо.
1867. פרקי אבות. АВОДАТ АШАНА, молитвеник за целу годину (обичне дане, суботе и празнике), II издање, издао Моша Д. Алкалај.
1867. הק לישראל. ПИРКЕ АВОТ, мудре изреке отаца, рабина из Мишне са шпанским преводом, издао Давид М. Алкалај (повезано заједно са горњим молитвеником).
1867. בואו השבון. ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, ритуал за лектиру и верске студије садржи одломке из Торе, Св. Писма, Мишне, Талмуда и других верско-моралних списа, IV. део (4. Књ. Мој.), издали Д. М. Алкалај и син Моша, штампан у Државној Штампарији.
1867. בואו השבון. БОУ ХЕШБОН, упуства за учење ра-

- чуна, саставио за ученике основних школа Д. М. Алкалај.
1868. חק לישראל חОК ЛЕЈИСРАЕЛ, III. део (за 3. Књ. Мој.) издали Д. М. Алкалај и син М. Д. Алкалај, штампан у Државној Штампарiji.
1869. חק לישראל ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, II. део (за 2. Књ. Мој.) као горе.
1871. לא פונטה דילה טימפיסטא ЛА ПУНТА ДЕ ЛА ТЕМПЕСТА, прича о разорењу јерусалимског храма и пропасти јеврејске државе, протканаразним легендама; узета из књиге MEAM LOEZ на шпанском (јеврејским писменима), издао М. Д. Алкалај.
1871. חנוך לשון עברי ХИНУХ ЛАШОН ИВРИ, уџбеник и читанка јевр. језика, написао и издао М. Д. Алкалај, штамп. у Државној Штампарiji.
1871. ЧИТАНКА за други разред, написао и издао М. Д. Алкалај, штамп. у Државној Штампарiji.
1872. האדרא רבא קדישה АИДАРА РАБА КАДИША, кабалистички спис, издао Моша Д. Алкалај, сложио Исак Пинто, штамп. у Државној Штампарiji.
1874. מעשה משה МААСЕ МОШЕ, садржи изреке из Талмуда, сложене азбучним редом, средио Моша Леви, рабин у Басторiji, Пироту, Шловдиву и Сефији, из рукописа штампан после његове смрти, по жељи његове ћери, издао Моша Д. Алкалај.
1874. חנוך לשון עברי ХИНУХ ЛАШОН ИВРИ, уџбеник и читанка јеврејског језика за други и трећи разред, саставио и издао Моша Д. Алкалај, Штампарија Н. Стефановића и Дружине (!)
1875. לה איסורי'א די קולומבוס КОЛУМБОВА ИСТОРИЈА и откриће Америке, издао Моша Д. Алкалај, Штампарија Н. Стефановића и Друга (!)
1886. מלמד להועיל ЈЕВРЕЈСКИ БУКВАР, саставио Др. С. Бернфелд, рабин београдски, Трговачка Штампарија, Београд.
1886. יסודי התורה НАЧЕЛА ЈЕВРЕЈСКЕ РЕЛИГИЈЕ, катехизам за ученике основних школа, написао Др. С. Бернфелд, Трговачка Штампарија Ђ. Кимпановића, Београд.
1887. זכרון ירושלים זИХРОН ЈЕРУШАЛАЈИМ, посматрања о повратку у Палестину, са разним

потреба. Јер пада у очи да се пошло од најпречега, када се прва брига посветила томе да сваки Јеврејин има, пре свега, свој добро уређени *Молишвеник*. За време од пола столећа молишвеник је доживео пет издања, свако за свакодневну службу и за празнике. Свако је издање врло брижљиво уређено, пуно разних упуштава и ваређења, а многе су молитве и на штапски преведене, те се ови практични молишвеници и данас траже и врло радо читају. Сем тога штампана је лепа и јасна, а штампарских погрешака нема, те су београдска издања много боља од бечких која су пуна грешака и непотпуности.

Из прегледа се, даље, види да је штампан сразмерно велики број ритуала, а то су, као што је познато, литургијски обреди састављени од песама, одломака из Светога Писма и доднице јеврејске књижевности. Ове су ствари побожни Јевреји читали и певали ван обичних богослужења, на састанцима, који су били нека врста службе божје. Из тога се јасно види како је код свих београдских Јевреја била дубоко урезана вера и како је одушевљење за веру било јако и стално. Побожни свет није се задовољавао само свакодневним службама у храмовима, већ је, и ван службе у храму, славно Вога песмом и читањем молитава и сви живели у вери и љубави. Истом циљу, уздицању вере и побожности, служило је и издање *Псалми*, са потребним уводним и завршним молитвама, које је издање омогућено заузимањем једну нарочите установе у Сарајеву. Иначе Свето Писмо и Талмуд нису скоро никако издавани ни у ком облику. Врло је вероватно да се овако велика дела нису могла ни издавати у једној малој средини, пошто за таква издања треба више и труда, и материјалних средстава, и претплатника. Сем тога и Свето Писмо и Талмуд издавани су већ у већим центрима, те није ни било потребе за посебним издањима. Али је можда највећи разлог тај, што је академско учење Св. Писма и Талмуда почело онадашњим свуда у народу и тај рад узеле су на себе школе и стручни људи. Обичан свет, запослен и примитиван, тражио је књиге из којих ће се научити практичним вршењу верских радњи. Нарочитих културних друштава са задатком изучавања и студирања Талмуда није ни могло бити тада, и Талмуд се, у ширим слојевима, у толико неговао у колико је то било предвиђено ритуалом „Хок Хејсраел“ чије је београдско издање једно од најлепших те врсте. Разуме се да су се рабини и верски представници морали стално и интензивно бавити Талмудом и цео свој живот испуњавати тим студијама.

Још је једна врста верске књижевности била нарочито омиљена нашим дедовима. То је јеврејска мистика или кабала. А то је врло разумљиво и оправдано за ондашњи свет, патријархалан и душеван, за који се радије ленило оно што личи на легенду и бајку но оно што захтева дубоку студију и школску спрему. Одвајкада је међу оријенталским Јеврејима кабала ушла у састав вере, што се види и из једног дела наших молитава прожетих

кабалистичким духом. Међу београдским издањима налазе се четири књиге са кабалистичком садржином. Ревност за читањем и неговањем те науке ишла је тако далеко да су се приређивачи издања трудили да је и шире масе разумеју, па су сем оригинала штампали и превод на штапски, пошто је наш свет говорио овим језиком.

Неколико књига из белетристике или малих упуштава како да се влада добар и побожан Јерејин у кући и у храму, биле би завршетак плодног и симпатичног првог периода јеврејских издања који, отприлике, обухвата време од 30 година.

Већ други период од 1867 - 1896, сразмерно је слабији у погледу штампања јеврејских књига. Сем једног молитвеника и једног ритуала (Хок Лејвараел) других дела верске садржине нема. Издају се, уместо тих књига, према потреби времена, јеврејски буквар, граматика и школски уџбеници. Издавање књига увек показује духовно стање извесне епохе и ова од 1867. године карактеристична је што су школска питања била на дневном реду. После прекида од неколико година испуњеног ратовима у којима и београдски Јевреји узимају активног учешћа, настаје последња деценија штампања јеврејских књига. Из тога времена штампање књиге доказују да су научна истраживања западних Јевреја и рад на историји Јеврејства имали утицаја и на наше крајеве. Београдско Јеврејство почиње се живо интересовати за судбину свога народа, за стање своје браће у свету и уопште за прошлост, садашњицу и будућност Јеврејства. Тиме се објашњава прегалаштво и истрајност напредних људи да се издржи у издавању месечног часописа *Народног Пријатеља* који је излазило пуних пет година у Београду. Овај користан лист доносио је, поред занимљивих и информативних чланака из јеврејске историје, белетристичке прилоге и обиље занимљивих новости из целог света. Власник је листа била сама Јеврејска Општина, а уредник му је био њен заслужни и интелигентни председник Јаков М. Алкалај.

Сем овога часописа потребно је забележити два дела *Јеврејске Историје*, првог издања једне систематски израђене целокупне историје јеврејског народа. Ове књиге речито говоре о духовном преокрету београдских Јевреја који се почињу интересовати својим народом. Та су два дела *Историја Јеврејског Народа* од Др. С. Бернфелда, рабина београдског и *Благо Израилско* од Јакова Алтарапа, свештеника и вероучитеља београдског. Нарочито је вредно похвалити да су оба дела оригинална и да су оба писца београдски Јевреји.

У вези са штампањем и издавањем јеврејских књига у Београду, занимљиво је указати и на техничке послове који условљавају штампање, на тадашње штампарнице и слагаче. За постојање једне јеврејске штампарнице није још било услова међу којима би био први да има слагача. Типографски занат је био тек у зачетку а штампарски послови још неразвијени, да би омогућили

егзистенцију већем броју штампарских радника. Зато су прве књиге слагали за штампу издавачи и свештеници, они којима је највише било стало до тога да се књига пружи публици. Тако су писци били и издавачи и слагачи а на првом месту верски представници који су, као прави мисионари, вршили своју улогу. И ако немамо тачних података да ли су највреднији и најчувенији издавачи Јасраел Б. Хајим и Хајим Б. Давид Хајим Давичо сами слагали своје књиге за штампу, поуздано смо обавештени за једног свештеника који, поред своје ревностне службе у храму и у општини, посвећује све своје слободно време типографском занату и слаже слова за јеврејске књиге. То је вредни и неуморни Јаков Ш. Калдерон, свештеник и заступник рабина, који је скоро све књиге из прве периоде (1837—1861.) сам сложио за штампу, вршећи овај »свети рад«, како се звао рад око слагања и штампања јеврејских књига, из чисте љубави и побожности.

Тек доцније оваком аматерском и добротворном типографском послу одају се и други. Бомбардовање Београда, избеглички живот и друге недаће прекидају за извесно време, овај »свети рад« и око 1867. год. није се могао наћи слагач за јеврејска слова, те је Елиезер Папо, долазећи из Сарајева у Београд, ради штампања своје књиге, морао повести собом и слагача који је примио два ученика из Београда да их спреми у типографском занату.¹⁾ Тако видимо да су књиге штампане шездесетих година слагали типографски радници Исак Пинто, Михаел Папо и Менахем Папо. У доцнијим издањима, од 1874. године не помињу се више имена слагача, јер изгледа, да они нису више били ретки и да се типографски занат знатно развио.

Вредно је још побројати и саме штампарије, у Београду, у којима су штампане јеврејске књиге. На првим књигама стоји да су штампана у штампарији »дел принципе де ла Србија« (јеврејском словима), док на једној другој књизи, издатој 1842. год. стоји кирилицом: У *Београду* печатано у Типографији Књажевства Србије. У многим књигама, штампаним од 1844—1867. пије забележено име штампарије у којој су штампане из чега се мора закључити, да су поједини писци и издавачи имали своју приватну штампарију или су однекле набављали слова на послугу и сами слагали за штампу. Од 1867. године, поред државне, осниване су већ и друге веће штампарије, што се види из јеврејских књига штампаних у њима.

Јеврејске књиге у Београду штампале су се обично у 1000—1500 примерака, понеке и мање, у 500.²⁾ Како су трошкови за штампање били сразмерно већи, а издавачи нису имали довољно средстава за издавање, то су се скупљали претплатници и тражило од побожних и имућних људи да извесним сумама помогну или плате издање. Ових добротвора (»мецена«) било је

¹⁾ Аводат Ашана 1867. предговор

²⁾ *ib.*; издавач се жали што се за Хок Лејисраел није претплатило више од 131 претп.

увек, њих би ангажовали сами издавачи по свима местима на Балкану. Имена тих добротвера као и претплатника обично су била штампана и пропраћена, од стране издавача, врло похвалним речима, благодарношћу и благословима за њих и њихове породице.

Тако су нам сачувана од заборавља имена многих старих угледних јеврејских породица по Босни, Бугарској и Румунији, а на првом месту из Београда у коме је увек било највише претплатника. Зато ћемо, држећи да то неће бити без интереса, саопштити, па овом месту, неколика имена београдских Јевреја из прошлог столећа. У једној од књига из тога времена (1859 год.) штампана су имена претплатника, београдских Јевреја, која су у овој књизи подељени на:

1. грађане који имају титулу најугледнијих и највиђенијих (Гевир): Аврам Јуда Сузин, Хајим Б. Давид Хајим (Давичо), Моша Аврам Русо, старац Самуило Соломон Коен, Хајим Аврам Пардо, Нисим Јошуа Коен, Давид Б. Хајим, Јосиф Аврам Русо, Аврам Озер Русо;

2. грађане који носе титулу поштоване господе (Анавон умселе): Самуило Халфон, Моша Б. Елијас, Моша Аврам Озер, Моша Калдерон, Јаков Мајир Коен, Озер Б. Пахман, старац Аврам Б. Азриел, Давид Мордехај Халфон, Јосиф Јисахар Лиђи, Шемаја Бенвенисти, Јаков Менахем Хазан, Аврам Јаков Ешкенизи, Пахман Аврам Коен, Исак Јаков Елијау, Исак Хајим Коен, Самуел Аврам Сузин, Азриел Б. Хајим, Давид Менахем Амар, Нисим Б. Давид, Хајим Аврам Коен, Исак Б. Аврам, Исак Мацлиах и његов зет Јоханан Б. Хајим, Исак Даниел Албахари, Јуда Аруети, Јосиф Алађем, Јосиф Алмозино, Јосиф Амодај, Давид Аврам Медина, Хананел Варух, Моша Дан Албахари, Моша Мацлиах, Хајим Герон, Хајим Конфино, Моша Арон Алкалај, Бењамин Хајим Пинто, Арон Јуда Коен; и

3. грађане младе људе, са титулом Абахур: Моша Рубен Фарх, Самуел Хајим Аљу, Бењамин Моша Амар, Аврам Соломон Де Мајо и Јосиф Вељамин Пинто.

На другом месту помињу се још ови грађани који такође носе титулу поштоване господе: Исак Алмули и његов син Калми и синовац његов ортак Јосиф Алмули, Видал Јосиф Габај, звани Морепо, Јаков Б. Елиша, звани Меркадо, Аврим Б. Цадик Леви из Сарајева, Јаков Ш. Калдерон, свештеник, Соломон Хај Б. Јосиф Алкалај и његов син Јосиф и његов брат Јуда Б. Јосиф Алкалај, браћа Моша и Бењамин Јосиф Финци, Самуило Хајим Коен, Моша Аврам Атијас, Хезкија Пијадс, Самуило Алав, Елијау Моше Варон Нишлја, Сабетај Давид Мандил Нишлја, Даниел Пинто.

Овај релативно леп број љубитеља књиге и културе показује како су биле племените и похвалне тежње старијих генерација које су, жељне науке и знања, помагале све просветле и верске раднике. Те старе јеврејске породице сачувале су београдском Јеврејству народне традиције и биле, у оно доба, врло на-

предних схватања. Данашњи нараштаји не треба да забораве та имена, заслужна да се помену за пример и углед.

Ово издавање јеврејских и јеврејско-шпанских књига трајало је све до првих година овога века, када се већ видно осећао утицај нове културе и нових идеја. Млада држава Српска напредовала је журећи да постигне у чему је заостала, и тај се утицај ширио у свима крајевима. Природно је што се патријархални живот почео губити и Јевреји су, излазећи из свога Гета и до тада одвојено васпитавани, ушли у српско друштво. Са школовањем све већег броја јеврејске деце у српским школама ширио се и српски језик који је већ улазио у јеврејски дом. Српским језиком ускоро се почело говорити и писати и од тада немамо више штампаних јеврејских књига.

Znanje i Biblija.

Napisaó nadrabín Dr. Hínko Urbach, Zemun.

Odvajkada su nas drugi nazivali narodom Biblije. Danas na žalost nije više ova oznaka umjesna. Naši ortodoksní rabíní ne tumače više Bibliju, nego joj podmeću svoje misli íli tudje. A hrišćanski naučenjaci, koji su stvorili današnju biblijsku nauku, paraju je preoštrim nožem neprijateljske kritike, kao neku bezdušnu lješinu íli kakvo starínsko čudo. Sveti tekst, u koji se nije usudila da dirne ruka Jevrejina od dvije hiljade godina ovamo, i čije nam je osobine do najmanje sitnice sačuvala tradicija puna strahopočítanja, rasparali su na takovo mnoštvo prvobitnih spisa i redaktorskih nadopuna, da već postadoše smiješni svojom naduvenom izvjesnošću, prikazujući svaku riječ pojedinih rečenica Svetoga Pisma, kao da je uzeta iz drugog tobožnjeg izvornog spisa, razumije se, sa čestim ispravkama svojega izuma, koji niti njima nije na slavu, niti tekstu na probítak. Mi im to ne možemo prebaciti, jer oni nemogu drugačije. Jer je i samo Evandjelje puno tendencija, kojima se očevidno i neke činjenice moraju prilagoditi, kao što u njemu dosta često nalazimo riječi: „da se zbude ono, što su kazali proroci“¹⁾.

Ali za nas Jevreje je to velika sramota, da ne samo što nismo stvorili u novije doba na području biblijske znanosti malne ništa, nego što se još povadjamo za obijesnom kritikom Grafa, Wellhausena i njihovih nasljednika i još im pomažemo množiti i učvrstiti njihovo bezumlje; što se jevrejski učenjaci zalažu za teorije hrišćanskih bogoslova bez osječaja za protujevrejsku tendenciju njihovu, kao što neki izrodi naši stanu u red antisemitskih vikača grdeći vlastiti narod svoj i u tobožnjoj objektivnosti svojoj ne opaze, da je sav materijal njihov crpljen iz najmutnijih izvora mržnje i laži.

Barem bismo jedamput trebali pročitati svoju Bibliju. Ali rijedak je to slućaj, da je ko izmedju naših svjetovnjaka proćitao ćitavo sveto Pismo naše. A ípak je ono neizcrpivo vrelo ne samo obrazovanosti uma i vaspitanja duše, nego i najćišćeg užitka, što ga pruža jednostavnim i neposrednim, ali uvijek zornim i živim crtanjem patrijarhalnih prilika, borbi i dogadjaja drev-

¹⁾ Po prvi put Mat. 2, 23: „Namjesti se u Nazaretu, da se zbude, što su kazali proroci, da će se Nazaranin nazvati“. Nisu to kazali proroci nigdje. Nego je „Nazir“ — uzdržljiv od jakoga pića. Pa je moguće, da si je narod predstavljao mesiju kao „Nazira“.

nih vremena, patnja i radosti naše prošlosti, te nada naše budućnosti, u čijem svijetlu i sadašnjost naša dobiva za nas drugačiji život i jasniji smisao.

Ova božanstvena knjiga daje svakomu ponešto: nevinomu djetetu, zreлом mužu i umornom starcu. Vrijedna je, da ju čovjek čita, pa opet čita. Najmudrijima svih vremena i naroda bijaše ona svagdanji kruh, bez kojega nisu mogli, niti htjeli biti. I ako su se znali neki velikani kao Goethe do visoke starosti svoje zadupsti u nju, onda ne može biti nikomu ispod časti, da je barem jedamput u životu pomno pročita.

Prosječan Židov često puta manje znade o Bibliji svojoj od mnogih inovjeraca. Hrišćani žrtvuju milijune, da se naša Biblija prevadja i štampa u stotine raznih jezika i da se širi po cijelome svijetu. Ali je oni i sami čitaju. I mnogi su od njih kao n. pr. anglikani i puritanci, baptisti i adventisti, unitarci i subotnici njoj tako vješti, da su u svagdanjem životu svome vični navoditi frapantne odlomke iz nje, mnogo puta sa točnom oznakom glave i rečenice, kao što to obično samo dobro spremni bogoslovi znadu. Djeci svojoj nadijevaju starobiblijska imena, u Bibliji i u njenim osobama žive, njom si vaspitaju srce i čud, njom se uzdižu i oplemenjuju: a samo mi Jevreji ostali smo joj dalji i tuđiji od Bušmana i Botokuda. Pa zašto?

Jer smo kao narod skroz kritičkih sposobnosti većim dijelom izgubili naivnu vjeru naših predja, koja je znala i često primitivnim tumačenjima tradicije premostiti protuslovlja u samoj Bibliji, kao i prigovore svakodnevnog iskustva i rezultata naprednih svijetskih nauka, a nama samima nedostaje danas snage, da se kod čitanja Biblije sami naprežemo, da sami razmišljamo o njoj i da sami tražimo shodna riješenja naših pitanja. Mnogo lakše je na primjer kuditi koji dobrotvorni pokret zborom i od njega se povući, nego se za nj mašati tvorom, pa ga bolje urediti, što nas svakako stoji vremena, novaca i truda. Isto tako je udobnije hvatati se uobičajenih gesala biblijske kritike i ostaviti Bibliju zatvorenu, nego se u nju zadupsti i u napornoj borbi una izvojevati si pobjedu nad velikim i brojnim poteškoćama njenim.

Dakako nije svačija zadaća poduzimanje i izvršivanje tako znaatnoga umnog rada. Ali ako ko kod čitanja Biblije ne nadje smjesta dovoljno riješenje svojega pitanja, ne smije odmah i djetete izliti sa kupkom, niti Bibliju ostaviti već kod prve poteškoće. Neka si samo napravi znak i neka čita dalje! Pa vremenom naći će riješenje, kad ni najmanje nije mislio na nj, koje će mu razbistriti stvar poput blijeska. Ali to mu se samo onda može desiti, ako ono pitanje u opće postoji za nj. Koji put može tražiti i dobiti informaciju kod kojeg stručnjaka. Pa ako mu sve zapinje, što mu je postiživo, ni onda ništa ne gubi cjelina Svetoga Pisma od svoje božanstvenosti, ako bi morao koji put pretpostaviti, da su se u sveti tekst njegov usuljali neki basnoslovni

elementi, koje nam zrcale samo shvaćanje prehistorijskih vremena, ali nam ne mogu mutiti osnovne istine naše Biblije.

Po mojem mišljenju bilo bi od hitne potrebe, da se našoj inteligentnoj publici svjetovnjaka dađe u ruke Biblija sa dosta jasnim i razgovjetnim tumačenjem, koje bi joj moglo biti od pomoći, da prebrodi sve opasne dubine tegobnih mjesta u njoj. Pa neka tu slijedi po koji primjer, iz kojega se može razabrati, kako si zamišljam ovo tumačenje.

Zaista je i svaki pojedinac, koji se bavi Biblijom, bilo iz poziva, bilo iz unutarnjeg zadovoljstva, naišao u svome radu na dovoljna i nepobitna riješenja za neka pitanja, približivši se time istini barem za nekoliko koraka. Pa bi to moglo zacijelo Židovstvo postati od nedogledne koristi, ako bi dotični htjeli sve konačne rezultate svojih istraživanja saopćiti posebnom redakcijskom odboru, koji bi se imao za tu svrhu obrazovati, da u zajedničkom radu stvore veličanstveno djelo, koje presize sile pojedinaca: Bibliju sa popularnim komentarom za židovski svijet.

I.

Kod četvrtoga dana mora se današnji čovjek pitati, šta je rasvjetljavalo prva tri dana, ako su sunce, mjesec i zvijezde stvoreni tek na taj dan¹⁾, i kakva je to svjetlost bila koja je stvorena prvoga dana²⁾?

Prije svega nisu tu obični dani, nego dani božji, koji broje po tisuće ljudskih godina³⁾, ali isto tako mogu biti i milijuni godina prema rezultatima geologije. Šest dana znače dakle šest ogromnih perioda, u kojima je svijet dobio današnji oblik svoj. Važno je svakako, da je red biblijskog stvaranja i od svjetskih učenjaka potvrđen, i da ga nije mogla nikakva znanost oboriti, što je dokazom božanskog porijetla ovog biblijskog izvještaja o stvorenju svijeta. A najglavnije je, da je stvorenje svijeta djelo premudrog i predobrostitivog Boga, koji vlada zakonima prirode i sudbinom svih stvorova. Jer vjerujućemu je čovjeku sasna svejedno, da li su to bili dani u bukvalnom smislu riječi, ili šest ovećih perioda. Samo onda nastaje pitanje, kako nam se može stvorenjem svijeta obrazložiti svetkovanje subote kao dana božjeg odmora⁴⁾?

Ali svakako je i sedmi dan simbol duljega vremena, ako ne potpunog, ali barem relativnog odmora. Jer i poslije stvorenja materije i njene izgradnje nije bilo, niti nema na svijetu potpunog odmora. Sve se obnavlja, i iz ruševina starih svjetova neprestano se grade novi. Samo da one prve epohe golemih prevrata sa svojim naknadno lako preglednim pozitivnim stvaranjem padaju u oči, dok je u onoj sedmoj epoki, u kojoj i mi još živimo, započelo vrijeme relativno mirnijeg i laganijeg razvitka.

¹⁾ I. Knj. M. 1, 14-18.

²⁾ I. 1, 3-5.

³⁾ Ps. 90, 4.

⁴⁾ I. 1, 1-3.

Bog je stvorio materiju i vezao o nju zakone prirode, čim je stvorenje u načelu svršeno. Ali zapravo nicalo je i niče sve dalje po božjoj zamisli iz onih sila, koje je Bog ucijepio u tu materiju. Pa tako je Bog mirovao od svih djela svojih, što ih je stvorio, »da djeluju«, to jest, da dalje nastave djelatnost svoju¹⁾.

Tako je »sedmi dan« simbol relativnog odmora, to jest djelatnosti, koja se ne dokonča, nego dalje djeluje, koja stvara dokolicu i raspoloženje za više misli i svetija nastojanja, nego što je moguće u stisci i navali šestorodnevnog rada našega. Pa i čovjeku treba da bude sedmi dan, dan relativnog odmora, odmora od tjelesnog rada; ali um i srce ne smiju tada mirovati, inače nam to ne bi bio dan, što ga je Bog blagoslovio i posvetio za nas. Subota nas sjeća na Boga Tvorca i na njegovo neprekidno djelovanje u prirodi i povijesti. A sada da se vratimo k pitanju svjetlosti prvog dana.

Sveto Pismo je božansko objavljenje, namijenjeno čovjeku. Budući da je za čovjeka najvažniji dio svijeta zemlja, na kojoj živi, prikazuje se tu stvorenje svijeta sa zemaljskog gledišta i samo od onog vremena, kada zemlja dobiva bivstvene osobine svoje. To nikako ne znači, da je zemlja središte svega, nego da je ona za čovjeka glavna i polazna tačka. Zato je Bog »na početku« stvorio nebo i zemlju²⁾, jer bez zemlje nema za čovjeka ni početka. A nebo tu znači sav svjetski prostor van zemlje, kao što je poslije izbrojenih šest epoka stvaranja »dovršeno nebo i zemlja i sva vojska njihova«³⁾, t j. svjetski prostor i zemlje i sve, što je u njima.

Šta je bilo prije stvorenja zemlje i svjetskoga prostora, o plinovitim, vatrenim i rastopljenim tjelesima sunčanih i planet-skih sustava ne spominje Sveto Pismo ništa, jer za zemlju ne postoji ono, što je bilo prije postanka njenog. Postanak zemlje se tu računa tek otkada se na njoj ukočila čvrsta kora, potpuno pokrivena vodom. Uzduh na njoj si moramo predstaviti punim gustih i vrućih para, kroz koje ni jedna zraka svjetlosti nije mogla prodrijeti sa sunca na površinu zemaljske kore, premda je sunce i prije nje stvoreno bilo. Gusta tama vladala je nad bezdanom⁴⁾ ili nad sve pokrivajućom pučinom morskou. I čim se je atmosfera malo oslobodila jednoga dijela tih para putem oborina, reče Bog: »neka bude svjetlost! I postane svjetlost«, ali svjetlost blijeda i neizvjesna, slaba i bez sjene na zemlji, koja je samo, razliku načinila između dana i noći⁵⁾, pa takav bijaše prvi dan.

Ali i drugi i treći dan još mu bijahu slični, jer je atmosfera još uvijek ostala dosta gusta i nepropustljiva. Samo dok su oblaci iz početka sasna neposredno na vodenoj razini ležali i neprestano te neposredno u vodu puštali svoje oborine, stvorio

¹⁾ I. 1, 1—3.

²⁾ I. 1, 2.

³⁾ I. 1, 1.

⁴⁾ I. 1, 5.

⁵⁾ I. 2, 1.

je Bog u drugoj epoki »svod nebeski«¹⁾, što znači, da su se oblaci dignuli do stanovite visine, pa je svod rastavio vodu oblaka, koja bijaše nad svodom, od vode puste pučine morske, koja bijaše pod svodom²⁾, a to će reći, da je ta visina svoda sprečavala dosadašnje neprestano ispražnjivanje oblaka.

U trećem periodu digoše se dijelovi tvrde kore zemaljske (uslijed vulkanskih ili tektonskih prevrata) ispod vode, more je uzmaknulo u nastale dubine i kopno je postalo vidljivo, što bijaše preduvjet za postanak raznog bića na zemlji³⁾.

Ali tek u četvrtom periodu prodrla je kroz oblake svijetlost sunčana, od koje nam je došla i ona prva blijeda i neizvjesna zraka zajedno sa ostalim tjelesima svjetskim, pojavilo se sad sunce na »svodu nebeskom«, da vlada danju, a mjesec noću i da rasvijetli zemlju vedrom svijetlošću, jasno odijeljenom od sjene, koja je kadra, da daje točno ograničenje vremenima: oznaku danima, mjesecima i godinama. A pod oživljujućim poticajem vedroga sunca stvorene su tek životinje u vodi, u zraku i na kopnu, od najnižeg bića sve do čovjeka, koji bijaše jedini praotac jedinstvenog čovječanstva, svih naroda i pasmina ljudskoga roda na zemlji.

II.

Drugi je kamen spoticanja peta glava prve knjige Mojsijeve sa rodoslovom i mnogostogodišnjim životom prvih ljudi. Pa isto tako 10. i 11. glava sa rodeslovom sinova Noinih. Naime ostaci prasvjetskih ljudi ne davaju nam dovoljne podloge za pretpostavku tako bivstveno velike razlike između njih i današnjega svijeta, da bismo mogli vjerovati u ljudski život od preko 900 godina, kao što se navodi kod Adama⁴⁾, Metušelaha⁵⁾ i drugih. A da su opet u onoj davnini računali kraćim godinama od 2--3 mjeseca, i to je sasma samovoljna i na ničemu neosnovana, isprazna teorija.

Ali pošto su sva imena navedena na ovim mjestima imena naroda, ili zemljopisne oznake raznih predjela starinskoga svijeta, i odnošaji srodnosti između tih naroda tako su točno prikazani, da niti etnografija, niti poredbeno jezikoslovlje ne dolazi do drugih rezultata, možemo ih slobodno uzeti kao narode individualizirane u praocima njihovim. S toga nam je razumljivo i to, da se pojedinačni doživljaji spominju kod Hanoha⁶⁾, Lemeha⁷⁾ i Noaha⁸⁾. A što se kaže dob pojednaca kod prvoga poroda sa stalnim dodatkom: »i rodio . . . pozivje još . . . godina radjajući sinove i kćeri«, i to je s toga razloga, da se spominju praoci na mjesto cijeloga naroda i što su prilike pojednaca prenešene na cijelu narodnu zajednicu njihovu. Jer se prema ovom sasma ispravnom shvaćanju i narodi rode, žene i smiješavaju, stvaraju

¹⁾ I. 1, 6

²⁾ I 5, 5.

³⁾ I 5, 29.

⁴⁾ I. 1, 7.

⁵⁾ I. 5, 27.

⁶⁾ I. 6, 8.—9, 29.

⁷⁾ I. 1, 9—12.

⁸⁾ I. 5, 22—24.

potomke razlikujuće se od njih i medju sobom, cvjetaju, prežive svoj vijek i napokon izumiru. Pa život od nekih 900 godina sasna odgovara životu ne prevelikog, ali pod jednostavnim patrijarkalnim prilikama živećeg naroda. Sa napredovanjem kulture i sve kompliciranijim prilikama gube se i ove konzervativne i centripetalne sile, pa zato pada duljina života kod slijedećih pokoljenja sve brže od 600 na 438, 433, 464, 239, 230, 148 i 205 godina. Rimski narod n. pr. ako je i mnogo veći bio, nije živio mnogo više od 1200 godina; jer mu je pobilo životnu snagu veliko bogatstvo njegovo, ali i okolnost, što je uslijed svoje moći nad raznim narodima došao u unutrašnji odnošaj k njima, tako da su iz ove smjese postali njihovi potomci: ona velika medju sobom blizu srodna porodica romanskih naroda.

III.

Čudo prelaska Židova preko Crvenoga Mora jedino u pjesmi Mojsijevoj¹⁾ pretjerano: „Od daha nozdara tvojih sabra se vola, stade u gonilu ona, koja teče stinuše se vali usred mora“²⁾. Samo ne treba misliti, da se je more bukvalno ukočilo, pa nema tu više drugog čuda, osim što se sve na sasvim naravski način dogodilo u trenutku najveće pobigli, tako da je spasenjem našim djelatnost božje providnosti postala očevidna. Božja se veličina naine pokazuje u tome, što ne primjenjuje veća sredstva, nego što su potrebita za postizanje svojih ciljeva, dok kod ljudi često nije ono, što je postignuto u pravom srazmjeru sa primjenjenim naporom.

O načinu, kako i zašto im se more razdvojilo, mislili su neki, da je Mojsije upotrijebio najdublje stanje osjeke, kod kojega je plitko more ostalo suho. Ali to nije moguće, jer bi ovo vrijeme bilo prekratko za prenos tolikoga naroda sa velikim stadom i preko najužeg tijesna morskoga; a u zatvorenom moru, kakav je tamo Suezki zaliv, ne može biti razlika izmedju plime i osjeke veća od nekoliko decimetara.

Ali sam tekst Svetoga Pisma nam tu pruža dovoljno riješenje ovoga pitanja³⁾: „I pruži Mojsije ruku svoju na more, a Bog uzbi more vjetrom istočnim, koji jako duvaše cijelu noć i osuši more i voda se rastupi“⁴⁾.

Zaliv Suezki leži po prilici izmedju jugoistoka i sjeverozapada i dopirao je u onoj prošlosti mnogo dalje prema sjeveru, što nam dokazuju ona slana jezera istoga pravca, koja su danas upotrijebili za skraćenje prokopa Suezkog. Jak vjetar istočnjak, koji je duvao cijelu noć, tjerao je more u koritu prema sjeverozapadu, pa je more ostalo suho u istoj širini, u kojoj je oluja jurila. A voda im stajala kao zid sa juga i sa sjevera⁵⁾, jer ju je ogroman pritisak vjetra držao u ravnoteži, a onaj „zid“ znači, da ih je voda branila od napadaja sa strane. Egipćani su jedino sa

¹⁾ II. 15.

²⁾ II. 15, 8.

³⁾ II. 14, 21.

⁴⁾ II. 14, 22. 29.

istoka mogli ići za Židovima, pa su „tjerajući ih pošli za njima posred mora“¹⁾. A Bog reče Mojsiju: „pruži ruku svoju na more, neka se vrati voda na Egipćane; pa dodje more opet u svoje prvotno stanje pred zoru, a Egipćani nagoše bježati prema moru, i Bog baci Egipćane usred mora“²⁾. Egipćani su bježali prema zapadu, ali valovi sa sjeverozapada bacili su ih natrag usred mora. Čim je prestala oluja duvati, pala je voda sama od sebe velikom brzinom sa obiju strana natrag u korito, pa je Egipćane pod sobom potopila. Tako zorno i jasno je čitava stvar opisana u Bibliji, da čovjek ne razumije, kako su ljudi napravili od toga kakvo pitanje.

IV.

Bibliji se našoj prigovara, što nije ukinula ropstvo, nego je ovu sramotu čovječanstva još kao stalnu ustanovu izgradila. Jer ako je Biblija od Boga inspirisana, kako može odobravati, da brat ponizi slobodno stvorenog brata u sramno ropstvo?

Ali niti mustimani, niti hrišćani ne mogu nam u tom pogledu ništa prebaciti, jer nisu ni sami pokazali ni najmanju volju, da prekinu s ropstvom, i jedva su u najnovije doba bili kadri da očiste sa sebe ovu ljagu. A ako tražimo dublje razloge, kako je došlo do proglašavanja i primjenjivanja sveopćega i jednaka ljudskog prava, onda nam se mora priznati, da ne bi bilo došlo do toga bez naše Biblije, jer je njen duh humanosti i pravednosti svjesno djelovao na čovječanstvo u pravcu potpunog ukinuća svake društvene nepravde, pa u prvom redu i ropstva.

U onoj davnoj prošlosti za vrijeme Mojsijevo ni jedan narod nije mogao ni misliti na radikalno ukidanje ropstva, jer se nije mogao život ni zamisliti bez robova, kao što na pr. ni Rimljani nisu mogli bez njih gospodariti na svojim latifundijama. Biblija je prvo zakonodavstvo, koje je stvorilo zakone ne samo za obranu prava gospodarevih, nego i za zaštitu slaboga roba od samovolje i okrutnosti. Biblija je kao svim društveno slabim, i ovome jadniku osigurala barem minimum ljudskih prava: pravo na ljudski i pravedan postupak s njim, zaštitu života, zdravlja i časti, kao i mogućnost oslobodjenja. I to isto tako i kananskom robu, koji ne bijaše naše krvi. Istina, da se taj smio prodavati i potomcima ostaviti u nasljedstvo³⁾, ali ipak je imao mogućnosti, da izadje na slobodu i protiv volje gospodareve, ako ga je htio koji treći otkupiti. Pa ako je tko po oku udario roba svojega, te mu je pokvario oko, ili mu izbio zub, morao ga je otpustiti slobodna za oko ili za zub⁴⁾. Slično je rob smjesto postao slobodan, ako je pobjegao od gospodara svojega, što bijaše veoma radikalno sredstvo, da se onemogućí nečovječan postupak prema njemu⁵⁾. Ako je tko roba svega ubio, da mu je umro pod rukom, kažnjavao se smrću⁶⁾. Jedino onda nije bio kriv,

¹⁾ II. 14, 23.

⁴⁾ II. 21, 26—27.

²⁾ II. 14, 26—27.

⁵⁾ V. 23, 16—17.

³⁾ III. 25, 44—46.

⁶⁾ Talm. Sanh. 71.

ako je još dan ili dva preživio, „jer je njegov novac“¹⁾. Ali stvar (res) njegova nipošto ne bijaše, jer mu bijaše raspolaganje s njim, kao što vidimo, znatno ograničeno.

Još povoljnije bijaše položaj roba iz jevrejskoga roda. U nasljedstvo nije se mogao ostaviti²⁾, a prodati³⁾ se mogao ili sam, ako je osiromašio⁴⁾, ili ga je sud prodao za kradju, koju nije imao da naknadi⁵⁾. Ali ga gospodar nije smio držati kao roba, niti s njim žestoko postupati, nego kao s najamnikom ili došljakom, koji su za plaću radili kod njega⁶⁾. Jer mu službovanje bijaše ograničeno po najviše na šest godina⁷⁾, ili ako je prije stigla oprosna (jubilara, t. j. svaka pedeseta) godina, onda samo do ove⁸⁾. Rodbini bijaše pak dužnost, da ga po mogućnosti već prije otkupi, što je mogao učiniti i sam, ako je došao do dovoljnih sredstava za otkup⁹⁾; a otkupnina se računala srazmjerno sa odbitkom godina, koje je već odslužio¹⁰⁾. Ako je imao svoju ženu, onda se je i ona s djecom takodjer oslobodila¹¹⁾, a ako ga je gospodar oženio sa svojom robinjom, onda je ostala ta žena i djeca njena u ropstvu¹²⁾. Pa ako je rob rekao: Ljubim gospodara svojega, ženu i djecu i neću da idem, da budem slobodan, jer mi je dobro kod njega, onda mu je gospodar pred sudom probušio uho šilom kao znak svojevoljnog robovanja¹³⁾. Ali ni to nije moglo da dalje traje od oprosne godine, u kojoj se rob morao vratiti svojoj obitelji i baštini svojih otaca¹⁴⁾. A ako ga je gospodar otpustio, nije ga smio otpustiti prazna, nego ga je obdarivao stokom, žitom, vinom i čim ga je Bog blagoslovio¹⁵⁾. A najkarakterističnije je za humani smisao ovoga zakona obrazloženje njegovo: »Opominji se, da si bio rob u zemlji Egipatskoj i da te je izbavio Vječni Bog tvoj. Nemoj da ti bude teško, kad ga otpuštaš od sebe slobodna; jer je dvočinom onoliko, koliko najamnik, zaslužio u tebe za šest godina«¹⁶⁾.

Još manje se može govoriti o ropstvu jevrejske robinje. Nju prodaje otac, da bude žena gospodareva. To je i smisao svake ženidbe kod nas. Otac je prodavao svoju kćer, a kasnije se ona sama prodavala za ženu i to za novac ili za novčanu vrijednost (danas zlatan prsten) simbolizujući time, da se ona za to odriče slobodnog raspolaganja sa sobom na isključivu korist svoga muža. Pa zato, ako i nosi ime robinje, ne smatra se njom nego ženom i zato »ne odlazi kao robovi, što odlaze«.

»Ako ne bude po volji gospodaru svojemu i on je ne uzme za ženu, neka je pusti na otkupe; ali nema vlasti prodati je u tudj narod učinivši njoj nevjeru. Ako li je zaruči sinu svojemu, da joj učini po pravu, koje imaju kćeri«. Mora joj naime dati

1) II. 21, 21.

4) III. 25, 39.

7) II. 21, 2. — V. 15, 18.

10) III. 25, 50—51.

13) III. 25, 5—6. V. 15, 16. 17.

16) V. 15, 13.

2) III. 25, 40.

5) I. 22, 2.

8) III. 25, 40.

11) II. 21, 3.

14) V. 15, 15—18.

3) III. 25, 42.

6) III. 25, 40. 53.

9) III. 25, 48—49.

12) II. 21, 4.

15) III. 25, 10.

miraz i opremu prema običaju, kao da mu je vlastita kći. »Ako li uzme drugu ženu k njoj, da joj ne umali hrane, ni odijela, ni zajednice. A ako joj ovo troje ne učini, onda neka otide bez otkupa«. To znači, da se ona smatra rastavljenom i sasma slobodnom, ako joj nije muž (ili gospodar) ispunio svoje bračne dužnosti¹⁾.

Tu se jasno vidi, kako je Biblija starodrevni običaj kupovanja djevojaka za robinje, koje je kupac mogao zadržati sebi za ženu, ili ih prodati u roblje, oplemenila i svela na sasma drugačiji odnošaj: gospodar i robinja se samo još tako nazivaju, ali zapravo su oni muž i žena, a kupnja i prodaja su samo pravne forme ženidbe. O ropstvu žene ne može više biti govora.

Dakle, ako nam je Biblija ostavila instituciju ropstva, ipak mu je dala sasma drugi oblik i drugu sadržinu; ispunila je ovu ustanovu duhom humanosti, pravednosti i blagosti, što je napokon i dovelo u zadnje vrijeme do zadnje konzekvence svoje: do potpunog ukinuća svakog robovanja ljudskog.

Tendencija biblijskih zakona čini mi se, da se sastoji u tome, da sami zakoni postanu vremenom suvišnima, kao što i cijepljenje protiv zaraznih bolesti može vremenom postati suvišnim, kada je naime zaraza sasma uništena i njen povratak za uvijek onemogućen.

Tako ima kod nas prastarih tradicija, da će za vrijeme Mesijino mnogi zakoni i obredi Biblije izgubiti svoju važnost. Kao na pr., da će sve žrtve prestati osim žrtve zahvalnice²⁾, da će svi praznici biti ukinuti osim Jomkipura³⁾, ili prema drugim, osim Purima, da će Bog ukinuti zabranu žene za vrijeme njene mjesečnine i da će sve nečiste životinje postati za nas čiste⁴⁾.

Prema ovom će shvaćanju i sama Biblija postati suvišna: narod će naš toru sasma zaboraviti⁵⁾, Bog će istrijebiti zle nagone iz srca našega⁶⁾ i dat će nam preko Mesije novu toru⁷⁾ u kojoj ne će biti toliko zabrana i obreda, jer su svi propisi tore samo odgoj na čisto ćudoredje⁸⁾, koje će biti u onoj dalekoj budućnosti potpuno usavršeno, jer »ne će uditi ni potirati na svoj svetoj gori božjoj, jer će zemlja puna biti poznanja božjega, kao more vode, koja sve pokriva⁹⁾.

Od toga smo danas prilično daleko, pa još dugo ne trebamo razmišljati o ukinuću biblijskih propisa.

Ima ali dosta izreka u staroj književnosti našoj sasma protivnoga pravca, da će zakoni Biblije u doba mesijino ne samo biti potvrđeni, nego ponešto još i umnoženi. Pa je svakomu slobodno, da si bira, što mu je razumljivije.

¹⁾ II. 21, 7—11.

²⁾ Pirke de R. El. 46.

³⁾ Talm. Sukka 52a.

⁵⁾ Midr. Samuel, 84.

²⁾ Tanbuma, Emor, 19, Midr. Teh. 56, 4.

⁴⁾ Midr. Teh. 146, 4.

⁶⁾ Talm. Sabb. 138, 6.

⁷⁾ Jalkut Jes. 296 i Midr. Širhaširim R. 213, i

Targum Jonatan, Jes. 18, 2.

⁹⁾ Jes. 11, 9.

V.

U vezi s ovim mislima hoću još napokon da kažem, što je po mojem mnijenju smisao naših obreda, napose zakona čistoće i zabranjenih jela Biblije?

Biblija sama spominje nam tu dva razloga: a) »Nemojte se poganiti ničim, što gamiže, i nemojte se skvrniti njima, da ne budete nečisti s njih. Jer sam Vječni Bog vaš; zato se osvećujte i budite sveti, jer sam ja svet«¹⁾.

b) »Razlikujte stoku čistu od nečiste, — i nemojte skvrniti duša svojih stokom —, što sam vam odvojio, da je nečisto. I bićete mi sveti, jer sam svet ja, Vječni, koji Vas odvojih od drugih naroda, da budete moji«²⁾.

Da se čovjek ne oskvrni nečistim životinjama, to nemože imati zdravstvenih razloga, kao što neki misle. Jer nitko ne bi mogao reći, da je govedina zdravija od konjskog mesa, ili gušće salo od svinjske masti. Tu je dapače sasna druga higijena po srijedi, higijena duše, ili discipliniranje i posvećenje njeno.

U ratu nije za vojnika tako važno paradno koračanje, ili razne kretnje, što ih je mučnim i dugotrajnim vježbanjem naučio, kao baratanje oružjem svojim; a ipak su mu i one kretnje neophodno nužne. Ne samo stoga, što mu čine tijelo gipkim, spretnim i otpornim, nego i zato, što ga sve to odgaja na bezuvjetnu poslušnost, da znade za vrijeme potrebe svaku mu datu zapovijed bez pitanja, razmišljanja i oklijevanja izvršiti.

Tako je i glavna tendencija biblijskog zakonodavstva pravda i pravica, volja i spremnost dobro činiti svakomu, nikoga ne vredjati ni zborom ni tvorom, štovati život, imanje i čast svakoga, ili jednom riječi: svet biti, kao što je Bog svet, t. j. svim silama shjediti uzvišena svojstva božja.

Ali da se drži ono: »Ne ubij, ne čini preljuba, ne kradi, ne svjedoči lažno«³⁾, mora se znati držati prije i ono drugo: »Ne poželi ni kuće, ni žene, ni slugu, ni sluškinje, ni vola, ni magarca, niti išta, šta je blišnjega tvoga!«⁴⁾ A ako hoćemo postati gospodari naših želja i nagona, to se moramo uvježbati u tome, da se ograničimo u prvom redu kod onoga što je najteže i najvažnije: kod zadovoljavanja tjelesnih potreba na stanovitu mjeru, na stanovito vrijeme i na stanovito područje. Nije baš važno, šta je, nego da je zabranjeno. Uživaj sve, ali uvijek unutar stanovitih granica! Odricanje svijeta i mučenje samoga sebe, sve je to nama isto tako tuđe kao pijanost, proždrljivost ili razuzdanost. Ako se kod primitivnih tjelesnih potreba naviknemo, da se uvijek pitamo: smijem li, ili ne smijem, onda ćemo se tako pitati i kod svakog drugog pothvata, koji možda zasijeca u pravo i interes blišnjega. To nas vodi do discipliniranja samih sebe u svakom pogledu, do umjerenosti, trezvenosti, do zado-

¹⁾ III. 11, 33—34.

²⁾ II. 20, 16—17.

³⁾ III. 20, 26.

⁴⁾ II. 20, 13—15.

voljstva i samoposvećivanja. Jer je umjerenost jedini put k harmoniji tijela i duše i k cilju našem: k svetosti.

Prema tome bi si mogao čovjek zamisliti, da si i sam može odrediti granice dozvoljenoga i zabranjenoga. Ali to je nemoguće, jer ne bi čovjek mogao stalno i dosljedno ostati kod tih granica, nego bi ih neprestano mijenjao prema trenutnim hirovima i interesima svojim. A nije to moguće nadalje niti iz narodnih razloga. Jedinstveni zakoni i običaji su nam već i zato nužni, da se sačuva jedinstvo naroda i etike. I jedino tomu imamo zahvaliti, da se nismo već davno smiješali i izgubili zajedno sa visokim zvanjem i sa naukom Židovstva u nečudorednom svijetu većih i moćnijih naroda. A to je smisao onog drugog biblijskog razloga: »Razlikujte čisto od nečistog i nemojte skvrniti duša svojih onim, što sam vam odvojio da je nečisto, i budite mi sveti, jer sam ja svet, koji Vas odvojih od drugih naroda, da budete moji«.

Sad bi mi ko mogao prebaciti, da to nije ništa drugo nego apologetika. Jest, ja to priznajem. Jer mi u stvaranju ovog biblijskog komentara lebdi pred očima odbrana Biblije, ali i Židovstva od indiferencije naših Židova. Jer držim sa onom poznatom izrekom: »Bog, tora i Izrael su jedno«. I ko dira u jedno d njih, taj dire i u sve troje.

Knjiga Samuel¹⁾.

Napisao rabin prof. Dr. Gavro Schwarz, Zagreb.

Medju biblijskim knjigama historijskoga sadržaja zauzimalje važno mjesto knjiga Samuel. U tori se prikazuje, kako se Izrael razvija narodom, u knjigama Jozua i Sudije, kako taj narod osvaja zemlju, a u Samuelu, kako se stvara izraelska država, kako nastaje monarhija, dok u knjizi Kraljevi imamo sliku, kako se ta država raspada, te polako uništava. Samuel dakle predočava rekao bi sredinu izraelske povijesti, najljepši i najslavniji njen dio.

Narod se izraelski raspada na plemena; medju njima nema čvrste političke veze, zato je uspjelo i kananskim pražiteljima i susjednim narodima, da ova plemena sebi podjarne. Ratoborne čete, što su pod vodstvom Jozuinim prešle Jordan i u naglom tempu osvojile jedan grad za drugim, te zemlju razdijelile medju sebe, čim su zamijenile mač sa plugom, oružje poljodjelkim alatom, izgubiše svoju političku premoć i vlast. Prijašnji ih gospodari zemlje svladaše i učiniše ne robovima ali kmetovima. Takovo bijaše stanje izraelskoga naroda prije nego mu je stupio na čelo prorok Samuel. Stanje očajno; plemena bez veze, narod bez poglavara, radi te unutrašnje slabosti ugnjetavan tlačen od naroda, medju kojima je živio.

Kako se ovo očajno stanje poboljšava, kako se rascjepkana plemena ujedinjavaju i svežu, kako se razvija jedinstven narod, koji sebi bira jednoga poglavara, a ovaj ga oslobadja od njegovih ugnjetavača, kako nastaje samostalna država, monarhija, kako se ova diže do moći i ugleda to je u velikim crtama sadržina knjige Samuel, a obuhvata vrijeme od okruglo sto godina.

Evo u kratko pregled historije ovoga stoljeća prema biblijskoj knjizi Samuel:

A) I. Sam. pogl. 1. Roditelji Samuelovi hodočašte u Šilo, Hana si izmoli sina. 2. Hana dovodi Samuela u Šilo, pokvarenost Elijevih sinova. 3. Bog se objavlja Samuelu. 4. Poraz Izraelaca u ratu sa Filistejcima. 5-6. Putovanje zavjetnog kovčega u filistejskoj zemlji i njegov povratak u Izraelu. 7. Samuel izabran u Micpi sudijom suzbije Filistejce.

B) 8. Izraelci traže od Samuela kralja. 9-10. Pomazanje Saulovo i izbor za kralja u Micpi. 11. Sjajna pobjeda nad Amonja-

¹⁾ U ovom sam članku pokušao da i široj čitalačkoj publici dajem sliku o »biblijskoj kritici«. Sravnij moj članak »Saul« u »Gideonu« 1923.

nima, ponovni izbor za kralja u Gilgalu. 13-14. Ratovi sa Filistejcima. 15. Pobjeda nad Amalekom, Bog odbacuje Saula.

C) 16. Samuel pomaže Davida za kralja. [17. Boj sa Goliatom. 18. David se proslavi kao vojvoda i postaje zetom Saulovim. 19-20. Saul proganja Davida, Jonatan ga zaštićuje. 21-22. Pokolj svećeničkoga roda u Novu, što je David tamo našao pomoći, njegov bijeg u spilju adulamsku. 23-24, 26. Saul ide u potjeru za Davidom i njegovom četom, David dvaput štedi život Saulov. 25. David i Abigajil. 27. D. se sklanja kod Filistejaca. 28-31. Filistejci navaljuju na Izraelsku, Saul kod vračarice u Endoru, njegova smrt u bici na brdu Gilboa. II. Sam. 1. David tuguje za Saulom i Jonatanom.] 2. Postaje kraljem plemena Juda i vojuje sa Išbošetom, Saulovim nasljednikom. 3. Pregovaranja sa Abnerom, da David bude kraljem cijeloga Izraela. 4. Ubistvo Išbošetovo. 5. Cio Izrael izabira D. za kralja, on osvaja Jerusolim, te ga učini prijestolnicom. 6. Prenos zavjetnog kovčega u Jerusol., nakana gradnje hrama. 8. Ratovi sa susjednim narodima. 9. Skrb za preostale Sauloviće. 10. Rat sa Amonjanima. [11-12. Incidenat sa Urijom i grijeh sa Batsebom. 13. Svadja između Davidovih sinova. 14. Pobjegli se Absalon vraća u Jerus. 15-16. Diže bunu, David bježi iz Jerusolima. 17-18. Pripreme za bitku, Davidova pobjeda i Absalonov konac. 19. Trvenje među Judejcima i Izraelcima, David se vraća u Jerusolim. 20. Buna Benjaminovca Ševe. 21. Neki manji epizodi iz Davidove vladavine. 22. Psalam Davidov. 23. Zadnje riječi Davidove, listina njegovih junaka. 24. Kuga i gradnja oltara].

Glavna lica toga vremena pokretači i stvaratelji historije toga razdoblja su Samuel, Saul i David.

Pisac knjige Samuel želi prikazati ovu važnu epohu izraelske historije, ovaj znameniti preokret, kako se potlačeni narod vinuo ponajprije do slobode i nezavisnosti a zatim do moći, do gospodovanja nad susjednim omanjim narodima, do političkog ugleda u prednjoj Aziji. Nadalje želi pisac ocrtati karakter i rad glavnih predstavnika izraelskoga naroda, koji su u dosta kratko vrijeme taj zamašni preokret proizveli.

Kako on taj zadatak riješava, kakove književne osebine pokazuje pri tom?

Knjiga Samuel ima dva dijela, a ova zajedno (31-|-24=)54 poglavlja. Historiju Samuelovu obrađuje prvih sedam poglavlja, Saulovu daljih osam poglavlja, a sva ostala, dakle 40 poglavlja, mladost Davidovu i njegovu vladavinu. Ovaj nerazmjer ne izvire iz toga, što pisac ima više ili manje simpatija prema pojedincu tih triju lica, ne izvire iz ličnog mišljenja i subjektivnog osjećanja piščevoga, nego iz objektivnih historijskih razloga. Samuel počinje srijedjavati prilike ugnjetavanog Izraela, Saul oslobadja podjarmljene dijelove, David stvara čvrstu, jaku i moćnu državu. Samuel ujedinjuje plemena, time je njegov rad iscrpen, njegovo zvanje ispunjeno; Saul postaje kraljem ali iza nekoliko pobjeda

oslabi, sustane i ne ispunjuje nade u njega postavljene; Saula naslijedi David, a taj uzdiže narod i državu do autoritativnoga položaja. Zato je objektivno prikaz o Davidu veći i opširniji nego prikaz o Samuelu i Saulu. Kod Davida je obilnija istorijska gradnja, u njega su uspjesi doista veliki, znameniti za narod izraelski i za njegovu budućnost, zato pisac opisivanju toga daje više mjesta.

Pisac nam pruža tri istorijske slike¹⁾: Samuelovu, Saulovu, i Davidovu. Način kako nam ove ličnosti slika je isti, ponajprije mladost, zatim rad u muževno doba, i konačno smrt. Davidova se smrt doduše pripovijeda u početku knjige Kraljevi s razloga jer je u uskoj vezi sa događajem, kako je sin njegov Salamun zasio prijestolje još za života očeva, no u glavnom se život Davidov dovršava u knjizi Samuel.

Pomno izrađjuje pisac moment poziva, kako Samuela za proroka tako Saula i Davida za kralja. U risanju i opisivanju tih događaja je nenadkriljiv, ispoljava epsku naivnost, pripovijeda-lacku vještinu i istančano karakteriziranje lica. Ove pripovijesti čine na svakoga duboki dojam a uz to su tako detalizirane kao kakvi fini istorijski portreti. U opisivanju ratnih događaja pokazuje upravo protivna svojstva, kratko i zbijeno ih crta, da onda opet neke značajne lične pojave opširno pripovijeda²⁾, kako bi nam dao savršenu karakteristiku svojih lica.

A. Prvih sedam poglavlja sadrži životopis Samuelov. Početak knjige prenosi nas u Šilo, gdje se nalazilo svetište. Tu vidimo jednu porodicu, što je došla, da se Bogu pokloni i zahvali, u svetišću žrtvu prinese, te se zatim pri jelu i piću razveseljava. Svi su veseli i vedri, roditelji i djeca, stari i mladi, samo je Hana, druga žena Elkanе nujna i nevesela, jer ne pozna majčinih radosti. Domala ostavlja veselo društvo, uputi se u svetište i tamo usrdno šaputa svoju molitvu, da joj Bog dađe dijete, muško dijete, a ona će ga Njemu posvetiti. Njena tiha molitva dugo traje, veoma dugo, da već postaje napadna svećeniku Eliju, koji je opomene — držeći je pijanom — neka se već ukloni iz svetišta. Turobna mu žena ispriča svoje jadi, našto je on utješi — i tako svoj ukor povuče — da će joj Bog saslušati molbu.

Ovu sliku nadopunjuje druga, kako iza nekoliko godina ista porodica opet dolazi u Šilo, ali sada Hana nije više turobna i sumorna nego radosna, jer vodi sa sobom svog „od Boga isprošenog“ sinčića Samuela, da ga prema svom zavjetu preda Eliju, da postane svećenik.

B. Ovoj krasnoj čustvenoj pripovijesti stavlja se uz bok ona o pomazanju Saula za kralja, kako je mladi Saul išao da traži izgubljene mazge svog oca, kako se namjerio na Samuela pa ga ovaj za kralja pomazao i prorekao razne „znakove“, na koje će

1) U pregledu označene sa A. B. i C.

2) U pregledu označeno sa velikom zagradom [].

naći pri povratku u očinsku kuću, i koji ga moraju utvrditi u tom, da je on odredjen za pomazanika Božjega.

C. Kao treća slika pridolazi ona, kako Samuel „incognito“ ide u Betlehem u kuću Jišajevu, te si daje predstaviti njegove sinove, među kojima izabire mladog Davida, te njega pomaže za „budućeg“ kralja. Sve te tri pripovijesti ističu se nekom širom, detaliranim opisivanjem, koje je u opreci sa zbijenim opisivanjem ratnih događaja, sa skraćenom karakteristikom rada ili vladavine sve te trojice narodnih vodja.

A. Nakon što nam je knjiga pripovijedala, kako je Samuel došao u Šilo među svećenike, priča o opakosti Elijih sinova, što je potrebno kao motivacija za njihovu skorbu smrt, zatim kako se Bog objavlja mladom Samuelu te mu naviješta propast Elijine porodice, nastavlja poraz Izraelaca u bici sa Filistejcima, kad se doista ova najavljena propast obistinila, te na široko kazuje sudbinu u toj bici zarobljenog zavjetnog kovčega.

Sve to samo je toliko u svezi sa Samuelom, što je njemu bilo naviješteno, ali na te događaje on ne utiče niti on u njima sudjeluje. On je savremenik tih događaja, ali ne saradnik u njima. Ipak je bilo potrebno ih iznijeti, da se vidi kakavo je žalosno bilo stanje izraelskoga naroda, kad je iza te katastrofe i smrti „sudije“ Eli počeo Samuel djelovati u narodu, u njem buditi žudnju za Bogom. U cijelih 16 rečenica, iliti u jednom jedinom poglavlju prikazan je cio rad Samuelov i kao svećenika i kao sudije, koji se i kao pobjednik Filistejaca odlikovao (7, 1—17).

B. Slično je kod Saula. Njegov susretaj sa Samuelom, njegovo pomazanje zaprema četiri poglavlja, k tomu jedno o pobjedi nad Amonjanima (c. 11), kojom si zapravo stekao kraljevsku čast, dok se cijelo vrijeme njegova vladanja u dva poglavlja prikazuje (c. 13—14), i to tako da se opširno pripovijeda borba sa Filistejcima, a onda sumarno kaže: „Saul je zadobio kraljevstvo nad Izraelom, ratovao je naokolo sa neprijateljima... imao je uspjeha... i oslobodio Izraela od njegovog ugnjetavača“ (14, 47—48). Upravo je tako kratko svršio pisac sa Samuelom: „I Samuel bijaše sudija nad Izraelom sve dane svoga života“ (7, 15). Što je najglavniji momenat u radu jednog i drugog bilo jasno je istaknuto, razni epizodi njihova života ne spadaju u historiju Izraelaca, pa se ne spominju i ne pripovjedaju. Saul je kao kralj Izraelce oslobodio. U ratu protiv Filistejaca pokazao je svoju spremu i sposobnost, da bude vodj naroda. Suvišno je opisati posebno na široko ratove sa svim neprijateljima. Onom zaglavnom rečenicom „...i oslobodio je Izraela od njegovih ugnjetavača“ karakterizirana je cijela vladavina Saulova i pisac s njime svršava. Na poprište izraelske povijesti stupa novo lice Dav i d.

C. Kao što se Saul pojavlja za života Samuelova, preuzimlje vodstvo naroda iz njegove ruke, tako i David istupa za života Saulova. Što nam knjiga poslije one završne rečenice još pripovijeda o Saulu, ne čini to radi Saula, nego radi Davida. Ovaj je

glavno lice a Saul sporedno. Saul je bio od Samuela pomazan za kralja, a naskoro od naroda izabran. I David je bio od Samuela pomazan za kralja, ali kod njega dulje traje, dok se kraljevstva domogne. Sam je narod tražio od Samuela, da mu ovaj nadje podesno lice za kralja, kad ga je Samuel našao, a narod izabrao, naravno je bilo, da se Samuel povukao, da se odrekao časti „sudije“ (c. 12). Pomazanje Davidovo bijaše tajno. Narod nije želio i tražio drugog kralja. Zato je Davidu valjalo čekati, dok njegov čas kucne, dok na njega red dodje naravnim ne nasilnim načinom. Upravo to nam želi knjiga prikazati onaj razvoj događaja, koji konačno dovodi Davida na prijestolje. Sve to još spada k pozivu Davidovu, nadopunjuje njegovo pomazanje za kralja. Kad pak doista nadodje vrijeme Davidovo, kad Saul umre u bici, knjiga isto tako kratko ocrtava vladu Davidovu kao onu njegovih predšasnika. Pripovijeda osvojenje Jerusolima, da tamo bude prijestolnica, borbe sa Filistejcima i drugim narodima pa završuje „i David zavlada nad cijelom Izraelom, i David je vršio pravo i dobro cijelom svom narodu“ (c. 8, 15). Sve je to u dva poglavlja iscrpeno (c. 5. i 8.), a k tome još pridolaze dva poglavlja, kako je David zavjetni kovčeg prenio svečano u Jerusolim (c. 6—7), što je svezi s onim gore o sudbini zarobljenog kovčega i kako je želio za njega sagraditi hram. Što se dalje u knjizi nalazi, to su epizodi iz Davidove vlade, manje znameniti n. pr. njegova skrb za Saulovu porodicu, afera s Urijom, ustanak sina Absalona i buna nekog Benjaminovca, koja očito ima svrhu razjasniti, zašto je kralj Salamun vjernog Davidovog generalisimusa Joaba dao ubiti. Za samu povijest Davidovu taj je ustanak sasvim sporedan. Što se u zadnja četiri poglavlja knjige još spominje, dobro su kritičari nazvali „Paralipomena“, neki podaci skupljeni i pridodani na konac knjige, zanimive sitnice ali nijesu važni, premda se u knjizi Kronika još opširnije obrađuju.

Iz ovog razlaganja razbira se piščev stil ili bolje šema, kojega se držao. Njega više zanima problem, kako postaje Samuel prorok i sudija, kako se vinu Saul i David do prijestolja, nego li njihov rad u njihovom zvanju. Nastupu svojih lica posvećuje više pažnje nego li njihovom radu. Ovo prikazuje činjenicama, rekao bih registrira, zapisuje događaje, tu je kroničar i istoričar, ali u prikazivanju njihovog nastupa je pripovijedač, književnik i spisatelj. Svravimo pripovijesti o porodu Samuelovu, o susretaju Saulovom sa Samuelom, o pomazanju Davidovom sa pripovijestima o ratovima, što ih je Samuel, Saul i David vodio — jer kraljevstva i države se uvijek stvarale ratovima — onda ćemo u ovima vidjeti kratke ratne izvještaje a u onim prvima lijepe novele. Krivo bi bilo iz toga izvoditi zaključak, da su to možda razni pisci. I u ratnim izvještajima vidimo katkada novelističku širinu, ne samo suhoparno nanizanje pojedinih ratnih momenata, n. pr. u izvještaju prvog Saulovog ratovanja sa Filistejcima. Ustanak Absalomov tako je široko obradjen, sve potankosti tako su

medjusobno vezane, da bi ovaj opis i najspremnijem modernom istoričaru služio na čast.

Unosi li ovo razlaganje koju novu zraku svjetla u ona pitanja, kojima se tako zvana „biblijska kritika“ bavi, naročito u pitanje, je li knjiga Samuel jedinstvena ili je sastavljena iz više relacija iz više „vrela“. Ponajprije treba istaći, da su židovski naučnjaci krivim putem išli, što su ab ovo odbijali kritiku svetog pisma, pa su cijelu ovu nauku prepustili nežidovskim teolozima. Još više su pogriješili, ako su mislili, da su cijelu tu biblijsku kritiku, — koja danas predstavlja golemu nauku i silnu literaturu —, uništili i pobijedili time, što je katkad uspjelo dokazati, da je ovaj ili onaj nežidovski teolog tu ili tamo posvrnuo i poskliznuo. Što je Hoffmann¹⁾ a u novije vrijeme Jacob²⁾ na polju suzbijanja te kritike napisao stvarno to je hvalevrijedno, ali je premalo. Taj stari „horror“ (strah) pred kritikom mora iščeznuti. Židovstvu ne može nimalo škoditi, da li je jedan čovjek napisao n. pr. knjigu Samuel, ili ju je jedan redaktor sastavio uzevši iz raznih vrela pojedine odlomke, te ih spretno svezao. Pa ni to ne može škoditi, ako se ustvrdi, da ovaj ili onaj u toj knjizi pripovijedan događaj nije istorijski fakat nego legenda. Ako, — samo kao pretpostavka kažem —, David nije ubio Golijata, ipak je bio junak i velik vladar. Njegova slava se time ne će krniti. Židovstvo čuvalo je kroz vjekove slavnu uspomenu Davidovu ne radi toga što je on diva Golijata svladao, nego jer je stvorio moćnu državu, učinio Jerusolim središtem religioznog života, što je napisao psalme, i kako ona rečenica gore kaže „što je vršio pravdu i dobrotu cijelom narodu“.

Unosi li dakle ovo razlaganje, koju novu zraku svjetla u pitanja biblijske kritike o knjizi Samuel? Unosi, jer kompozicija knjige, kako je podrobno razjašnjena upućuje na jednog pisca knjige. Taj pisac ima stalnu metodu, posebni način pisanja, karakteriziranja. Novelističkom širinom opisuje neznatne događaje, iz kojih se radjaju zamašni preokreti, nastupi lica, koja istoriju izraelskog naroda temeljito preobrazuju. Same momente tih preokreta, većinom ratne događaja zbijeno pripovijeda. Rekao bih dok se kod prvih zaustavlja, da se na njima nasladjuje, da sav njihov čar uživa, dotle druge skokom prelazi, kroz decenije kroči brzim hodom, a da jedva zastane. Ne će biti teško pronaći razlog ovom zapostavljanju vojničkih uspjeha, ovom sumarnom prikazivanju vladalačkog delovanja. Pisac crta istoriju Izraelovu, kako se u njoj očituje nakana Onoga, koji je taj narod uzeo pod svoju zaštitu, te njegovom sudbinom pokreće. Istorijski događaji nijesu puki slučajevi, nego se odigravaju po odredbi i odluci

1) Dr. D. Hoffmann: Die wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Well-hausensche Hypothese, I. Heft. Berlin 1904.

2) B. Jacob: Mose am Dornbusch, Monatsschrift 1922 11, 116, 180, — Gott und Pharaon, Monatsschrift 1924. 118, 202, 268.

Višeg bića. Kako se ta odluka Božja manifestira, kako se u zbilju pretvara, kako ona stvara zamašne preokrete, to želi potanko izvesti i razložiti pisac. U historiji izraelskoj označuju Samuel, Saul i David važne epohe, nova stanja, znamenita razdoblja. Valja dakle potražiti, kako su ti muževi, pokretači važnih epoha, na prvo mjesto došli i postali i vodji svoga naroda. Providnost ih je Božja odabrala u najranijoj mladosti, to nam crta pisac, tu religioznu ideju ilustrira svojim historijskim prikazivanjem. Ali s ovom idejom kao vodiljom u povijesti izraelskoj vješto umije uskladiti političke, socijalne prilike kao uzročnike historijskih događaja, te uplesti i lične motive, koji su takodjer na te događaje utjecali. N. pr. historijskim razumijevanjem lako svaćamo događaje, o kojima izvještava knjiga Samuel na početku. Filistejci nakaniše, da svoju vlast sve dalje rašire nad Izraelcima. Njihovim dobro naoružanim četama ne mogoše se Izraelci uspjehom opirati. Kako je Šilo bio onda centar još neosvojenog Izraela, upere Filistejci svoju navalu prema tome kraju i iznesu veliku pobjedu. Naravno je, da su Izraelci u bitku ponijeli svoju svetinju, svoj zavjetni kovčeg. Njegovi čuvari, sinovi svećenika Eli budu ubijeni, a kovčeg zarobljen. Vijest o trostrukoj nesreći, o porazu, o gubitku sinova i o zarobljenju kovčega tako se duboko kosnula starog Eli-ja, da se mrtav srušio. Tu nema nijednog momenta, koji ne bi bio historijska istina i sa savremenim prilikama motiviran. Tu je historijsku gradju imao pred sobom pisac, te je obradjuje, u nju unosi religioznu motivaciju. Izrael je došao pod tuđe gospodstvo, jer se od Boga odmetnuo. To stanje nije svećenik i sudija Eli umio popraviti; on je bio star a njegovi sinovi opaki. Zato ih stiže kazan, Elijeva kuća propada. Taj događaj nije zaseban individualan, nego je u svezi sa sudbinom naroda, kojemu je ta „kuća“ na čelu stajala. On biva pobijedjen, poražen i podjarmljen. No već je providnost Božja prije odredila onoga, koji će iz te katastrofe Izraela podići, k Bogu natrag privesti, a zatim osloboditi. Taj je muž Samuel. Njemu je ta budućnost naviještena.

Drugi primjer. Narod izraelski želi imati kralja, kao što ga imaju drugi narodi. Tu želju iznose starješine pred Samuela, jer žele, da im on podesnu osobu izabere, i obrazlažu to tim što je on već star a njegovi sinovi premda ih je otac učinio „sudijama“ (šoftim), svojim zamjenicima, nijesu išli njegovim putovima. Sa historijskog stajališta ova pripovijest nosi na sebi pečat istinitosti, ne sadrži ništa nevjerovatnoga. Samuel je ostario, sinovi su njegovi nedostojni, zato narod traži poglavara, kralja čvrste ruke, koji „će ispred njih ići i njihove ratove voditi“ (8, 20). Samuel doista nadje toga čovjeka. Kako? Providnost Božja šalje mu Saula, koji dolazi da ga pita za savjet, gdje bi našao izgubljene mazge. Ovoga Saula daje Samuel u narodnoj skupštini u Micpi ždrijebom izabrati za kralja. Evo opet religiozni motiv za historijski fakat.

Treći primjer. Saul u prvo vrijeme svoje vlade slavi velike pobjede. Ali doskora smalakše, izgubi mladenačku svoju energiju. Konačno zaglavi u jednoj bici sa Filistejcima. Medjutim se David bio proslavio kao vojvoda. Poslije smrti Saulove postaje kraljem Jude, nekoliko godina docnije kraljem cijeloga Izraela. To je sušta historijska istina. Kako se ta historija odrazuje promatrana i svačaua sa religioznog stajališta, sa gledišta Božje providnosti, koja odredjuje ne samo pojave u prirodi nego i pojave u ljudstvu, u narodu izraelskom? Saul smalakše, jer ga je ostavio duh Božji, a taj ga je ostavio jer se ogriješio o zapovjedi Božjoj, podigavši sebi spomenik i pripisujući sebi i svojoj snazi pobjedu nad Amalekom (c. 15). Ostavljen, zabačen od Boga postaje turoban. Ta turobnost prelazi u bolest, u maniju kad se mladi David proslavio, te je narod njegovo junaštvo u pjesmi hvalio („Saul je ubio tisuća, a David deset tisuća“), proganjajući ga i smišlja kako bi se riješio opasnog takmaca. A zašto se David proslavio? Jer je njega Samuel pomazao za budućeg kralja, a od ovog časa njega je „duh Božji“ obuzeo. Smrt je Saulova posljedica njegova grijeha a David dolazi na vladu, kako je njegovim pomazanjem bilo unaprijed navješteno. Pisac piše pragmatičnu istoriju, jer on ne nanizuje događaje, nego jasno prikazuje njihovu vezu, iznosi njihove motive i razjašnjuje kako slijedi jedan događaj iz drugoga. A njegova je pragmatika religioznog obilježja.

Tu bi valjalo opširnije razglabati, da li u opće postoji objektivna historija. Ta svaki historik pripada nekom vremenu, nekom milijeju, da i ne kažemo nekoj stranci, pa će uvijek prošlost shvatiti sa vidokuta svojeg vremena, svojeg milijea, svojeg odgoja, jer se ovima sasvim oteti, iznad njih dignuti ne može. Uza najzdušnije nastojanje da objektivno posmatra, prosudi prošlost, uzroke i svezu događaja, uvijek će izbiti subjektivno mišljenje historika, koje proizlazi iz posebnih njegovih odnosa i nazora n. pr. kojem narodu pripadu, kojoj vjeri, je li konzervativac ili naprednjak i t. d. Oni muževi koji su historiju izr. naroda pisali smatrali su glavnom bitnom crtom ovoga naroda religiju pa su u svjetlu religije vidjali njegovu povijest, s ovoga stajališta promatrali i prosudjivali sve događaje i pojave prošlih vremena. Sigurnošću možemo ustvrditi da su ti muževi bili proroci. Tako treba i razumjeti podatak talmuda „Samuel je pisao svoju knjigu“. Samuel nije mogao napisati povijest, koja se odigravala pedeset godina poslije njegove smrti, vladu i doživljaje Davidove. Samuel je u toj rečenici zastupnik svoga staleža, prorččkoga staleža. A i u samoj bibliji imademo više podataka, da su proroci opisali svoje vrijeme. Prva knjiga „Kronika“ završuje ovako: „Doživljaja kralja Davida prvi i kasniji napisani su u riječima Samuela vidiona, i u riječima Natana proroka i u riječima proroka Gada“. Samuel, Natan i Gad su tri proroka za života Davidova, sva su trojica napisala neku knjigu, koja pripovijeda o Davidu, a pisac je Kronike ove knjige vidio, upotrebio i na njih upućuje kao svoja vrela.

Ovaj netom navedeni podatak dokazuje, da je u Izraelaca bilo uvijek historiografa. Pisac naše knjige Samuel opisuje razdoblje od kojih sto godina. Naravno je, da je on crpao ne samo iz usmene tradicije nego i iz pisanih vrela. Iz njih je sastavio svoju knjigu. Kritičari pomno su istraživali iz koliko je raznih izvora pisac svoj materijal sabrao, ali se u rezultatima nikako ne mogu složiti. I to je posvema uzaludan posao. Jasno je da je pisac više vrela upotrebio, ali nikada ne će biti moguće tačno ustanoviti, koliko je iz pojedinog vrela crpao, što iz usmenih predaja uzeo i u čem sastoji njegovo književno vlasništvo. Onaj, koji je napisao (14, 46—48) „Saul se prihvati kraljevanja“ te nabroja sumarno njegove ratove pa kaže „oslobodio je Izraela od njegovog ugnjetavača“, taj je sa Saulom svršio, a budući da je spomenuo „on je potukao Amaleka“ ne može isti pisac ponovo tu borbu opširno opisati (c. 15) niti rečenicu „postojala je kruta borba sa Filistejcima kroz sve godine Saulove, i kadgod je Saul vidio kojeg junaka ili hrabrog čovjeka privezao ga sebi“ (14, 52), koja očito pripravlja na pojavu Davidovu.

Isto tako onaj koji je napisao epilog o Davidu (II. 8, 15). „I David je vladao nad cijelim Izraelom“ te tome epilogu pridodao popis Davigovog ministarstva (Joab nad vojskom, Jošafat tajnik-mazkir, Zadok svećenik itd.) nije mogao još 12 poglavlja o Davidu pisati, a još manje ona zaglavna 4 poglavlja Paralipomena.

Onaj, koji opisuje, da je David došao na dvor Saulov kao harfaš, da mu sviranjem odagna melanholiju „zao duh“, nije mogao napisati „a kad se David vratio sa bojišta svladavši Filistejca Golijata, povede ga Abner pred Saula, a ovaj mu reče: Ciji si ti sin, momče?, a D. odgovori: Sin tvoga sluga Jišaja iz Betlehema“ (17, 57—58). Zar Saul nije u Davidu prepoznao svoga harfaša.

Kako je nastala poslovice „zar je i Saul medju prorocima“ na dva se različita načina tumači (10, 12. i 19, 24). Je li to jedan čovjek napisao?

Ovi primjeri dokazuju, da je autor naše knjige imao razna vrela pred sobom. No kamo vodi istraživanje tih vrela, ispitivanje svakoga poglavlja, pače svake rečenice u koje vrelo spada, to ću pokazati na komadu II. S. 9-20 (vidi sadržaj gore u pregledu.)

Cornill (Einleitung in die kanonischen Bücher des A. T. V. Aufl. Tübingen 1905, str. 128) kaže: „Nichts hindert, dieses Stück von der nämlichen Hand herzuleiten wie 1—5. Es bildet den Höhepunkt der hebräischen Historiographie. Die Charakteristik aller einzelnen Persönlichkeiten ist von einer wunderbaren psychologischen Feinheit und Meisterschaft, die Erzählung so anschaulich und lebendig, dass man einen Augenzeugen (?) zu vernehmen meint. Duhm hat die Vermutung ausgesprochen, es möchten hier Memoiren des abgesetzten Priesters Ebjathar zu Grunde liegen“. Na čem se temelji taj „Vermutung“?

David je imao dva vjerna svećenika Zadoka i Evjatar a. Ovaj se poslednji spasio od pokolja svoga roda te je pobjegao k Davidu, koji ga je očinski primio: „Ja sam uzrok propasti tvoje očinske kuće. Ostani kod mene, ne boj se, jer kao da na moj život vreba je onaj, tko na tvoj život vreba; doista bit ćeš čuvan uz mene“ (22, 22—23), no Salamun ga je „umirovio“ i zatočio, jer se protivio njegovoj kandidaturi: „Hajde u Anatot na svoja polja, jer si smrt zaslužio, ali danas te ne ću pogubiti, jer si nosio kovčeg Božji pred ocem mojim Davidom, i jer si se napatio u svemu, što se on napatio. I protjera Evjatar a, da nije više bio „kohen“ Vječnomu“ (II. Kralj I. 26—27). Dakle taj Evjatar na stare dane zatočen na svoje imanje dao se na historiografiju. Zašto, jer je kao „penzionirac“ imao vremena! Taj je Evjatar kao pisac doista čedan i skroman bio. Premda je stariji bio od kol ge Zadoka i dulje uz Davida, pri bijegu Davidovom iz Jerusolima napominje „i Zadoka te Levite, nosioce kovčega“ a zatim Evjatar a (15, 25). No David se samo na Zadoka obraća i s njim govori (15, 27). Tako je fundiran taj „Vermutung“.

Klostermanna ima također „Vermutung“ te kaže: u Strack-Zöcklerovom izdanju komentar a, Nördlingen 1887): „Beobachtet man nämlich an Gang der Erzählung in den spannendsten Momenten, wie sie¹) nach dem Wegzuge Davids bei Absalon in Jerusalem ist 15, 14, dann mit den vor dem Thore stehenden Jonatan und Achimaaz zu David eilt, mit ihm nach Machuajim geht, dann ihn mit dem Heere verlässt . . . so erhält man den Eindruck, dass hier kein anderer seine Erlebnisse erzähle als Achimaaz, der Sohn Zadoks“. Dakle upravo obratno, ne smijeni svećenik Evjatar je te memoare pisao nego sin njegova druga, koji ga je prestigao, naime Zadoka, imenom Achimaaz. Ako još k tomu uznamo da ime Achimaaz bez očeva imena dolazi među dvoranima kralja Salamona kao namjesnik u Naftaliju i kao kraljev zet (I. K. 4, 15), onda je gornja hipoteza utvrđena. Duhovito, ali ni najmanje dokazano.

Baentsch u lijepo i zanimivo pisanoj popularnoj knjizi: „David und sein Zeitalter“ (Leipzig 1907, str. 143 izd. Wissenschaft und Bildung) veli: „Dieser Bericht bietet so viel detaillirte Angaben, dass man ihn meist für eine sehr zuverlässige Quelle gehalten und sogar gemeint hat, er müsse von einem Hofbeamten Davids stammen, der alle diese Dinge erlebt hat. Aber wenn man sich den Bericht genauer ansieht, so merkt man bald, dass wir es auch hier wieder mit stilisierter Erzählung zu tun haben“. B. u svim pripovijestima vidi malo historije a više mitološkog i legendarnog elementa, te neke tipične povjesne crte, koje se nalaze kod malne svih naroda. Ali i on se poziva na Klostermannovo mnijenje, ma da ga izrično ne spominje, da je neki „Hofbeamte“ Davidov autor dih pripovijesti. I tu se opaža kako

1) Sie, naime die Erzählung. Čudni stil!

kritičan većinom s vida spuštaju velike poglede te svoju temeljitost na sitnice osnivaju. Kl. naime kaže: pripovijedač tako tačno opisuje ljude i događaje, tako ih u tancine karakterizira, da mora biti njihov savremenik. Ovo je mjesto vijedno doslovce donesti: Der neue (?) Erzähler sonnt sich dagegen an Salomos Königsherrlichkeit, was es vergegenwärtigt, ist das Drama, das mit Salomos Inthronisation als dem letzten Akte schliesst. Denn nicht lange Zeiträume durchmisst er, sondern die in einander verschlungenen Inhalte eines Einzigen, und nicht was erzählt wird, gibt er wieder, sondern gesehenes Geschehen, an dem er selbst mitwirkt. Er sieht David aus Jerusalem ziehen und Absalon dorthin kommen; er geht mit den Boten zu David nach Mahanaim; er geht mit den Läufern, welche Joab vom Schlachtfelde an David Kunde bringen heisst, er erlebt die Scenen der Begrüssung am Jordan. Die Figuren, die er im Auge hat, sind die Prinzen und Diener des Königs und die Häupter der Hofparteien. Er kennt sie nach ihrer Eigenart, nach ihrer Treue und Untreue, nur David ist ihm ein Geheimniss, dass er anstaunt, wie ein junger Mann einen ruhmgekrönten Greis, mit dessen gereifter Stille und Resignation er die löwenkühnen Thaten reimen soll, die man von ihm erzählt“. Ovo je svacanje po mom mišljenju — premda krasno izraženo — potpunoma krivo. Zašto dobiva Kl. dojam, da je pripovijedaču David zagonetan, tajanstven. To je isti David kao u prijašnjim odsjecima knjige. Hrabar i odvažan ali i oprezan, promisljen, koji ne stavlja cijelu svoju sudbinu i slavnu prošlost na jednu kartu, zato bježi pred Absalomom iz Jerusolima, ali ipak skrbi za to, da mu prijatelji i vjernici jave sve što Absalon kani učiniti. U boj hoće da ide, ali dvorani ga ne puštaju, jer ako padne u boju, makar i pobijedio, ostat će buntovni sin Absalon kralj. Isti je to David, covjek osjećaja i čuvstva. Kako je tugovao u prijašnjim odsjecima za Saulom i Abnerom, a to su njegovi protivnici bili, tako ovdje drhće za život svoga djeteta, i onoga maloga, što mu je Bat-Seba rodila i za odrasloga Absalona. U karakteristikci Davidovoj nema razlike izmedju prvih i ovih poglavlja. Nasuprot treba istaknuti da je po Kl. - u pripovijedač ovih poglavlja takodjer autor prvih dvaju poglavlja „Kraljevi“, jer „on se sunca na divoti Salamunove vlade“, a u ta se dva poglavlja kunuje ne samo, da je Salamun sa svojom dvorskom partajom počinio ono što se zove „Palastrevolution“, da su Davida prisilili da tron još za života prepusti Salamunu, nego i testamenat Davidov a taj pokazuje nelijepu crtu, ružna svjstva. David na samrtnoj postelji na srce stavlja svome sinu Salamunu, neka bi obracunao sa Joabom i sa Šimi-jem. „Učini u svojoj mudrosti, te ne daj da njegova sijeda glava u miru podje u grob“ (I. K. 2, 6). Ova podmuklost i osvetljivost kontrastira sa Davidom, kako ga poznajemo iz knjige Samuel kao viteza i iskrena, plemenita covjeka. Kako bi mogao Salamunu narediti da smakne Šimija, dok mu

je prisegao „ne ćeš umrijeti“ (II. Sam. 19. 24)! Tako postupa despota, tiranin, koji poubija i uklanja svoje protivnike, a takav despot bio je Salamun ali ne David. Osim toga u ova dva poglavlja nema one pripovjedalačke ljepote, one zbijenosti u karakterisanju, kojom se upravo ističe druga polovina II. knjige Samuelove. Ako prema tomu pisac ovoga odsjeka ne može da bude i pisac početka knjige „Kraljevi“, onda se ruši cijela hipoteza da je Ahimac Zadokov sin, ujedno Salamunov zet autor tih poglavlja, kojemu je svrha opisati kako je Sal. došao na prijestolje te moć i sjaj njegove vlade.

Spomenuti kritičari svoje hipoteze o savremenom piscu izvode iz detaliranog opisivanja. A zar ne izbija ista pojava u cijeloj knjizi? Kako je n. pr. opširno izradjen sukob između Saula i Jonatana i njihov dialog te s tim u vezi sastanak Jonatanov sa Davidom i njihov razgovor (c. 20)! Istu opširnost i duge dialoge nalazimo u pripovijesti o ženi Abigajil (c. 25). Ta upravo ova opširnost, ovo crtanje situacija, ovo potanko izvješćivanje dijaloga sačinjava pripovjedalačku snagu i osebinu piševu.

Prema svemu iznešenom možemo si kompoziciju naše knjige ovako predočiti. O ovom razdoblju je bilo bilježaka u proročkim krugovima, a bilo je takovih i u svećeničkim. Ovi poslednji sadržavali su po svoj prilici događaje, koji se odnose na svetište i svećenice. Nadalje postojahu i službeni akti i spisi n. pr. listina „giborim“ junaka, popisi dvorana i t. d. Konačno pridolaze lokalne uspomene, koje su o nekim mjestima živjele u narodu. Iz tih je četiri vrela autor sastavio našu knjigu Samuel po metodi gore označenoj sa A, B i C. Pri tom je nastojao, da kolorit svojih vrela ne izbriše pridržav pače i manja protivuriječja njihova. To daje njegovoj knjizi pravu historijsku vrijednost, koju najbolje možemo prosuditi, ako je omjerimo sa istom historijskom gradjom u knjizi „Kronika“. Po obsegu prikaz o Davidu u toj knjizi nije manji nego u Samuelu uzevši terminus a quo Samuelovu smrt; obuhvata 18 poglavlja. Autor Kronike izostavlja Davidovu tužaljku nad Saulom, njegov postupak sa Sautovicima, nada je svu gradju pogl. 10—20 i veliki psalam Davidov, cijelih 13 c. od 24, premda se mjestimice vidi, da je već našu knjigu pred sobom imao, a mjesto toga donosi velike popise vojničke, svećeničke i levitske, u kojima se svijetla slika junaka i vladara Davida sasvim utapa. To nije više historijski David svojim krepostima a i nekim manama, nego organizator kultusa, svećeničkih redova i levitskih zborova.

Naš autor nije tako pisao historiju, da je prošlost preobrazio prema svojem vremenu. Nasuprot svu je historijsku gradju, koju je našao, upotrebio, sve znamenite događaje i pojave na umu imao, proniknuo u bistvo i karakter svojih junaka i tako napisao svoju knjigu pridodavši od svoga umjeće pripovijedanja, psihološkog vezanja i religiozno motiviranje. Nastoji sačuvati

objektivnost te ne uljepšava i pogrješke svojih lica niti prešućuje njihove mane. Ne obraća jednomu više simpatija nego drugomu. A što je glavno, daje jasnu sliku o razvitku prilika izraelskoga naroda u jednom stoljeću.

Medju historijskima knjigama Sv. pisma Tora isprepliće historijske odlomke sa legislativnim odsjecima, Jozua sadrži polag pripovijedanja o osvojenju Kanaana duge geografske popise mjesta, Sudije ili Šoftim obuhvata ovelu karakteristiku sestorice sudija (Ehud, Debora, Gideon, Avimelech, Jefta i Simson), dok se drugi samo imenom spominju. Knjiga Kraljevi predočava sve vladare izraelske i židovske te pojedine doduše dosta opširno obradjuje (Jerobeama, Ahaba, Hizkiju itd.) no za pretežni dio donosi samo kronološke podatke. Nijedno od ovih djela nema onu umiljatost i dražest pripovijedanja, ono psihološko vezanje i motivi anje događaja, onu umjetničku zaoblenu istančanu izradbu povjesnih karaktera, što je nalazimo u knjizi Samuel. Medju povjesnim knjigama Sv. pisma ona je najdragocjeniji biser te označuje — kako Klostermann lijepo kaže — „najvišu tačku hebrejske historiografije“.

Rabinska poezija.

Napisao rabin Dr. M. Margel, Zagreb.

Rabinska je poezija druga faza biblijske, pa je s ovom u najtijesnijem savezu. Uza sav naučni rad od gotovo jednoga vijeka, što obuhvata inače temeljita istraživanja Zunza, Geigera, Franza Delitzscha te u najnovije doba Elbogena, Brodya i Wienera, nije jevrejska poezija, sadržana u talmudsko-midrašijskoj književnosti, još iscrpivo obradjena. No kako se ti rabinski pjesmotvori ne dadu odmah na prvi pogled razabrati, valja ih zapravo tek otkriti. Često se naime usred predavanja ovoga ili onoga učitelja Talmuda ili Midraša, koje se doima kao proza, nadje koja prastara, dragocjena jevrejska pjesma. Držim, da mi je uspjele otkriti u ovoj književnosti nekoliko takovih pjesama, kao na pr. purimsku pjesmu »Adam roš lijeurim« (Adam je prvi među stovovima), »Im ejn gdajim« (Kad nema jaradi), »Eser midot« (Deset mjera) i t. d., što ih u ovoj raspravi uz neke druge, djelomice već poznate pjesme priopćujem. Nadalje držim, da sam u rabinskoj knjizi prvi put otkrio iste one pjesničke forme, što su već odavna ustanovljene u biblijskoj književnosti.

Kad je profetizam pun poezije u židovskom narodu prestao, pjesnički je duh ipak još i dalje djelovao te svojim žarkim sjajem zagrijao kruti očaj tmurne noći galuta. Rabinsku poeziju ne valja kao ni Bibliju, Homera, Eddu i Nibelungenlied zamišljati slučajnim proizvodom hira pjevajućih masa. Već je Goethe odavna rekao, da se ništa samo od sebe ne pjeva. I najjednostavnija narodna pjesma, najnezatnija bajka i sitna lokalna priča pretpostavlja već u postanku i razvitku svome ono, što zovemo umjetnošću, naime taloženje pojedinih prolaznih događaja u jedno jedinstveno naziranje. Jednostavno i suho, pa opet u velikim crtama snažno, što je u značaju rabinske poezije, gane i potresa nas osobito. Vidimo ovdje, kako se pjesnički duh u velikim nasrtima bori s predmetom i osjećamo čuvstvo goleme uzbudjenosti i dizanja duha. Čini se, kao da su prirodna i umjetna poezija jedna drugoj izmicala, ali se ipak nalaze i stapaju u harmoničnu cjelinu.

Rabinska je poezija slika i prilika psihološke povijesti židovskog naroda. Sukladna s pojmom židovske vjere najčišći je i najuzvišeniji izljev bogodanog pjesništva velikih proroka. Uza svu jednostavnost otkriva nam ona najdublje i najveće vrline židovske duše i podaje svojim divnim tvorevinama neki osobiti čar, koji krili nad neoskvrnjenom svježinom židovskoga osjećanja.

Kad su Rimljani uništili židovsku državu, nije Agada, koju s pravom zovu pjesništvom u prozi, služila samo Bibliji kao tumač njenih zahtjeva, već se istakla samostalnom pjesnikinjom prekrasnih pjesama, bajki, poredaba i sentenca i time je postala neiscrpivim vrelom utjehe naroda, potresenoga u čitavome organizmu. Puk se priučio smatrati svoj odnošaj prema Bogu onako, kako su mu knjige kazivale, njegove su predodžbe kao i njegovi životni nazori vezani o silne govore proroka. Agadisti su pokazali toliko smisla i za sadržaj i za oblik, da je Agada, crpajući u jednu ruku iz Biblije, a u drugu iz važnih — toliko sudbosnih — dogadajaja, postala jednovitom, velikom pjesmom.

Postanak te rabinske poezije valjalo bi, čini se, tražiti u ovoj rečenici Talmudovoj: »Iza smrti posljednjih proroka Hagaja, Zeharje i Maleahija nestalo je u Židovstvu svetog (proročanskog) duha, ali ipak još nije zanijemio Bat-kol« (Sanhedrin 11a, Sota 48 b). Ako ne mislimo, da Bat-kol znači većinom rabinsku muziku, onda bi od čitave historijske istine napomenute rečenice preostala tek neizvjesna bajka. Doslovan je prijevod riječi Bat-kol »glas kćerice«, to jest glas glasa, drugotni glas, koji čujemo uslijed prvoga; dakle jeka u običnom smislu. Ako ispedimo razna mjesta u Agadi, koja suviše s »Bat-kol«, opaziti ćemo odmah, da se mnijenja talmudista o »Bat-kol« razilaze. U grčko-židovskoj književnosti veli se mjesto »Bat-kol« (fone ek ton uranon) (glas s neba). Bat-kol jest jeka, sekundarni stepen proročkoga pjesništva, jeka svetoga duha u prvotnijoj biblijskoj poeziji. Priča o boginji »Harmoniji« daje tome izvanrednu analogiju.

»Harmonija, kći Ljubavi, revno je Jupitra kod stvaranja pomagala. Majčinskom je darežljivošću dala svakom nastajućemu stvoru jedan zvuk iz svoga srca, koji mu je svom nutarnjosti prodirao, bivstvo spajao u jedinstvo i ujedinio ga sa rođenicima. Napokon se dobra mati iscrpila, a kako je po porodu svome bila samo na pola besmrtna, valjalo joj se sad životom rastati od svoje djece. S molbom pade pred prijestolom Jupitrovim i reče: »Silni Bože, neka mojeg tijela nestane izmedju bogova, ali moga srca, moga čuvstva nemoj uništiti i ne rastavi me posve od onih, kojima sam dala život iz srca svojega! Bar nevidljiva htjela bih da budem uz njih, da svaku sreću ili nesreću, koju sam im prouzročila, davši im sposobnost osjećanja, s njima dijelim, s njima čutim!« — »A što bi ti koristilo, da nevidljiva i nevidjena s njima proćućuješ njihove nevolje, a nikako im ne bi mogla pomoći, nikako im se ne bi mogla pokazati? Jer to ti uskraćuje neopozivi sud Sudbine«. — »A ti mi daj, da im barem odgovaram, da neopažena ponavljam zvukove njihova srca i moje će se materinje srce utješiti«. — Jupiter je se lako dotakne i nestade je: postala je bestjelesnom, posvudašnjom jekom. Gdjegod zvuči glas njezina djeteta, materino srce zvuči za njim: iz svakog bića, iz svakog bratskog stvora zbori ona glasom tuge i radosti, sukladnim gla-

som harmoničke žice. Ona prodire i kroz najtvrdju hrid i oživljava osamljenu mrtvu šumu (sравни: Ovidije, *Metamorph.* III, 339—510. Herder, *Paranythien* »Die Echo«).

U rimskoj priči postaje »Harmonija« po smrti Eho, odzivom uzbudjene mašte, koja na visokim brdima, u dubokim šumskim dolovima, na širokom moru, izvoru, zdencu i na livadama čuje jekovite zvukove. Sve prirodno bivanje i svako očitovanje života odjekuje nestala boginja.

U rabinskoj poeziji postaje »Harmonija« Ruah-Hakodeša, svetog duha proročanskih pjesmotvora, slabog jekom, ječećim Bat-kolom, odjekom i pazvukom. Taj Bat-kol, ta jeka odjekuje po predaji talmudskoj kao glas s neba na mjestima, bogatim mnogim dodadjajima, u razvalinama, čas strašno, prijeteći i zapovijedajući, čas gučući poput goluba (sравни Berahot 3a).

Općeniti nosilac pjesničke umjetnosti jest jezik. Kad je zamukla proročka muza, nije ujedno prestala u židovskom narodu i stvaralačka moć jevrejskog jezika. Među nežidovskim teolozima, koji običaju jevrejski jezik učenjačkom ozbiljnošću smatrati mumijom, kao i u jednom dijelu našega naroda, koji misli, da je ovome jeziku i među zidovima sinagoge sudjeno, da propadne i da se zaboravi, još uvijek krivo se misli, te se »sveti jezik« skamenio za uvijek u pisanim spomenicima. Krivo se spoznaje sposobnost ovoga jezika za razvijanje, kad se u knjizi »Kohelet« nazrijeva njezin raspad. Baš u toj knjizi, koja je, — kako je dokazano —, nastala u trećem vijeku prije običnog računanja vremena, očituje se ogromno bogatstvo prastarog, ali uvijek novog jezika. Davno je već historijski utvrđena i po nepristranim učenjacima dokazana činjenica, na koju je već upozorio J. Levy (*Wörterbuch* III. s. v. עברי), da veći dio jevrejskih sastojina rabinske književnosti potječe iz onog doba, u kom biblijsko jezično blago još uopće nije bilo posvema opisano. Starije od poslednjih biblijskih knjiga jesu prve Mišne u »Rečenicama otaca«, koje su bez sumnje nastale nekoliko stoljeća prije običnog računanja vremena. Pa i o drugim Mišnama i Borajnama može se isto dokazati. Prama tome ne može se povući oštra granica između jezika biblije i rabinskoga jevrejskog jezika. Rabinska poezija je sekundarna, jer je ne provejava »Ruah-Hakodeš«, sveti duh pjesničkijega i zanosnijega govorničkoga dara snažnih proroka. Ali ona teče bistra i jasna, a u njoj se zrcali istinska, prava narodna poezija. Njezin se jezik zato javlja djelomice i u aramejskom ruhu.

Obilježja unutrašnjeg odnošaja između pjesništva i jezika daju dvije pojave, koje su po svojim osebinama srodne, i ako po svojim odnošajima idu u sasvim različite kategorije, a to su mit ili bajka i govornički tropi i figure. Oboje je proizvod pjesništva, koje u jeziku neposredno na čovjeka djeluje. Mit je u rabinskoj književnosti jednako kao i u različnih naroda zaseban, gotov svijet vjerovanja. On ne odrazuje pripovijetke o djelima i

dogadjajima pradoba tačno historijski, već različno proširene i iskićene, kako su se u narodu predajom od usta do usta prenašale. Većinom nastaje iz tužne sadašnjosti, pred kojom je bila sretna prošlost, a koja sad treba da pridži svjetujuć i hrabreći. Bez obzira za logične ispravnosti i kronološki tečaj događaja obradjuje mit svoj predmet prema običajima i načinu života svoga vremena, želi samo da izrazi vladajuća narodna čustva, nade i očekivanja toga vremena. Mit je ponajviše proizvod mašte, pa ga valja shvaćati više čuvstvom nego li razumom. U njegovu se prikazivanju zrcale običaji, vjerske predodžbe i nazori židovskoga naroda i svih njegovih patnja i nada. Rabinska književnost nije uvijek izmislila sve u njoj nakrcane priče i mite, ali je ono, što je primila iz tuđjih kulturnih krugova, manje ili više vjerno sačuvala i za svoje svrhe najstorski upotrijebila. U rabinskoj se književnosti razvila regbi klasična mitologija, a u tome leži i iskonska poezija. Ako se u priči o »certaču kruga« Honi-u (Honi Hameagel) pripovijeda, kako je nacrtao krug i stao u njegovo središte, da se za kišu pomoli (Taanit 19a), to time svako obrazovano shvaćanje spaja neposredno predodžbu o prirodnim pojavama bure, kiše, groma i vodene bujice. U svakoj na oko jednostavnoj priči nalazimo već mitološku sliku u uskoj vezi s općom poetičkom slikom, s tropom. Duhovite i pjesnički iskićene slike Raba bar Bar-Hane (uporedi osobito Baba Batra 73a—74b) sjećaju na homersku poeziju. Htio bih samo da iznesem jednu sliku: »Dodji, da ti pokažem mjesto, gdje se nebo i zemlja ljube« — reče jedan pustinjač Raba bar Bar-Hani. »Položih košaru na nebeski prozor. Za kratkog vremena večernje molitve čudnim načinom nestade košare. Sav zabezeknut viknem: Kud li je košara? Ima li zar tatova ovdje? Tada odgovori pustinjač, koji je znao dublje gledati: Ne vidiš li nebeski kotač, koji se neprestano giblje?« — Umjetnik bi ovu sliku po prilici ovako prikazao: Visoko pragorje. Sunce u obliku ogromne ognjene kruglje baš se sprema, da za koji časak iščezne s obzora, koji se kruži tik uz podnožje gorja. Na vrhu jednoga brijega vide se dva čovjeka, koji se ističu visoko ponad svjetske buke: sablasti sličnoga pustinjaka i rabina, koji je u jagmi za znanjem ovamo zalutao. Pustinjač upire značajno prstom u predjel na obzoru, koji se jasno ističe i gdje će sunce za koji čas zaći, dok rabi skida s ramena tešku košaru i meće je tamo, da se bez bremena sasvim može da preda večernjoj molitvi. To je ono, što Spinoza veli: »Pojednosti, koje se u pojavama pokazuju, samo su efemerne forme, nabrani talasi u uzburkanom moru vječnoga bivstva«.

Najljepša je prednost rabinske poezije, da nam talmudski pjesnik daje, da Boga u svijetu, a svijet u Bogu tražimo i nadjemo. Obzirom na raskidani položaj židovskoga naroda, koji pod jarmom strašne tiranije stenje, ima u Midrašu (Semot raba, paraša 23; Sir-Haširim raba I, 37) vrlo zanimivo razjašnjenje o rabinskoj poeziji. Glasi: Sve pjesme, što se sad pjevaju, imaju

ženski nastavak — »šira« mjesto »šira« -- isto kao žena, koja ima bolove, radja i opet radja. U budućnosti naprotiv, u sretnije doba, glasit će pjevanje muški, kako to u Ješaji 42, 10 piše: »Pjevajte Gospodu nov pijev!« Doista se rabinska poezija ograničuje na elegije iz usta »sofđanima« (naricalaca), što više i vesela pjesma pri ordinacijama, svadbi, gozbama, pri pozdravu i oproštaju i u drugim prilikama zvuči elegijski.

U popijevci, koja je najobičnije lirski i za koju s punim pravom vrijede riječi Horacijeve:

Quodsi me lyricis vatibus inseris,
Sublimi feriam sidera vertice,

ima pripjev (refrain). Metričke forme proroka javljaju se i tu u svome najmarkantnijem obliku. I ovdje je bitna karakteristika strofe strogim jedinstvom misli sačuvana. Strofe stoje naime u nekom međusobnom savezu. Isti prvobitni oblici, što ih je pokojni slavni semitolog bečke univerze prof. Dr. D. H. Müller otkrio u proročkim knjigama Biblije i iznio u svom znamenitom djelu »Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form« (Wien 1895.), vrijede i za rabinsku poeziju, kako to tečajem ove rasprave dokazujem. Time je ujedno obrazložena moja na početku iznesena tvrdnja, da se rabinska poezija ima smatrati samo nastavkom biblijske.

Po D. H. Mülleru se vez između dvije strofske jedinice zove responzija, i to, kad u gradji strofe stanoviti dijelovi jedan drugome odgovaraju. Ovo odgovaranje zbiva se jednakom konstrukcijom kao i jednakim ili oprečnim misaonim formama (Wendungen, tour de sentence). Responzija može biti potpuna, t. j. takova, gdje svaki redak (stih) jedne strofe odgovara paralelnom retku druge strofe; ili nepotpuna, t. j. takova, gdje samo početni ili krajnji reci ili odredjeri reci ili na istom mjestu jedan drugome odgovaraju.

Dok responzija prikazuje regbi jednaki organizam dviju ili više strofa, veže druga umjetnička forma po dvije strofe zajedno. Ova se umjetnička forma zove konkatencija. Ona veže, kako je to u naravi same stvari, završetak jedne strofe s početkom iduće tim, što zadnji redak jedne strofe misaono ili formalno prelazi u iduću.

Pogledajmo dakle ovakovu rabinsku pjesmu, koja pomenu-tim, po Mülleru u Bibliji otkrivenim umjetničkim formama najvećim dijelom odgovara.

PUTNIČKA PJESMA.

I.

Jedared, kad bijah išao putem,
Od ruševina, što ima ih Jeru-
[solim,
Skrenuh u jednu, da molim.

I dodje El' jahu, u dobru nek
[spomen mu bude —,
Na pragu ruševine čekajuć na
[me postoja,
Dok svrši se molitva moja.

II.

A jedvice svrši se molitva moja,
Tad reče mi: Rabi, mir da je
[s tobom!

I rekoh mu: Rabi i majstore
[mir da je s tobom —

I reče mi: Zašto si korake
[svoje, moj sine,

Skrenuo s ravnoga puta u ove
[ruševine? —

A ja mu odvratih: Da molim.

III.

Zar n'jesi mog'o na putu da
[moliš? —

Odgovori on. A ja mu tad
[ovako rek'o:

Znaj, bio je strah u meni; da
[ne bi me neko

Od onih, što hodaju putem,
[prekid'o, kad molim.

A n'jesi li mog'o — on će
[mi na to tad reći —

Izmoliti molitvu kratkih riječi?

IV.

Onoga dana, kad to će mi pro-
[rok spomenut',

Ja od njeg saznadoh ove tri
[stvari:

Saznadoh, u ruševine da ne
[treba skrenut',

Saznadoh, da moli se idući
[ravnim putem,

Saznadoh, tko moli se idući
[ravnim putem,

Taj moli tek molitvu kratkih
[riječi.

O ovoj »Putničkoj pjesmi« (Berahot 3 a) mogao bi umjetnik ovu sliku naslikati: Jedna od ruševina jerusalimskih. Dva časna starca sretnu se na izlazu i rukuju se prijateljski. Jedan je rabi Jose, poznata talmudska ličnost, a drugi je prorok Elija, koji se s rabi Jose om upušta u razgovor. Ova »Putnička pjesma« sastoji iz četiri strofe. Responzija je u njoj dovoljno razvijena, budući da strofe u najužoj vezi stoje, a »put« i »moliti« se svagdje opetuju. Pa i takozvana umjetnička forma ulančivanja završetka jedne strofe s početkom iduće je tu, i to: I. 6: »Dok svrši se molitva moja«, a zatim u II, 1: »Svrši se molitva moja«.

Druga pjesma (Berahot 3a), koja opet potječe od rabi Jose-a, može se smatrati biserom rabinske poezije. Ona teče u neobuzdanom zanosu, a odlikuje se i responzijom i ulančivanjem.

I.

Kaži sinko, kakve glase
Med ruševljem ču li ovim? —
Čuh, gdje jeka odazva se
Gučuć glasom golubovim,
Jao djeci, s čijih zala
Kuću sam si razorio,
Požaru sam hram svoj dao
I progn'o sam djecu svoju.

II.

Života ti i glave ti žive,
Ne samo ovaj puta
Glas taj zbori tako,
Već dan za danom
Sve po tri puta zbori tako.

III.

Ali nije samo ovo:
Kad Izrael pjeva himne:
»Sveto nek je ime Gospodovo«,
Bog tad sveti glavom kimne
I govori tađ u hramu:
Slava kralju, koga slave,
U njegovu domu tako!

IV.

Koja korist, oče, reci,
Što si progn'o sina svoga?
Ah jao si tužnoj djeci,
A bez stola očinskoga.

Drugi dio prve strofe (II. 5—8) slaže se sa jedinstvom misli strofe IV, 1—4. Ovdje je i umjetnička forma ulančivanja, kako to jasno pokazuje završujuće »tako« (II. 3, 6) i u III. 9, koje se sa »sveto« (III. 3) sriče. U ovoj pjesmi, koja pravu »Batkol«-poeziju razvija, mračno je rasulo živim bojama prikazano.

Rabi Jose, koji je htio da u židovskom narodu sačuva uspomenu na svetu zemlju otaca, nije znao da odabere bolji i valjaniji simbol, nego ruševinu, simbol, koji radja u židovskoj duši prebujale izljeve i budi u njoj mnoge predodžbe i nade. To je ideja spasa, koja ovdje dolazi do najjasnijeg izražaja. To je galut, »ruševina od ruševina jerusalimskih«, u kojoj narod, bijedan, gažen, progonjen i ubijan, čezne za mirom i nezavisti. A Bog plače sa svojom izagnanom djecom, pa kao što u Homera Zevs ljutito tresе ambrosijske pramove, kima ovdje Bog svojom glavom.

Stvaralačka snaga rabinske lirike izmaštala je dostojanstvene historijske likove i splela njihove karakteristične osebine sa žalosnim prilikama sadašnjosti. Tako se nalazi u Talmudu pjesma od dvije strofe, u kojoj se pjeva o Davidovoj harfi i prikazuju siromaštvo naroda¹⁾:

I.

Visila je jedna harfa
Nad ležajem David kralja.
Pa kad bješe pola noći,
Tad zastruji hladni sjever
Preko harfe — i zasniva.
U tren usta kralj s ležaja
I zapjeva pjesmu Bogu,
Dok zarude zore plami.

A mudraci Izraela

Skupiše se oko kralja:
»Zdravo kralju — gospodaru!
Kruha treba puk tvoj Juda«.
»»Prehranite se medju sobom!««
»Pregršt hrane ne prehani lava,
Nit' se jama zaspе svojom zem-
ljom«.
»»Tad ajte krepko u dušmanske
kraje!««

II.

Zlatnih niti zasja zora,

U ovoj se pjesmi očituje pjesničko značenje, koje se iz doba Davidova kraljevanja presadilo u rabinsku književnost. Izgleda, kao da je ova pjesma odlomak kakove veće narodne pjesme, koja je slavila ličnost Davidovu. Ne možemo nikako reći s Löwom (Die Lebensalter in der jüd. Literatur, II., str. 316 i sl.), te je grčka priča o Eolovoj harfi morala najprije prodrijeti u Palestinu, da bude prenesena na Davidovu harfu. Priča o davidovskoj eolskoj harfi čisti je nepatvoreni proizvod židovskog naroda, što jasno proizlazi iz tumačenja stiha 2. Kralj. 3, 15: »k'nagen hamenagen« u rabinskoj književnosti (Jer. Berahot I. §. 1; Pesikta d' Rab Kahana, ed. Buber, pag. 53a). U ovoj je pjesmi sačuvana umjetnička forma ulančivanja; tako odgovara strofa I, 8 strofi II, 1.

¹⁾ Jer. Berahot I. §. 1. samo se djelomice odalečuje od saglasnoga mjesta u bab. Berahot 3b i Sanhedrin 16a. U Pesikta r. Kahane (izd. Buber) 62b i 63a gubi ova pjesma uslijed prozajičkoga svoga ustroja svu liričnost. Ostala paralelna mjesta napominje Buber ondje u opasci 15—17.

Još ćemo ovdje spomenuti malenu dvostupastu pjesmu od šest stihova, koju Talmud (Berahot 4a) podmeće kralju Davidu i koja uistinu nastoji, da se srokuje:

Posavjetovah se s učiteljem svojim Mefibošetom
I rekoh ovo učitelju svom Mefibošetu:

Pravo li sam sudio?	Pravo čistim proglasio?
Pravo osudio?	Pravo nečistim proglasio?
Pravo riješio?	I nijesam se stidio.

Razumije se, da jevrejski tekst prijevodom gubi svoje nježne finoće i kolorit.

Za svečanih zgoda pjevale su se razne pjesme i to većim dijelom u izmjeničnom pjevanju i u korovima. Pokojni D. H. Müller tvrdi u svojoj već spomenutoj knjizi, da su izmjenične pjesme u korovima grčke tragedije semitskog podrijetla. Kod promocija, poznatih u Talmudu pod imenom »semiha«, pjevale su se pjesme, od kojih je rabinska poezija sačuvala neke, i ako tek u odlomcima. U Midrašu (Ester raba I.) našao sam jednu pjesmu, koju smatram promocijonom. Čini se, da se i ona, kako njen sastav odaje, pjevala naizmjenice u koru. U njoj se besprikorno sačuvao jevrejski stil, tako te se doima kao biblijska, a ne kao rabinska pjesma. Namiženjena je ne samo časti učenjaka promoventa, već je ujedno uzvišena himna gaje-nju i procvatu židovske nauke. Ta dosele nepoznata pjesma glasi:

Kad nema jaradi,	Nema učenika.
Nema jaraca.	Kad nema učenika,
Kad nema jaraca,	Nema učenjaka.
Nema krda.	Kad nema učenjaka,
Kad nema krda,	Nema starješina.
Nema pastira.	Kad nema starješina,
Kad nema pastira,	Nema nauke.
Ne postoji svijet.	Kad nema nauke,
— — — — —	Nema učilišta.
Kad nema mališa,	Kad nema učilišta,
Nema odraslih.	Ne postoji svijet.
Kad nema odraslih,	

Kako je židovski narod odvajkada bio nadaren pjesničkim duhom, podao je svakome znamenitom događaju u svom životu sad lirski, sad epski izražaj. Biblija i rabinska književnost sačuvala su nam oskudne ostatke mnogih takovih prigodnih pjesama, katkada samo u pripjevu strofskih tvorbi. Amo idu i preostali odlomci »pjesama kod rođenja«. U starom se naime Židovstvu, a većim dijelom i kod starih naroda, smatrao obilan porod najvećim bogatstvom, pa se stoga u porodici radošno pozdravljao. Takova je na pr. u Bibliji (Gen. 21, 6—7) pjesma Sarina prigodom rođenja Izakova, a u Midrašu (Berešit raba, XXVI) odlomak pjesme, kojem Raban Gamlijel blagosilja svoju kćer k rođenju njezina najstarijega sina,

PJESMA SARINA.

Radost učini meni Bog!
 Kogod čuje, raduje se sa mnom.
 ... Ko bi kad rekao Abrahamu:
 Dojit' će djeću Sara!
 Ta sina sam rodila na stare
 [mu dane!

BLAGOSLOV R. GAMLIJELA.

Nek' ne prestanu »jao«¹⁾
 Usta ti vikat':
 Jao, ne pije sin moj!
 Jao, ne jede sin moj!
 Jao, ne polazi sin moj
 U školu!

Velikom su zaslugom rabini smatrali pjevanje za razveseljivanje zaručenih. »U kući zaručenih zasluga je pjevanje« (Berahot 6 b). Urešeni mirtinim granjem običavali bi na vjenčani dan plesati pred nevjestom. Početak neke, svakako izgubljene svadbene pjesme sačuvala je rabinska poezija (Ketubot 16b—17a). Rabi Juda bar Ilaj uresio se mirtinom granom, »umraked lifne hakala« (plesao je pred nevjestom) i pjevao: »Kala naa vahasuda« (Lijepa, milovidna nevjesto!). Sjećam se, kako je prof. Gunkel na berlinskoj univerzi u svome predavanju dokazao, kako u Bibliji uz »Pjesmu nad pjesmama« ima mnogo ostataka svadbenih pjesama. Dovoljno nas na to sjeća početak 5. poglavlja knjige Ješajine. Svadbene su pjesme bile udešene na poizmjenično pjevanje, a to je bilo prema naravi stvari. U Talmudu (Berahot 31a) nalazimo takovu pjesmu:

Jao nama, što umiremo!
 Jao nama, što umiremo!
 (Zbor):

O, gdje li je učenje Tore,
 O, gdje li je vršenje Micve,
 Da nas zaštićuju?

Sve pjesme, pjevane u poizmjeničnom koru, već su zato pravilno udešene, jer su bile tekst narodnim melodijama. Ove su pjesme glasovi slavlja iz blažene vreve radosnih narodnih svečanosti. U njima pulzira umnonaslantan i narodni život Jude, te nam ujedno odrazuju sretnu prošlost. U Jerosolimu slavila se u okolnim vinogradima na dan 15. Ava, kad se dovršila sjeća drva za žrtve, i na dan pomirbe velika narodna svečanost. Djevojke u bijelom ruhu, koje su i najbogatije uzajmile, da ne bi siromašnije posramile, zapjevale su uz druge pjesme, koje bi plesale u kolu, pred sakupljenim mladićima u poizmjeničnom koru ovu pjesmu snubljenja (usp. Taanit 26a, 31a):

Lijepo:
 Svratite oči svoje ljepoti,
 Jer žena se rodi ljepote radi.

Plemenite:
 Svratite oči svoje spram rodu,
 Jer žena se rodi djece radi.

Ružno:
 Uzmite kup svoj, nebesa vam
 [vaših,
 Štovanjem da nas uredite svojim.

Sve:
 Oj, digni, mladiću, oči svoje
 I gledaj dobro, što li izabireš!

¹⁾ Zato, što će ti dijete ostati živo, ti ćeš uvijek vikati »jao«.

Na drugome jednom mjestu Talmuda (Suka 53a) nalazi se odlomak jedne poizmjenične pjesme, koja se u melodičnom ritmu pjevala prigodom »radosti radi zahvaćenja vode« (Simhat bet hašoeva). Najpobožniji i najbolji iz naroda plesali su pred radoznanom svjetinom s gorućim bakljama u ruci i izvadjali s njima kojekakve majstorije, bacajući ih u vis i hvatajući ih opet. Ovaj odlomak glasi:

Pobožni i valjani (pjevali su):	Pokajnici:
Slava našoj mladosti,	Slava našoj starosti,
Što ne postidjuje naše starosti!	Što naplaćuje zrijehe mladosti!

Svi:

Slava onom, koji ne sagriješi,
A tko sagriješi, prošteno bilo!

U većini rabinskih pjesama dolazi biblijski stih kao motto sad na početku, sad na koncu. Na početku ga na pr. nalazimo u »Pjesmi o Hamanu« (Ester raba I), a na koncu u ritmički zvučnoj »Pjesmi o svijetu vječnoga bivstva« (Berahot 17a).

Pomenuta pjesma o Hamanu, na koju sam naišao, bit će, da je spadala u ciklus izgubljenih narodnih pjesama, a nastala je po saopćenju Midraša (Ester raba I.) u perzijskoj dijaspori. Jezik ove pjesme podsjeća svojom čistoćom i finoćom na način biblijskog izražavanja. Ta pjesma glasi:

Adam je prvi među stvorovima,	Otnijel prvi među razdjeljivima,
Kajin prvi među ubicama,	Samuel prvi među pomazateljima,
Abel prvi među ubijenima,	Saul prvi među pomazanima,
Noa prvi među spašenima,	David prvi među glazbenicima,
Abraham prvi među obrezanimima,	Salomon prvi među graditeljima,
Izak prvi među svezanimima,	Nevuhadnecar prvi među razzaračima,
Jakob prvi među krotkima,	Ahašveroš prvi među prodavačima,
Jehuda prvi među plemenima,	Haman prvi među kupcima.
Josip prvi među pobožnima,	
Aron prvi među svećenicima,	
Mojsija prvi među prorocima,	
Jehošua prvi među osvajačima,	

Ova pjesma smjera u svoja posljednja dva stiha na ono mjesto u knjizi o Esteri (3, 9—12), gdje Haman nudja Ahašverošu deset tisuća srebrnih talenata, da bi mu izručio Židove na milost i nemilost. Na čelu je toj pjesmi motto, uzet iz knjige Ješajine (41, 4): »Tko je to učinio i izvršio? Onaj, što poziva naraštaje od početka«. Naprotiv se pjesma o svijetu vječnoga bivstva završuje mottom, uzetim iz druge knjige Mojs. (24, 11): »I gledahu Boga te jedjahu i pijahu«. Sama pjesma glasi (Berahot 17a).

Na drugome svijetu nema	Ni mržnje,
Ni jela,	Ni svadje.
Ni pila,	Pobožni sjede ondje
Ni putenosti,	S krunom na glavi
Ni tvora ni djela.	Uživajuć, sjaj božanstva.
Ni zavisti,	

U rabinskoj poeziji nalazimo često pjesama, što se zbog svoje epske dotjeranosti čitaju poput stihova Homerovih. U njima odaje rabinski pjesnik visoko shvatanje nutarnjeg života starih naroda, pri čemu svoj vlastiti narod prosudjuje najstrožom objektivnošću. Kao primjer te vrsti epskih pjesmotvora priopćujem slijedeću pjesmu (Ester raba I.), koju je rabi Natan nazvao „Eser midot« (Deset mjera):

Deset je česti bluda širom svijeta,
 Devet u Aleksandriji, a svuda deseta.
 Deset je česti bogatstva širom svijeta,
 Devet u Rimu, a svuda deseta.
 Deset je česti siromaštva širom svijeta,
 Devet u Ludu, a svuda deseta.
 Deset je česti čarolija širom svijeta,
 Devet u Egiptu, a svuda deseta.
 Deset je česti gluposti širom svijeta,
 Devet u Izmaelaca, a svuda deseta.
 Deset je česti zdravija širom svijeta,
 Devet u Izmaelaca, a svuda deseta.
 Deset je česti obilja djece širom svijeta,
 Devet u Perzijaca, a svuda deseta.
 Deset je česti dražesti širom svijeta,
 Devet u Mediji, a svuda deseta.
 Deset je česti rugobe širom svijeta,
 Devet na Istoku, a svuda deseta.
 Deset je česti snage širom svijeta,
 Devet u Kaldejaca, a svuda deseta.
 Deset je česti hrabrosti širom svijeta,
 Devet u Judeji, a svuda deseta.
 Deset je česti ljepote širom svijeta,
 Devet u Jerusolimu, a svuda deseta.
 Deset je česti mudrosti širom svijeta,
 Devet u Erec Jisraelu, a svuda deseta.
 Deset je česti Tore širom svijeta,
 Devet u Erec Jisraelu, a svuda deseta.
 Deset je česti licemjerja širom svijeta,
 Devet u Jerusolimu, a svuda deseta.

I oprostajna pjesma od velike je važnosti u rabinskoj poeziji. Već u biblijsko doba smatrao se oprostaj svečanim momentom. Kraj ovakovih prilika uobičajili su se blagoslovi, međusobne opomene, izjave prijateljstva i krajnje vjernosti. U rabinskoj se

književnosti toplo preporuča opraštanje od članova porodice, ukućana, učitelja i prijatelja, pri čemu se opraštajni cijelov (»nešika šel prišut«) smatrao svetim (Berešit raba, 70). Ovakovi su se svečani časovi upotrijebili za saopćivanje dobrih nauka, koji bi imali da budu način za spominjanje. Daljni razvitak ovih opraštaja bijahu opraštajne pjesme, koje bi gosti prije rastanka kazivali domaćinu kao izraz svoje zahvalnosti. Da bi ove pjesme trajnije djelovale, sastavljene su što tamnim, zagonetnim jezikom, što u obliku uporedbe. Najljepše su opraštajne pjesme, koje se nadovezuju na kakvu poredbu ili neke stihove u Bibliji.

Prikazat ćemo ovdje bar donekle obe vrsti spomenutih opraštajnih pjesama. Rabini su pri rastanku s rabi Amijem otpratili potonjega ovom pjesmom (Berahot 17a):

Uživaj svijet svoj za svoga života.
 Bio tvoj konac za vječni svijet,
 A nada ti bila dovijeka!
 Srce ti išlo za razborom vazda,
 Mudrost nek zbore usnice tvoje
 Jezik tvoj pjevao popijevke slavlja,
 Pogled tvoj naprijed vazda nek' gleda!
 Nek' nauke svjetlom oči ti sv'jetle!
 Nek' lice ti sjaji k'o nebeski sjaj!
 Mudrost nek' zbore usnice tvoje,
 Nutrina tvoja osjeća veliku radost,
 Jer uvijek si tako skrenuo korake svoje,
 Da slušaš riječi vječnoga Boga.

Jonatan ben Azaj i Jehuda ben Gerim oprostili su se od svog učitelja rabi Simona ben Johaja, a valjalo im je prije svoga odlaska blagosloviti i njegova sina. Oni mu rekoše ovo (Moed katan 9b):

Dao Bog,	Da ti se kuća razori,
Te posiješ, a ne žanješ;	A ti da stanuješ kao gost;
Uneseš, a ne odvezeš;	Stol da ti se uznemiri,
Otidjes, a ne vratiš se; —	A život da ti se ne obnovi.

Sin rabi Simona ben Johaja, misleći, da je samo kletve čuo, otrči sav prestavljen ocu. Ali ga ovaj umiri: »Ti si blagoslovljen, a ne proklet, razumij riječi mudraca. Prvo ti želi, da odgajaš djecu, ali da ih ne sahraniš. Drugo, da žene tvojih sinova udju u tvoju kuću, ali da je ne ostave radi smrti svojih muževa. Treće, da ti se udate kćeri ne povrate u kuću kao udovice. Četvrto, da svoj život ovdje smatraš polovičastim, jer te na drugom svijetu cijeli očekuje. Peto je slika blagoslovenog porodičnog života, u kojem nas okružuju vesela djeca, a muž svoje žene ne mijenja.

Njemački je pjesnik Uhland temu svoje poznate pjesme »Die Einkehr« preuzeo iz rabinske poezije, a da nije ni jednom riječi spomenuo njena izvora. No time, što ju je uvrstio u svoju

zbirku »Naturlyrik«, izrekao je, i ako nesvijesno, ispravan sud o duhu rabinske poezije. Praoblik te rabinske pjesme (Taanit 5b—6a), koju govori gost domaćinu, glasi u prijevodu ovako:

Idjaše pustarom nekada putnik	Korjenje ispod tebe?
I bješe gladan, trudan, žedan	Ta svježe ti vrelo
I spazi drvo	Natapa korjenje tvoje!
S vočkama slatkim	Pa neka je milost ti božja,
S ugodnom sjenom,	Te bi svaka klica,
I žubor vrelo topi	Što će s tebe se sadit',
Kor'jenje njeg'vo.	Tebi, o drvo, ravna bila.
Zagrize u plodove njeg've	A i ti,
I napi se vodice njeg've	Čim da ti hvalim?
I sjedne u njegovu sjenu.	Zar znanjem?
Ojačan hranom reče:	Imaš znanja!
»Drvo! o drvo!	Zar obiljem?
Čim da te blagoslovim?	Imaš obilja!
Zar da ti želim,	Zar djecom?
Nek' plodi ti budu slatki?	Imaš djece!
Ta slatki su plodovi tvoji!	Pa neka je milost ti božja,
Zar to, da sjena ti kr'jepi?	Da tvoje klice zasadjene
Ta sjena ti ugodno kr'jepi!	Na drugom mjestu
Zar to, da vrelo ti vlaži	Cvatu poput tebe!«

Praštali bi se i s knjigom, koju bi do kraja pročitali. Ovakova pjesma sadržaje oris dojmova, što ih je sadržaj knjige u čitaoca ostavio. Većina tih pjesama pisana je najčišćim jevrejskim jezikom.

Obratimo se sad važnom dijelu rabinske poezije, pjesmama posmrtnicama i tužbalicama. Javno žalovanje nad smrću milog člana porodice ili znanca i prijatelja sačinjavalo je već i u Bibliji znatan dio pogrebnih svečanosti. Iz Biblije poznati su »mekonenim« (naricatelji) i »mekonenot« (naricalice), koje su morale biti kod pogreba. Glasovita je tužbalica kralja Davida, kad je čuo za smrt Jonatanovu i Saulovu (II. Sam. I, 17. 27). Biti sahranjen bez ubičajenog naricanja smatralo se pogrdom i uvredom časti i držalo se za kazan božju. Prema vijestima u rabinskoj književnosti pjevale su se tužbalice uz pratnju vokalne i instrumentalne glazbe. Svakoj naricalici pripadale su dvije frule. Kod sprovoda išle su u Galileji ispred škrinje, u Judeji pak iza nje, a poziv na tugu glasio je (Moed katan 8b): »Plaćite s nama svi, koji ste tužna srca!«

U tužbalicama se ističu zasluge mrtvačeve. Takove su se pjesme pjevale sad u koru, sad opet recitativno po cijelom narodu (Moed katan 28b): »Što znači i n u j? — Tužbalica, koju je više žena počelo pjevati u isti mah. Što znači k i n a? — Tužbalica, koju samo jedna žena započinje pjevati, a ostale poslije prate«. Odmjerenim kretnjama tijela davao se tužbalici takt, i to l a m a n j e m r u k u, u d a r a n j e m u p r s a i t a p k a n j e m n o g u

(Moed katan 27b). Rabi Hanim, zet rabi Jehude Nasija, živio je dugo bez djece i tek nakon dugogodišnjega braka rodi mu se sin, ali on umrije istog dana, kad mu se sin rodio. Za njegovom smrtni tuguje vrlo duhovito ova kratka tužbalica (Moed katan 25b):

Radost se u tugu izvrnu,	U doba radosti uzdiše,
Naslada se priveza za jauk.	U doba milosti nesta pomi- [lovanoga ¹].

O rabi Abini sačuvao nam je traktat Semahot (VIII.) ovu tužaljku:

O, palme, njišite glavom	Dajte, da tužimo noću kao danju
Nad pravednikom poput palme!	Nad onim, što noći nam učini [danima.

U traktatu Moed katan (25b) nalazi se tužaljka nad smrtni jednoga učenjaka, rodona Babilonca, koje zanos podsjeća na stil Horacijevih oda:

Pleme je časnih djedova došlo iz Babela,
Donijelo sa sobom knjigu je borbi;
Dodjoše pelikani i ježi jatmice,
Da gledaju veliku nesreću, što rodi je Šinar.

Žalio Gospod se na cio svijet,	Onaj, što stoluje nad oblakom,
A nama je uzeo našu dušu,	Raduje se i uživa,
S koje se vazda radov'o —	Što došla je ravno pred njega
Poput nakićene nevjeste bje.	Duša čistoga, pravednog.

U traktatu Semahot (XVIII) sačuvala se tužaljka o Samuelu Malom, koja se može zacijelo smatrati jednim od najljepših bisser-zrna rabinske poezije. Metar se odlikuje zvučnim ritmom i sjeća nas Byrona i Heinea. Tužaljka glasi:

Nad ovim daj, da teče, suzi!	Bogati ginu,
Nad ovim daj, da plače, tuzi!	Do blaga se vinu
Kraljevi trunu,	Djeca.
A baštine krunu	Samuel Mali, što mu daje kob,
Djeca.	Uze sa sobom sve to u grob.

Na svršetku ovih elegija navest ćemo još odlomak jedne izgubljene tužaljke, što se odlikuje melodijskim zvukom i izrazitim proročkim stilom (Moed katan 25b):

Kad čedrove zahvate plami,	Što li će raditi močvarne ribe?
Što li će sad izopi zida?	U tekuću vodu udica pade,
Levjatana izvukoše udicom,	Što li će sad voda cisterna?

Razdioba jevrejskoga jezika u perijode tek je pomagalo povijesti, kako se to vidi iz ovo nekoliko pjesama rabinske književnosti. Vidimo jasno i razgovijetno, da duševni život, a

¹ t. j. u vrijeme, kad je Hanin pomilovan sinom, umro je pomilovani. Pjesnik izvadjja igru s riječima „Hanin“ (pomilovani) od „Hanina“ (milost).

isto tako i jevrejski jezik u svom velikom i prostranom opsegu ne poznaju nikakvih oštrih odlomaka, a gdje se na oko javljaju novi zameci, tamo su već odavna pripravljeni i ukorijenjeni u starome, jer je jevrejski jezik, koji u naše doba nanovo cvate, cjelina. Njegove se ljepote očituju osobito u basnama, koje obuhvataju velik dio rabinske knjige, a njihovo bi obradivanje iziskivalo naročitu omašnu raspravu. Ako skupimo cijelu sadržinu rabinske poezije, uvidjamo, kako je ona vazda nastojala da izgradi etički princip do najvećeg savršenstva i kako čovječanstvu propovijeda ljubav i prijateljstvo. Rabinska poezija, koja se najvećma nalazi u našoj liturgiji, bijaše krasan uzor jevrejskim pjesnicima u Španiji, o kojima se pjeva:

»Kad je prestao da pjeva zbor rabina,
Zazvučila tad je lira Španijinih sina;
Kad istočnih sinova srca bjehu pusta,
Tad propjevaše na Zapadu usta!«

O važnosti pronalazaka iz vremena starog Orienta za jevrejsku znanost.

Napisao nadrabim Dr. Leopold Fischer, Vršac.

Apologetici Jevrejstva otvorilo se tokom prošlih decenija široko i mnogostrano polje rada. Prvobitno su se apologetični spisi ograničili na obranu ideje, morala i etike, koje su htjeli da ospore Židovstvu. Ovu borbenost izazvalo je sukobljavanje s kulturom te dobe, te je nastala potreba, da se obrani vlastiti posjed, da se svijetu objasni duh jevrejske religije i da se obore optužbe, što se protiv njega dizale. Apologetika imala je još i tu važnost, da pokaže, kako Jevreji blagotvorno učestvuju u svim granama javnog i duševnog života. Ovo bijaše najstarija vrsta apologetike, koji potiče još iz mračnog srednjeg, dapače iz samog starog vijeka; Filo i Josefus prvi su predstavnici ove apologetike.

U prošlom stoljeću zadobila je apologetika jedno daljnje, kudikamo zamašnije područje. Trebalo je obraniti najsvetije naše dobro, knjigu, koja je cijelome svijetu dala civilizaciju, humanost i kulturu. Ova je obrana stvorila mnoga djela opovrgavanja i dokazivanja. Kršćanska teologija htjela je, da se interzivnije pozabavi biblijom, no u tu svrhu manjkao joj je bezuvjetno potrebni temelj, a to je znanje hebrejskog jezika, gramatike i sintakse. Trebalo se osim toga uživiti u one prastare prilike, a ovi su teolozi sve to gledali kroz naočale sadašnjosti, akoprem se doba izraelitske povjesti već po klimi i koloritu Palestine u veliko razlikovala od današnjeg vremena. Naravna je posljedica tog nepoznavanja bila, da su sve, što im ne bijaše razumljivo, proglasili »neprotumačivim«, i tako našli, da su mnoga mjesta u našem Svetom Pismu u protuslovlju. Usprkos toga, što naša tradicija pruža pouzdane dokaze o protivnome, ustvrdili su oni, da su pojedini dijelovi biblije sastavljeni u razna vremena, za kojih je biblija doduše već postojala, no u formi predaje. Držali su dakle biblijsku znanost šahovskom pločom, a bibliju i njene dijelove figurama, koje se mogu prema potrebi pomicati. Uvjerljivost, s kojom su iznašali ove mudrosti, ne smije da zapanji nepristranog istraživaoca. Žaliti se mora samo to, da je ovaj način istraživanja biblije prodro i u neke jevrejske krugove. Razlog ove žalosne činjenice je dvojak. Prvo, što ovi krugovi bazaraju na istoj predpostavci, kao i kršćanski im suborci, a kraj toga se još boje, da bi na području znanosti izgubili »ravnopravnost«, kad ne bi proprimali sve vratolomne hipoteze i emen-

dacije, a po mogućnosti u njima pošli još dalje od ostalih. Unutar nekoliko decenija razvio se pravi lov za hipotezama. Jedna biblijsko-kritička škola razorila bi naporno sazidanu zgradu neke druge škole, postavila bi na njeno mjesto novu, isto tako umjetnički izvedenu i na oko isto tako čvrstu zgradu, dok ne bi opet došla treća, koja bi i ovu razorila¹⁾. Ova cijela igra učvrstila je samo nadu, da će se nauka jednoć ipak vratiti ozbiljnom i uvidjavnom istraživanju, koje će za našu bibliju pokazivati više razumijevanja. Zapažamo, kako hiperkritička škola, koja operira s najčudnijim hipotezama, postojano gubi na terenu. Nakon mnogih zabuna i smutnja došla je prošlih godina i kršćanska teologija do objektivnije i pravednije ocijene bibliske književnosti. Tek danas možemo da mirno ustvrdimo, da je biblija izdržala krizu tog kritičkog istraživanja, i što više, u svjetlu modernih metoda istraživanja porasla joj je vrijednost²⁾.

Treće područje svog djelovanja zadobila je apologetika god. 1902. i to u prepirci poznatoj pod imenom »Babel und Bibel«. Ovu je prepirku prouzrokovao Friedrich Delitzsch svojim predavanjima³⁾, koja je održao u nazočnosti njemačkog cara. Ova je predavanja održao Delitzsch nakon svog višegodišnjeg boravka u starom Babilonu, gdje je prisustvovao iskapanjima, što ih je pod vodstvom Koldewey-a priredila »Deutsche Orient-Gesellschaft«. Ovoj je ekspediciji uspjelo, da pronadje mnogo vrijednih nalaza. Delitzsch se kroz čitavo ovo vrijeme (1899—1901) bavio isključivo ovim babilonsko-asirijskim pismenim spomenicima, pa je utisak ovih novih otkrića bio prevelik, a da bi se Delitzsch kraj svog entuzijazma za zamašne tekovine asirijologije dosjetio, da ispita, kolika je zapravo vrijednost ovih spomenika babilonsko-asirijskog klinovog pisma kao znanstvenih vrela. Tako se desilo, da je on ove natpise jednostrano precijenio. Zbog toga Delitzsch i podmeće biblijskim vijestima babilonsko-asirski upliv i izjednačuje religiozne uredbe biblije s onima Babilonaca. Stoji izvan svake sumnje, da je babilonska kultura mnogo toga dala narodima staroga svijeta⁴⁾, a za cijelo je utjecala i na kulturu starih Izra-

¹⁾ Nije naša zadaća, da prikazemo povijest kritike biblije u svim njezinim fazama, upućujemo samo na djelo B. D. Eerdmann-a: *Alttestamentliche Studien*, jer pisac u tom djelu obara stare biblijsko-kritičke hipoteze i stvara nove.

²⁾ Ne ćemo ovdje da napominjemo važne i glasovite radove jevrejskih učenjaka, već samo pokazujemo na prokret, koji je nastao u kršćanskih učenjaka. Djela, koja dolazi u obzir, imade vrlo mnogo, pa ćemo napomenuti samo nekoliko od onih pisaca, koji su uvidjeli dosadanju pogriješku pa su djelomice ili sasvim otklonili biblijsku kritiku. Evo im imena: König, Strack, Hommel, Riehm, Dillmann, Kittel, Klostermann, Landersdorfer, Karge, Kroell, Kaulen-Hoberg, Peters, Lagrange, Kegel i drugi.

³⁾ Delitzsch je u ovoj prepirci potpomagao Hugo Winkler, drugi orijentalista berlinske univerze, a kasnije je tu raspravu sam proveo do kraja.

⁴⁾ Hommel, *Geschichte des alten Morgenlandes*, Berlin 1912 tvrdi na str. 8, da je Egipat cijelu svoju kulturu preuzeo od Babilonaca.

eličana¹⁾, no kultura biblije bijaše od nje uvijek nezavisna, a redovito od nje oprečna. Kada je Delitzsch u svojem prvom predavanju iznio kao rezultat svoga rada zaključak protivan ovim činjenicama, govorio je pred publikom, koja nije bila u stanju, da presudi njegove hipoteze, pa ih je bez daljnega poprimila i širila. Deltzschevi su izvodi izazvali pravu buru, e da bi se predusrelo ovoj opasnosti; nastalo je mnoštvo prigovora i protudokaza, kako da se osigura istina²⁾.

Danas je cijela ova prepirka oko »Babel und Bibel« pokopana u pretincima biblioteka. Od te bure proteklo je gotovo 20 godina. Iskapanja u Mesopotamiji³⁾, rezultati odgonetanja pismena po asirolozima, dali su nam nove nalaze, nove dokumente različitog sadržaja. Usprkos ili bolje rekuć baš zbog tih mnogih istraživanja na području asirologije, nijesu Delitzschove hipoteze naišle na potvrdu. Njegov pokušaj, da Izraelčanima ospori posjed monoteizma, nije uspio. Izrael je sa svojim strogim monoteizmom u očitij protimbi sa Babiloncima i s ostalim semitskim narodima Orienta, koji su ispovijedali mnogoboštvo. Babilonski kipovi bogova i one mnogobrojne čarobne formule, koje nam je uspjele pročitati, ne mogu nikako da se izjednače s progobjenjem mnogoboštva i cijelog sistema čarobnjaštva, što ga je sproveo Izrael⁴⁾. »Šabbatu« što ga imadu Babilonci, nije u nikojem pogledu identičan sa svetkovinom subote, što je propisuje biblija, već zbog toga, što je taj »šabbatu« vezan za stalne dane u mjesecu (7. 14. 21. i 28. u mjesecu), dok biblijska subota pada na svaki sedmi dan tjedna. »Šabbatu« bio je dan nesreće, dan žalosti za kralja, svećenika i ljekara, dok Izrael radosno i pun veselja slavi dan subote kao dan potpunog počina⁵⁾. Prema bibliji je sam Bog tvorac svega, koji je jedini svemogućí Bog i postajao već prije stvaranja svijeta. Babilonski mit stvaranja nam pako kaže, da su bogovi nastali iz kaosa, prema tome su oni sami tek tvorevine stvaranja; bog svjetla Marduk rasijekao je tijelo Tihamata i stvorio iz njega nebo i zemlju i sve, što je živo. Biblija dakle u svom prikazu stvaranja svijeta nipošto nije

¹⁾ Ovaj je utjecaj zapaža osobito na jezičnom području, često je već dokazan, no nikada u dovoljnoj mjeri

²⁾ S jevrejske strane napominjemo radove J. Barth-a, D. H. Müller-a, L. A. Rosenthal-a, D. Feuchtwang-a, M. A. Klausner-a, A. Tánzer-a, J. Opperi-a, N. Porges-a, L. Mandel-a, W. Münz-a, D. Leimdörfer-a, L. Goldschmied-a, J. Hirsch-a, B. Jacob-a, S. Meyer-a. S kršćanske strane imade izvršnih djela protivne tendencije i to od E. König-a, C. H. Cornill-a, Budde-a, Hommel-a, Zimmern-a, Oettli-a, Merx-a, Sayer-a, Kittel-a, Jeremias-a, Grimme-a, Nickel-a, Weber-a, Volz-a, Bezold-a, Gunkel-a, Voelter-a, Giesebrecht-a i još mnogo drugih.

³⁾ Ovako se zove Babilonija (t. j. grčki prijevod hebr. Aram Naharaima), jer ju protiječu dvije velike rijeke, Eufrat i Tigris.

⁴⁾ V. primjerice M. Jastrow: Die Religion Babylonien und Assyriens, Giessen 1905.

⁵⁾ V. Hehn: Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im Alten Testament, Leipzig 1907. str. 21, i J. Barth: Babel und israelitisches Religionswesen, Berlin 1902. str. 14.

kopija babilonska¹⁾). I nastojanje, da se biblijska priča o potopu sveđe na babilonske izvore, ostalo je bezuspješno. Indijci i Feničani također pričaju o nekom velikom potopu, za kojeg se samo jedan čovjek spasio ladjom. Babilonska priča o tom potopu predleži nam u dvim verzijama, jednu nam daje epos Gilgameš, a druga je god. 1910. nadjena u biblioteci hrama od Nippura. U nekim se pojedinostima slaže ova priča o potopu s biblijskim izvještajem, no u mnogima se od nje razlikuje, iz čega ali ne možemo zaključiti, da je biblija preuzela babilonsku priču²⁾).

Bilo bi krivo, kad bismo mislili, da su ova tri područja apologetike naškodila Jevrejstvu i njegovoj religiji. Ovo razračunavanje s mnogobrojnim napadima na Jevrejstvo i njegovu nauku stvorilo je veliku literaturu, koja se pozabavila idejama i istinama biblije, talmuda i svekolike jevrejske književnosti. Upoznala se šnjima i šira publika, te su time postigli, da je Jevrejstvo naišlo na veće razumijevanje.

Drugo područje apologetike, ili t. zv. biblijska kritika polučila je, da su se i jevrejski krugovi energično latili rada oko biblije i da su tako dublje prodrijeli u ono najsvetije blago, što ga posjedujemo. Ovo područje nije više prepušteno lih nejevrejskim istraživačima, koji su iz njega stvarali često samo lovišta za svoje puste hipoteze. Time se došlo do spoznaje, da i te kako moramo braniti bibliju, taj stup naše povjesti i književnosti od neprijatelja, a i od zlih prijatelja.

I svadja oko »Babel und Bibel« imade svojih dobrih strana, pa nam je donijela lijepih plodova. Ova je prepirka potvrdila istinitost starojevrejske tradicije i ispravnost njenog shvaćanja. Dokazala je, da je Izrael svoj religiozni posjed primio od Boga, a nikako ne od Babilonaca³⁾. Dokazala je, da biblijska nauka o čistom, etičkom monoteizmu nije pozajmljena od Babilonaca. Dokazala je originalnost biblijske predaje o pradobi čovječanstva, o počecima izraelskog naroda, o postanku zakona Pentateuha i njegovu vjerodostojnost⁴⁾. Zbog ove prepirke sazrijela je u sferi biblijske kritike spoznaja, da se dosadanji krivi put mora napustiti. Ova je spoznaja dovela u biblijskokritičkoj literaturi posljednih decenija do neke nesigurnosti i plašljivosti, koja se go-

¹⁾ V. J. Nikel: Genesis und Keilschriftforschung, Freiburg 1903. Kirchner: Die babylonische Kosmogonie und der biblische Schöpfungsbericht, Münster 1910.

²⁾ Prvu babilonsku vijest o potopu vidi E. Schrader: Die Keitinschriften und das Alte Testament, str. 255 ff. Drugu vijest vidi H. Hilprecht: Der neue Fund zur Sintflutgeschichte aus der Tempelbibliothek von Nippur, Leipzig 1910. — Predaleko bi nas povelu, kad bismo nabrojili pojedina mjesta babilonskog izvještaja, u koliko se slaže s biblijskim, odnosno razlikuje.

³⁾ Vidi ova tumačenja kod E. Sellin-a: Die alttestamentliche Religion im Rahmen der anderen altorientalischen, 1908.

⁴⁾ Opširno o tome J. Nikel: Das alte Testament im Lichte der altorientalischen Forschung, 8 sv.

tovo u svim djelima može zapaziti, te je baš ona prouzročila taj obrat k smotrenosti i oprezu¹⁾.

S ova tri područja nije zahvat apologetike ograničen. Niču nove znanosti, nova otkrića, nove bure se dižu protiv biblije, rekao bi čovjek, da se čvrsto deblo biblije prelomilo, da je iščupano zajedno s korijenjem svojim. Ova nova istraživanja još nijesu prodrla u javnost, kako se to desilo u navadena tri područja, i to stoga, jer je svijet nakon prepirke o »Babel und Bibel« spram tih vječitih pronalaza postao oprezan i nije želio, da čuje nedokazane teorije i hipoteze. Ova istraživanja imala su svrhu, da vjeru Izraelovu dovedu do njenih izvora, da ispitaju, nije li podrijetlo joj strano, a sve to zbog toga, da podrede historiju izraelovu ostalim narodima staroga svijeta. Samo se po sebi razumljuje, da su promašili svoj cilj i da im nije uspjelo potresti veličinu i moć riječi, što ih zbori biblija.

Ukratko ćemo napomenuti dva od najvažnijih ovih pokušaja, jer nam okvir ove rasprave ne dopušta da u to područje dubje zalazimo.

U prvom ćemo redu napomenuti egiptologiju i rezultate, što su ih iznijela iskapanja u području Nila. Učenjaci su neko vrijeme mislili, da će u zemlji Faraona naići na ključ cijele izraelitske povijesti. Tih je fantazija u posljednje vrijeme nestalo, akoprem još uvijek imade učenjaka, koji nastoje dokazati, kako su Abraham, Jakob, Josip i Mojsija tek figure egipatske mitologije. Te svoje hipoteze dokazuju pukom samovoljom i očitom nedosljednošću²⁾.

Mnogo je prašine usvitlao spomenik Hammurapijev³⁾, što ga je dominikanac Scheil god. 1901. iskopao u Susi. U taj kamen dao je babilonski kralj Hammurapi uklesati cijeli svoj zakonik i to po prilici god. 2250, pa je ovaj zakonik najstariji, što ga poznajemo. Razumljivo je, da se smjesta pojavila hipoteza, da je Mojsija obilno crpio iz tog zakonika i da ga je većim dijelom preuzeo u svoj biblijski zakonik. Nemogućnost ovog shvatanja

¹⁾ Vidi mišljenje Kittelovo: *Geschichte des Volkes Israel*, Gotha 1909—1912. str. 549 i Fr. Meffert: *Israel und der alte Orient*, M. Gladbach 1921. str. 219 i Karl Budde: *Geschichte der alt-hebräischen Literatur*.

²⁾ O tome vidi Völter: *Die Patriarchen Israels im Licht der ägyptischen Mythologie*, Leipzig 1921. Meyer: *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme*, 1906. str. 151. Knudson: *The religious Teaching of the Old Test.* 1919. str. 171. — Priče iz prve knjige Mojsijeve i povijest patrijarha dovedene su i u vezu s indijskim mitima, tako Pt. v. Bohler: *Genesis*, Königsberg 1835. — I asirijologija je nastojala, da u našim prađjedovima nađe neke astralnomitološke pojave, vidi P. Jensen: *Der Gilgamesch-epos in der Weltliteratur*, I. i usporedi Lehmann-Haupt: *Israel*, Tübingen 1911. str. 8. — Alfred v. Gutschmid žigosao je gorkom ironijom ovu divlju jagmu, vidi Lotz: *Abraham, Isaak und Jakob*, 1910. str. 25.

³⁾ O pravilnom izgovoru ovu riječi usp. raspravu A. Ungnad-a u *Zeitschrift für Assyriologie*, XXII. 1908. str. 7f.

danas je već dokazana¹⁾, a njegovu čemo pravu vrijednost niže prikazati.

Imade mnogo i raznolikih tvorevima fantazije i hipoteza, kojim je očta tendencija jedino ta, da obore bibliju s njenog visokog pijedestala i položaja, što ga zauzimalje i da uskrati priznanje, što je ide. Ove se krive nauke same osudile, jer nikada nijesu izašle iz soba tih učenjaka, a većem dijelu teologa ostale su savršeno nepoznate²⁾.

Bilo bi krivo, kad bi tko iz rečenog zaključio, da pisac ovih redaka imade namjeru, da omalovažuje vrijednost iskopina i nalaza religioznog, historičkog, juridičkog i komercijalnog značenja. Baš nasuprot. Ovi podaci, što nam pružaju ruševine, od vanredne su važnosti za eksegezu biblije, za istraživanje povijesti, za prikazivanje pravnog i kulturnog života Izraela. Odkrića ovih novih činjenica mnogo su doprinjela, da se osvijetle mnoge tamne točke u disciplinama znanosti Jevrejstva. Iz toga razabiremo, da su nalazi iz babilonskog, asirskog i egipatskog svijeta od velike koristi za razumijevanje biblije, i da njima imademo zahvaliti, što se znaše znanje u mnogome obogatilo.

O vezi tih kultura s kulturom Izraelovom kaže nam uvaženi filozof, Friedrich Muckle slijedeće³⁾: »Die mächtigen Leistungen des kleinen jüdischen Volkes werden sofort vorstündlich . . . , wenn man weiss, dass sie letzten Endes aus der Atmosphäre der babylonischen Kultur mit ihrem Macht- und Erlösungswillen stammen. Und insoferne ist der Versuch, das Wesen dieser Kultur zu ergründen, für unsere Zwecke von hoher Bedeutung«. Ali Muckle ne misli ovdje da je Izrael kopirao ili naprosto pre-

¹⁾ Poglavito D. H. Müller: Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung, Wien 1904. Danas je utvrđjeno, da je nekoć postajao neki svim semitskim narodima zajednički prasemitski zakonik, koji doduše ne postoji napisan, ali je do nas došao predajom. Odredbe Hammurabijevog zakonima više se razlikuju od ovog semitskog prazakonika, nego odredbe Mojsijevog zakonika. Zbog toga je i piscu ovih redaka uspjelo, da protumači dva zakona iz Hammurabijevog zakonika pomoću talmuda. Vidi L. Fischer: Die Urkunden im Talmud. I. dio, Berlin 1912. str. 88 i str. 124 bilj. 3.

²⁾ U prvom redu ubrajamo ovamo tendencioznu raspravu Harry Torzzyner-a, koja ide jedino za senzacijom, a manjka joj svaka objektivnost. Zove se: Die Bundeslade und die Anfänge der Religion Israels, a izdana je u „Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin“, 1922. str. 219—294. U toj raspravi pisac fantazira o nekom bogu oblaka vjetra, o bogu vulkanskih oblaka, koji je ujedno bog bujice, vjetra i kiše. (Vidi duhovitu recenziju ovog djela od S. Kaatz-a u „Israelit“-u 1923. sv. 5, 6 i 7). O tim fantazijama i njihovom obaranju vidi E. König: Theologie des alten Testaments, Stuttgart 1923. str. 146f. i 158f. — Dalj-nje teorije, koje idu za time, da izraelske vjere izjednače s nižim vjerskim stepenima jesu: tofemizam (obožavanje sv. drveća ili životinja), animizam (kult predja, kult mrtvaca, mrtvačke žrtve, sazivanje mrtvaca), fetišizam (obožavanje sv. kamena, bregova i žrtvovanje na njima), o tome vidi opširnije König, isto, str. 27.

³⁾ Fr. Muckle: Der Geist der jüdischen Kultur und das Abendland, Wien 1923. str. 168.

uzeo babilonsku kulturu, jer kaže¹⁾: »In durchaus selbständiger Weise verarbeitet Juda das babylonische Kulturgut, ja, es gelingt diesem Volke dort, wo die babylonische Mutterkultur aufgehört, nachtvoll vorwärts drängend und mit lodernder Kraft deren Werk fortführend, der Entwicklung neue Glieder anzufügen«.

U ovo nekoliko redaka dao nam je Muckle uspjetu karakteristiku odnošaja izmedju obih kultura. Ovakova presuda može da bude ispravna sa stanovišta filozofa, koji kulturu Babilona i Izraela poznaje tek iz prijevoda. Orientalista pako, koji sve promatra skroz nepristrano, modificirat će ovaj snošaj, obzirom na rezultate istraživanja prošlih decenija, te će doći do zaključka, da su Izraelci mnogo više toga crpli iz prasemitske kulture, nego iz sekundarne babilonske. Iskopine dokazuju u punoj mjeri ispravnost ove teze.

Ovu je tezu prvi postavio David Heinrich Müller²⁾. Nastojao je da dokaže, kako ne može biti govora o tome, da se Mojsijin zakonik oslanja na kodeks Hammurapi, što je jedina, nama poznata pravna knjiga Babilonaca. Čitave se partije obiju zakonika podudaraju, a po grupaciji i sistematskom slijedu možemo da ih oba svedemo na neki opće-semitski prazakon. Ovaj je prazakon morao da je bliži bio Mojsijinim zakonima, nego Hammurapijevim, jer su Mojsijini zakoni po svojoj grupaciji i formuliranju primarniji³⁾. Mojsija je ovaj prazakon dobro poznao, jer je ovaj još u doba patrijarha bio na snazi. Abraham, koji bijaše savremenik Hammurapijev, dobro je znao ovaj zakon, pa ga je sa sobom ponio u Kanaan, kad je ostavljao Urkasdim i Haran, dakle Babiloniju. Put Abrahamov dokazan je. Jedna generacija predala bi ovaj zakon drugoj i tako je dopro i do Mojsije. Mojsija je poznao dobre i zle strane tog zakona, te ih je uvažio, kad je na temeljima semitskog prazakona postavio svoj novi. Proveo je temeljite izmjene, koje dokazuju njegovu mudrost, blagost i etičku veličinu⁴⁾. Baš zbog otkrića Hammurapijevih zakona dobiva Mojsijina pojava na vrijednosti, pa i najzadrtiji kritičar biblije mora da ju prizna historijskom pojavom prvoga reda. Mojsijin zakonik sadržaje primarnija naziranja nego odgovarajuće odredbe Hammurapijevog zakonika ili su mu odredbe suviše starinske, a da bi mogle potjecati od Hammurapija. Nadalje redaktor Hammurapijevog zakonika nije umio da ispravno shvati mnoge odredbe prazakona, pa nam tek odgovarajuće odredbe Mojsijevog zakonika omogućuju razumijevanje Hammurapijevih odredaba. Svakako ide Mojsiji zasluga, da je prazakon moralno podigao i socijalno dublje shvatio. Do te spoznaje do-

¹⁾ Ib. isto, str. 145.

²⁾ Vidi gore str. 189 bilješka 1.

³⁾ D. H. Müller, kao gore, str. 210ff.

⁴⁾ Predaleko bi nas svelo, da suprotstavimo oba zakona i da dokažemo ispravnost ove teze. Upućujeme samo na radnju D. H. Müller-a, str. 220ff.

vele su nas iskopine, pa u tome im i leži važnost za biblijsku znanost¹⁾.

No nije Hammurapijev zakonik jedini nalaz, koji je od važnosti po staroizraelitsko zakonodavstvo, jer dokazuje, da je Mojsija podatke biblije u staro vrijeme zaista naučavao. Babilonske iskopine napunjuju muzeje, a djela, koja se bave odgonetanjem tih spomenika, ispunjuju biblioteke. Najstariji dokumenti potječu iz godine 3750. Za ovu raspravu, koja nastoji, da iz tih iskopina crpi dokaze za starojevrejsku povijest, dolaze u obzir samo oni dokumenti, koji dosižu do vremena Mojsijinih. Kad promotrimo rezultate ovih nalaza, iz kojih smo si rekonstruirali cijelokupni kulturni život Babilona, i kad ih usporedimo s kulturom starih Izraeličana, tad ćemo se uvjeriti o istinitosti starojevrejske tradicije. Doći ćemo do spoznaje, da se kultura starog Izraela razvijala nezavisno od kulture Babilonije. Tek kasnije, kad je Izrael u svojoj vlastitoj zemlji stvorio državu i kad je došao u diplomatsku vezu s Babilonijom, poprimio je djelomice babilonsku kulturu, u koliko je djelovala na njegovu vlastitu kulturu.

Započnimo ponajprije imenima mjeseca, koja će najeklatantnije dokazati nezavisnost biblije od babilonskih uredaba. U babilonskim trgovačkim ugovorima, još od vremena Hammurapijevog i savremenika mu Abrahama, bijahu u običaju imena mjeseci, kako ih znamo iz današnjeg kalendara. Babilonsko je potjecanje ovih imena mjeseci van svake sumnje; Jevreji su ih poprimili u vrijeme babilonskog progonstva, pa ih stoga nalazimo tek u knjigama proroka Zaharje, Estere te Nehemije²⁾. Prije progonstva nijesu Jevreji imali posebnih imena za mjesece, već su ih nazivali rednim brojevima. Samo četiri mjeseca imala su svoja vlastita imena i to valjda zbog važnosti njihove u ratarstvu i u prirodi. Prvi se mjesec zvao »mjesec klasja«³⁾, drugi »mjesec cvatnje«⁴⁾, sedmi pako »mjesec, za kojeg vode nabujaju«⁵⁾ i osmi »mjesec kiše«⁶⁾. Kad bi bila istinita fabula, da su

¹⁾ Usporedi: J. Jeremias: Moses und Hammurabi, Leipzig 1903. i A. Jeremias: Das alte Testament im Lichte des alten Orients, Leipzig 1916. str. 265, te Lehmann-Haupt, kao gore, str. 250f. Lehmann-Haupt, na str. 245 kaže: „Alles in Allem stellt sich heraus, dass Hammurabi unter Zugrundelegung älterer, grossenteils schon zu einer Gesetzesammlung vereiniger Bestimmungen eine Neuordnung des gesamten bürgerlichen und kriminellen Rechtes geschaffen hat“. Ove riječi potvrđuju prepostavku općeg prasemitskog zakonika, pa je tim začudnije, što pisac ovu tezu na str. 254 opet pobija. Ovo pobijanje je takodjer neosnovano, jer se u znanstvenom svijetu tvrdnjom, „die These des Urgesetzes erweist sich als entbehrlich“, ne može oboriti teza, koja bazira na znanstvenoj podlozi.

²⁾ Vidi Zahar. I. 7; Estera 2, 16; 3, 7; Nehem. 1. 1; 2, 1; 6, 15.

³⁾ *הַרְשׁ הָאֲבִיב* u Exod. 13, 4; 23, 15; 34, 18 i Deut. 16, 1.

⁴⁾ *יָרַח זוּ* ili *הַדָּשׁ זוּ* I. Kraljevi 6, 37.

⁵⁾ *יָרַח הָאֲתָנִים* I. Kralj. 8, 2.

⁶⁾ *יָרַח כּוֹל* I. Kralj. 6, 38. O značenju ovih imena mjeseca vidi König u ZDMG. 60, str. 613ff.

Izraelci potpuno preuzeli babilonsku kulturu, zašto upotrebljavaju onda starojevrejska djela primitivnije oznake za mjesece, a ne one, koje su Babilonci rabili već mnogo stotina godina prije Mojsije? I ovdje je očito, da je staroizraelitska kultura bila nezavisna od babilonske¹⁾.

I razdioba dana bila je u Babilonaca drugačija, nego u Izraelca. Babilonci dijelili su dan u dvanaest dijelova, svaki po dva sata (dvostruki satovi); dan bijaše tačno fiksiran i odredjen primitivnim sredstvima²⁾. Prema bibliji dijeli se noć u tri noćne straže; prva se zvala »početak noćnih straža«³⁾, druga »srednja noćna straža«⁴⁾, a posljednja »jutarnja straža«⁵⁾. Isto se tako i dan dijelio u tri dijela i to u jutro, podne i večer (רעב ובוקר וצהרים)⁶⁾. Jevreji su babilonsku razdiobu dana po satovima preuzeli tek krajem druge polovice prve države; prvi je puta nalazimo za vladavine kralja Hiskije. U isto vrijeme počeli su Jevreji da rabe i babilonsku sunčanu uru⁷⁾. Tek, kad su babilonski poslanici češće dolazili u Palestinu, mogla je ondje babilonska umjetnost i nauka da istisne primitivniju razdiobu dana, koja je po svojoj prilici bila prasemitska.

Mjere, utezi i novac bili su u oba naroda u glavnome isti. Razlike su tako neznatne, da iz njih ne možemo da izvedemo slične zaključke kao u prijašnjem slučaju⁸⁾. Baš naprotiv, identičnost ovih sistema u oba naroda jače ističe važnost babilonskih nalaza za staroizraelitsku povjest, nego njihova razlika. Ova identičnost dokazuje, da su oba naroda ove sisteme preuzeli iz prasemitske kulture. Za vrijeme Salamona prevladao je u Izraelu fenički sistem, jer je u ono vrijeme trgovina s Feničanima bila vrlo jaka, a to nam dokazuju i hebrejska djela iz onog vremena. U djelima prije Salamona ovom feničkom sistemu nema ni traga. Time je opet dokazana starost biblije, jer ona poznaje samo prasemitski sistem, koji se rabio i u Babiloniji, kako nam to potvrđuju iskopine⁹⁾.

U četvrtjoj knjizi tore¹⁰⁾ govori se o krvnoj osveti. Krvna

¹⁾ Usporedi Kugler: Von Moses bis Paulus 1922. I. Die Einrichtung der altisraelitischen und die Technik des spätbiblischen Kalenders, str. 1—35

²⁾ Vidi Lehmann-Haupt, kao gore, str. 255 i E. Kalt: Biblische Archäologie, Freiburg 1924. str. 140.

³⁾ Eha 2, 19: ראש אשמרות

⁴⁾ Sud. 7, 19: אשמרת התיכונה

⁵⁾ Exod. 14, 24; I. Sam. 11, 11: אשמרת הבקר

⁶⁾ Na ovu diobu nailazimo često, vi na primjer: Gen. 48, 16; 35; Deut. 28, 29; II. Sam. 4, 5; משבב הצהרים, »popodnevni san«, iz toga proizlazi, da צהרים znači sat prije i poslije ručka. Prema tome bila je uobičajena dioba dana u tri dijela.

⁷⁾ Vidi I. Kralj. 20, 9—11 i paralelna mjesta u Jes. 38, 8. — Izraz »sat« utvrđen je tek kod Danijela 3, 6; 15; 4, 30; 5, 5. U vrijeme Hiskijine govoro se u mjesto riječi »sat« »stepen sunčane ure« מעלות.

⁸⁾ Vidi Landersdorfer, kao gore. str. 79 i Kalt. kao gore, str. 56f.

⁹⁾ Vidi Lehmann-Haupt, kao gore, str. 259 i Kalt str. 58.

¹⁰⁾ Poglavlje 35, isto i u V. knj. Mojs. 19, 2—10.

je osveta bila uobičajena u svih naroda staroga svijeta, pa nam predstavlja praformu pravde. Ako je netko bio ubijen, bila je dužnost njegovog najbližeg roda, da ga osveti smrću ubojice ili kojeg njegovog bliskog rodjaka. U babilonskom pravu isčezla je krvna osveta, pa je ne nalazimo ni u Hammurapijevom zakonu. Razlog je tome, što su se obitelji u Izraeličana grupisale u »plemena«, takova su sačinjavala starinsku formu i sviju ostalih naroda, odnosno nutarnjo političke im strukture¹⁾. Ako je koji član plemena bio ubijen, tad je svaki drugi član plemena mogao da uspostavi krvnom osvetom poremećeno pravno stanje plemena. Babilonsko je pako pravo raskinulo plemena, pa je time za svoju djela postao svaki pojedinac sam odgovoran, a ne cijelo pleme²⁾. Mojsija nije dirao plemenske veze, pošto socijalna organizacija nije dopuštala tako zamašnu reformu, pa je zato morao da ostavi i krvnu osvetu. Mojsija je doduše nastojao, da ublaži krvnu osvetu. Učinio je to tako, da je šest gradova odredio kao utočišta za nehotimične ubojice, a osim toga odredio je, da se osveta samo na ubojici samome smije izvršiti³⁾. I ovdje se razabire, da babilonsko pravo nije uplivalo na starojevrejsko, jer je i ovdje tora pridržala ponajstariju pravnu formu.

Veliki broj sličnih dokaza sa područja kulture, ratarstva, trgovine, prometa, državne upravne, pravnog života i vojske mogu da potkrijepe ovo shvatanje o važnosti babilonskih iskopina za bibliju. Već Lehmann-Haupt doprineo je nehotimično u poglavljima: »Berührungen zwischen dem altbabylonischen und dem israelitischen Recht« i »Gemeinsemitisches im babylonischen und im israelitischen Recht«⁴⁾ bezbrojne dokaze za našu tvrdnju, koje ali zbog kratkoće nećemo da opetujemo. Ali naše dokazivanje time još ni izdaleka nije iscrpljeno. Važnost babilonskih nalaza možemo da osvjettimo i sa drugih strana.

1. Mnogobrojni ženidbeni ugovori, što su ih iskapanjem u staroj Babiloniji našli, utvrđuju § 128 Hammurapijevog zakona, prema kojemu brak bez ženidbenog ugovora nije bila valjana ženidba. Ženidbeni zakon biblije vrlo je manjkav, pa ga moramo rekonstruisati iz sadržaja raznih događaja i iz najstarije usmene predaje, koja je u talmudu strogno razlučena od kasnijih odredaba i promjena. Nije to samo puka hipoteza, kad ustvrdimo, da su i Jevreji u najstarije vrijeme sklapali bračne ugovore i pismenima ih zabilježili. Samo, ako stoji ova naša tvrdnja, možemo da razumijemo ženidbeni ugovor, štoga sadržaje jevrejski papirus, nadjen u Assuanu. Ženidbeni ugovor providjen je mnogobrojnim, detaljiranim klauzulama, pa je zacijelo trebalo mnogo stotine godina, dok je taj ženidbeni ugovor poprimio ovu obazrivu, čvrstu formu, koja se brine za sve moguć-

¹⁾ Vidi M. Löhr: Israels Kulturentwicklung, Strassburg 1911, str. 30f.

²⁾ Vidi Landersdorfer, str. 103 i D Feuchtwang u MGWJ. 1904. str. 397.

³⁾ Vidi biblijska mjesta navedena pod bilj. 40 i Kalt, str. 72.

⁴⁾ Lehmann-Haupt, str. 247ff.

nosti, koje bi eventualno mog'le nastupiti. Nalaz babilonskih ženidbenih ugovora potvrđuje nam u punoj mjeri ispravnost ovog naziranja, koje sasvim odgovara duhu biblije¹⁾.

2) Mnogi babilonski natpisi dokazuju povjesnu istinitost mnogih biblijskih priča, koje je premudra biblijska kritika označila bajkom. Iskopine nadalje dokazuju, da su mnoga biblijska vlastita imena i imena mjesta zbilja postojala, prema tome fantazmagorije, koje za podatke biblije kažu, da su izumljeni, spadaju u carstvo snova²⁾. Stoga i Lehmann-Haupt kaže, o zbilja čudnovato tačnom izveštaju, što nam ga daje Geneza u svom 14. poglavlju, »enthält nicht bloss wertvolle historische Kunde, sondern entwirft von einer wichtigen Epoche ältester orientalischer Geschichte ein zutreffendes Gemälde, das die Kontrolle der Keilschriften verträgt, deren Nachrichten aber auch wirksam ergänzt«³⁾.

3. Ludwig Blau konstatovao je u posljednjoj svesci časopisa »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums«⁴⁾, da su stari Izrael i stari Orijent rabili ženidbene i rastavne ugovore s jednakim tekstem. Tek 1000 godina nakon proroka Hozeje (ovaj je živio u 8 stoljeću), ustali su rabini protiv ovih formula, i ustanovili nove. Ovu napadnu pojavu, kako je nazivlje Blau, možemo protumačiti time, što su poslije Hammurapijevog vremena ukinute one prasemitske formule, koje je Blau našao u starobabilonskim ugovorima. Židovski pako narod, kako se to još i danas zapaža, mnogo je cijenio tradiciju, pa su se te starosemitske formule održale sve do talmudskog vremena. Tek pod babilonsko-asirskim utjecajem poprimili su rabini formule, koje su u Babiloniji važile još od Hammurapijevih vremena⁵⁾. Do istog rezultata ćemo doći, kad promotrimo formule civilnog prava i konvencijonalnih kazni, što ih Blau u svojoj raspravi obradjuje u drugoj i trećoj tački. Kraj toga našli bismo još mnogo toga, što se razvilo na isti način.

Nadalje je velika važnost babilonskih nalaza za hebrejsko jezikoslovlje, pa se rano zapazilo značenje babilonskog jezika za leksikalno istražnje hebrejskog. Veze između oba jezika su očite. Usko srodstvo izkazuje se ne samo u riječima već i na formalno gramatičkom i etimološkom području u stilističkim frazama i u paralelnom razvitku tehničkih im značenja. Mnogo

¹⁾ O tome vidi moje djelo: Die Urkunden im Talmud, I. dio, Berlin 1912. str. 67f. i mnogobrojnu babilonsku literaturu, što je navedena u bilješkama.

²⁾ Vidi Delitzsch: Zweiter Vortrag über Babel und Bibel, Stuttgart 1908 str. 2, te biblijska vlastita imena i imena mjesta navedena u Genesisus-Buhl-ovom priručnom riječniku.

³⁾ Lehmann-Haupt, str. 8 i usporedi Eerdmans, Alttestamentliche Studien, II. dio, str. 49.

⁴⁾ MGWJ. 1925. str. 139ff.

⁵⁾ Starobabilonske, a i novobabilonske formule navadja Blau: Die jüdische Ehescheidung und der jüdische Scheidebrief, II. dio, Budapest 1912. str. 15 i 19, no ne dolazi do istog zaključka.

se učenjaka bavilo tim pitanjem, primjerice Müller¹⁾, Perles²⁾, Winkler³⁾, Pick⁴⁾, N. M. Nathan⁵⁾, Sarsowski⁶⁾, Schorr⁷⁾, König⁸⁾, J. Theis⁹⁾, J. N. Epstein¹⁰⁾, Feuchtwang¹¹⁾, Zimmer¹²⁾ i drugi. Usprkos toga etimologija obiju jezika nije još dovoljno iscrpljena, ali ipak je korist ovih leksikalnih studija već i danas velika za razumijevanje mnogih mjesta u bibliji i talmudu. Ta mjesta, koja su još do nedavna bila potpuno nerazumljiva, objašnjena su uz pomoć babilonsko-asirskog jezičnog blaga.

Da nam se ne predbaci jednostranost i da naš prikaz orijentalnih iskopina ne ograničimo samo na babilonske nalaze, nastojat ćemo, da u glavnome prikažemo i važnost iskopina cijelog Orijenta. U tu ćemo svrhu još nekoliko riječi kazati o starojevrejskim natpisima na Sinaju i o egiptologiji.

Godine 1904—5 priredila je Egypt. Exploration Fund pod vodstvom. W. M. Flinders Petrie-a ekspediciju u područje sinajskih mina. Ovoj je ekspediciji uspjelo, da učini nekoliko otkrića od vrlo velikog značenja. Pronađeno je više spomenika i natpisa, za koje je već i Petrie ustanovio, da predstavljaju alfabetsko pismo. Tek je Hubertu Grimme-u¹³⁾ uspjelo, da ispravno odgorneta ova pismena. On je ustanovio, da su ova pismena temelj jevrejskom alfabetu, a natpisi su sastavljeni u čistom jevrejskom jeziku. Sudeći po imenima egipatskih kraljeva, što se u tekstu spominju, potječu ovi spomenici iz god. 1500—1447. O sadržaju bilo bi još prerano govoriti, samo napominjemo, da neki misle, da je ove spomenike sastavio veliki naš zakonodavac Mojsija. Dok ne uspije ovaj natpis savršeno pročitati, moramo se zadovoljiti mišlju, da će se time u velike obogatiti naša manjkava povijest i činjenicom, da smo upoznali najstarije jevrejsko pismo.

Javnost baš nije suviše obavještena, kako je napadna savršena suglasnost egipatskih natpisa, što su prošlih decenija nadjeni, s podacima biblije. Ovi natpisi potvrđuju pače i tačnost naše poslijebiblijske predaje. Prema vijestima egipatskih natpisa moramo primjerice da lučimo vrijeme, kad su općeno svi Izraeli-

¹⁾ Vidi izvrsni hebrejski prevod Hammurapijevih zakona u D. H. Müllera.

²⁾ Babylonisch-biblische Glossen, u Orientalische Literaturzeitung VIII. Nr. 4—5.

³⁾ Keilinschriftliche Bibliothek, V. Glossar.

⁴⁾ Talmudisches und Assyrisches, Berlin 1902.

⁵⁾ U Orientalische Literaturzeitung, VI. 1903. str. 182.

⁶⁾ MGWJ. 1912. str. 600 i Hakedem I. str. 23—27.

⁷⁾ Einige hebräisch-babylonische Redensarten, u MGWJ 1909. str. 428ff.

⁸⁾ Babylonien und die Deutung des Alten Testaments, 1911.

⁹⁾ Sumerisches im Alten Testament, 1912.

¹⁰⁾ Zur babylonisch-aramäischen Lexikographie, u Festschrift für Adolf Schwarz, Berlin und Wien 1917. str. 317ff.

¹¹⁾ Assyriologische Studien u MGWJ. 1905. str. 257ff.

¹²⁾ U riječniku Genesisius-Buhl-a.

¹³⁾ Althebräische Inschriften vom Sinai. Alphabet. Textliches. Sprachliches mit Folgerungen. Hagen i. W. 1923. vidi Völter: Die althebräischen Inschriften vom Sinai und ihre historische Bedeutung, Leipzig 1924.

ćani bili pod prisilnim radom i vrijeme, kada ih se sistematski decimiralo, a to naglašava i naša literatura poslije biblijske periode I godine »teškog pritiska« su utvrđjene. U vrijeme, kad se uvećao pritisak na Izraeličane, vladao je u Egiptu kraj Menephta. Uzalud je prema vijestima biblije, tražio Mojsija slobodu za Izraeličane. Povede ih stoga iz Egipta te podju iz Ramsesa prema Crvenom Moru. Menephta povede svoju vojsku na Izraeličane, i ovdje saznajemo počeo onaj čudesni događaj, kako se more rastavilo. Prema talmudskoj predaji nije egipatski kralj Menephta zaglavio u Crvenom Moru, a ispravnost ove predaje dokazuje činjenica, da je prije nekoliko godina nadjena mumija ovog kraja. Propast egipatske vojke u Crvenom Moru, kako to biblija javlja, nalazi svoju potvrdu u tome, što je časom, kad su Izraeličani ostavili Egipat, u Egiptu nastupila potpuna anarhija. Ova nam označuje početak propadanja države, što je potrajalo nekoliko stoljeća. Prema tome katastrofa u Crvenom Moru znači obratište egipatske povijesti¹⁾. Svrćamo još pozornost na riječi glasovitog egiptologa Spiegelberga, koji je još prije 21 godinu napisao, da se u biblijsku priču o boravku izraelskog naroda u Egiptu potpunoma možemo pouzdati. I kad egipatski spomenici ne bi potvrdili, da su Jevreji bili potlačivani, bilo bi smiješno pretpostavljati, da su Izraeličani, narod svijestan i ponosan, sami sebi pripisali ovakovu sramotu²⁾.

Ako nam je uspjelo, da ovim recima pobudimo interes za veliku važnost pronalazaka starog Orijenta, tad nam se želja ispunila. Mislimo, da smo dokazali, kako točno poznavanje orijentalne povijesti i raznih iskopina daje po najbolju apologetiku protiv onih bjesomučnih napadaja, koji imaju očigledno svrhu, da okaljaju bibliju i povijest Izraela. Još nam se namiče pitanje, nije li od prijeke potrebe, da se u višim razredima srednjih škola unutar okvira vjeronauke predaje i povijest starog Orijenta i odnošaj mu spram biblije i povijesti Izraeličana. Na ovo se pitanje može odgovoriti samo jesno, no za sada nećemo u nj potanje zalaziti.

¹⁾ Vidi izvrsnu raspravu S. Jampel-a: Die Hagada aus Aegypten, Frankfurt a. M. 1911.

²⁾ Spiegelberg: Der Aufenthalt Israels in Aegypten im Lichte der ägyptischen Monumente, 1904. str. 20f. Spiegelberg dobro napominje na str. 18: „Für den ägyptischen Staat war der Auszug Israels ebenso gleichgültig wie für den römischen die Kreuzigung Christi, über die uns keine römische Inschrift, kein römischer Schriftsteller berichtet hat, weil das für uns weltgeschichtliche Ereignis damals nur lokales Interesse beanspruchen konnte“.

Svećenički zakoni Jezekijelovi

u svom odnošaju spram tih zakona u Tori

Napisao rabin Dr. Lazar Margulies, Bjelovar.

PREDGOVOR

U ovoj su raspravi obradjeni gotovo svi svećenički zakoni Jezekijelovi i prikazan im odnošaj spram svećeničkih zakona tore. Ovaj je odnošaj, kako ispitivanje pokazuje, trojak.

I. Mnogi su zakoni Jezekijelovi jednaki odgovarajućim zakonima tore i ne polaze u svojim odredbama dalje od njih. Propisi su to o načinu nošnje kose, o nastavnom i sudbenom redu svećenika i o daćama, što im pripadaju.

II. Zatim dolaze zakoni, koji polaze dalje od zakona tore. Većina zakona spada ovamo, a nepristrani će istraživač u njima zapaziti razvitak zakona tore, koji im odgovaraju. Sljedeći su to zakoni:

1) Propisi o svećeničkoj nošnji. Prema Jezekijelu imadu haljine sviju svećenika da budu iz platna, dok je prema tori samo prvosvećenik morao da nosi haljine iz platna, dok su ostali smjeli da rabe i vunene haljine.

2) Propisi o svlačenju i oblačenju haljina Jezekijel opisuje posebne ćelije, gdje svećenici oblače i svlače svoju odoru za službu. U Mojsijevu pako zakonodavstvu nema ni traga misli, da bi prostorije van hrama oskrvnule svećeničke haljine.

3) Propisi o braku. Prema tori smije veliki svećenik da ženi samo djevicu, dok ostali svećenici mogu da ožene i udovicu. Prema Jezekijeli moraju svi svećenici da žene djevice, inače jedino udovicu svećenika.

4) Vladanje svećenika u slučaju smrti. U tori ne nailazimo nigdje na propis, prema kojem svećenik i nakon onih sedam dana, za kojih ga se zbog onečišćenja po mrtvacu smatra »nečistim«, još i daljnjih sedam dana ne smije da obavlja svoju službu.

5) Prema propisima našeg proroka mora svećenik, koji je onečišćen lješem, nakon izminuća pomenutih četrnaest dana još da doprinese הַזָּבַח »žrtvu za krivnju«, što tora takodjer ne poznaje.

6) Očišćenje hrama. Jezekijel spominje da se hram imade godišnje dva puta da očisti i to prvog i sedmog dana u prvom mjesecu. I ovaj propis tora ne poznaje.

7) Žrtva za Pesah. Dok je u tori je za Pesah propisana paljevina žrtva od dva junca i jednog ovna, dok zahtijeva Jezekejel od obiju vrsta po sedam komada, što opet treba smatrati pooštrenjem zakona tore.

III. Nasuprot tome je žrtva na mladji i na Sukot u našeg proraka manja, nego u tore. Tora na mladji propisuje dva mlada bika, jednog ovna i sedam janjeta, dok to prorok snizuje na jednog junca, jednog ovna i šest janjadi. Za Sukot propisuje tora omašan broj od 13 mladih bikova, koji se broj svakog daljnjeg dana smanjuje za jedan, dva ovna i četrnaest janjadi. Naš pako prorok izjednačuje žrtvu za Sukot žrtvom za Pesah, određuje dakle samo sedam mladih bikova, sedam ovnova i jednog jarca.

Osobita je pažnja u ovoj raspravi posvećena pitanju, da li je starije Jezekejelovo ili Mojsijino zakonodavstvo. Neki hrišćanski komentatori zastupaju mnijenje, da je Jezekejelovo zakonodavstvo starije. Ovo je mišljenje pokazalo bez uporišta, dok je ispravnost protivnog naziranja, koje se podudara s tradicijom, upravo očevidno. Već smo napomenuli, da imade tri momenta, u kojima Jezekejelovo zakonodavstvo naliči zakonima tore. Izgleda, kao da je naš prorok ove zakone naprosto preuzeo iz tore. Sedam se zakona ukazuje jasno kao neko pooštrenje, neko patenciranje odnosnih propisa tore. Samo dva zakona čine u tom pogledu iznimku. Ako uzmemo u obzir, da je religiozni razvitak u Židove pošao putem od »lahkoga« k »teškome«, *בן הקל אל החמור*, a Jezekejelovo zakonodavstvo u svojim propisima polazi dalje od odredaba tore, to moramo da pretpostavljamo, da je Jezekejelovo zakonodavstvo mladje. Razlozi, koji govore za ovo naše stanovište, zaista su nadmoćni, dok protivno naziranje bazira na tako slabim temeljima, da ga nije moguće održati.

NOŠNJA KOSE SVEĆENIKA.

U pogledu nošnje kose svećenika važi propis: »Neka sa svim ne šišaju kosu, neka ne pustaju, da im kosa po volji rasti, kosu svoju neka podrezuju« (Jezeke. 44, 20). U Leviticus XXI. 5 i 10 nailazimo na isti propis, koji kaže, da svećenici ne smiju da si prave ćelu, a ne smiju pustiti da im kosa raste po volji.

NASTAVNA I SUDBENA DJELATNOST SVEĆENIKA.

O tome nam kaže Jezekejel sljedeće: »I moj narod neka poduče, kako će da razlikuje izmedju svetog i običnog, čistog i nečistog; u tome neka ga podučavaju. A kod prepirke neka budu sudije i neka sude po mojem pravu« (Jezeke. 44, 23). Svećenici imadu prema tome da podučavaju razliku izmedju svetog i profanog, čistog i nečistog. Ova mi je dužnost i po Lev. X. 10, gdje se kaže: »I da luče izmedju svetog i profanog, čistog i nečistog«. K tome naš prorok još dodaje i jurisdikciju, koja takodjer spada u djelokrug svećenika. Ovo doznačenje sudbene

djelatnosti svećenicima sasvim je u duhu teokratskog značenja reforme, koju je prohtio Jezekijel.

DAĆE SVEĆENICIMA.

Slijedeće su to daće: מנחה »žrtva jela«, חטאת »žrtva grijeha«, אשם »žriva krivnje« i חרם »prokleta«. U pogledu ovih daća propisi se tore posve podudaraju s odredbama prorokovim, prema tome ovi zakoni tore ne pokazuju nikakav razvitak spram ovih naših zakona. Isto važi i o slijedećem stavku, gdje se govori o prvinama (בכורים) i o prilogu (תרומה).

NOŠNJA SVEĆENIKA.

Naš prorok kaže o tome (Jez. 44, 17—18): »A kod unidju u kapije nutarnjeg predvorja, neka obuku platnene haljine, neka na njima nema vune, kad vrše službu u vratima nutarnjeg predvorja i unutra. Platnene vezove neka nose na glavi, a platnene bedrene haljine neka im budu uz bokove, da se ne opasuju znojem«. Prema propisima novog reda u hramu, nijesu dakle svećeničke haljine smjele da sadržavaju vune, već su morale (בדפשתים) da budu od platna. I razlog je tome rečen לא יחגרו לבייע, naime da se ne opasuju znojem, što vuna potpomaže. Razvitak, odnosno pooštrenje spram pentateuha je očit. Prema Exodus XXVIII. 39, 40, 42 i Exod. XXXIX. 27—28, bili כהנות i povezi glave iz שש »bisusa«, dok su čakšire bile platnene. Razlog je tome taj, što čakšire usko priležu, pa prouzrokuju jače znojenje od ostalih haljina, koje pokrivaju dijelove tijela, što se toliko ne znoje. Kraj ovih bili su još i »etof«, »meil haefod« i »hošen« sačinjeni od vune. Haljine prvosvećenika, u kojima je na dan pomirbe vršio službu, bile su, kao i u Jezekijela, platnene, kako to propisuje Lev. XVI. 4: »Neka obuče sveti kaput od platna, platnene bedrene haljine neka su mu na tijelu, neka se opase platnenim pojansom i neka ovije oko sebe platneni povezi za glavu«. Naš prorok u svojem nastonjanju, do redu u hramu, što ga on projektuje, daje neku višu formu, određuje ovdje za cjelokupno svećenstvo za svakidanju službu one propise, koji u tori važe za prvosvećenika i to samo na dan pomirbe. Svakome, tko želi da usporedi ovaj i ostale Jezekijelove svećeničke zakone s odnosnim zakonima tore, mora da je jasno, da su zakoni, o kojima govorimo, stroži i oštriji od zakona tore. Jedino to nije jasno jednome dijelu hrišćanskih egzegeta. Tako o ovome mjestu piše primjerice Bertholet u svom komentaru »Das Buch Hesekiel« (Freiburg in Br., Leipzig und Tübingen 1897). »Wie aus diesem Verbot hervorgeht, waren wollene Stoffe zur Priesterkleidung von Hesekiel nicht ungebräuchlich. Wie ist dies denkbar, wenn PC älter wäre als Hesekiel?« Jedini je odgovor na to, da je to vrlo lako moguće. U prijašnja vremena bile su dopuštene vunene svećeničke haljine. Jezekijel je pako htio, da svećenike budućeg hrama podigne na viši stepen sve-

tosti, pa im stoga odredjuje propise, koji su prije važili samo za prvosvećenika i to na jedan jedini dan.

Dalje kaže Bertholet:

»Aber Hes.'s eigene Vorschriften zeigen nicht die mindeste Bekanntschaft mit PC. Vom Hohepriesterlichen Gewande, das in PC. mit besonderer Ausführlichkeit beschrieben wird, schweigt er ganz, er kennt den Hohepriester einfach nicht«. Na to se može jedino reći, da za kakovo Jezekijelovo neznanje zakona tore nema nigdje nikakovog uporišta. Bit će, da ih je vrlo dobro poznao, samo je u svojim uredbama polazio dalje od njih. Haljina prvosvećenika se ne opisuje stoga, jer je kako je rečeno, vaskoliko svećenstvo dignuto u sferu prvosvećenika, a odjeća im odgovara odjeći prvosvećenika u pentateuhu. Bertholet veli dalje: »Uebrigens nennt er den Linnenstoff פשתה, PC. dagegen בר, terner heisst in PC. der priesterliche Kopfbund nicht פאר, sondern מנבעה (Exod. 28, 40), beim Hohepriester מצנפת«. Akoprem je to zbilja malo čudnovato, a ono ipak izgleda da je naš komentator zaboravio, da se je hebrejski, baš kao i svaki drugi jezik, tokom svoga razvitka mijenjao. Nema dakle u tome ništa začudnoga, kad tora za platno kaže בר, a Jezekijel פשתה. Isto bi moglo, kad bi bilo ispravno, da važi i za drugi prigovor Bertholetov. U starijem se naime govoru povez za glavu zove מנבעה, a u novijem פאר. No Bertholet je pregledao, da Exod. XXXIX, 28. kaže: »I povez za glavu od bisusa i platnene bedrene haljine od končanog bisusa«; nailazimo dakle upravo u ovoj izreci na izraz פאר.

Konačno naš komentator završuje riječime: »Diese Differenzen erklären sich am einfachsten, wenn wir in PC., zumal in seiner ausführlichen Beschreibung der hohenpriesterlichen Kleidung eine Weiterführung der bei Hesekijel gegebener Ansätze sehen dürfen«. Baš nasuprot! Ove ćemo razlike najjednostavnije protumačiti tako, da blaže propise tore pretpostavimo kao priorne, a Jezekijelovo zakonodavstvo kao posterijarno. Ta Eze hijel je svojim svećenicima branio da oblače vunene haljine, koje je prema tori i sam prvosvećenik izuzeo jednog dana u godini uvijek smio da nosi.

ZAKONI O OBLAČANJU I SVLAČENJU SVEĆENIČKIH HALJINA.

Naš prorok poznaje prostorije na svećenike, kojima u tori nema analogije. Čelije su to naime za svećenike לשכות, o kojima govori pogl. 42, 1—14. Ove čelije nalazile su se sjeverno i južno od היכל a bile su tri sprata visoke. Prema u vis bivala je veličina spratova manja. Svrha je ovih čelija bila, da svećenici u njima pojedu žrtve, da ondje čuvaju svoje haljine i da se ondje svlače i oblače. S haljinama, odredjenim za službu, nijesu smjeli svećenici da stupe u vanjsko predvorje. Ako su htjeli da ostave naturne predvorje hrama i da podju medju narod, morali su u

pomenutim ćelijama da skinu službenu odoru i da obuku svoju profanu odjeću (pogl. 42, 1—14). U tore se naprotiv nigdje ne spominju prostorije, u kojima bi svećenici spremali, oblačili i svlačili svoje svećeničke haljine. Istom tori nema govora o tome, da bi se svećeničke haljine oskvrnule, kad bi se u njima pošlo van nutarnjeg prostora. Exod. 28, 43 kaže: »A Aron i sinovi mu neka ih imaju na sebi, kad unilaze u zavjetni šator, ili kad pristupe oltaru, da služe u svetišću, da ne nose krivnju i da ne umru«. Ovdje se, kako vidimo, govori samo o tome, kako službujući svećenik kod ulaženja u zavjetni šator, mora na sebi da imade službenu odoru. Gdje je pako imade obući, o tome se ne govori. Bit će, da u ono vrijeme nijesu bili tako skrupulozni, pa su se svećeničke haljine mogle i van hrama da nose. Naš dakle propis i opet znači pooštrenje.

PROPISI U POGLEDU ŽENIDBE.

Prema Jezekijelu (XLIV, 22) ne smiju svećenici da žene ni razvedenu ženu a ni udovicu, osim ako je to udova svećenika. Prema Lev. XXI, 7, 13, i 14 postoji u tom pogledu razlika između prvosvećenika i ostalih svećenika. Za prvoga se kaže: »Neka uzme ženu djevicu. Udovu i prognanu i oskvrnjenu, prilježnicu neka ne uzme za ženu«. O posljednjima se kaže: »Neka ne uzimlju prilježnicu i oskvrnjenu, a ni ženu, koju je njen muž otjerao; jer svet je on svojem Bogu«. Prvosvećenik ne smije da ženi udovicu, ženiti smije jedino djevicu, dok je ostalim svećenicima dopušteno, da žene udovicu. Jezekijel zabranjuje ženidbu s udovom Izraelićana, dopušta tek ženidbu s udovom svećenika. Ovdje je razvitak zakonodavstva tore očit. Bertholet izvlači se ovdje iz neprilike riječima: »Das Verhältnis unseres Verses zu PC, welches für Hohepriester und gewöhnliche Priester einen Unterschied statuiert, liegt so, dass ein Schluss auf die Priorität des einen oder des anderen nicht wohl gemacht werden kann«. Ovo nikako ne stoji! Za svakog je jasno, da je naš propis uvjetovan odgovarajućim propisom tore, jer se kao i u slučaju svećeničke nošnje, uredba, koja inače važi samo za prvosvećenika, proteže na sve svećenike.

VLADANJE SVEĆENIKA KOD SLUČAJEVA SMRTI.

Svećenik smije da pristupi samo k leševima najbližih rođjaka, a nikako k leševima stranih osoba. Pod prvima se razumijevaju isti kao i u Levit. XXI, 2, 3: otac, majka, sin, kći, brat i neudata sestra. No sada ponovno nailazimo u našeg proroka na odredbu, koju smo prinukani da označimo novotarijom i prelazenjem okvira, što ga odredjuju propisi tore: וְאָהֲרֵי מוֹהֲרָתוֹ שְׁבַעֵת יָמִים יִסְפְּרוּ לוֹ. »Nakon, što je postao čist, neka mu se odbroji sedam dana«. Tradicija, koja ne dozvoljava kontradikciju između Jezekijela i tore, tumači to tako: »Od časa, kad se odstrani od mrtvacu«. Ovih sedam dana, što su ovdje propisani, a

imadu se odbrojiti, dok svećenik ponovno ne postane »čist«, odgovarali bi po tome onim sedam dnevi, koji se pominju u Num. XIX. 11 i t. d. Na treći i posljednji od ovih sedam dana, mora svećenik, koji se mrtvacem onečistio, da se škropi מי נדה »vodom čišćenja«. Time će da se otkaje, prije nego što se nanovo vrati u stanje čistoće. No kod tog je tumačenja nerazumljiva riječ טהרתו. Ova nikako ne može da znači »kad se je odstranio od mrtvaca«, jer tek onim časom počimlje brojanje onih sedam dana. Po Cornillu treba da čitamo וְאָחֲרַי טִמְאָתוֹ »nakon njegovog onečišćenja«, no vjerojatnije je tumačenje קִדְּוֹ (Kimhi), da se ovih sedam dana, što smo ih pomenuli, imadu probrojiti onimo, što ih odredjuje tora. Prema tome bi Jezekijelovi svećenici trebali četрнаest, a ne sedam dana, da ponovno postanu čistima. Riječju טהרתו mislio se valjda propis otkajanja, što ga propisuje Num. XIX, a pretpostavlja se, da je poznat. Ne bi prema tome stajalo mišljenje Bertholetovo, da je naš zakon tek ishodište propisima tore, jer da tora propise, koji kod Jezekijela važe samo za svećenike, proširuje na sve Izraelčane. Ispravno je dakako stanovište, prema kojemu Jezekijel proširuje propise tore. U našem slučaju na taj način, da sedmodnevno trajanje nečisti, što važi za sve Izraelce, ostaje u važnosti i za svećenike, samo što im je pored toga propisano još daljnjih sedam dana čekanja, dok mogu da nanovo vrše službu u hramu.

ŽRTVA GRIJEHA SVEĆENIKA, KOJI SE ONEČISTIO MRTVACEM.

Daljnji jedan dodatak zakonima tore jest stih 27, koji kaže: »Na dan, kad ulazi u svetište, u nutarnje dvorište, da u svetištu služi, neka doprinese žrtvu grijeha«. Raši, u svom konzervativizmu, nastoji da ukloni ovu protimbu s torom. On stoga ne proteže ove riječi na slučaj, da se svećenik onečistio mrtvacem, već uzimlje, da ove riječi znače početak novog odlomka. Smisao bi ovog stavka prema tome bio, kako slijedi: Kaka svećenik po prvi puta u svom životu vrši službu, neka doprinese קִדְּוֹ. To bi bilo u skladu s Levit. VI. 13, gdje se propisuje, da Aron od dana svoga posvećenja mora dnevno kao minhu da doprinese $\frac{1}{10}$ efe. No ovo tumačenje nije moguće s dva razloga: 1) Žrtva, koja se spominje u Lev. VI., mora da doprinaša samo prvosvećenik, što se jasno razabire iz 15. stiha, koji glasi: »Neka ga priredjuje svećenik, pomazanik, a među sinovima mu onaj, koji je umjesto njega; vječan propis vječnome«. Prema tome bila je ova žrtva stalna dužnost prvosvećenika, dok se naš propis tiče svakog svećenika. 2) Žrtva, što je spominje Lev. VI., bila je »minha«, žrtva od brašna, dok se naša žrtva zove קִדְּוֹ dakle žrtvom grijeha. Bit će, da je i ovdje Kimhi pogodio pravo, kad kaže: »Smisao je toga, da svećenik, nakon što se otkajao te kad ponovno ulazi u svetište, u koje za vrijeme svoje nečisti nije smio da stupi, mora još da doprinese i žrtvu grijeha za

svoju nečist i u tome moramo opet da vidjamo neku promjenu za budućnost.

חטאת, koja je u ovom slučaju propisana, imade svoj razlog u tome, što je svećenik dodirom mrtvacu prešao u stanje חטאת »grijeha«. Svećenik zapravo ne bi smije nikada da ostavi svoje stanje »čistoće«, no desi li se to ipak, pa makar i u dopuštenim slučajevima, tad je svećenik sagriješio, a grijeh ima da se okaje s חטאת. Takvu žrtvu poslije onečišćenja po mrtvacu ne propisuje tora ni za svećenika, ni za lajka. I ovdje dakle vidjamo razvitak pentateuha, a ne kako Bertholet misli, tek neko ishodište za zakone tore.

OČIŠĆENJE HRAMA.

Ponajprije je tu prvi dan u prvom mjesecu (XLV. 18), za koji se propisuje »par ben bakar« »jedan mladi bik« kao žrtva otkajanja hrama. David Kimhi i mnogi drugi stari komentatori shvataju to kao ponavljenje, odnosno tumačenje propisa u pogl. XLIII 19 i sl. Prema tome se ova žrtva ne bi imala shvatiti kao periodska, već kao jednokratna, dakle kao »הוראת שעה«, a svrha bi joj bila, da otkaje hram, odnosno oltar. Medjuto izgleda, da pravo imadu noviji komentatori, kad kažu, da ovdje zapravo predleže dvije različite ceremonije. Prva, koja se tiče oltara, je jednokratna, te se ne smije ponoviti, dok se druga, koja se tiče hrama, svake godine na prvi dan prvog mjeseca morala ponoviti. Nadalje je skroz neosnovano, kad se pod prvim u prvome mjesecu misli dan pomirbe. U cijeloj našoj izreci nema ničesa, što bi nas moglo ponukati, da ovo mnijenje poprimimo. Imademo ovdje naprosto jedan novi zakon, kojeg tora ne poznaje, a u kojem se očituje naročita skrupuloznost u pogledu svetosti hrama. Očišćenje hrama treba dakle da se provadja godišnje i to dva puta, prvog i sedmog dana u prvom mjesecu (stih 20). Otkajati će se ovime שוגה ופתי, dakle »onaj, koji je zabunom ili zaveden zgriješio«. Pod riječime מאיש שוגה ומפתי pako razumijevam obrazloženje same ceremonije na prvog u mjesecu (stih 18). Eventualne naime pogriješke, koje je svećenik bilo kada iz neznanja bilo, da ih je previdio, počinio, treba svake godine očišćenjem hrama poništiti.

ŽRTVA ZA PESAH.

Na četrnaesti dan u prvom mjesecu treba da se doprinese žrtva za Pesah, a kroz sedam dana treba da se jede kruh bez kvasa. Usprkos Smenda, Bertholeta i drugih, ovo je mjesto potpuno jasno. Podudara se gotovo sasvim s izrekom u Num. 28, 16. בין הערבים uzimlje se, kao da je poznato. Predmnijeva se, da se znade za dotična mjesta u tori. Riječ שבועות bit će da je retuša riječi שבועת pa je vjerojatno, da se ovom punktacijom htjelo blagdan sedmica prekriomčariti u naš tekst. Poslije toga slijedi rečenica: »Na ovaj dan neka knez pripravi za sebe i za

cijeli puk zemlje bika za žrtvu grijeha«. Žrtvovanje bika za Pesah, pa ma i na prvi dan, mora da nas začudjuje, kad znamo, da se za Pesah žrtvuje samo jarac kao חֲטָאת. Mislim, da zajedno s Kimhijem imadem pravo, kad to shvaćam tako, da se כִּיִּים הַהֵיֵא ne odnosi na prvi dan, već na malo prije spomeniti četrnaesti dan.

Za sedam dana blagdana propisana je dnevna paljevna žrtva od sedam mladih bikava, sedam ovnova, a kao žrtva kajanja jarac. U posljednjoj točki slaže se naš prorok s torom, dok se u prvoj razilaze. Tora predviđa kao paljevim žrtvu dva mlada bika i jednoga ovna, dok Jezekijel zahtijeva od obiju vrsta po sedam komada. Shvatanje, prema kojemu sedam + sedam ne bi važilo za svaki dan, već za svih sedam dana, dakle, da bi na dan otpao samo jedan mladi bik i jedan ovan, nije od nikakovog značenja. Protimba ostaje i nadalje. Držim da je ispravno shvatanje, da se je dnevno žrtvovalo sedam mladih bikova i sedam ovnova. U tome vidim ponovno dokaz, da Jezekijel nije bio tek podloga zakonodavstvu tore, već da nasuprot on polazi mnogo dalje od tore, da njene propise proširuje, pooštruje i da i u pogledu žrtvovanja potencira svetost budućeg hrama.

SUBOTNJA ŽRTVA (46, 4).

I ova je žrtva u našeg proroka veća nego u tore. U Num. 28, 9 propisana su za subotu dva janjeta, dok naš prorok propisuje šest janjadi i jednog ovna.

Nasuprot tome umanjene su žrtve na mladji i na blagdan Sukot spram propisa tore. Za mladji odredjuje Num. 28, 11, dva mlada bika, jednog ovna i sedam janjadi, dok naš prorok zahtijeva jednoga mladog bika, šest janjadi i jednog ovna. Za blagdan Sukot propisuje tora omašan broj od 13 mladih bikova, a broj im se svakog daljnjeg dana za jednog smanjuje. Osim bikova pridolaze još i dva ovna te četrnaest janjadi. Naš prorok izjednačuje žrtvu za Sukot žrtvom za Pesah te odredjuje kao žrtvu sedam mladih bikova, sedam ovnova i jednog jarca.

Širenje židovske kulture medju poganima.

Napisao nadrabim Dr. Rudolf Glück, Varaždin.

Ako je ikoje vrijeme bilo podobno, da radi sveopće ljudske pokvarenosti izazove drugi potop za zator ljudskoga roda, bilo je to zacijele ono vrijeme, kad Juda nije više imao žezla, a Rim je gospodovao svijetom. Genij i politika Rima, koji je razvitak svoje snage samo zato upotrebljavao, da na ruševinama čudorednosti i pravde postane gospodarom svih naroda, dotjerali su nadmoću oružja dotle, da je Rim postao žarištem divlje vatre pokvarenosti, a iskre te vatre nijesu se samo razasule po ostalom svijetu, nego su se od ostalih naroda iznova rasplamsale i opet u nj povratile. Tacit¹⁾ je nazvao veliki Rim središtem opaćina i besramnosti, gdje je oboje imalo ne samo svoje ročište, nego i čast i poštivanje. To je bilo mjesto, gdje je i politika postavila sve bogove naroda, ma koliko oni zli bili, ako je samo time mogla k sebi privući narode ili njihov novac. Tu stajahu na oltarima bogovi, koje je, posmatrajući ih kao ljude, valjalo kazniti kao zločince. Tu je čak i vršenje sramotnih djela postalo sredstvom bogoštovna čina, a oskvrnuće čistoće i bračne vjernosti svetom žrtvom. Samo neka ne bude prekršaja protiv otadžbine ili prijestolja, a sve druge dužnosti bile su ostavljene samovolji. I sve to događalo se u vrijeme rimske prosvjete. Grčka, koja je u političkom natjecanju podlegla moćnome Rimu, bila mu je ne samo dorasla u krivovjerstvu i moralnoj pokvarenosti, nego ga je još i obogatila svakojakim proizvodima svoje raskoši, osobito zato, što je grčki jezik postao ljubimcem Rima pa i mnogih drugih naroda.

K tomu u starome vijeku ni kod Rimljana ni kod Grka nije bilo ni govora o vjerskoj snošljivosti. Tako je na primjer postupak sirskeg kralja Antioha Epifana prema Židovima bio formalno vjersko proganjanje. Oni su se imali svakim sredstvom, pa i krvavom okrutnošću prisiliti, da svoga Boga i njegove zapovijedi zataje i poklone se helenskim bogovima. To se nije događalo iz čiste gorljivosti prema Zeusu i Apolonu. Kralj je zato imao svoje političke razloge. Dok je postojala židovska vjera, nije se mogao taj narod potpuno stopiti sa Greima i Sircima. Židovi ostadoše vazda strogo odijeljen narod za sebe, koji je

doduše plaćao porez, ali se nije mogao nikada sasvim podložiti niti postati sastavnim dijelom kompaktne, jedinstvene države. Pod rimskim gospodstvom nije se više takova šta događalo, jer grčki gradovi nijesu više zato imali moći, a Rimljani sami nijesu toga nikada činili, ne možda zato, što bi ih pri tom vodio kakav princip vjerske snošljivosti, nego zato, što se kod poganskih religija uopće, a osobito prema rimskom shvaćanju, radilo u svemu o vanjštini, o propisnom vršenju obreda, a nimalo o unutarnjem osjećaju; nikada se najme nije dogodilo, da bi se tko ustručavao da radi svoga mišljenja ili radi savjesti sudjeluje kod kulta državnih bogova. Istom kod Židova i kršćana doživljeli su Rimljani i Grei faktični otpor protiv državne vjere, osnovan na nauci i osvjeđočenju. Ipak su Židovi vazda tražili prilike, da uoče bez svake predrasude veličinu kulture i da dublje upoznaju napredak klasičnih naroda, koji je imao veliku važnost za budućnost, pak su s tim narodima došli naskoro do uže duševne veze. U njihovoj sredini pojavila se živa želja, da među ljudstvom, koje je težilo za civilizacijom, prošire uzvišene ideje mozaizma, koji je objavljen na Sinaju, i da tim idejama oplode život naroda. Za obraćanje djelovalo se divnim uspjesima, koji su osobito dobro došli kršćanstvu i njegovim apostolima. Vjernu sliku, kako je gorljiva bila revnost u obraćanju na svoju vjeru kod Židova diaspore u poslednim pretkršćanskim stoljećima, pruža nam najstarija židovska sibila. U sreima Židova diaspore buktjela je neugasiva vatra, koja ih je podžizala, da uzvišenu čudorednu nauku Mojsija i proroka unesu među izopačeni poganski svijet: Riječ proroka Ješaje¹⁾: »Ja sam te postavio, da budeš svijetlo poganima«, kao i riječi proroka Hoseje²⁾: »I ja ih zasadih u zemlji«, koje (prema Pesahimu 87b) R. Eleazar ovako tumači: »Bog je razasuo Izraelce među narode samo zato, da pagane u velikim masama obrate«. I te su se riječe probudile u njima do potpune svijesti, te su neprestano naviještali riječ božju, kao da ih neka viša sila na to nagoni.

To, što su palestinski Židovi za sirske gospodstva došli u doticaj sa grčkim življenjem i mišljenjem, urodilo je zlim plodom, stvaranjem saducejstva; ali uopće htjeli su tamošnji Židovi da se ograde protiv književnosti i nauke, s kojom ih vezahu najbolnije uspomene. Drugačije bilo je u Egiptu. Položaj je Židova ondje, prisposobivši ga s prijašnjim, bio povoljan. Oni sačinjavahu od prilike sedminu pučanstva u zemlji, imadjahu u Aleksandriji vlastite četvrti, što više oni posjedovahu i vjersko središte, hram. Onija, sin Onije III., velikog svećenika u Jerusalemu, koji bijaše svrgnut i umoren, dobio je od Ptolomeja Filometora, zaštitnika egipatskih Židova, u vrijeme, kad je hram u Jerusalemu bio izvrgnut poganskom oskrvnuću, dozvolu, da na razvalinama po-

¹⁾ Jesaja 49, 6.

²⁾ 2, 25.

ganskog hrama kod Leontopola dade sagraditi svetište za židovsku uporabu, g. 152, pr. Kr.¹⁾

U prvoj polovici drugoga stoljeća pr. Kr. živio je u Aleksandriji peripatetik Aristobul, svećeničkog roda i učitelj kralja Ptolomeja Filometora, koji je poduzeo da jednim djelom na dobrom grčkom jeziku pokaže, da su najstariji i najbolji grčki pjesnici i filozofi poznavali nauku Mojsijevu i potvrđivali istine svetih knjiga svojim izrekama, koje su jednako glasile; napose da je Platon crpao iz jednoga staroga grčkog prijevoda Pentateuha. Aristobul je izjavio, da su Pitagoru poučavali učenici ili sljedbenici Jeremijini. Filon²⁾ vidi u Heladi koljevku znanosti i prave ljudske obrazovanosti, ali je bio mišljenja, da je najbolja od toga znanja poteklo iz hebrejskog vrela. Tako se nauka Heraklitova svodi na Mojsija³⁾.

Zenon je gojenac židovske mudrosti; i u zakonima grčkim ima mnogo židovskoga. Platonova nauka o idejama jedna je od onih, koje je Filon uzeo kao temelj ne samo zato, što su se sasvim slagale s njegovim gledištem, nego i zato, jer ih je našao već kod aleksandrijskih Židova. On se pozivlje na židovske tumače Sv. Pisma, koji da su pokazali, da se ova nauka o idejama nalazi u Sv. Pismu⁴⁾. Moglo bi se činiti čudnim, što je u metežu bogoslužja, koja se odlikovahu šarenilom i nadmetahu obećanjima, od vremena Augustovih našla mjesta medju poganstvom i židovska vjera, koja je svojim jednostavnim bogoslužjem, bez kipova, bez žrtava i bez ceremonija bila u potpunoj opreci prema poganskom bogoslužju. Ali upravo ona čežnja za jedinim, svježim i svemogućim Bogom, koje radi mnoštva i zahtjeva bogova raskidana svijest pogana inače nigdje nije mogla da smiri, tumači, zašto je Bog staroga zavjeta u Rimu i gdje je god bilo židovskih sinagoga, privlačio brojne poganske obraćenike. Upravo to, što on nije bio jedan od mnogih te nije uza se nikoga drugoga podnosio; što se nikakvi miti nijesu vezali uz njegovo ime, to ja predobilo umornu fantaziju mnogoga poganina, koja tražila uzvišenije i manje antropomorfsko biće, a održavanje subote, zakona o jelu i stanovitim molitava nametalo im je jaram, koji su rado snosili, jer čovjeka najlakše i najljepše umiruje, kad je svijestan, da je službu izvršio u određenoj i strogo propisanoj formi. Svakako je mnogima u ono doba židovski Bog bio tuđe, ne shvaćeno biće, tako da je Juvenal držao, da se Židovi mole samo oblacima i praznome nebu. Ali unatoč tome i premda su Židovi bili više mrženi i prezirani, nego ikoji drugi narod, ipak se sve više pristaša priklanjalno održavanju židovskih običaja, tako da se Senaka⁵⁾ mogao već tužiti, da su se običaji

¹⁾ Döllingers Kirchengesch. Heidentum u. Judentum p. 336

²⁾ Quis rer. div. haer. p. 346.

³⁾ De Mose 2. p. 842—(204).

⁴⁾ Quis rer. div. 520.

⁵⁾ Senesa. De superst. ed. Haase III. p. 427.

onoga prezrenoga naroda raširili u sve zemlje i da su pobijedjeni nametnuli zakone pobjednicima. On je držao, da je obdržavanje subote samo jedno od mnogih praznovjerja, jer se pri tom gubi sedmina života u neradu, te mnogo toga, gdje se radi tačno o vremenu, propada zato, što se baš onda ne učini.

Prema Jos. Flav. Antiqu. XX. 2, 1. primila je adiabenska kraljica Helena zajedno sa svojim sinom Izatom židovsku vjeru, oko godine 47. pos. Kr. (isp. Brüll Jahrb. 1. 66.) a time se tu-mači velika napučenost toga kraja.

Adiabena je prema Talmudu Jebamot 17 a חב"ב tamo se naime veli: חב"ב או חב"ב to je Hadjab. Adiabena bila je glavni dio provincije Asirije (isp. Mannert V. 450).

Medju Židovima bilo je i tudjinaca, koji preuzeše djelomice one vrline, što su ih i njihovo protivnici priznavali, a slavi ih Josip Flav.¹⁾ u svome obraničkom spisu, napisanom za Trajana: »Njihova nepromjenljiva pobožnost, stroga poslušnost zakonu, umjerenost, milosrdje, međusobno složno življenje, preziranje smrti u ratu, marljivost u obrtu i zemljoradnji u miru, nepokolebljivo pouzdanje u Boga«. Ipak je više obraćenika steklo Židovstvo nepokolehljivim, često junački dokazanim uvjerenjem, da je ono jedina prava vjera, negoli svojom naukom i vrlinama svojih sljedbenika. Da je u svim zemljama bio velik broj onih, koji su sasvim ili djelomice nasljeđovali mozaički zakon, u tome se slažu Židovima prijazne i neprijazne vijesti²⁾. A naročito su žene bile i tu vodilje k vjerovanju. Horacije, Persije i Juvenalsvjedoče, da su se u Rimu mnogi u subotu uzdržavali od svakoga posla, postili i molili, palili svijetla i vješali vijence; drugi proučavahu i mozaički zakon, pohađjahu sinagoge i slahu hramski porez u Jersalem³⁾. Već davno, — teko veli Jos. Flav. —, raširilo se nasljedovanje naše pobožnosti i medju masama, i ne ima grčkog ni barbarskog grada ni provincija, kamo ne bi prodrlo subotno mirovanje i gdje se ne bi obdržavao post, paljenje svijetla i uzdržavanje od jela, koja su nam zabranjena⁴⁾. Prijelaz na židovsku vjeru bio je do Hadrijana zakonom sasvim nesmetan, kao što je ostala netaknuta sloboda vjeroispovjedanja, koju dopustiše Cezar i August. Prema Horac (S. I. 4, 142.) bilo je i sa strane Židova pokušaja, da obraćaju inovjerce.

Prema Matiju 23, 15, putovali su farizeji vodom i kopnom da predobiju jednoga obraćenika. Ali pošto je Antonin Pijo od Hadrijana zabranjeno obrezivanje Židova doduše dopustio da ga vrše na svojoj djeci, naprotiv najstrože zabrane obrezivanje inovjeraca, nije više moglo biti po ovom ediktu, koji je i kasnije ostao na snazi, formalnog prelaženja obraćenika na Židovstvo a

¹⁾ Jos. c. Apion II, 39. 41.

²⁾ Renan p. 292 f.

³⁾ Isp. De Rossi Bull. crist. V. 1867. p. 14. — Inv. XIV. 97 sgg. — Marquardt Hdb. IV. 90.

⁴⁾ Isp. Flav. Jos. c. Apion II. 39.

obraćenici ovoga kasnijeg vremena obdržavahu glavne zakone i uzdržavahu se od zabranjenih jela. Toj vrsti jamačno je pripadao najveći dio pristaša, koje je Židovstvo zadobilo među poganima, već u vrijeme prije Hadrijana.

Što je poganinu bilo najuzvišenije i najsvetije, to osudjivahu Židovi, a kasnije kršćani kao pogrdno, prokletno i pogubno za dušu. Nesveto je, veli Tacit, Židovima sve, što je nama sveto, a dozvoljeno kod njih, što je za nas nečisto¹⁾. Odnosaj židovske i kršćanske vjere prema mnogoboštvu bio je veoma različan. Premda su i jedni i drugi bezuvjetno osudjivali poganstvo, ipak je zapravo samo kršćanstvo bilo na neprijateljskoj nozi sa poganstvom. Židovska vjera, koja je divno sposobna da se brani, ali nikada nije bila određena za osvajanje, više se ogradila negoli tražila, da se na način poganstva raširi. Posvuda raširene, a usko međusobno vezane općine židovske imale su svakako izvjesnu privlačivost za poganstvo, ali mu nijesu nikada zadali štete, koja bi bila ugrozila njegov opstanak, pa je položaj Židovstva prema poganstvu bio u glavnome miroljubiv unatoč tvrvenju i sukobima, koji bi se kadikad događali²⁾.

Vjerski nazori rašireni u obrazovanom rimskom svijetu I. stoljeća p. Kr. — izvan pravih filozofskih krugova kretahu se između vjerovanja u opstanak narodnih bogova i njihove providnosti s jedne strane i apsolutne negacije ovih bogova s druge. Uz prvo je gledište, čini se, pristajao n. pr. Tacit³⁾. Govoreći o židovskoj vjeri izriče on svoje odlučno negodovanje protiv zapuštanja baštinjenog bogoslužja i protiv preziranja bogova. On je vjerovao, da oni ne samo izvođe nepromjenljivi poredak u svijetu, nego da zahvaćaju i neposredno u njegov tečaj i predznacima naviještaju budućnost. Židovstvo je moćno utjecalo na Egipat. Ali tamo započese protiv njega i neprijateljski i mrski napadaji. Počeli su nas ružiti, — veli Josip Flav.⁴⁾, — Egipćani, a da steku njihovu sklonost, dali su se i mnogi drugi na to, da izvraćaju istinu, jer niti priznavaju historičku činjenicu o dolasku naših predja u Egipat niti prikazuju vjerodostojno njihov odlazak. Nijesu imali snage, da prihvate nasu časnu nauku o Bogu, a kad vidješe, kako se umnožiše pristaše našeg vjerovanja, porodi se u njih zavist. Dalje se kaze⁵⁾: »Mi smo i svim drugim ljudima dali zakone, te se oni sve više uzimahu kao uzor⁶⁾. Prije svega priključise se Mojsiji u djelovanju i u nauci grčki filozofi, držeći se prividno svojih domaćih ustanova. Ali i u mnoštvu opaža se već od duže vremena mnogo revnovanja za našu vjeru. Nema naroda ni grada grčkog ni barbarskog, kamo ne bi bio

¹⁾ Friedländer: Sittengeschichte Roms p. 504.

²⁾ Friedländer: Sittengeschichte Roms p. 426.

³⁾ Ann. B. c. XIV—XVI.

⁴⁾ Jos. c. Apion. I, 25

⁵⁾ Jos. c. Apion, II., 39.

⁶⁾ V. Pavao listovi Rimljanima 2, 19 sl.

unišao naš običaj počivati sedmi dan i gdje se ne bi obdržavao post, paljenje svjetiljaka i mnogo naše zapovijedi o održavanju. Nastoje nasljedovati i našu građansku slogu, našu dobrotvornost, našu marljivost u obrtu, našu izdržljivost u patnjama, kad se radi o obrani zakona. Najviše treba se tome čuditi, da je zakon mogao sve to postići jedino svojom snagom: kao što Bog obuzimlje vasionu, tako se je i zakon raširio po cijelome ljudstvu¹⁾. Kad naima i ne bismo shvaćali izvrsnosti svih njegovih zakona, moralo bi nas mnoštvo onih, koji ih drže uzorcima, prisiliti, da stečeno o njima uzvišen pojam. Grčkim filozofima, — veli dalje Jos. Flav.²⁾ —, bilo je prazno bljestavilo alegorija³⁾ dobro poznato, radi čega su ih po zaslugi i prezirati i pristali uz našu pravu, dostojnu nauku o Bogu.

Od nje polazi i Platon; jer bez obzira na to, što u svojoj državi ne će uopće da ima pjesnika, odašilje on učtivo čak i Homera, pošto ga je ovjenčao i uljem pomazao, da ne bi svojim pričama potamnio pravi nazor o Bogu. — Upravo sjajno potvrđuje povijest apostola činjenicu, da su Židovi, osobito u vrijeme postanja kršćanstva, svoju vjeru raširili po cijelom tada poznatom svijetu. Tu nam se naime kazuje, da su učenici Isusovi, nadahnuti duhom svetim, na Duhove, kada su u Jerusalemu bili prisutni Židovi, obraćenici i druge židovske pristaše, u »jezicima« propovijedali: »A u Jerusalimu«, — tako se tu veli: (»Djela apostolska II. 5—11«) — »stajahu Jevreji ljudi pobožni iz svakoga naroda, koji je pod nebom. A kad postade ovaj glas, skupi se narod, i smete se, jer svaki od njih slušaše, gdje oni govore njegovijem jezikom. I divljahu se i čudjahu se govoreći jedan drugome: nijesu li ovo sve Galilejci što govore? Pa kako mi čujemo svaki svoj jezik, u kome smo se rodili? Parćani, i Midjani, i Elamljani, i koji smo iz Mezopotamije, i iz Indije i Kapadokije, i iz Ponta i Azije. I iz Frigije i Pamfilije, iz Misira i krajeva Livijskijeh kod Kirine i putnici iz Rima, i Judejci i došljaci. Krićani i Arapi, čujemo gdje oni govore našijem jezicima veličine Božije«. Gdjegod bi se Židovi diaspore počeli udomljivati, sveto im je pismo svagdje bilo nerazdruživim pratiocem, posvuda su sijali sjeme židovske nauke. Već Filon veli: »Od istoka do zapada sunca osjeća gotovo svaka zemlja, svaki narod, svaka država neku odvratnost prema tudjim zakonima i misli, da povećava uglednost domaćim zakonima, ako tudje prezire. S našim je zakonom ipak sasvim drugačije: »On podlaže sebi sve ljude i potiče ih na krepost. Barbare i Helene, stanovnike kopna i otoka, narode istoka i zapada, Evropu i Aziju, sve narode na zemlji«. S Filonom slaže se i Jos. Flav.⁴⁾: »Grka nas više dijeli

¹⁾ V. Dähne, Alexand. Religionsphilos. II. p. 243.

²⁾ Jos. c. Ap. II., 36.

³⁾ Alegorije išle su za tim, da odstrane iz mita o bogovima sve, što je bilo neprilično.

⁴⁾ Jos. Flav. c. Ap. II. 33, 39 kao i II. 10.

prostor nego naše težnje, pa zato nemamo razloga da ih mrzimo ili da im zavidimo. Nasuprot, mnogi se od njih zanimahu za naše zakone, a mnogi postadoše vjerni njihovi sljedbenici, dok su drugi ne imajući snage da istraju, opet otpalici.

Kako se Sveto Pismo raširilo među tadašnjim poganima, pokazuje nam jednim navedenim primjerom i povijest apostola¹⁾. Tu se pripovijeda, da je Filip sreo ugledna Etiopljanina, koji je na dvoru etiopske kraljice Kaudakije bio vrhovni rizničar te je došao u Jerusalem, da se pokloni Bogu, a na povratku se, sjedeći u kolima, zadubio čitajući proroka Isaiju. — Kako je intenzivno utjecala židovska vjera na poganstvo, pokazuje također izjava, što ju je Pseudoklement²⁾ dao svome prijatelju, a zakletom dušmaninu Židova Apionu. On mu je naime rekao, da se iza duga razmišljanja nije mogao prikloniti nijednom od vladajućih filozofskih sistema, ali da je morao priznati židovsku vjeru, pošto mi je, zahvaljujući dobroj sreći, jedan židovski kućarac, došavši u Rim, na najjednostavniji način otkrio spoznaju jednoga Boga.

Jos. Flav. pripovijeda u svojoj povijesti židovskoga rata³⁾. »Kako je poznato, živi židovski narod rasijan po cijelom svijetu među stanovnicima različitih zemalja, ali je najjače izmještan s ostalim pučanstvom u provinciji Siviji, koja graniči s njegovom postojbinom, a u njoj opet naročito u Antiohiji, radi veličine toga grada. Od kraljeva iza Antioha bilo im je dozvoljeno da se tu slobodno nastane. Taj je Antioh Epifan razorio Jerusalem i hram oplijenio. Ali njegovi nasljednici dali su Židovima u Antiohiji sve mjeđene zavjetne darove, položili ih u njihovoj sinagogi te Židovima dali ista građanska prava kao i Greima. I kasniji su kraljevi jednako s njima postupali, a jer se radi toga njihov broj znatno povećao, poljepšale oni svoje svetište krasnim i umjetničkim darovima te predobiše za svoju vjeru mnoštvo Grka, pa su ih tako u neku ruku učinili sastavnim dijelom svoje vlastite općine«.

Židovstvo je u diaspori sačinjavalo općinu apostola, koji se smatrahu pozvanima, da budu »svijetlom naroda«, pak su to uistinu i postali. Ako je zadaća Grka bila usavršivati slobodnim umom znanost i umjetnost, a zadaća Rimljana izvoditi politički i pravni poredak, historijsko znamenovanje Židovstva leži u očuvanju božanske objave, koja im je bila povjerenjena. U opreci prema neznanju i pokvarenosti poganskih naroda divno se odlikuje židovski narod u vjerskom pogledu; u njemu je najčišće živjela prastara predaja, njemu se na osobit način objavio Bog i dao mu religiozno liturgijsko i političko zakonodavstvo i slao mu proroke, učitelje i oslobodiocce. Bog je odabrao židovski narod, da

¹⁾ Djela apost. VIII. 27—40.

²⁾ Clem. Hom. V. 28.

³⁾ Bell. Jud. VII. 3, 3.

pa očuva od gadnog idolopoklonstva, a poganskom svijetu da bude svijetao primjer.

Taj je narod imao najstarije historijske isprave u svome Pentateuhu, koji je ujedno najbolje objašnjavao pitanja o Bogu i svijetu, o grijehu i milosti, koja su u poganstvu bila neriješena, i na koji se u tijeku stoljeća nadovezala obilata sveta literatura.

Rabin i općina.

Razmatranje na temelju biblije i izabiblijske znanosti.

Napisao nadržbin Dr. Samuel Weszel, Sarajevo.

Posvećuje svojoj miloj općini, kolegama, prijateljima i znancima pisac.

NAPOMENA PISCA.

Sadržaj slijedećeg razmatranja uzeo sam djelomice alorističnim načinom iz govora, koje sam održao prigodom proslave 25. godišnjice svog rada u Sarajevu (15. XII. 1923. — 7. teveta 5684.).

*

Rado se odazivam pozivu, da saradjujem u ovom »Almanahu«. Izabrao sam ovu temu, jer sam cijeli svoj rad koncentrisao na djelovanje, koje bazira na odnošaju rabina prema općini (t. zv. praktična teologija), a mislim da je to pitanje osobito aktuelno obzirom na osnutak »Saveza Veroisp. Opština« i »Saveza Rabina« u našoj državi. Ako će ovaj čedni rad pridonjeti boljem razumijevanju i srdačnijem odnošaju rabina prema općini, onda sam obilno nagradjen za ovaj trud.

MOTO:

Kraljevi I. 7, 15. 22.

Za stupove Jahin i Boaz, koji su stajali pred Salamunovim hramom, ne zna se, da li su bili spojeni sa hramom ili su samostalno stajali.

Rabin treba da veli: I jedno i drugo tumačenje je ispravno. U tom se naime nalazi simbol odnosa u djelovanju rabina i upravnog odbora općine: Kako rabin, duhovni vodja, tako i upravni odbor općine moraju katkad samostalno djelovati, ali vrlo često zajednički raditi, jer na obim stupovima stoje temelji Jevrejske općine. Ovo neka je moto našem razmatranju. Pisac.

I. PROGRAM RADA RABINA.

Rabin treba da ima odmah pri nastupu svog položaja u općini u tančine izradjeni program, koji kani u život privesti, a koji ima da je u skladu sa njegovim zvanjem ličnim njegovim kvalitetima (o kojim će poslije biti govora) i potrebama općine. U glavnom treba po našem mišljenju, da mu služe kao geslo za sadržaj njegova rada, riječi Jezaje 51, 16: קְנֹטֶת שְׂמִים וְרִיחֵי אֲרָן : וְרִאֵם לְצִיּוֹן עַמִּי אֲתָה.

Ja ti metnuh u usta riječi svoje, da utvrdim nebesa i osnujem zemlju i rekнем Cijonu: Ti si moj narod, ili drugim riječima: središtem njegova rada ima da bude: hram, kuća i odgoj omladine, a sve to u duhu renesanse jevrejskog naroda. Prije nego što se svratimo na analizu tog programa, treba da upoznamo pretpostavku, temelje i sadržaj saveza, koji treba rabin da sklopi sa svojom općinom, te lične kvalitete, koji su nužni za uspješno njegovo djelovanje.

II. PRETPOSTAVKA SAVEZU, KOJI TREBA DA SKLOPI RABIN SA SVOJOM OPĆINOM.

Pretpostavka je savezu, koji treba da sklopi rabin odmah u početku svog djelovanja sa svojom općinom, da bude dionikom duše svojih općinara. Sa svima bez razlike treba da trpi, kad ih zadesi koji udarac sudbine, sa svima bez razlike treba da se veseli i raduje, kad je u srcima njegovih općinara veselo i radosno. Njihova bol treba, da je njegova sopstvena, njihovo veselje — njegova radost. I kako će proživjeti rabin sa svojom općinom zajedno godina rdjavih i lijepih. Tako se radja nevidljivim vezama Savez sa općinom. — Rabin treba, da počinje vezati niti prijateljstva sa svakom pojedinom kućom. Te veze sačinjavaju tokom vremena nerazdvojjv savez.

III. SADRŽAJ SAVEZA.

Sadržaj saveza, koji rabin sklopi sa svojim vjerskim sljedbenicima, nevidljive je naravi. Svrha ovog su dobra, koja se stiču za vječnost. Veći dio blagoslova, koji rabin u svom djelovanju stvara, leži u tome, što većina ni ne primjećuje, što većina ni ne zna cijeniti *מן העין הסמוי*; jer pisane dužnosti sačinjavaju najmanju mjeru, koja ispunja službu jednog rabina. Njegov rad i njegovo djelovanje ja obično dialog duša. Jadni i nevoljni, potišteni tugom i teškim brigama navraćaju se rabinu, a ako on ima razumijevanja za svaku žalost duše, ako umiri zabrinuta srca, ako podiže u beznadnima vjeru u se, ako spasi jedan već posrnuti ljudski život povraćajući mu vjeru u Boga i ljude i u sebi samog — tada za to ne zna nikoja druga ljudska duša! — Tako je veći dio djelovanja rabina ljudima sakrit i samo Gospodu Bogu je očit. Takve je naravi i sadržaja savez, koji treba da sklopi rabin sa svojom općinom, nevidljive su niti, iz kojih je vezan.

1) Pravo i pravednost *צדק ומשפט* su po izreci naših mudraca temeljni kameni, na kojima počiva čitava etična zgrada svijeta. Pravo i pravednost su i temeljni kameni ovcm savezu. Ako pak ljudi treba da žive u miru i slozi, ako se imaju da ujedine da stvaraju plemenita djela, onda mora, da se okrutnost prava topi od zraka blagosti i uvidjavnosti *חסד ואמת*.

2) Rabin treba da stoji nad svim strankama. Za Jakova se priča (Talmud Holin 9!): Na putu u Haran htio je da legne

Jakov na kamen da počiva. Bilo je različitog kamenja. I to kamenje počelo se svadjeti. Svaki reče **עלי יניח צדיק את ראשו** »Neka na mene Cadik prisloni svoju glavu«. Ali gle: od različitog kamenja nastane jedan kamen. (Talmud Holin 91) Tako i rabin treba da nastoji, da očuva nepartajičnost, da u svom odnošaju prema općini stvori od svih stranaka i razlika mišljenja, od svih kamena i kamenčića jednu cjelinu. Tek onda moći će po pravu i pravednosti da stvara plemenita djela saradnjom svih, tek će tada sklopljeni savez biti čvrst.

3) Medjusobno povjerenje. Savez rabina sa općinom treba nadalje da počiva na medjusobnom povjerenju: **אמונה**. Povjerenje je plod poštovanja i ljubavi. A to povjerenje je jezgra života izmedju duhovnog vodje i njegove općine, jer to povjerenje otvara rabinu srca njegovih općinara, tim povjerenjem postaje on savjetnikom njihovim pri svim svetim događajima života, ovo povjerenje daje tek riječima, propovjedima njegovim, onu nebesku snagu, koja može da umiri sve bure, koje snalaze pojedini ljudski život. A ovo povjerenje treba da uživa i sa strane državnih vlasti, kadgod zastupa interese svojih oćinara, jer samo onda moći će uspješno zastupati religijozna prava svoje općine.

4) Jednaka ljubav za sve svoje općinare bez razlike. O velikom svećeniku u Izraelu priča se, da je na svojim prsima nosio veliki štít od dragulja, na kojem su stajala imena svih dvanaest plemena. Rabin treba da kaže — (a općinari moraju se prema njemu tako vladati — da on može da kaže): Nosim u svojim grudima sva Vaša imena od najmanjeg djeteta do sijedog starca. Svi ste mi jednako dragi i mili. Vi ste moj ukras, ukras moje sadašnjosti i budućnosti.

IV. LIČNI KVALITETI RABINA.

1) Velikodušnost i pobožnost. Da rabin može da stvori i oživotvori savez u gornjem smislu i program, koji je postavio, treba da ima kao čovjek neke lične kvalitete.

Uvijek kada unidje u hram, treba da otrese prah zemaljski; te da ostavi vani prut, znak pretjerane strogosti i novčanicu, znak materijalizma (Talmud Jeb. 6). Ne smije se služiti svagdanjim sitnicama, strogosti i materijalnim blagom. Moralni preduvjet je rabinskom zvanju: Pobožnost, to treba da je osnovna karakteristična crta rabina. Treba da je pobožan čovjek, u čijem srcu bukti čista iskra prave vjere a iz očiju da sijevaju zrake čvrstog vjerovanja u Boga **ראשית חכמה יראת ה'** (Ps. 111, 10). Rabin treba da bude, od Boga nadahnuta sunčana duša.

Temelj religije njegove treba da su riječi proroka: **הגיד לך אדם מה מוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת הסד והצנע לכת עם אלהיך**. »Bog ti je objavio čovječje, što je dobro i što od tebe traži, da vršiš samo dobro i da činiš, što je pravo, da ljubiš milost i da budeš skroman« (Miha 6, 8). — Avram posjedovao je alem — kamen. (Talmud Baba batra 16). Pričaju, da

je svaki bolesnik, kad ga je ugledao, ozdravio. Taj je njegov alem — kamen nepokolebiva vjera u Boga. Rabin treba da nastoji svim silama, da cijela općina stekne taj alem — kamen, on treba ta »utvrdi nebesa«, da u svako srce usadi vjeru, ali također da osnuje u galutu zemlju, na kojoj će uspijevati riječ Božja, da osnuje zemlju u Erec-Israelu, na kojoj će se obnoviti jevrejski narod.

2) Rabin kao pastir. Naši mudraci vele: *הרי לך שני גדולי* — Dva vodiča jevrejskog naroda, Mojzije i David bili su pastiri. Jednom pobjegne Mojsiji janje. On poleti za njim i uhvati janje kod jedne živice. Janje je ovdje stajalo i pilo vode. Tada Mojsije reče sebi: »Doista nijesam znao, da je janje žedno i da je radi žedji ostavilo stado«. On stavi janje na rame, a Gospod Bog mu reče: Ti si bio dobar ovom janjetu, vodio si ovo stado, a tako vodi i moje stado, narod izraelski (Midr. r Šemot 2). Tko se ne bi nehotice kod ove biblijske scene sjetio, da je rabin — pastir općine.

Ili druga scena: Jakov rekao je Labanu: *זה עשרים שנה וכו'* Dvadeset godina služio sam kod tebe kao pastir i čuvao i branio sam tvoje stado od svake nepogode i nepravde, koja mu je prijetila (Berešit 31, 8). Svaki rabin mora tako djelovati, da nakon stanovitog odsjeka vremena može da kaže: Svemogućí Bog bio je poput Jakova samnom, osnažio me, da čuvam i obranim svoju općinu, svoje stado od svake nepogode, te nije poput Jakobova stada pretrpila štete.

3) Nutarnje dostojanstvo rabina. Rabin treba nadalje, da spada među one plemenite duše, koje ne plaćaju samo onim, što čine, već tim što jesu. Moć njegove osobe treba da uništava sve predrasude. On treba da u svako doba može o sebi reći kao što je rekao veliki sin našeg naroda: »Nikad nijesam digao ruke bez posvete« (Rabi Juda Hanasi Ket. 104). Sav njegov rad treba da je plod idealnog mišljenja i temelji se na zakonima pravde i ljubavi. Nutarnje dostojanstvo rabina neka mu bude jedan od najvažnijih faktora u njegovu biću.

4) Shvaćanje dužnosti. Dobrota. Ponos. Skromnost. Glavna oznaka njegova bića treba da je točno vršenje dužnosti u općini, u svom domu, u gradu i prema državi.

Strog prema sebi, ne smije da poznaje odmora, neumorno treba da radi. — Mio i ljubazan treba da je sa svakim, a pun obzira i dobrote, ako tko što krivo čini. Njegova dobrota treba da poznaje samo jedno pitanje: Komu treba pomoći? Očinski, a ne birokratski treba da čini dobro, ne iz slabosti ili da se riješi dosadnog molitelja, već da ublaži bijedu. — Kao što se sunce odsijeva u kapljicama rose, tako treba da se odrazuje također dobrota njegova srca u tihoj skromnosti njegova bića. Rabin neka je ponosan i uspravan, te neka se ne ugiba ni pred kim prema riječima Talmuda: *נחוג נשיאותך ברמה*, dotično po riječima: *ת"ח* — צריך שיהי' בו נאווה א' משמונה שבשמינית (Sota 5). Ne smije da čini

razlike da li je ko bogat ili siromah. Njegova vjera treba da ga vodi blagosti i skromnosti. Kao što u hebrejskom jeziku ima za pojmove smjernost i strpljivost samo jedan izraz, tako treba da su i kod njega ove dvije kreposti usko skopčane.

5) Rabin — čuvar mira, sloge i jedinstva općine. Rabin na osnovu autoriteta, stečenog po posjedovanju ovih ličnih kvaliteta, te svog pastirskog djelovanja, treba da je čuvar mira, sloge i jedinstva općine, te da nastoji svagda, da medju članovima vlada ljubav i snošljivost i da izglati sve opreke.

Priča se za veliki hram u Aleksandriji, da se radi njegove veličine nije znalo kada treba kazati »Amen«, pa se kod Almora morao dizati barjak u znak, da je molitva svršena, i da trebaju svi u isto vrijeme da kažu »Amen«. Tako treba da rabin djeluje i danas. Ako jedan drugog ne vidi ili neće da vidi, ne čuje ili neće da čuje: Kada se radi o kiduš-hašem, kad se radi o tom, da se dobra djela izvrše u svrhu obnove Erec-Israela, onda neka rabin diže barjak — kao u Aleksandriji — u svrhu, da svi govore zajednički, i glasni Amen, da zajednički i složni izvrše svoje svete zadaće. A osobito u današnje doba, kada vlada medju ljudima razdor radi vjere i položaja, treba, da rabinu lebdi uvijek pred očima misao, da nestane svih predrasuda, da izglati sve protivštine. On treba da vrši opomenu: »Podaj gladnom svoju dušu«. Ta on treba da ne daruje samo od svog, već treba da je spreman dati sama sebe. Rad rabina treba da je onakav, da bi naši mudraci mogli isporediti njegov rad sa svijetlom svjetionika מנורה minore u hramu, koje svjetlo druge svjetionike upali, a da ne gubi ništa od svoje svjetlosti.

On koji je tako strog prema sebi, koji treba da stavlja na sebe tako velike zahtjeve, uvijek treba da je spreman da drugima oprost i kao pravi prijatelj pomirbe i mira. Njegovo geslo treba da je:

בקש שלום ורדפוהו »Traži mir«, a njegova lozinka:
האמת והשלום אהבו »Ljubite vjernost i mir«.

V. ODNOSAJ RABINA PREMA SUGRADJANIMA IZVAN NJEGOVE OPĆINE.

Do sada promatrali smo sadržaj Saveza rabina, koji je stvorio sa svojom općinom, rabina kao čovjeka radenika unutar svoje općine, a sada ćemo ukratko označiti smjernice, kojih treba da se drži po našem mišljenju u saobraćaju sa braćom drugog obreda ili religioznog shvaćanja, te konačno sa inovjercima.

U suglasju sa prije istaknutim njegovim principom sloge i mira u općini, treba da isto propovjeda i u odnošaju prema drugim bratskim općinama i sugradjanima inovjercima.

Što se tiče jevr. općine drugog obreda ili religioznog shvaćanja, bilo to sefardskog ili aškenaskog, ortodoksnog ili neo-loškog, on treba da se sjeća riječi psalmista Davida: הנה מה טוב הנה נעים שבת אחים גם יחד »kako je lijepo, kada braća iste vjere

u miru i slozi zajednički, jedan kraj drugog, žive i rade. (Psalmi 133. 1.) Jer dvije ladje su to, koje usporedno plove noseći zajedničku kućicu na sebi.

A u pogledu svog prijateljskog odnošaja prema sugradjanima svih drugih vjera, treba da se drži riječi svetog pisma: Nije li nam svima jedan otac? Nije li nas jedan Bog stvorio? (Malahi 2, 10) הלא אב אחד לבלנו.

Ako će se ovih principa držati, učvrstiti će se i prema svojoj općini savez, te će ga jednako poštovanje susretati u općini i izvan iste, uzmoći će, da izvede program, koji si je stavio.

VI. ŽIVOTNO NAČELO RABINA — JEWISH AGENCY.

Za uspješno provadjanje radnog programa potrebno je još, da si rabin stavi životno načelo, po kojem će da udesi prema svojim ličnim kvalitetima program.

Kao ispravno životno načelo čine nam se riječi proroka Ezehiela (46, 19) והנשיא בחוכם »Vodja neka ide sredinom«, posredujući između stranaka i različitog mišljenja, neka kroči stazom zlatne sredine nepokorivši se ni lijevo ni desno. Tim će duhovni vodja postignuti osjećaj zajedničkog pripadništva. Duhovni vodja jevrejske općine sadašnjosti mora da pruži jednu ruku jednim, a drugu ruku drugim, jer ih sve treba da vodi na stazu, koja vodi u Betel במסילה העולה בית אל, jer će samo na taj način izaći Tora i riječ Božja iz Jerusalima. כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. To životno načelo simbol je »Jewish Agency«. To načelo treba da nastoji provesti svim svojim silama, čitavim svojim životom.

VII. ANALIZA PROGRAMA.

Sada tek, kada smo upoznali bitnost i sadržaj Saveza, koji rabin ima da sklopi sa općinom, te njegove lične kvalitete, njegove nazore i životno njegovo načelo, sada tek treba da ukratko razgledimo radni njegov program, koji ranije označismo sa riječima proroka Jezaje: Ja ti metnuh u usta riječi svoje, da utvrdim nebesa i osnujem zemlju i rečem Cijonu: »Ti si moj narod«; dakle rad, čijim središtem označismo: hram, kuću i odgoj omladine, a cijeli rad treba da vodi u duhu obnove jevr. naroda.

1) Hram 2) Kuća. Rabin treba da svim silama utvrdi nebesa, da u svako srce usadi vjeru (na temelju ličnog kvaliteta pobožnosti, koju posjeduje), ali takodjer da osnuje zemlju, na kojoj će uspjevati riječ Božja, posvetivši dostojan hram, ali jednako su značajna pored te gradnje zgrade iz kamena i drva, djela duševne zgrade, duševni hram. Duh, koji vlada u njego-

voj općini — treba da je njegov duh. Onda će moći, da posvetine samo hramove od drva i kamena već će i da sagradi hram u svakoj pojedinoj kući svoje općine, da se može reći kao što se reklo za Avramovu kuću: kao ljudi su unišili a kao anđjeli izašli su.

3) Odgoj omladine. Treći dio svoje zadaće kod izvadjanja svog programa treba rabin da vidi u riječima proroka: »I rečem Cijonu, našoj omladini, Ti si moj narod«. U ovaj odgoj omladine ima da stavi sve svoje sile; njoj mora da kaže: עמי אתה: »Ti si moj narod — naša budućnost«. Ovdje ima da svrati osobitu pažnju na hebraizaciju omladine, jer samo omladina, koja hebrejski uči i govori daje sigurni zalag za preporodjeno Jevrejstvo מות והיים ביד הלשון.

Taj odgoj u školi i izvan nje treba, da mu je osobito srcu prirastao. Svoju mladu općinu, svoju budućnost, školsku omladinu, treba da poznaje u dušu. Naivna djetinjska pitanja, koja mu stavljaju kao djeca, pružaju mu svu toplinu dječije duše, ozbiljni i bistri odgovori, koje dobije rabin na svoja pitanja od odraslih učenika, a ponajviše njihov rad, koji vidi nakon svršenih studija u općini, ispunjava njegovo biće osobitim nutarnjim zadovoljstvom. Jer rabin zna, kakvim je važnim sastavnim djelom po Jevrejstvo omladina Jevrejska. Između njega i omladine ima da postoji ničim nepomućeni srdačni odnošaj kao između oca i njegove djece i između prijatelja i prijatelja.

To ističe i slijedeća jevrejska narodna priča: »U nekoj općini nije bilo rabina u hramu uoči Jom Kipura, kada je trebalo moliti Kol-nidreu. Vladala je uzrujanost, tražili su rabina svukuda, ali ga nijesu mogli naći, tako da su bili prinuđeni da se mole bez njega. Iza molitve eto rabina sa osobito zadovoljnim izražajem lica! On reče: »Obdržao sam najljepše bogoslužje. Na putu u hram čuo sam jecanje jednog bolesnog djeteta iz neke siromašne kolibe. Unišao sam i vidio bolesno dijete, osamljeno bez zaštite. Ja sam se skrbio za to dijete, dok nije pridošla majka. To je bilo moje bogoslužje. Tako i rabin treba da drži za najveće blago, za najljepše bogoslužje: skrb i zaštitu jevrejskog djeteta, jevrejske omladine. (Gen. cap. 21, 18) קומי שאי את הנער ויהחיקי את ירך בו

4) Obnova Erec-Izraela. A izvadjanje cijelo programa ima da je koncentrisamo na obnovu Erec-Izraela; jer ko će bolje razumiti čežnje svojih općinara prema Cijonu od rabina? »Rabini će nas najprije razumiti« reče besmrtni Theodor Herzl u svom djelu »Der Judenstaat«. I doista pravo razumijevanje za te svoje mladojevrejske ideale mogu općinari jedino da nadju kod rabina, kojem je historija jevrejskog naroda pred očima, koji najbolje njegove potrebe razumije.

VIII. ODNOS RABINA PREMA UPRAVNOM ODBORU JEVREJSKE OPĆINE. JAHIN I BOAZ. (Kralj I. 7. 15-22).

Tim načinom promatrali smo izvedenje radnog programa rabina aforistično, ali ga nismo ni iz daleka iscrpili. Valja nam se sada baviti posebnim pitanjem u životu »Rabina i općine«, pitanjem odnosa rabina prema upravnom odboru jevr. općine. Za riješenje tog pitanja neka nam služi slijedeća prispodoba: Za stupove Jahin i Boaz, koji su stajali pred Salamunovim hramom, ne zna se, da li su bili spojeni sa hramom ili su samostalno stajali. Rabin treba da veli: I jedno je i drugo tumačenje ispravno. U tom se naime nalazi simbol odnosa u djelovanju rabina i upravnog odbora općine: Kako duhovni vođa, tako upravni odbor općine moraju katkada samostalno raditi, ali vrlo često zajednički djelovati, jer na obim stupovima stoje temelji Jevrejske općine.

IX. RABIN KAO NOSIOC PATRIOTIČNE MISLI.

Posebna točka u službovanju rabina je njegova zadaća, da učvrsti i raširi patriotičnu misao po riječima proraka Jeremije: »Promicajte blagostanje zemlje, u koju sam Vas vodio i molite se za nju, jer u njezinu dobru biće i Vama dobro (29, 6.)« i po riječima zakonodavca Samuela, suosnivača babilonskog talmuda: državni je zakon obvezatan (Berahot 58). Iz toga slijede dužnosti, koje rabin ima kao nosioc patriotične misli. Talmud veli: Molite se za dobrobit vladara i države, jer ako ne bi postajala bojazan pred njom, jedan bi drugog živa progutao (Avot II. 2.) »Država je, veli nadalje talmud, ljudska realizacija od Boga uređenog svjetskog reda« (Berahot 58). U tom duhu treba rabin, da utječe na svoju općinu: Jevreji imaju kao svi građani države da radosno i savjesno ispunjaju svoje dužnosti prema vladaru i državi. Ta oni ljube zemlju istom toplinom kao i svi drugi građani.

X. DUŽNOSTI JEVREJSKIH OPĆINARA PREMA RABINU.

Kao što su mnogobrojne dužnosti rabina prema općini, koje smo aforistično nabrojili, tako su mnogobrojne i dužnosti općinara prema njemu, koje ćemo ukratko skicirati: Jer ako općinari ne ispunjaju svoje dužnosti, nije mu ni kraj najbolje volje moguće izvršiti program, pa makar posjedovao najodličnije kvalitete. Svaki općinar trebao bi da pokaže prema rabinu, koji shvaća svoje zvanje kao što je naprijed razloženo, strahopočitanje kao prema ocu, tako da mu može reći: Mio si nam kao dobar otac. A Rabi Akiba veli: »Boga Vječnog treba da pošti-vaš« (V. Mojs. 19. 20.) אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא לְרַבּוּת תִּהְיֶה (Pesahim 22) što znači, da i jevrejskog naučenjaka treba poštivati poput samog Boga ili drugim riječima: poštovanje prema tvom učitelju, treba da je jednako poštovanju prema Bogu מוֹרָא רַבֵּךְ בְּמוֹרָא דְיָמִים. To strahopočitanje ojačaće njegov autoritet, koji je neophodno

nuždan za izvršenje njegovog svetog djelovanja. Talmud (Sanhedrin 17.) veli: אדוני משה כראם דה"ל כתלמיד המורה לפני רבו. — Učenik ne smije prigovarati rješidbi svog učitelja, jer inače narušava njegov autoritet. Talmud nadalje veli: (Pirke Avot 6, 3) Kralj David zove Ahitofela svojim učiteljem, ma da je dvije riječi od njega naučio. דוד שלא למד מאחיתופל אלא ב' דברים קראו רבו וכו'. To znači, ma da je tako malo učio kod rabina, treba da ga smatra autoritetom, a u koliko tek vrijedi to za naše shvaćanje rabina. A pogotovo ne smije niko da prekorači prema rabinu granice dobrog ponašanja שלא יהא קורא ושונה וכו' ובמעט ברבו (Berahot 17). — Otvorite vrata Vašeg doma — ne samo da posveti Vaše kuće, nego da sam nadje gostoljubiv dom u kojem će se osjećati kao u svojoj kući, jer ako neko talmud-hahama gostoljubivo prima, isto je kao da je sam Bogu pridonio njemu ugodne žrtve המארה ת"ה בתוך ביתו כאלו מקריב (Berahot 10). A da može po svojoj savjesti da izvrši svoje svete zadaće, treba da bude nezavisan i materijalno obezbjedjen. Kao što u poznatoj berahi (Deuter. Cap. 33, 18), koju je dao naučenjaku Isaharu i trgovcu Zebulun Mojsije veli: »Raduj se Zebulune, kad ideš na posao (trgovački) i Isahare naučenjačkim šatorima svojim«, jer prvi može da je apsolutno siguran, da Isahar i za njega toru uči, a drugi da nema materijalnih briga. Uporedo sa gajanjem židovske znanosti mora da kroči ekonomsko osiguranje rabina sa strane općinara.

XI. ZAGLAVAK.

Ako će rabin da djeluje u tom smislu, nastaće u njemu nutarnje zadovoljstvo. Blago onom rabinu, koji će moći da kaže iza kakvog značajnog odsjeka u njegovom radu poput Samuela čitavoj općini: (Sam. I. gl. 12) הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו וכו' ואת מי עשקתי ואת מי רצותי וכו' »Evo me, odgovorite mi pred Gospodom Bogom i pred pomazanikom njegovim ... Kome sam učinio nasilje, kome krivo? ili iz čije sam ruke uzeo poklon, da me zasljepi? pak ću Vam vratiti«. A općina odvratice mu (ibid 4). Nijesi nam učinio sile, niti si kom učinio krivo, niti si uzeo što iz čije ruke«. A rabin će poput Samuela reći: Upućivati ću Vas i dalje na put dobar i prav, samo se bojte Gospoda i služite mu istinito svim svojim srcem. I moći će završiti riječima Samuela: ער הנה עזרנו ה' (Samuel I. Cap. 7/12). Dovde mi je Bog pomagao, neka mi i dalje pomogne da usadim i učvrstim vjeru, da posvetim kuće svojih upština, da postanu ognjištem pravog Jevrejstva, gdje vlada sreća i zadovoljstvo, ljubav i odanost prema našem vladaru i državi, te smisao za obnovu Ereca Izraela.

Sličica iz 30 godišnjeg rata.

Napisao rabin Dr. Bernard Sik, Karlovac.

U to barbarsko doha živio je glasoviti Jom Tob Lipman Heller, bolje poznat pod imenom Tosafot Jomtob. 1625. god. u mjesecu hešvanu bio je izabran za rabina u Nikolsburgu, u Moravskoj, gdje je već onda bilo puno židovskih učenjaka, a još više bogataša. Ali nije tamo dugo ostao, jer ga je još iste god. u mjesecu adaru mlada, bogata i ugledna žid. općina u Beču izabrala svojim rabinom, za koju je mnogo učinio. On je izradio za nju općinski ustav i ako se kratko vrijeme tamo bavio, bio je vrlo voljen. Trebao je prema svojoj miroljubivosti da ostani u Beču, a da no podje unatoč laskavom pozivu u Prag, gdje je u općini židovskoj vladala niskost i podlost. Ali u Pragu bijaše mnogo talmudista, pak se on nadao, da će izmjenom misli o talmudu proširiti svoje znanje. To bijaše povod, da je tamo otišao, a ne možda sujeta želja, da bude rabinom najveće općine u Njemačkoj. Naskoro se zarad svog izbora pokajao.

Svoje mjesto u Pragu nastupio je u mjesecu nisanu 1627., gdje je bio sjajno dočekan. Kao aktivan rabin bijaše ujedno i predsjednikom komisije, koja je imala tu tešku i neblagodarnu zadaću, da ratni porez u iznosu od 40.000.— fl. rasporeže na prašku i ostale seoske općine. I ako je Jomtob Lipman pri tome bio skroz objektivan i pravedan, ipak se našlo nekoliko nezadovoljnika, koji se udružili i počeli protiv njega vojevati javno i tajno. Najzad ga optužiše i na samom dvoru i otpočeli njegovi nesretni dani.

Ponajprije stiže od samog cara Ferdinanda II. strog ukor za njega i općinske starješine pod prijetnjom najveće strogosti, ako se pistranost pri rasporezu ratnog poreza ponovi. Ali i to ne bijaše onim nezadovoljnicima dosta. Oni ga ponovno tužiše, da se u svojim dielima »Meadane Meleh« i »Lehem hamudot« ogriješio o kršćanstvo, a naročito, da se hvalio, da je pobijedio neku visoku i caru blisku ličnost u jednom teološkom disputu.

Podjedno prijaviše ti denuncijanti, da je optuženi rabin vrlo bogat, te da bi taj veliki imetak njegov, ako se krivim pronadje, imao pripasti caru. Samo da svoju osvetu zadovolje, smetnuli su s uma, da će tako možda svi Židovi praški i njemački potpasi pod progon. Nažalost njihovo opadanje našlo je odziva. Nenadano stiže na namjesnika u Pragu carska zapovijed,

da se rabin Jom Tob Lipman okovan dovede u Beč. (25. VI. 1629). Kako je u vrijeme 30 god. rata svuda vojnička strogost vladala, mogao se samo zlu nadati. Nu međjutim bio je Jom Tob Lipman i među kršćanskim činovnicima tako uvažen, da je šef policije, koji je trebao, da ga uapsi, s najvećom pažnjom spram njega postupao, a predstojnik općine dvorski Židov Jakob Bassevi pl. Šmiles de Treuenburg izradi u namjesnika (Burggraf), da je Jom Tob Lipman nevezan i bez vojničke pratnje, samo uz jamstvo putovati mogao u Beč. Kad je tamo došao, prijavi se kancelaru, da bi što поближе saznao o optužbama, kojima ga teretiše. Taj ga primi vrlo oporo, da je tobože pisao protiv kršćanske religije, što bi za njega bilo od teških posljedica.

Na to Jom Tob Lipmana staviše u zatvor zajedno sa najgorim zločincima i sastavi se jedna komisija od svećenika, koja ga je imala da utvrdi kao bogohulnika. Na izvanredno zauzimanje premjestiše međjutim Jom Tob Lipmana u neki pristojniji zatvor, dok ne stigne osuda komisije. Pri preslušavanju nijesu suci izašli sa glavnom optužbom, nego su onako okolišali, da li je tobože svojim štampanim spisima talmud preveć hvalio, koji je ipak prema dekretima mnogih papa bio osudjen, da se spali i tako se tobože ogriješio o katoličku vjeru.

Međjutim učinila je Jom Tob Lipmanova obrane, da on u svojim spisima nije nijednom riječom napao kršćanstvo i da se njemu, rabinu, ljubav prema talmudu ne može za zločin uzeti, tako povoljan utisak, da je osuda ispala mnogo blaža nego što je Židovstvo očekivalo.

Graetz misli, da je možda i bakšiš toj povoljnoj osudi pomogao, ali je vjerojatnije, da je pomoglo posredovanje francuskog poslanika Turenne u Beču, kasnijega maršala u francuskošvedskom ratu 1635—48., kome je sin Lipmanov Samuel spasio od smrti ženu i dijete i ne htijući da primi od njega zato nikakove nagrade.

Naime, vrativši se iz Metza u Francuskoj, gdje je preko 4 god. učio u ješivi, vodio ga je put preko Beča. Išao je pješke. To je bio običaj ondašnje omladine ješive; bio siromah ili bogataš išao je pješice odijelom na leđjima i štapom u ruci. Nu ipak je bio put njihov veseo, jer kudgod su došli, bili su u židovskim općinama primljeni s velikom čašću, a osim toga su bogatiji djaci pomagali siromašnjijima, a Samuel je spadao među bolje stojeće, jer su mu roditelji slali mjesečno 10 srebrnjaka.

U društvu s njim bilo je još 5 mladića, zato mu ovaj veliki put nije bio tegoban, već upravo šetnjom. Veselje mu je bilo to veće, što je mislio, da će uskoro vidjeti mile roditelje i da će moći dragom ocu pokazati uspjeh i napredak svojih studija ne sluteći, da mu veleugledni i dobri otac čami u zatvoru, te da mu prijete kazna smrti. Tako je to u našem životu: veselimo so, ne znajući kakva nas žalost u najbližem času čeka.

Nu prije nego što će ući u grad Beč, da bi se odmorio,

legne u jednoj šumici, milju daleka od grada, kuda Bečlije često dolaze, da se naužiju svježega zraka. Ali u ono doba ne bijaše baš nikoga tamo, jer se je obdržavala u gradu nekakova parada i šumica je bila mirna. On metne svoju prtljagu pod glavu misleći, koga bi prije posjetio, jer mu otac bijaše prije tamo rabinom i imao je ovdje mnogo prijatelja.

Na jednom začuje glasnu viku: »Spasite nas! Pomoć!« Pogleda i vidi kako jedan ogroman bik bježeći iz grada progoni jednu mladu lijepo odjevenu gospodju, a s njom trči još jedna bez sumnje odgojiteljica njezinog djeteta, koje vuče sobom. Podivljeli bik nije bio daleko od njih (desetak metara) i gonio ih je svom silom, valjda stoga, što je odgojiteljica imala crvenu maramu na glavi. Samuel je na to priskočio i povikao, da taj crveni rubac skine s glave i baci pred noge bika, koji ga počne s nogama i rogovima kidati. Medjutim imale su gospodje vremena, da se sklone pod jedno drvo. U to doba dodje kočija sa mužem one mlade gospodje, koji je bio obučen u dragocjeno odijelo sa mnogo ordena. One mu pri povjediše sve što se dogodilo i pokazашe na Samuela, koji ih je spasio. Taj gosp. bijaše francuski poslanik i zapita ga odmah francuski; tko je. I on mu istim jezikom odgovori: »Židov sam i sin jednog velikog rabinu«. Poslanik ga zamoli, da sjedne snjim u kućiju, ali se Samuel najlepše zahvali. Htio mu je i novaca dati, što on ne htjede primiti. Napokon ga upita, kako da mu se oduži. I on mu odgovori: »Moja najveća nagrada biti će, ako će Vaše Gospodstvo o Židovima dobro suditi i uvidjeti, da i mi možemo dobro učiniti bez nade na nagradu«.

A poslanik mu odgovori: »Pripravan sam biti uvijek Vaš prijatelj. A budući, da su Židovi u ovoj državi tlačeni i ako bi se dogodilo, da ustrebaš pomoći, možeš na me računati, i priskočit ću ti zborom i tvorom; kako si ti meni ovo učinio. Jer ja sam francuski poslanik, te imam veliku moć«. Zatim ga upita, gdje je naučio francuski i dade mu svoju adresu, te mu se usrdno zahvali zajedno sa suprugom i odgojiteljicom, koje sa žaljenjem izjaviše, da bi ga htjeli usrećiti, ali ne mogu, jer je Židov.

Nakon toga Samuel nastavi svoj put, da u Beču posjeti sestru svog oca, koja stanovaše u židovskoj četvrti. Kad unidje, ne prepoznaše ga odmah, jer je već 10 godina prošlo, otkada ga nijesu vidjeli. Uz plač su mu pripovijedali žalosni događaj o ocu njegovom. I tako se njegovo veliko veselje prebrzo pretvorilo u žalost i tugu. Smrači mu se pred očima, i dugo vremena je trebalo, dok je došao k sebi. Ova noć prošla mu je u tuzi i žalosti, a ništa izvjesna nije mogao doznati o uzroku zatočenja, te potom nije znao kako da mu pomogne. Zato je najprije htio pohoditi oca u tamnici, da od njega samoga sazna, kakav je prestupak učinio, pak da onda učini sve, što je moguće. U jutro posjetio je najuglednije gradjane Beča, da od njih sazna

istinu. Nu svi mu rekoše, da otac njegov kaže, da je nevin. Ali od jednoza saznade, da je optužen toza radi, što je tobože u svojim djelima pisao protiv kršćanstva, a zato su se bojali, da nebi nastao općeniti pogrom. Njegova bol je porasla još većma zbog bojazni, da je njegov otac krivac tog velikog zla. Kad je velikom protekcijom došao do oca, nijesu se u prvi čas prepoznali, jer su 4 godine prošle, da se nijesu vidjeli, a u to vrijeme — osobito u ovo nekoliko tjedana, — otac se jako promijenio. Kad su se prepoznali, padoše u zagrljaj i plakali su. Tada mu je otac pripovjedaio sljedeće :

Jučer sam bio predveden pred istražne suce, kojih je bilo 12. Predsjedatelj bijaše kancelar, a istragu vodio je jako strogo, jer su mi silom htjeli dokazati krivnju, a da su mi je dokazali, pala bi krivnja na čitavo Židovstvo. Glavna optužba je bila radi knjiga »meadana meleh« i »lehem hamudot«. Na pitanje, da li sam ih pisao, odgovorio sam, da jesam, ali ne na njemačkom, nego na jevrejskom jeziku. A u originalu ima posve drugu smisao, nego što je u prijevodu. Na to mi je sudac odgovorio: »To nije odgovor, jer mi imademo učenjaka, koji dobro razumiju jevrejski i ti su to vjerno preveli«. A ja sam im na to odgovorio: »Znadem, da je Vaše nastojanje, da saznate istinu, jer ste Vi pravedni suci, ali prevodioci mojih djela mrze me i zato su krivo preveli. Ja pak znam, da je jevrejski jezik tako daleko od njemačkog, kao istok od zapada«. A sudac istražitelj mi je nato rekao, da su prevodioci Židovi, učeni i ugledni ljudi, a jedan je pače rabin kod Vas, i po zakonu nebi Vas trebali niti ispitivati, ali mi hoćemo, da budemo pravedni

Ja sam na to odgovorio, da je moguće, da me baš ova dva mrze i zato bi trebalo na novo prevesti. Na to opet sudac: »Mi moramo zaprisegnutim vjerovati, i zato nije nuždan nov prijevod« Nato sam mu odgovorio: »Ako nećete moj prijedlog poslušati, onda me netrebate ni dalje ispitivati. Vi ste me optužili, pa me i osudite po Vašoj volji. I kad nebi znao, da ovisi i o mojoj osudi općenito dobro, o toj stvari nebi više govorio, jer za mene su još meni dosudjene godine ama baš bez ikakove vrijednosti.

Eto ja Vam se zaklinjem Svemogućim, da nijesam nikada pisao proti Vašoj vjeri, nego samo protiv naroda, koje spominje Sv. Pismo, jer bijahu pogani«.

Poslije ove istrage bio je opet odveden u zatvor, a Samuel je sve to, što je s ocem govorio, doslovce ispriopovijedaio predsjedniku izr. općine u Beču, koji je na to sazvaio skupštinu i na njegov savjet otišao je Samuel francuskom poslaniku Turennu. To je onaj, kome je spasio djete i ženu. Našao ga je u času, kad se spremao, da podje u grad. Ovaj ga je lijepo dočekao i zapitao ga je, kakvu uslugu želi od njega, Samuel mu je odgovorio: »Moja je želja, da me Vaše Gospodstvo nagradi i još tome nešto više, budući sam ja spasio samo 3 života, a ja zahtijevam od Vas, da spasite mog oca i njegovu općinu«. I kad

je ove riječi govorio, pao je na koljena pred poslanika moleći. Ali poslanik ga je podigao sa zemlje i uveo ga u svoju sobu, pa mu ponudio stolac, saslušavši mirno njegovu molbu. Onda mu je poslanik ovim riječima odgovorio: »Ja hvalim Stvoritelja, da mi je dao prilike, da ti se brzo odužim. Tvoj će otac ostati na životu, a njegova općina neće biti proganjana. Odmah idem kancelaru i situacija će se promijeniti, jer ja ovdje zastupam francusku, koja ima veliku moć u ovoj državi«. Samuel je još jednu molbu stavio na francuskog poslanika, i to, da so kod kancelara propita, tko su ti denuncijanti, ali ne zato. Da im se osveti, nego da od njih učini prijatelje, jer nama Židovima je teško podnositi jednog neprijatelja i ako je malen. I to mu je poslanik obećao. Odmah zazvoni, a sluga se na vratima pojavi, te mu naloži, da zapregne konje i neka pozove Margaretu, njegovu ženu. Nakon kratkog vremena ona dodje. »Prepoznaješ li ti ovog mladića«, reče knez. A ona sa veseljem poviče: »Ta to je naš spasitelj i koja Vas je sreća u naš dom dovela?« Mjesto da odgovori zaplače. A muž joj ispriopovijeda njegovu žalost, i da će biti od potrebe i njezina pomoć i stoga treba zajedno, da se odvezu u grad i da o toj stvari govori sa caricom, jer žena sa svojom prijateljicom može nešto mnogo lakše izvesti, nego što muževi različitih nazora.

Tada mu poslanikova supruga reče, da ta jaka i vruća ljubav naprama ocu, koju je sada pokazao, nije ništa manja u njezinim očima od onog dobra, koje je njima učinio. »Ne budi dalje zabrinut, mi, ja i moj suprug ćemo zagovarati tvog oca i njegovu općinu«. U taj čas dodju kola i oni sjednu i njega su nagovarali, da sjedne s njima. I za vrijeme vožnje ispriopovijedao im je životopis očev. Kad je izišao iz kočije, predao im je svoju adresu. Ova noć protekla je bečkim Židovima u velikoj napetosti, jer su znali, ako bude Jom Tob osudjen, da će biti prognani iz Beča.

Slijedećeg dana u 12 sati dodje poslanikov lakaj po Samuela, a Samuel u srcu punom nade i straha bježao je pješke poslaniku, te dodje u njegovu kuću sav izmučen i slomljen i u licu bio je blijed poput mrtvaca. Turenne mu dodje u susret i reče mu: »Mili sine, tvoj otac će živjeti, i općina tvoja bit će pošteđena, a kazna biti će samo novčana, a da sam to prije znao, nebi ni takva bila.« Tim riječima ohrabren poljubi skut kaputa poslanikova i navru mu suze od radosti. Poslije toga vodio ga je u svoju sobu i pripovijedio mu je sve u tačine, ali pod uvjetom šutnje. I zapovijedio mu je, da ovih dana zajedno sa ocem dodje k njemu i onda će mu reći, zašto se car ljuti na njegovog oca i na Židove i tko su ti denuncijanti i kakvu su nakanu imali i kako se od sada mora prema njima ponašati i on još ima mnogo za tu stvar učiniti. Iz poslanikove kuće izišao je kao preporodjen. To je bilo 21. tamuz.

U brzini obavijestio je svog oca i oživio duh njegov a

drugi dan 22. tamuza pala je odluka careva. I premda je bila osuda stroga i teška primljena je veseljem. Samuel je htio čim prije otputovati u Prag, da vidi svoje mile i da s njima zajedno dijeli radost, ali je morao još ostati u Beču radi oprosnog posjeta francuskom poslaniku. Počam od ovog dana bilo mu je dozvoljeno posjećivati oca u svako doba.

Poslije nekoliko dana uputi se Samuel poslaniku, koji ga je veoma srdačno primio, a baš toga dana imenovao ga je Ljudovit XIV. vojskovođjom. Ali usprkos toga što su k njemu dolazili svi odličnici, da mu čestitaju, ipak si je on uzeo toliko vremena, da se čitavi sat sa Samuelom razgovarao. General Turenne je rekao Samuelu, da ta čitava denuncijacija nije ništa drugo, doli zanovjetanje, ali Tvoj otac je nedužan, jer nije ništa u svojim knjigama kažnjivog pisao. Nu, ovo ratno doba nije podesno za vjerske disputacije, koje državi niti koristi niti škode, nego ta denuncijacija ima posve drugu namjeru. Ali naš govor mora ostati u tajnosti.

Dva bečka kneza, čija imena ti ne mogu spomenuti, svaki od njih duguje 45.000 zlatnika hogačom Židovu Rafaelu, koji se je pred nekoliko godina doselio u Prag iz Beča. Rafael se je zavadio sa Tvojim ocem i htio ga se je pošto poto riješiti, ali sam nije znao kako. Njemu su pomogla dva rabina, koji su bili Lippmannu protivnic, po imenu Josip Šor i Avigdor Rehes, obojica bijahu židovski učenjaci i juridički naobraženi. Oni su preveli krivo neka mjesta iz knjiga tvog oca i time su htjeli dokazati, kako je on pogibeljan elemenat po državu. Još su Rafaelu pomogla oba velikana, kojima je obećao, ako mu pomognu, da će rastrgati mjenica, a njima nije trebalo to dva puta reći, jer bijahu inače antisemiti. I tako je postala ta stvar mačem, koji ubija. Ova mala denuncijacija tako je djelovala na cara, da je htio na smrt osuditi tvog oca i sve Židove protjerati iz države, osim dvorskog Židove. Nu kad je govorila moja žena sa caricom o tvojoj stvari, a ja pak sa kancelarom, nastao je mali preokret u njoj, t. j. tvoj otac ostat će na životu, kako sam to već gore spomenuo, a Židovi ostat će u zemlji. Ali da se knezovi ne izvrgnu ruglu, odlučio je car, da se smrtna kazna zamjeni sa novčanom. I zato je nužno, da ti ne napadaš denuncijante u prvom redu, jer i oni nisu mislili na tako strogu kaznu, drugo jer je njihovo poštenje spojeno sa poštenjem knezova, treće, jer je čitava stvar jedna tajna, i zato se moraš graditi nevještim.

»Mogu li to bar momu ocu pripovijedati« zapita ga, a on mu odgovori: »Samo Tvom ocu i on neka nastoji, da se snjima izmiri, i tada će mu moguće i novčana kazna biti smanjena. I tijekom vremena moći će opet postati rabinom u Pragu«. Tako je govorio dobričina Turenne s njim čitavi sat i poslije ga odvede u odaje svoje supruge, jer se je i njoj htio zahvaliti. No ona nije htjela čuti o kakvoj zahvali, jer je ona držala, da tim što je za njega ona učinila, nije još uvijek dosta naplaćeno, nje-

govo plemenito djelo. Samuel je molio za dopuštenje, da dodje sa svojim ocem k njima, jer on neće mirovati, dok ne upozna ljude, koji su se prama njemu tako milostivo ponijeli.

»Ja mislim odgovori mu general, da ćemo mi još prije otputovati, nego što će on biti riješen«.

Turenne se je oprostio sa Samuelom, zatim je Samuel otišao ocu, ispriповjedio mu sve, što je od generala čuo i kako mu se valja dalje ponašati. Njegov otac je te riječi mirno primio i obećao je sinu, da neće nikome ništa o tome govoriti, što je sada čuo. I Tosafot Jomtob predao se milosti Božjoj.

Nakon 10 dana oprostio se je Samuel od svog oca i otputovao kući u Prag, da dijeli sreću zajedno sa majkom, braćom i sestrama. Teško ih je prepoznao, jer su se veoma promijenili od tuge i žalosti; ta istom 3 dana prije nego što je on došao, saznali su za osudu.

Rasprodali su sve što su mogli, samo da namaknu novac za kaznu. Samuel je ostao u Pragu, do dolaska svog oca, a to je bilo na erev Jom Kipur god. 1630.

Živjeli su vrlo oskudno, jer više mu nijesu plaćali. Usprkos toga bio je Jom Tob sa svakim prijazan, dapače i sa svojim neprijateljima. Malo zatim obolio je dvorski židov Rafel i Jom Tob ga je htio posjetiti u njegovoj bolesti, jer su si nekoć bili prijatelji, ali nije smogao snage, da to učini, da nebi Rafael mislio, da se veseli njegovoj bolesti. Upravo kad je o tome razmišljao, dodje k njemu upravitelj Rafaelov i zamolio ga, da ga posjeti, jer ovaj mu ima nešto važna priopćiti. Odmah otide Jom Tob k njemu i nadje ga teško bolesna u postelji, i kad ga je dvorski Židov ugledao reče mu: »Moj prijatelju od davnine, ja znam, da ti je poznato, da sam te ja proganjao i Tvoje natjerao u strah. Ja sam Ti oduzeo čast, ja sam Vas sve učinio siromašima i nije mnogo manjkalo, da sam čitavoj općini nanio zlo. Ali Bog neka mi bude svjedok, da nijesam imao nakanu toliko zlo nanijeti«. Nu stvar je ispala tako, kako narod kaže: »Pruži vragu prst, a on će cijelu ruku«.

»Sveti čovječe« reče, »smiluj mi se i oprost mi. Moli Boga za me, da ozdravim, pa da mogu popraviti ono, što sam zlo učinio«.

Rafael je plakao, dok je te riječi govorio, a Lipman mu nato odgovori: »Ja ti praštam iskrenim srcem i molit ću se Bogu za tvoje zdravlje«.

Prevod iz talmudske hagade.

Preveo kotarski rabin I. L. Deutsch, Ludbreg.

Moto: Da se i svjetovni zabavni razgovori učenjaka talmuda shvate treba učenosti. (Suka 21b.)

I.

Raba, po nekim rav Chisda, reče: »Kad čovjek opazi, da ga stizavaju bolovi, neka svoja počinjena djela preispita, jer je rečeno (Eha 3, 40): »Dajte da ispitujemo svoje puteve, da ih istražimo i onda se povratimo k Bogu«. Ako je ispitivao, ali nije našao, to se uzrok ima pripisati propustu učenja tore, jer je rečeno (Psalm 94, 12): »Blago mužu, koga Bog kažnjava i iz Tvoje tore hoćemo da učimo«. Ako si nije svijesan nikakovog grijeha propustom, neka znade, da su to kažnjavanja iz ljubavi. Jer je rečeno (Prov. 3, 12): »Onoga, koga Bog ljubi, toga kara«. (Berahot 4a.)

II.

Rabi Chia sin Abaov obolio je. Tada podje k njemu rabi Johanan i upita ga: »Jesu li Ti bolovi dragi«. On odgovori »Niti oni a niti nagrada«. Tada reče: »Daj mi svoju ruku«. On mu dade ruku i ustane zdrav. Rabi Johanan obolio je. Tada podje k njemu rabi Hanina i upita ga: »Jesu li ti bolovi dragi?« on odgovori: »Niti oni a niti nagrada«. Tada on reče: »Daj mi svoju ruku« On mu dade ruku i ustane zdrav. Zašto je morao rabi Johanan trpiti bolove? Rečeno je: »Jer se nijedan uznik ne može sam iz uza osloboditi. (Berahot 4b.)

III.

Rabi Eliezar obolio je. Tada podje k njemu rabi Johanan. Tada opazi da drijema u tamnoj izbi. On otkrije njegu nadlakticu i sine zraka svjetlosti. Tada opazi, da rabi Eliezar plače. On ga upita: »Zašto plačeš?« Možda radi nedovoljnog učenja tore? Ta mi smo učili, da li mnogo ili malo samo neka se njegovo srce Božanstvu prikloni. Možda radi briga prehrane? Nije svaki čovjek dostojan za obo stola. Možda radi djece? Ova kost je od 10 djece. Nato mu reče on: »Radi ove ljepote, koja mora venuti u prahu, plačem«. Nato mu reče: »Onda imaš pravo da plačeš«. I tada plakahu obojica. Medjutim ga upita: »Jesu li ti

bolovi dragi?» On odgovori: »Niti oni, a niti njihova nagrada«. Nato reče: »Daj mi svoju ruku«. On mu pruži ruku i ustane zdrav. (Berahot 4b.)

IV.

Rabi Huna ukiselilo se 400 bačva vina. Tada podje k njemu rav Juda, brat pobožnog rava Salo i učenjaci govorahu mu: »Ispitajte gospodine svoja djela«. Tada on njuna reče: »Jesam li Vam sumnjiv?» A oni mi rekoše: »Tko će sumnjati na Boga, da izvrši sud a da ne bude imao uzroka«. Tada on reče: »Ako ima koga, koji je o meni nešto čuo, neka to veli«. Tada rekoše oni: »Tako nam je došlo do uha, da gospodin svome vinciliru uskraćuje lozu«. Tada on njima reče: »Da li mi bar nešto ostavlja, ta on krade meni gotovo sve«. Tada oni rekoše njemu: »To je ono, što ljudi kažu: »Tko i tata okrade osjeća tek«. Tada on njima reče: »Obećajem, da ću mu ih dati« Neki kažu, da je nestalo octa i postalo vino, a neki kažu, da je ocat poskupio i bio prodan uz cijenu kao vino. (Berahot 4b.)

V.

Kad je on (Rabi Jozua sin Levijev) trebao umrijeti, bilo je rečeno andjelu smrti: »Podji i pokaži mu se uslužnim«. On podje pokaže mu se. Tada on njemu reče: »Pokaži mi moje mjesto!« A on reče: »Tako mi života«. On reče: »Daj mi svoj nož, da me ne uplašiš s njim na putu«. On mu ga dade. Kad prispješe tamo, podigne ga, da mu pokaže. On skakaše, da je pao na drugu stranu. On ga držaše za rub njegove haljine. On mu reče sa prisegom, da ne ide van. Tada reče Bog, ako si je već dao razriješiti prisegu, neka ide natrag ali ako ne, onda ne treba natrag. On mu reče: »Daj mi moj nož«. On mu ga ne dade. Tada se proćuo glas, koji reče: »Vrati mu, jer on ga treba za kreature«. Tada Eljahu pred njim izvikaše: »Učinite mjesta za sina Levijeva, učinite mjesta za sina Levijeva«. On podje i nadje Simona. sina Johaia. Taj sjedjaše na trinaest stepenica povišenom stolcu. On mu reče: »Jesi li ti sin Levijev?» On reče: da. Tada mu on reče: »Da li je bila vidljiva duga u tvojim danima?» On mu reče: Da. Ako je tomu tako ti nisi sin Levijev. Ali nije bilo tako, jer nije bilo nikakove, samo je mislio, ja ne ću, da mojoj osobi pripisujem ovu naklonost Rabi Hanina, sin Papaov bio je prijatelj njegov. Kad ga je duša trebala ostaviti reklo se je andjelu smrti: »Podji i pokaži mu se uslužnim!« Podje on k njemu i pokaže se. Tada on reče: »Ostavi me trideset dana dok opetujem naučeno, jer veli se: »Blago onome, koji ovamo dodje i naučeno u svojoj ruci«. On ga ostavi, nakon trideset dana podje on, da mu se pokaže. Tada mu reče: »Pokaži mi moje mjesto«. On mu reče: »Tako mi života!« Tada on reče: »Daj mi svoj nož, možda bi me preplašio na putu«. Tada on njemu reče: »Kao tvoj prijatelj hoćeš samnom da postupaš«. On mu reče: »Donesi mi knjigu tore i pokaži mi, da li ima nešto, što je unutra napi-

sano, što ja ne bih izvršio«. Tada on njemu reče: »Je si li se priključio infekcioznim bolesnicima i bavio se s torom?« A ipak, kad ga je duša ostavila, rastavljaše vatreni stup njega od svijeta. I bilo se učilo, da nije vatreni stup rastavljao nego samo jednoga u generaciji ili dvojicu u generaciji. Približio mu se rabi Aleksander. On reče: »Učini to radi časti učenjaka«. Ostalo je nevaženo. »Učini to radi časti svojega oca«. Ostalo je nevaženo. »Učini to radi svoje vlastite časti«, tada je nestao. Tada reče Abaja, to je da se isključi onaj, koji nije izvršio. Tada reče rav Ada sin Matnasa: Isključiti gospodara, koji nema ograde na svojoj kući. Tomu ali nije bilo tako, on je imao, ali u ovo vrijeme bila je porušena od vjetra. (Ketubot 77b.)

VI.

Rav Šešet bio je slijep. Tada podje cio svijet k dočeku kraljevskog obraza. On se spremi i podje s njima. Sastao ga neki Saducejin, koji mu reče: »Čitavi vrčevi k rijeci kamo polupani?« On mu reče: »Dodji i vidi, da ja mogu više od tebe«. Tada podje prva četa mimo, koja vikaše. Tada mu reče ovaj Saducej: »Dolazi kralj«. Tada mu reče rav Šešet, on nije došao. Tada prodje druga četa mimo, koja vikaše. Tada mu reče Saducej: »Sad je došao kralj«. Tada mu reče rav Šešet, ne dolazi kralj. Tada podje mimo treća, koja ćutaše. Tada mu reče rav Šešet: »Sigurno sada dolazi kralj«. Tada mu reče ovaj Saducej: »Odakle to imaš?« Tada mu reče: »Zemaljsko veličanstvo je jednako nebeskom veličanstvu, jer je napisano: Podji van i postavi se na brdo pred Boga i gle Bog prolazi mimo i silan moćan vjetar iskorjenjujući bregova, razmrskavajući pećine pred Bogom. Ne u vjetru Bog a nakon vjetra potres, ne u potresu Bog, nakon potresa vatra, ne u vatri Bog a nakon vatre tihiglas«. Kad je kralj prispio tada započne rav Šešet i blagoslovi ga. Tada mu reče ovaj Saducej: »Toga koga ne vidiš, blagoslivlješ?« I šta je došlo na toga Saduceja? Neki kažu, njegovi prijatelji su mu izliječili oči, neki opet kažu rav Šešet je položio na nj svoje oči i on je postao gomila kostiju. (Berahot 58a).

VII.

Reče rabi Helko: »Vino iz Prugaise i voda iz Jomsusa zavedoše deset plemena Izraelova«. Rabi Eliezer sin Arohov podje onamo. Podje on za njima. Tada mu bude iskorijenjeno znanje. Kad se je povratio, pokuša da čita u jednoj knjizi. Htio je da čita: »Ovaj mjesec neka vam a reče: Skrutilo se njezino srce«. Tada mu zamoliše učenjaci milost i njegovo se znanje vratilo. I to je ono, što se je naučalo. Rabi Nehoraj veli: »Spremi se u progonstvo na jednom mjestu od tore i ne reci neka te slijedi, jer tvoji prijatelji zadržat će ju u tvojoj ruci ne uzdaj se u svoj razum«. Učilo se, njegovo ime nije bilo rabi Nehoraj, nego rabi Nehemija bilo je njegovo ime. Neko kažu: rabi Eliezer

sin Arohov, bilo je njegovo ime. I zašto je njegovo ime bilo nazvano rabi Nehoraj? Jer on rasvjetljavaše oči mudraca u Halahi. (Sabat 147b).

Takvih i sličnih stavaka talmudu, kako sam ih ovdje naveo, ima u talmudu na hiljade. Oni sačinjavaju »agadski dio« poeziju prema neusporedivo težem djelu »halahi« prozi.

Kod prevoda gornjih mjesta iz talmuda držao sam se strogo riječi originala, interpretaciju, značenje i tumačenje prepuštam cijenjenom čitatelju.

Neka se u njima snadje prema mjerilu svojih duševnih sposobnosti i oštroumlja, kako znade i može.

Želja mi je, da ovim izvacima iz talmuda, pobudim interes naše židovske omladine, koja teži za židovskom naobrazbom, za ovo naše žalibože i od Židova prezreno monumentalno djelo i da ju ovime potaknem, da se više bavi ovom lektirom talmuda, koja oplemenjuje duh i srce, umjesto što se bavi lakomislenom zabavom, kafanom, kartama i nogometom.

Izvjesno je, da će se naši rabini najvećom pripravnošću odazvati pozivu židovske mladeži, bude li trebalo, da ju se uvede u misterije talmuda i da se popularno i lako shvatljivo rastumači gdje koje tamno mjesto iz talmuda, koje se samo na prvi pogled čini kao da spada u područje transcendentna ili metafizike.

To samo o Tebi židovska omladino ovisi. Ti moraš imati ozbiljnu volju, pa će jednim mahom taj toliko na zlu glasu i razvikani talmud da postane zajedničkim dobrom čitavog obrazovanoga čovječanstva, a to bi moglo biti samo na ugled i dobrobit našu.

Hajim Nahman Bjalik .- Pjesme.

Preveo Cvi Rothmüller, Zagreb.

„Zapita li te andjeo“

— Sinko, gdje ti je duša? —

»Kreni svijetom, potraži je, andjele!
Ima negdje ubavo selo, što šuma ga kruži,
A nad selom beskrajna puče nebeska modrina,
A na modrome nebu zaplovilo jedino čedo:
Sam, jedincati, mali, bijeli oblačak.

Tu se igralo ljeti o podne samotno dijete,
Samo, samotno, nježno i sanjarsko.
Ja sam ono dijete, andjele!

Jednom čitav umuknuo svemir nijemo,
Kad li oči se djetetu do neba vinu
Pa oblačak jedincati vidješe jasan i prečist —
Tad mu duša izleti ko golupka s gnijezda
I poleti milom oblačku«.

— Pa se rastopi? —

Ta i sunce imade u svemiru, andjele!
Dušu spasla mi zlatna i milosna zraka.
Otda dugo skakutala duša na krilima svijetla
Poput leptira bijelog.

Jednom jahala jutrom na zlačanoj zruci,
Pošla tražiti bisernu rosu po travi,
Kad li zadrhta suza na mojemu licu.
Od tog drhtnu i zraka, a duša mi sklizne,
Suzi potone na dno.

— S njome presahla? —

»Nije. Pade na listove svete Gemare,
Djeda moga Gemare iz dlakavoga papira.
U njoj bijahu dvije dlake iz djedove brade,
A iz njegova talesa ispalih, nevrijednih traka,
Usto bijaše mrlja, gdje kapnuo loj ili vosak.
Tu, u otoj Gemari, sred onijeh mrtvijeh slova,
Tu se duša koprcala sama«.

— I ugušila se? —

»Nije. U koprcanju pjevaše, andjele!
Njene pjesme izmamiše slovima mrtvim života,
Pa u djedovoj knjižnici drhtnuše davni mrtvaci.
Razne pjevaše pjesme: o malome, jasnomi oblačku
I o zlačanoj zruci i o presjajnoj suzi
I o cicisa traci i o kapljama voska.
Samo jednoga ne znaše poja: mladosti, ljubavi pjesmu —
Već bi plakala, jecala vazda bez utjehe jedna
Pa se skvrči i svisnu i teško joj bilo ko na smrt.

Jednom dodjoh da pogledam staru, sivu Gemaru,
Kad li tamo — izletjela iz nje mi duša! . . .

I sve dosad lijeta i luta po svijetu,
Luta, bludi, ne nalazi utjehe nigdje.
A u noćima tihim o mjeseca mladju,
Kad se molitve dižu zbog mjesečeva svijetla,
Ona krilom se upre na Ljubavi dveri.
Upre, kuca i tihano plače,
Tiho ljubavi moli . . .«

S a m.

Sve ih odnije vjetar, svijetlo pone ih sve,
Nov im razvedri poj jutro mladosti njine,
Mene, ptičicu nježnu, zapustiše svi
Ispod krila Šehine.

Sam sam ostao, samac. Ponad glave mi tek
Desnim titrala slomljenim krilom Šehina.
Srcem spoznah joj srce: za me drhtaše sva,
Za me, posljednjeg sina.

Već je prognaše svagdje i samo joj još
Osta kutić tijesan i pust i pun sjena —
Hram . . . I tude se sakrila; bio sam s njom
Usred tjesnaca njena.

Kad me previše stiskao zagrljaj njen,
Kad zaželih do prozora, sunca, što sije —
Glavu nasloni na me i na Gemarin mi list
Stade suze da lije . . .

Tiho plakaše. Prignu se nada me tad,
Ko da krilom me slomljenim čuva sred hrama:
»Sve ih odnije vjetar, svi otrphnuše, svi —
Eto ostadoh samotna, sama« . . .

Neke prastare, pretužne tužaljke kraj,
 Neko drhtanje, molba i molitva vruća
 Bje u tihome, nijemome plakanju tom
 I u suzi, što ključa . . .

U gradu pogroma.

Fragmenti vizije.

. . . Ded podji u pogromski grad pa ondje u dvorišta skreni
 I vidjet ćeš očima, pipati rukom na plotu i stijeni,
 Na drveću, kamenju, zidnome vapnu, u svakome kutu,
 Svud zgusnutu krv ubijenih i srž im iscurjelu krutu.

Odande ćeš doć do ruina i preko proloma prijeći
 I proći kraj probitih zidova, razbitih peći,
 Gdje rupe duboke, široke usjekla sjekira prijeka,
 Gdje j' ogoljen precrni kamen i otkrita opeka žgana,
 Te čini se sve to ko otvori ljutih, pocrnjelih rana,
 Što više im ne nadje pomoći, ne nadje lijeka.

U perju će propadat noge, a tad će ih izranit rpe
 Komadića stakla i smetati trunje i knjiga, pergamena krpe --
 To osta od napora divskog, od mnogoga mučnoga truda!

No ostavi pustoš i na cestu skreni otuda —
 Gle, akac'je upravo cvatu i miris sve do tebe šire,
 Cvijeci im napo u cvatu, no mirisom krvi ti mire.
 Pa ma da se ljutiš i bijesniš, taj tudjinski miris ti prska
 Premaljeća radost — a neka ti ne bude mrska.
 I sunce ti bezbrojnim zlatnim strijelama utrobu bode,
 U staklu odsijevaju zrake, ko muke da tvoje im gode.

Da, Vječni je klanje i Proljeće zvao, vlast skupa im dao,
 Stog sunce je sjalo, i drveće cvalo, a koljič je klaao.

Ti bježiš i skrećeš u dvorište ono. Gle, gomila eno!
 Na gomili prebiše šiju i Židu i njegovu psetu —
 Da, ista ih sjekira stigla, na istom se pružiše smetu,
 U krvi im smiješanoj svinje se valjaju rujući lijeno.
 A sutra će odvući sve to do potoka mlazovi kiše,
 Da ne više krv iz blata i poganih smetlišta više;
 U bezdan će propasti ili će trnje da obilno poji —
 I svega će nestat, ko nikad da ne bješe pogrom tu koji.

Na tavane popni se onda i stani de ondje u tmuni —
 Još smrtne gorčine strahota u premračnoj plazi tišini.
 Iz sviju tamnih šupljina, iz crnijeh kutova sjene
 Gle, bez riječi u tebe gledaju zjene, gle, zjene . . .
 To duhovi mučenih »svetaca«, duše bojažljive, nijeme,

Zavukli se u kut pod tavanski svod pa bez riječi streme.
 Baš tude ih sjekira našla, pa dodjoše amo, da tude
 Zapečate posljednjim pogledom bol smrti nišetne, lude,
 Prokletstvo cijelog života i muke, što vječno ih muče.
 Sad uprti jedan o drugog dršću, trepere i muče
 Zbog pogrde svoje se tuže, a zjene im pitaju: čemu?
 Tko još osim Boga može da snese tu tužbu nijemu?!

Tad podigni oči ka krovu — pa gle, čak i crepovi šute,
 Rasprostiru mrak i tišinu.

No pauke pitaj de žute,
 Svjedoci su živi, nek pričaju djela, što ovdje se zbila,
 Nek kažu o utrobi, koja je perjem punjena bila,
 O nosu i čavlu, o malju, što mrskao lubanje tude,
 O gredama, što su o njih vješali zaklane ljude,
 O čedu, što su ga našli kraj probodene mu majke,
 A ono je spavalo sišući ustima hladne joj dojke,
 O djetetu, »Majko«! što zvalo, a uto mu duša izleti —
 Gle, tu su i njegove zjene, računom i ono se prijeti . . .

Još dugo će pauk ti moći da priča svedj snova,
 Sve djela, što bodu ti mozak, a ima u njima trova,
 Da usmrte dušu i duh ti na vijekove vijekova.

No svladaj se, strahotni uzvik u grlu svome uguši,
 I prije no provali, ti ga zakopaj duboko u duši.

Kad uskočiš onda odanle pa izadješ — sve je po starom,
 Ko juče i prekjuče sunce obasiplje zemljicu žarom.

I saći ćeš dolje i ući u tminu kroz podrumske dveri —
 Tu izmedju orudja skvrniše roda ti nevine kćeri.
 Sve sedam na jednu neobrezanih nasrnulo zvijeri,
 Na majku pred očima kćeri, na kćerku pred očima majke
 I prije i učas i poslije klanja i krvave hajke.
 Okrvavljen popipaj jastuk i perinu blatnu povuci,
 Gdje divlje se valjale svinje i ljudski su bludili vuci
 Sa sjekirami, s koje je krv još kapala svježa, u ruci.

A gle, samo glede: u tami svih ovih šupljina,
 Pod mlinčanim otim mužarom, za onijem buretom vina
 Sakrivala sva se rodbina im muška i gledala cijela,
 Gdje sveto se tijelo pod živinskim mesom kopreca,
 Gdje usred skvrnuća se guši, od vlastite krvi već greca,
 Gdje baš poput obroka hrane pogan dijeli tijela —
 A oni u sramnom se sakrili strahu pa ni da bi mrdnuli samo,
 Ni oči ne izbiše svoje ni s uma ne sidjoše tamo.
 Još možda se svakome iz srca izvila molba sred sjene:
 »O Bože, učini de čudo — nek nesreća ne stigne mene!«

A koje preživješe krvavo silovanje cijelo,
 Sav život im oskvrnjen, nečista duša i tijelo,

I zablacen žižak života, izvana, iznutra im tama.
Kad muži iz rupa ispuzali, trče do božjega hrama,
Da slave zbog čuda svoj spas, svoga štitnika, Boga.
A svaki kohen izmedju njih rabina će pitati svoga,
Da l' ženu mu zakoni brane il' još je zadržati smije.

I sve se svom poretku vraća i opet je sve baš ko prije.

Ti, čovječji sine, što tražiš još ovdje sada!
U pustinju bježi, ponesi de sa sobom vrč svojih jada
I dušu ded ondje u deset komada razderi,
A srce u gnjevu i nemoćnom bjesnilu žderi.
Nek suza ti vruća na pećinski vršak procuri,
I zaplači gorko — ne bi li plač ti nesto u buri . . .

Radi „Mazkir n'samot“.

(Slika iz jedne „neolške općine“).

Napisao A. Kišicky, Osijek.

S hebrejskog preveo Julije Schein, Osijek.

„Radi nijetla i koke bi razoren Tur Malka“ i radi „mazkir n'samot“ bi sramotno otpušt n šamaš Katriel, koji sada luta okolo i traži kruha za se i za svoju porodicu.

Pa zar je tako teško sagriješio ovaj čovjek, da je predstojnik općine morao smjesta otpustiti iz službe? Ta znala je cijela kidorska općina, da je on pošten i savjestan i da vrši svoju službu besprikorno i marljivo.

Znamo svi, koliko se mučio i kako je trpio kod ubiranja općinskog poreza. Kada dodje po novce, jedni ga napadaju kao gladni psi i grde njega i predstavnike općine; a drugi ga tjeraju iz svojih kuća i opominju, da se ne osudi više doći s r činima općine u ruci. Usprkos toga nije se on dao smetati u vršenju svoje dužnosti, jer je znao, da se mjesec primiče kraju, a odakle namaknuti novaca za činovnike, ako on ne ubere porez. Pa eto zato nije smalaksavao, već polazio od vratiju do vratiju, neumorno se vraćao i u buri pogrđa stajao čvrst kao stup s računima u ruci. Stoji i čeka: „možda“, možda će se gospodiu Kohn ipak otresti onih strašnih misli, koje goji prema njemu i prema svim Židovima, možda će ipak izvući budželar, da plati svoj dug općini. Ali znao je, da se je prevario, kad je vidio, kako se g. Kohn uspravio i naduvanim, od srdžbe crvenim obrazima, dreknuo „Nek te vrag nosi“, — tad se rastepla zaduja nada, koju je u svojoj bujnoj mašti tetušao naš jadni Katriel, — „ako se još jedamput usudiš doći ovamo, pokrstit ću se kao i onaj Levi tamo. Zašto da ja plaćam poreza? U hram ne idem, rabina ne trebam, radi klanja — to zna i moja služavka, svoje sinove nijesam dao obrezati, pa zašto da ja snosim terete za druge?“

A Katriel? — Ide od kuće do kuće i čuje isto te isto — ali nije on zabadava tako strpljiv. Kada je saslušao sve tužbe i psovke, pruži ruku, pokaže namiru i zamoli „da bi blagorodstvo ipak imalo dobrotu, da plati“, jer činovnicima treba da općina prvoga isplati njihove plaće.

I kao šohet ugodio je svim kidorskim Židovima, jer ga više od polovice općine i ovako nije nikada trebala, a ni ostali nijesu tako strogo razlikovali „kašer“ i „t'refa“, pa mu je zato i bio ovaj posao najlakši i najugodniji, a tu zacijelo nije učinio ni najmanje pogriješke.

Kao hazan i šamaš bio je zaposlen samo subotom i blagdanom, jer je inače hram bio zatvoren. Kada je za „minjan“ falilo dva ili tri čovjeka, izašao bi na ulicu, pogledavao ovamo onamo, kretao se na desno i na lijevo gledao, kako ga obilaze vjernici, a ipak se nije osudio, da ih pozov- k „minjanu“, ako su bili bogati i ugledni, nego je zvao š pavog nosača Karla, koji red vito stoji eno tamo na čošku: „Hej Karlo? hajd požurise u hram, fali nam još jedan k minjanu“.

Tako je Katriel vjerno služio svojoj općini, kada se iznenada raspali srdžba predstojnika i on otpusti našeg jadnog šamaša.

A zašto? — Oj „mazkir-n'samot“!

Kidorska Vam je općina „ne-loška“. Ali tko Vam veli, da su Kidorci nevjernici, da su otpadnici, koji ne vrše „micvot“, taj se vara! Neka dodje „mazkir-n'samot, pa da vidite, kako su pobožni kidorski Židovi. V-ć dugo prije nego što dolazi taj veliki dan, raspitkuju se oni kod Katriela, kada će biti maskir, na koji dan nedelje pada, žele, da bude lijepo vrijeme, samo da ne bi padala opet kiša kao prošle godine. A kada dodje veliki dan, žure se i muževi s dobro gojenim podvoljcima i trbusima i žene ne manje debele u hram. A kao što je on prazan na ostalim blagdanima, tako ne može da primi na dane maskira cijelu, veliku ovu općinu. Stiska je velika, a često se događja, da žene padaju u nesvijest od prevelike navale i žege. Ali čim je mazkir svršen, prazni se hram, jer što im trebaju ostale molitve.

Jedne godine pao je Jom-ha-kipurim na subotu. Katriel znajući svoju dužnost, trčkarao je cijelo dopodne od kuće do kuće, da kolje k'porot. Jer u vršenju ove „micve“ vrlo su strogi kidorski Židovi. U svakoj kući upozorio je napose, da se u subotu smije moliti mazkir, pak su mnogi sumnjali u to „Kako? Zar se i u subotu smije moliti mazkir?“ Ali Katriel tumačio je na temelju svojeg velikog i dobrog znanja tore i naših običaja, da je to moguće i da to nije nikako oskvrnuće subote.

Medju njegove dužnosti išlo je, da sjeti predstojnika na dan i točno vrijeme maskira. Uvijek se Katriel brižno držao toga, ali je ovaj put još ni danas nezna kako, možda što je bio preopterećen, zaboravio na to. Ta zar je mogao znati, da će predstojnik zaboraviti ovaj veliki i strašni dan, subotu nad subotama! Ta sigurno će kao svake godine doći na četvrt sata u hram. Ali Jom-ha-kipurim dodje, i vrijeme maskira dodje, ali predstojnika nije bilo. On je sjedio kod kuće pri ručku i razgovarao sa svojom ženom, da taj post zaista ne odgovara više duhu današnjeg vremena. Ali ujedamput skoči ona sa svog mjesta kao da su je podbodi mamuzom i vikne „Zar ne znaš, dragi moj mužiću, da je danas mazkir“. „Umiri se, draga,“ odgovori on, ja sam uvjeren, da danas nema mazkir, prvo jer je subota, a onda mi i Katriel nije ni rekao, a u njega se mogu potpuno pouzdati. Ali da se ti umiriš, upitat ću na telejonu g. Rozena... Hallo..., molim broj 1-01,.... Hallo, ovdje Knobloch, tko tamo?... Ah, ljubim ruke,

milostiva, gdje je g. Rozen.. U kasinu?... Zar nije bio u hramu?... Ne? Hvala, ljubim ruke milostiva... I Rozen nije bio u hramu, no pitat ću još Spi-lmannove.... Hallo..., molim broj 80... Hallo... ovdje Knobloch, tko tamo... Servus mala, gdje su ti roditelji... kod Ester Šoterovih.... gozba prigodom rođendana... hvala, servus. No vidiš, i oni idu radje na gozbu, neg u hram.

Da molim te, pitaj još g. Fiedlera, predstojnika Hevre-Kadiše ta on je sigurno bio u hramu. „Vidiš to je dobra ideja“... Hallo... molim broj 35... Hallo, ovdje Knobloch... tko tamo... Molim g. Fiedl-ra u vrlo važnoj stvari na telefon... Hallo, servus Fiedler... Čekaj, što ti se tako žuri?... Što?... A, goste imaš?... Ah, veleposjednika Sigoru s kćerima?... O koja velika čast?... Da..., htio sam te pitati dali si bio u hramu?... Da li znam, da je danas Jom-ha-kipurim? Što pitaš tako?... A jeli se molilo maskir? Da... da... bio si u hramu, ali si morao otići... jer.. aha jer su te mili i poštovani gosti već čekali?... A ipak nijesi propustio, da moliš maskir!... Što?... Što čujem. Hallo... Hallo... Hallo... ah, otišao je već.

Čitava se je općina čudila, da nijesam došao u hram, da molim mazkir n'samot. Grom i pakao! Jao tebi Katriel! Otjerat ću te kao psa iz službe bez smilovanja. Kao što si ti zaboravio tvoju, tako ću ja zaboraviti svoju dužnost! Gdje ga je?! Sad smjesta ću ga otjerati! Kao bura letio je Knobloch ovamo onamo iz jedne sobe u drugu, i uzalud je nastojala njegova supruga, da ga umiri.

A sljedeći dan znala je cijela kidorska općina, da je Katriel otpušten, jer je zaboravio, da sjeti predstojnika, da se na Jom-ha-kipurim moli maskir i onda, ako on pada na subotu!

Cijela općina divila se, videći kako je duboko usadjen osjećaj Židovstva u srcu njihovog predstojnika; i ako on možda nije veliki učenjak, a ono je sigurno velik Židov, kojemu je nadasve mila „micva“ mazkir n'samot.

Književni pregled.

Ocijenio nadrabin Dr. Leopold Flacher, Vršac.

U narednim recima dajemo recenziju djela židovskih kao i nežidovskih autora, koja su izašla tokom zadnjih godina i koja se bave religijom, povjesti, filozofijom, Židovstva ili govore u opće o Židovstvu. Napominjemo i lijepu literaturu židovskog sadržaja ili židovskih autora. Stime smo na čistu, da naš prikaz obuhvaća samo odlomak zadnjih godina izašle literature, prema tome ni iz daleka nije ovdje prikazano stanje znanosti. Ipak se nadamo, da smo čitaocu dali približnu sliku o jakom razvitku židovske literature u zadnjim godinama, pri čemu smo ispitivali potrebnost i korisnost svakog pojedinog djela, te smo prema tome djelo publici preporučili ili ne.

Pri recenziji ovih knjiga vodila nas i ta težnja, da čitalačkoj publici dokažemo potrebnost podupiranja židovske literature nabavkom njenih djela, da bi time osvojila pripadajuću joj položaj. Po mogućnost smo pojedina djela poredali prema njihovom sadržaju i po temama, ali taj sistem nismo mogli konzekventno sprovesti, pošto se pojedina područja teško daju oštro razlučiti. Zato nismo dali natpise pojedinim područjima.

Hoeflich, Eugen: Die Pforte des Ostens. Das arabisch-jüdische Palästina vom panasiatischen Standpunkt aus. Berlin-Wien 1923. Benjamin Harz Verlag. 221 str. Cj. M. 250.

Autor polazi sa stanovišta, da smo mi Židovi kao Semiti u najtjesnijem srodstvu sa Arapima, a sudbina semitskih naroda je opet nerazdruživo vezana sa sudbinom ostalih istočnih naroda od Bospora do Japana. »Panazije«. Istočni narodi, dosada podjarmljeni i izrabljeni od Evropejaca, počinju da se sjete svog jedinstva, nadmoćnosti svoje prastare kulture, etike i religije nad sterilnom materijalističkom civilizacijom okrutnog evropskog imperijalizma. Nadmoćnosti svog altruističkog kolektivizma nad sebičnim individualizmom evropskog kapitalizma. U taj borbi, koja će u nedalekoj budućnosti svršiti podpunim porazom Evrope i pobjedom Panazije, mjesto je Židova na strani onih naroda, s kojima su pored krvnog srodstva vezani zajedničkom historijom i kulturom. Ali i interesi dalje budućnosti Židova u zemlji otaca nalažu im imperativno, da što prije, tim bolje izbace iz svoje duše balast tisućljetnog evropskog galuta i da se u svemu prilagode mentalitetu Istoka, da se uhvate u kolo istočnih naroda kao braća sa jednakim pravima i dužnostima. Elementarna

snaga probudjenog Istoka izbaciće šačicu Židova zajedno s njihovim gospodarima, Evropejcima. Samo u sporazumu i s prihvatom bratskog nam arapskog naroda možemo uhvatiti čvrstog korijena u Palestini; besmislena je fraza reći, da će Palestina postati tako židovska, kao što Britanija engleska. Budućnost pripada slobodnoj, arapsko-židovskoj zajednici u Palestini, u okviru velike arapske federacije. Prostor nam ne dopušta, da se opširnije pozabavimo ocijenom ovih teza, ali svakako daju iste dovoljno poticaja za razmišljanje.

Salten, Felix: Neue Menschen auf alter Erde. Eine Palästinafahrt. Berlin-Wien-Leipzig 1925. Paul Zsolnay Verlag.

»Asien ist immer der Boden gewesen, auf dem ein Gott zur Welt kam, wie Europa immer der Boden bleibt, auf dem er entstellt wurde, blass und sich selbst fremd«. To su zaključne riječi i moto ovog djela. Pisac je Židov, koji ljubi svoj narod i zemlju svojih otaca, fejttonista, vičan da s jednim potezom pera ocrta ljudske karaktere i pejzaže, ali uz to i pjesnik »kome je Palestina postala doživljajem«. Salten ne daje nam putopis u običnom smislu, ne reflektira i ne analizira svoje utiske, već jednostavno daje samog sebe pod neposrednim dojmom tih doživljaja. A načinom svojim postigne, da knjiga bude doživljajem za svakog čitaoca.

Hedin, Sven: Jerusalem. Leipzig 1924. F. A. Brockhaus. X i 342 str. Cj. vez. M. 13.—

Ova se knjiga priključuje 9 poznatim putopisima Sven Hedina. Djelo se odlikuje živahnošću svog opisa a sveta mjesta daju dobru temu. Hedin je proputovao kroz Palestinu za vrijeme svjetskog rata, prije nošto su Englezi osvojili zemlju, te nam prikazuje zabavnim načinom svoje doživljaje u Palestini i Siriji. Kao pozadina aktuelnih doživljaja vaskrsava pred nama davna prošlost Palestine u njenim ruševinama, događajima i historičkim ličnostima. Ovdje nam djelo pokazuje nešto odveć kršćansku boju. U poglavlju, koje radi o posjetu Hedina u židovskim kolonijama prikaže nam isti ukratko povjest cionizma i židovske kolonizacije. Kod čitanja ove knjige vidimo pred nama svetu zemlju, osjećamo da stojimo na njenom posvećenom tlu. Zbog živog prikaza naći će na veliki krug čitalaca.

Paquet, Alfons: In Palästina. München. Drei Masken Verlag. 163 str.

Ova je knjiga napisana već prije rata, te zaslužuje pažnju već zbog toga, što je autor — kršćanski Nijemac — već u ono doba, kada mnogi inteligentni Židovi ni pojma nisu imali o cionizmu, mnogo pažnje posvetio ovome pokretu, pravo cijeneći njenu ulogu kao veze između Zapada i Istoka. Zato je sa našeg gledišta najvažniji odsjek »Cijon«, koji se najprije bavi sa problemom cionizma u opće, te zatim daje objektivna prikaz

položaja starog Jišuva, opis Rothschildovih kolonija, kao i tada postojećih zametaka novih, cionističkih kolonija.

Trietsch, Davis: Jüdische Emigration und Kolonisation. Berlin-Wien 1923. Benjamin Harz. 487 str. Cj. M. 4:50.

Ovo je djelo izvrstan izvor za informaciju krugova, koji se interesiraju za izgradnju Erec Izraela, te daje razjašnjenja o svim pitanjima židovske kolonizacije. Značenju ove knjige doprinosi što je Trietsch od vjeka bio jedan od najboljih poznavaova palestinskih prilika. Istina, da je manuskript već u oktobru 1917. bio gotov za tisak, a od onda su se prilike u Erec Izraelu znatno promjenile, ali unatoč tome je ta knjiga pouzdan vodič u svim kolonizacionim pitanjima.

Palästina. Bilder von Land und Leben. 57 Abbildungen. Mit einer Einleitung von **Moses Calvary.** Berlin 1921. Verlag Ferdinand Ostertag. 47 str. Format 19×27.

Kratki jevrejski i njemački uvod hoće da nas informiše o geografskom položaju Erec Izraela. Svrha same knjige je, da nam posreduje živu sliku o Palestini i da raširi što veće i potpunije poznavanje te zemlje. Snimci su izvanredne ljepote, te nam daju probu o ljepoti i prirodnim krasotama svete zemlje.

Rubaschow, Salman: Privatwirtschaftliche und genossenschaftliche Kolonisation in Palästina. Berlin 1922. Verlag Ferdinand Ostertag. 66 str.

Dva članka ove knjižice izašla su već u mjesečniku »Der Jude«, te nam ovdje predleže u popunjenom novom obliku. Ovo je izdanje radničkog saveza »Poale Zion« dobro došlo svima, koje zanima gospodarski razvoj Erec Izraela. Unatoč strogoj stvarnosti Rubaschow nije nikada suhoparan, već umije da zainteresuje čitaoca.

Kaplansky, Solomon: Probleme der Palästinakolonisation. Berlin 1923. Verlag Ferdinand Ostertag. 158 str.

Knjiga je sastavljena iz članaka, koje je Kaplanski u godinama 1914—1923. objelodanio u raznim časopisima. Ako je uslijed toga aktuelnost pojedinih odsjeka različita, to ipak ostane neoskrnjeno značenje ovog izdanja, jer pripomaže k razumijevanju za djelo židovske radničke partije u Erec Izraelu. Djelo je izdao svjetski savez židovske socijalističke partije »Poale Zion« i govori o kapacitetu naseljenja, o zemljišnoj politici, o zemljišnom posjedu, o Palestinamandatu i t. d.

Ber- **ב. בארמאנון: דיא אדישע ארבעטער באוועגונג אין ציפערין.**
lin 1923. Verlag Ferdinand Ostertag. 111 str.

Boruchow je ovo svoje potshumo djelo jevrejski, a po na-
logu stranke »Poale Zion« u Erec Izraelu preveo je Rubaschow
na jidiš. Djelo prikazuje židovski radnički pokret u godinama
1895—1904. na osnovu znanstveno izradjenih tabela.

Muckle, Friedrich: Der Geist der jüdischen Kultur und das Abendland. Wien 1923. Rikolaverlag. XIX. i 659 str.

Ovo je jedno monumentalno djelo od imenznog značenja. Djelo je umno i zaslužno istraživanje, duhoviti rad od vanredne važnosti za povijest religije. Pisano je pjesničkim poletom, oratoričnom svećanošću i velikim oduševljenjem. Muckle je na ovom djelu radio nezavisno od Oswalda Spenglera, pa mu i djelo nije polemika Spenglerovoj »Untergang des Abendlandes«. (Knjiga je naime već god. 1917. bila spremna za tisak v. str. 7). Uza sve to je ovo djelo najljepši protudokaz Spenglerove hipoteze. Spengler je nastojao da dokaže, kako je Jevrejstvo već od 30 generacija tek lješ, dok Muckle u isto vrijeme tvrdi, da će Jevrejstvo uvijek da živi, jer »es ist eine der stärksten Lebensmächte der Weltgeschichte geworden« (str. 651).

Knjiga započinje cijelokupnim prikazom povijesti pod kulturno-filozofskim vidicima. Kultura se steže u civilizaciju, no civilizacija ne znači svršetak kulture, već početak nove. Kaos, želja za moću, težnja za oslobodjenjem daju nam prafenomen i sile mu, koje se u tisuću oblika uvijek ponovno pojavljuju. Ovi povjesno-filozofski principi prikazani su nam uz pomoć Fausta i Zaratustre. Pisac zatim obradjuje babilonsku i indijsku kulturu, a tek poslije toga dolazi najvažniji dio svega, a to je duh jevrejske kulture. Uvod nam daje opis kulture u pustinji i Kananu, to je junačko doba. Zatim dolazi raspadanje ove kulture od Salomonove smrti pa sve do progonstva. Poslije toga prikazuje pisac djelatnost proroka i to tako, da prikazuje rad pojedinih proraka. Dobu civilizacije sačinjavaju Ezehiel, Hagaj, Zaharija, Maleahi, Ezra i Nehemija. Poslije toga se kultura diže: priprava nove kulture: Hiob, Habakuk, psalmi i doba-Makabejaca. Pobjeda nove kulture: kršćanstvo. Ivan, Isus i Pavao nosioci su nove jevrejske kulture. Djelovanje Isusovo »bewegt sich vollkommen in den Bahnen der Profeten: sein Seelenleben weist alle Züge eines jüdischen Geisteshelden auf« (str. 589). Krasni tek misli ove knjige okrunjuje konačno poglavlje, koje se nazivlje »Die jüdische Kultur und das Abendsland«. Ovdje je žarkim perom opisan glavni problem svega, velepjesan je to Jevrejstvu. Nekoliko rečenica iz ovog poglavlja bit će tome djelu ponajbolja preporuka. »In der abendländischen Geschichte lebt der Geist der jüdischen Kultur in einer noch kaum geahnten Stärke fort. In allen Kulturen des Abendlandes schwingen irgendwie Kräfte der jüdischen Seele mit, und wenn dies überraschen kann, so gibt es eine überzeugende Deutung: der Strom der jüdischen Kultur konnte in die abendländische Seele eingehen, insofern als diese im Gefühl der Wahlverwandschaft sich mächtig zu ihr hingezogen fühlt, in dem sie hier Klänge vernimmt, die eben ihren seelischen Bedürfnissen entsprechen«. (Str. 652). Nadalje str. 658—9: »Wer sich in dieses Kräftespiel eingelebt hat, der begreift es ohne weiteres, dass gerade die jüdische Kultur

als eine erweckende, helfende, beschwingende Lebensmacht das Abendland gewaltig in ihren Bann gezogen hat«. »Es gibt in seinem Bereich (im Bereich des Abendlandes) keine Kultur, für die nicht der jüdische Geist Bausteine geliefert hat. In der versinkenden germanischen Heldenzeit, im Mittelalter, selbst in der Renaissance, der Reformation und Gegenreformation, im Barock, in der Aufklärung, im Idealismus und in der Romantik, im Zeitalter der Zivilisation mit ihren Klassenkämpfen und Revolutionen: überall wirkt das jüdische Erbe als befruchtende, ja, zuweilen als eine geradezu überwältigende Macht fort. Mag auch die indische Kultur einmal wie ein besänftigender Hauch über die Gefilde des Abendlandes streifen, und mag die griechische Kultur immer wieder anlocken durch die Zaubermacht der ihre marmornen Schöpfungen adelnden Harmonie: ihre Wirkungskraft kann sich mit der des jüdischen Geistes nicht messen«.

Ziegler, I.: Das magische Judentum. Eine Studie zu Oswald Spenglers »Der Untergang des Abendlandes«. Leipzig 1923. Verlag von W. M. Kaufmann. 112 str.

Ziegler rekapitulira na str. 1—76. misli Spenglerove, koje su položene u 1209 stranica obuhvaćajućem djelu istoga »Der Untergang des Abendlandes«. Ziegler obradjuje odsjeka o magičnoj kulturi po mogućnosti, što opširnije da bi potpuno iscrpio ovo pitanje. Po Spengleru jedna magična nacija nema otadžbine u običnom smislu riječi i nema svoj materinski jezik. Magična kulturna poznaje samo vjerske zajednice. Židovstvo sačinjava jedan dio magične kulture, ono je magična nacija i religija (str. 30). »Um die zionistische Bewegung ist es nur einer ganz geringen geistig beschränkten Minderheit ernstlich zu tun. Die Rückkehr nach Palästina widerspricht dem magischen Nationalgefühl, sie ist eine Anpassung an den abendländischen Geist, darum von den echten Juden stets abgelehnt« (str. 39—40). Nato odgovara Ziegler: »Dass wir das einigende Weltgefühl des religiösen Konsensus auch für das Judentum anerkennen, das über Rasse und Sprache hinausgeht; das aber selbst diese Macht das Heimatgefühl niemals zu erdrücken im Stande ist«. Sada dolazi odgovor glede glavne teze Spenglerove, koja govori o propasti Židovstva. Ziegler veli, da je religioznost osnovana po Samsonu Rafaelu Hirsch-u pozvana cijelokupno Židovstvo voditi pravim putevima. »Palästina wird der magischen Kultur des Judentums frische Impulse geben, ihm junges Leben einhauchen, sich und möglicherweise auch der Menschheit zum Segen« (str. 110). U načelnim pitanjima usvaja Ziegler potpuno Spenglerovo stanovište, koje nikako ne možemo odobriti.

Brod, Max: Heidentum, Christentum, Judentum. Ein Bekenntnisbuch in 2 Bänden. München 1922. Kurt Wolff Verlag. 319 i 369 str. Cj. M. 7—, vez. M. 10—.

Djelo ovo mogli bismo da označimo i apologelikom Jevrej-

stva, no od ovakovog djela se razlikuje u toliko, što nema nikakvog znanstvenog aparata, a ne bazira ni na znanstvenom istraživanju. (Svakako bi bilo potrebno, da se talmudski citati u novome izdanju točnije citiraju.) Cijelo je djelo zapravo rezultat iskustva od mnogo godina: »In diesen letzten Jahren bin ich tiefer in das Getriebe der Welt und der Herzen eingetaucht als je vordem« (sv. I. str. 22). Već kad prolistamo sadržaj, vidimo, da Brod ovdje obradjuje mnoge ideje, temate i pojmove Jevrejstva i na lijep način ih prikazuje. Brod doduše kaže na str. 66. II. sv.: »Ich bilde mir nicht ein, in diesen acht Kapiteln den gesamten Lehrinhalt des Judentums dargestellt zu haben. Aber vielleicht habe ich einen Weg gezeigt, der zum jüdischen Welt-erleben hinführt. Zumindest den Weg, den ich selbst gegangen bin«. U pojedinim raspravama prikazuje Brod razliku između jevrejskog i hrišćanskog shvatanja. Radostan je njegov entuzijazma za bibliju i talmud. Svakako je skrajne vrijeme da ove izvrsne i duhovite ideje i naziranja prodru širu jevrejsku javnost, kako da moral čovječanstva podignu na dostojnu visinu. Brod se ne zauzimalje samo za ideje Jevrejstva, već i za vjeru i traži, da se održe propisi vjerskih zakona. Na str. 153, sv. II. kaže on: »Geheimnisvoll ist der Zusammenhang der Religionsformen mit dem Leben des jüdischen Volkes. Man bemüht sich manchmal einen rationalen Zusammenhang zu konstruieren, so z. B. gewisse religiöse Vorschriften als »hygienische« Massnahmen zu deuten. Das ist natürlich ein Irrweg. Der Zusammenhang liegt tiefer. Er ergreift als Totalität der Normen die Totalität des jüdischen Volkslebens. Gewisse religiöse Normen gleichen der Schilddrüse, deren Funktion für das Gedeihen des menschlichen Körpers man lange nicht verstand, die man für überflüssig zu halten begann. Bis plötzlich ihre lebenswichtige Bedeutung im Licht neuer Forschungen hervortrat. So haben gewisse religiöse Vorschriften schon im Altertum das jüdische Volk vor der Hellenisierung, im Mittelalter und bis heute vor der Assimilation geschützt«. Mnogo se toga može naučiti iz ovog djela, pa mu stoga želimo, da se što jače širi. A i nakladni zavod ide zbog lijepe opreme velika hvala.

Zangwill, I.: Die Stimme von Jerusalem. Deutsch von Ella Bacharach-Friedmann. Mit einem Vorwort von Dr. Hanns Heinz Ewers. Berlin 1922. Verlag Siegfried Cronbach. IV. i 335 str.

Sadržaj ove knjige mogli bi ukratko označiti: rasprava o mnogim židovskim problemima. Rijetko kada ima čovjek priliku, da nadje djelo napisano sa toliko duha, znanja, topline i oduševljenja za Židovstvo. Karakteristični privlačiv stil Zangwillov čine ove članke umjetninima, a ujedno sačinjavaju najbolju obranu Židovstva. Osobito prvi članak, po kojemu je nazvana knjiga, klasično je djelo apologetike, koje donasa, u opreci sa poznatim djelima ove vrste beskonačno bogatstvo znanja iz različitih po-

dručja židovske i profane znanosti i to sve u tonu ugodnog ča-
vrljanja, koji karakterizira Zangwilla. Mogli bi mnoge strane
pisati o sadržaju i mnoge citate navesti, ali da kratko završimo:
ovu knjigu mora da čita svaki Židov.

Die Lehren des Judentums nach den Quellen herausgege-
ben vom Verband der Deutschen Juden. Unter Mitwirkung von
Rabb. Dr. L. Baeck, Prof. Dr. J. Elbogen, Rabb. Dr. S. Hoch-
feld, Direktor Dr. M. Holzman, Rabb. Dr. A. Loewenthal, Rabb.
Dr. S. Samuel, Rabb. Dr. M. Wiener bearbeitet von Dr. Simon
Bernfeld. Berlin 1920—1924. Prvi dio 158 str. Cj. M. 2'40, vez.
M. 3—. Drugi dio 320 str. Cj. M. 3'30, vez. M. 4—. Treći dio
256 str. Cj. M. 2'70, vez. M. 3'60. Četvrti dio 184 str. Cj. M. 3—,
vez. M. 4—. C. A. Schwetschke & Sohn Verlagsbuchhandlung.

Skoro nepregledna literatura istraživanja izvješćuje stalno
samo o Židovstvu, ali nije posvetila pažnju na preglednom sastavu
nauka Židovstva po njegovim izvorima. U ovo velikom djelu govori
k nama nauka Židovstva u sopstvenom jeziku. Šta i kako naučava
Židovstvo proizlazi iz ovog djela. Prvi svezak donosi temelje
židovske etike, i obrađuje sva područja, koja ovamo spadaju.
Drugi svezak govori o čudorednim dužnostima pojedinca, treći
svezak obrađuje moralne dužnosti zajednice, a četvrti svezak
sadrži nauku o Bogu. Daljni svesci će skoro izaći. Pred svakim
odsjekom nalazi se kratki uvod, koji rekapitulira temeljne misli
teksta, navadja historijski razvitak nekih religioznih predodžbi
u Židovstvu i raspravlja o nesuglasicama unutar Židovstva. Po-
slije uvoda dolazi nabrojanje izvora sa citatima, pri čemu se
strogo pridržava sljedeći red: 1. citati iz biblije, 2. palestinski
apokrifi, 3. grčki apokrifi, 4. židovsko-helenistička literatura, 5.
molitve, 6. talmudska literatura, 7. srednji vijek, 8. novija židov-
ska književnost, 9. kršćanski autori. Djelo obrađuje samo dog-
matske i etike nauke Židovstva bez ceremonijalnih zakona, pošto
o tome postoje više kompendija. Prema tome ovo djelo ne pruža
potpunu sliku o Židovstvu, nego samo o Nauci Židovstva. Čini
nam se nažalost, da redakcija djela stoji na krivom principijel-
nom stanovištu, kada veliku kabalističku literaturu počevši od
Sohara pušta potpuno izvan pažnje. Ovo stanovište ne možemo
odobriti, jer najljepše ideje i nauke nalaze se o toj literaturi,
koja je baš najmanje poznata. Ovo djelo omogućuje svakom Ži-
dovu uvid u visoke i prekrasne ideje i nauke Židovstva, nadalje
omogućuje obranu od protužidovskih napadaja i kleveta, uz pri-
pomoć osnovnih izvora. Niska cijena pridonašaće svakako, da ovo
važno apologetičko djelo ne fali u nijednoj židovskoj kući. Po-
željno bi bilo, da se ovo djelo raširi i među nežidovima.

Ziegler, I.: Die sittliche Welt des Judentums. Erster Teil:
Die sittliche Welt der heiligen Schriften. Leipzig 1924. Verlag
von W. M. Kaufmann. 271 str.

Ziegler pokušava, da pomogne nedostatku nepoznavanja biblije u krugu modernih Židova, kojima je ista knjiga zatvorena sa sedam pečata. Autor daje sistematski prikaz biblijskih stihova i izreka uredjenih po temama. Neosporena je vrijednost ove radnje za poznavanje etike i za apologetiku. Slijedeće su teme biblije ovdje u preglednom obliku poredjene: Misije Izraela, Izraelova ideja o Bogu, Bog i čovjek, od čovjeka k čovjeku, čovjek i životinja, mir. Svaki odsjek uvadja pisac dobro napisanom predbilješkom, a citati su svuda prevedeni na njemački.

Mieses, Matthias: Der Ursprung des Judenhasses. Berlin—Wien 1923. Benjanin Harz Verlag. X. i 582 str. Cj. M. 9.— vez. M. 12.—.

Ovo monumentalno djelo izradjeno ogromnom marljivošću i velikim znanjem služi nam izvorom obilne pouke. Velikim veseljem pozdravljamo ovu radnju, koja je napisana ljubavlju k predmetu i čudnovatom oštroumnošću. Ona poduzima, da riješi mučni problem tisuća godina stare mržnje protiv Židova u svojoj cijelosti. Prema tome ispunjuje prazninu našeg znanja, jer u čitavoj odgovarajućoj literaturi nema predhodnika. Polazeći od rasne protimbe između Semita »a naročito Židova« i Arijaca osvjetljuje Mieses djelovanje semitizma na evropeštinu. Raspravlja kulturne osobine Židova i gospodarske motive mržnje protiv Židova, te dolazi do konačnog rezultata, da se židovski problem u istini sastoji iz vjerske mržnje. Raspravlja zatim opširno pitanje, zašto Židovi ne mogu postati Kršćani. Konačno navadja tri načina solucije židovskog pitanja i to asimilaciju, cionizam i humanost. Mieses osudjuje asimilaciju, dvoji da će cionizam imati uspjeha, te očekuje pravednost, nestanak predrasuda, pobjedu humanosti, »die messianische Ruhe- und Glücksperiode«.

Kohn, Hans: Die politische Idee des Judentums. München 1924. Meyer & Jessen. 66 str. Cj. M. 2 50.

Hans Kohn nam ovdje daje jednu od najboljih i najljepših knjiga. Prednosti su ove knjige izvanredna dubina misli i jasnoća ideja. Svrha je Izraela, da već na zemlji osnuje božje carstvo za sve ljude. Jer ne samo vjera u Boga čini Židovstvo, već i vječni zahtjevi, da čovječji život ispunjavaju pravednost, mir, ljubav i milosrdnost. Politička ideja pokratimljenja svih ljudi dozrijevala je kroz 2000 godina u Izraelu, te je zatim po Kršćanstvu raznešena među narode cijele zemlje. Ali dok Kršćanstvo smatra, da se spasenje već ispunilo, Židovstvo traži od svakog Židova, da uradi na tome, te bi za sve siromahe i podjarmljene došlo carstvo mira, pravde i ljudske časti.

Cohn, Emil: Judentum. Ein Aufruf an die Zeit. München 1923. Verlegt bei Georg Müller. 252 str.

Činjenica je, da unatoč velikom broju godišnje izlazećih

knjiga, literatura ne može pokazati mnogo klasičnih, znamenitih djela. Ali predležea knjiga spada bezuvjetno medju potonje. Moderni Židov se predao nacionalizmu i materijalizmu. Zato je njegov rad i njegova ljubav bez smisla i bez cilja, a narodni osjećaj postao mu je mrtvim pojmom. Od ovih pogibelji trebao bi, da je Židov već po svom biću zaštićen, jer u svojoj religiji posjeduje onu formu, koja je prikladna nov život stvarati i nove snage. Priključak židovskom narodu, jevrejskom jeziku, religioznom običaju i načinu života mogu da spase Židova od gore spomenute pogibelji. Samo tu dobija Židovstvo nutarnju čvrstoću i stvaralačku snagu. Ovaj nepotpun prikaz ima da služi samo kao proba, da prikazemo sadržaj jednog dijela, ali ne daje pojma o toploti i bogatstvu misli, kojima je prožeto ovo djelo.

Horodezky, S. A.: Religiöse Strömungen im Judentum. Mit besonderer Berücksichtigung des Chassidismus. Bern und Leipzig 1920. Ernst Bircher Verlag. XII. i 260 str. Cj. š. fr. 9.—

Horodezky, koji je nekada sam pripadao općini Hasida, te je dijelio njezine nazore i život (v. str. VIII.), bio je sigurno najpozvaniji, da istražuje i osvjetljuje sva područja Hasidizma. Ovo je područje već samo po sebi puno interesantnoga pamćenja vrijednoga i poučnoga, ali sadržajno i formalno savršeno prikazivanje u još većoj mjeri pobudjuje interes čitaoca, te mu daje iscrpivo poznavanje čitavog predmeta. Jasan stil objektivnost i temeljitost Horodezčkoga pribaviće mu velik krug čitaoca.

Zangwill, I.: Auserwählte Volker. Das Altjüdische Ideal im Gegensatz zum Germanischen. Mit Geleitwort von F. Perles. Berlin 1922. Verlag Siegfried Cronbach. VIII. i 44 str.

U ovome svesku dodje do izražaja Zangwill kao oduševljeni Židov, koji mora da glasno objavljuje svim narodima historijsku veličinu Židovstva. Ova radnja donša pražidovske misli u novom i originalnom obliku, nadalje čitavu filozofiju židovske povjesti. Djelo je već prilikom svog izdanja u Engleskoj naišlo na veliku pažnju.

Klatzkin, Jakob: Krisis und Entscheidung im Judentum. Der Probleme des modernen Judentums zweite, ergänzte Auflage. Berlin 1921. Ferdinand Ostertag. 208 str.

Klatzkin saopćuje po tim naslovom zbirku duhovito napisanih eseja. Knjiga je važno vrelo za razumijevanje osnovnih ideja židovskog nacionalizma. Klatzkin je oštar mislioc, a njegov prikaz je ipak lake shvatljiv. Jedino što mu fali, osjećanje za religiozni život, a i njegove ispade protiv kršćanstva moramo osuditi.

Buber, Martin: Reden über das Judentum. Gesamtausgabe. Frankfurt am Main 1923. Literarische Anstalt Rütten & Loening. XIX. i 235 str. Cj. M. 2.50, vez. M. 3.50.

Ovih 8 govora, koje sadržaje ova sveska izašli su već ra-

nije, te se sada sjedinjuju u jednoj svesci. Ovi govori padaju zajedno već po jednovitosti sadržaja. Čudnovato bogatstvo u mislima, dubina duha, koji se očituju pri pomnom čitanju kao i majstorski stil čine čitanje ovih govora estetskim užitkom prvog reda. Govori raspravljaju pitanja Židovstva, njegove religije, povjesti, mitosa i mestike.

Schäfer, Wilhelm: Die deutsche Judenfrage. Eine Rede in Berlin. München 1925. Verlegt bei Georg Müller. 58 str.

»Wenn unserer Jugend gepredigt wird, die Juden hätten das Unglück des verlorenen Krieges über uns gebracht, so ist solche Predigt nicht klüger, nicht ehrlicher und gerechter, als ob man einen Kranken uthetzen wollte, das Thermometer zu zerschlagen, das ihm sein Fieber zeigt«. »Wer sich von den Weisen Zions narren lässt, den hat sich der Teufel erkoren, damit auch er seinen Humor habe«. Sa ovim rečenicama počinje i svršava ovo djelo poznatog pisca, koje je puno sveže duhovitosti. Dokazuje, da su Židovi uvijek pomagali tlo prosvete obraditi i oploditi. Pri raspravi sa Cijonizmom pada u oči, mudrost i pravednost kulturnog filozofa Schäffera.

Michel, Wilhelm: Verrat am Deutschtum. Eine Streitschrift zur Judenfrage. Hannover und Leipzig 1922. Paul Steegemann Verlag. 47 str.

Pisac se obara oštrim izrazima na antisemitizam, koji je najbezobrazniji pothvat protiv Njemačke, jer obeščasti njemački narod. Svaki tko inscenira antisemitsku hajku ili ju propagira, otpadnik je svoje vlastite vjere. Autor obrazloži ove svoje teme na takav način, te se može reći, da spada k najboljem, šta je dosada protiv antisemitizma pisano.

Strack, Hermann L.: Jüdische Geheimgesetze? Mit drei Anhängen: Rohling, Ecker und kein Ende? Artur Dinter und Kunst, Wissenschaft, Vaterland. »Die Weisen von Zion« und ihre Gläubigen. Berlin 1925. C. A. Schwetschke & Sohn, Verlagsbuchhandlung. 46 str. Cj. M. 1.80.

Radnja oprobanoj borci protiv antisemitizma predleži nam u devetog izdanju. Svi napadi znanstveno maskiranog antisemitizma pobijeni i obesnaženi su u ovoj knjigi posve jasno na znanstven način. Ovom novoizdanju priloženi su u naslovu spomenuti članci. Strack se od vjeka trsio, da proširi pravu prosvjetu, da obrani Židovstvo protiv svih nepravednih napadaja i da pribavi važnost istini i pravdi. Zato si Strack postavio ovim člancima vječan spomen u svim židovskim srcima.

König, Eduard: Das antisemitische Hauptdogma. Bonn 1924. A. Markus und E. Weber Verlag 64 str. Cj. M. 1.30.

König drži oštar sud nad takozvanim znanstvenim antisemitizmom, koji se zagnuo u plašt historijskog istraživanja. Nje-

govo opsežno znanje i oštromnost služe mu kao oružja, da otkrije slabosti hipoteza, koje drsko niču baš na području židovske vjerske historije. Nezaboravno ostaje, da pisac ujedno vojuje za čast Židovstva i da razvije neumornu djelatnost u odbrani specijalnih antisemitskih napada protiv naše biblije.

Hermon-Bücherei. I. Reihe, I. sv. Grundbegriffe des Judentums. Ausgewählte Aufsätze aus den Schriften Rabbiner Samson Raphael Hirschs. 125 str. II. sv. Frühling und Freiheit. 123 str. III. sv. Jahreswende. 140 str. IV. sv. Vom Lernen und Lehren. 116 str. Frankfurt a. M. Hermon Verlag.

Bila je sretna misao naklade spise Samsona Rafaela Hirscha, koje su najprije izašli u časopisu »Jeschurun«, koji je isti redigovao, a kasnije u njegovim »Gesammelte Schriften«, ali danas se ne mogu dobiti, opet izdati u malim solidno opremljenim ali uz to jeftinim svescima, da se time omogući raširenje u širu publiku. Sastavci S. R. Hirscha nisu samo za vrijeme, kad su nastali, bili aktuelni, već su i današnjeg dana korisni i čitanja vrijedni. Ovi su sastavci govori za čitaoca ali takvi govori, koji su kao govori proroka rođeni za sva vremena a ne samo za jedan dan. Oni nisu nastali putem hladnog razmišljanja već su produkt čuvstva, koje ispunjuje sve strane njegove ličnosti. Visoki nivo njegove koncepcije podupire još dar umjetničkog stvaranja i sposobnost snažnog jezičnog izražaja. U ravnoteži između ideja i jasnog određivanja pojmova leži dubina dozrelog uvjerenja. Poželjno bi bilo, da ti svesci pridonašaju tome, da se naše Židovstvo udubi u ideje ovog majstora te si prisvoji njegove nazore i nauke o Židovstvu, šta bi prinašalo oživljavanju istog.

Sakheim, Arthur: Das jüdische Element in der Weltliteratur. Sieben Vorträge. Hamburg 1924. Verlag Hazoref. Buchhandlung Goldschmidt G. m. b. H. 191 str.

Ova knjiga hoće da prikaže mnoštvo pojava, koje je Židovstvo od svog izvora do našeg vremena pružalo svijetu u svojoj cijelosti. »Christentum, Islam und Socialismus wären ohne dieses Volkes Sitten, Ideale und Gottesreich nicht entstanden« (str. 8). Židovstvo je svijetu i svjetskoj literaturi dalo toliko, kao najnadareniji ostali narodi, kao Indijci, Grci ili Rimljani. Mojsija, profeti, psalmisti, talmud, kabala, Gabirol, Juda Halevi, Maimonides, Spinoza, Heine, Bjalik, Herzl, Nordau, Buber su duševni heroji nezaboravljivi i neprispodobivi. Umjetničko prikazivanje materije, lijep jezik i stil čine ova predavanja veoma ugodnom pobudnom lekturom.

Levy, Jakob: Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim. Nebst Beiträgen von Heinrich Leberecht Fleischer. Zweite Auflage mit Nachträgen und Berichtigungen von Lazarus Goldschmidt. 4 sv. Berlin und Wien 1924. Benjamin Harz Verlag.

I. sv. XI. i 572 str. II. sv. 546, III. sv. 742 i IV. sv. 748 str. Cj. vez. M. 150.—

U poduzetnoj nakladi izašao je sa promjenjenim naslovom poznat veliki riječnik Jakoba Levi-a »Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch« u drugom izdanju Još danas važi ovo djelo kao nedostignuto i kao temelj za židovsku teologiju, kao i za orientalne znanosti. Zato je bezuvjetno potreban za studij ovih područja. Nakladi ide hvala, da je ponovo izdala ovo ogromno djelo, čime je omogućila svakom rabinu i naučenjaku, da nabavi knjigu za svoju biblioteku. Ovo majstorsko djelo ostalo je i novom izdanju nepromjenjeno. Goldschmidt je svakoj svesci pridometnuo opaske i ispravke. O djelovanju i radu Goldschmidta moramo pri tome nekoliko primjedaba staviti. Znanstveno istraživanje jezika kolosalno je napredovalo od prvog izdanja ovog djela (1876—1889). Bezbroy specijalnih radnja na polju leksikografije dao nam je razjašnjenja o području hebrejsko-aramejskih jezika. Znanost bi dugovala zahvalnost Goldschmidtu, da je samo rezultate ovih istraživanja bio sabrao i kao dodatak knjizi pridometnuo. Ovu je svoju dužnost zanemario. Isto tako trebao je dodatke H. L. Fleischera primiti u tekst, te ih označiti sa zagrada, isto kao i svoje dodatke. Jer staro je iskustvo, da se dodaci na kraju knjige ostavljaju izvan pažnje. Svakako su popravljene u novom izdanju štamparske pogriješke kao i krive upute. Naklada nije gledala na trošak, da ljepo i solidno opremi ovo djelo, zato joj takodjer ide hvala.

König, Eduard: Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament mit Einschaltung und Analyse aller schwer erkennbaren Formen, Deutung der Eigennamen sowie der masoretischen Randbemerkungen und einem deutsch hebräischen Wortregister. Dritte und vermehrte Auflage. Leipzig 1922 Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung. VII. i 681 str.

Königovom riječniku nije potrebna nikakva reklama. Činjenica, da nam predleži već treće izdanje, riječitiije govori, te ga bolje preporučuje nego najlijepše riječi. Značenje se ovog riječnika sastoji u izvanredno pomnoj izradi, koju je König svom djelu posvetio. Brižljivost i pouzdanost, koje su Königovim djelima pribavile priznato mjesto u znanosti, dolaze i ovdje do izražaja na odlični način. Taj je riječnik neophodno potrebno pomoćno sredstvo za proučavanje biblije. Daje nam najvažnije rezultate najnovijeg jezičkog istraživanja, te nam olakšava razumijevanje teksta. Tumačenje osobnih imena je upravo klasično.

Cassel, David: Hebräisch-Deutsches Wörterbuch. Zehnte Auflage. Breslau 1920. Heinrich Handel s Verlag. 360 str.

Da je ovo djelo doživjelo svoje deseto izdanje, najbolji je dokaz njegove korisnosti i praktičnosti. Ono sačinjava prelaz između velikih znanstvenih riječnika i kratkih džepnih riječnika. Ono sadržaje sve jevrejske i aramejske riječi čitave biblije. Vla-

stita su imena, u koliko su im značenje može dokazati, prevedene, a mnogo je pažnje polagano osobito na geografska imena. Kod glagola uvedene su sve važnije forme; fraze su dobro tumačene i napadno označene. Za svaku pojedinu riječ navedena su važnija mjesta. Ukratko, knjigu možemo svakome preporučiti, koji hoće da u originalu čita bibliju.

Feyerabend, Karl: Taschenwörterbuch der hebräischen und deutschen Sprache zu den gelesenen Teilen des Alten Testaments. Berlin-Schöneberg. Langenscheidt'sche Verlagsbuchhandlung. 306 str. Mit einem Anhang: Uebersicht der Konjugation.

Ovaj džepni riječnik namjenjen svakome, koji hoće da u školi ili sveučilištu nauči jevrejsku. Zaista je obiljno i korisno pomoćno sredstvo. Ne sadrži sve riječi biblije već samo one izabranih djelova. Značenje pojedinih riječi podudara se sa rezultatima najnovijih etimoloških istraživanja.

Beer, Georg: Hebräische Grammatik. 2 Bände. (Sammlung Göschen). Berlin und Leipzig 1920 und 1921. Verlag Walter de Gruyter & Co. 144 i 155 str. Cj. po knj. vez. M. 1-25

Ova je gramatika sagradjena na strogo znanstvenoj osnovi. U uvodu se definira naziv jevrejski, prikazuje se ono, šta je zajednički svim semitskim jezicima, te se prikazuje povijest jevrejskog jezika i gramatike. Zatim dolazi nauka o slovima, glasovima i formama. Drugi se dio bavi sa glagolom i samo posve kratko sa sintaksom. Nepojmljivo nam je, zašto upotrebljava Beer mjesto uobičajenih naziva Nifal, Piel, Pual forme glagola kao takove. Sastav djela je dobar i tako je isti podesan za praktičnu upotrebu.

Staerk, W.: Die Entstehung des Alten Testaments. Zweite, umgearbeitete Auflage. (Sammlung Göschen). Berlin und Leipzig 1918. Verlag Walter de Gruyter & Co. 144 str. Cj. vez. M. 1-25.

Staerk pripada onim umjetnicima, koji svojim proročanskim okom ne gleda u budućnost, već tako jasno vide prošla tisućljeća, kao da je to knjiga danas napisana. Ova je duševna sposobnost zbilja začudna. Ona umije da rastvara stare spise, da ih po volji kida. Ova škola hoće da stekne samo slavu, po se stoga njene pristaše takme u oštroumlju i uporabi škara. Kad nekome uspije, da što temeljitije raskida kakav stari spis, tad misli, da je time postao znamenit i uvažen. Mnogi su htjeli, da i Homerova djela prikažu kao kompoziciju raznolikih pisaca. Danas ovo mnijenje doduše više mnogo ne važi, jer je nekoliko učenjaka dokazalo neispravnost ove hipoteze. Mnogi jevrejski i nejevreski pisci dokazali su prošlih decenija jedinstvenost biblije. Pomenuta škola ne čita ova djela ili se ne obazire na njih, jer ne obaraju već podižu vrijednost ovog ponajvećeg duševnog proizvoda Jevrejstva, koje su Jevreji pokloniti vaskolikom kulturnom svijetu. Šteta je, što se Staerk još uvijek drži zastarjelog načina biblij-

ske kritike, već zbog toga, što je ovo djelo zvano, da javnosti pruži pravu povjest biblije. Bilo bi poželjno, kad bi Staerk u idućem izdanju svoje knjige na str. 6 umetnuo bolji pregled literature o bibliji i po njemu revidirao svoje djelo.

שכיית המקרא. אוצר תמונות לכתבי הקודש ולקדמוניותיהם. מלוקטות ומסודרות בידי מ. סלוביטשיק. כולל שבע מאות תמונות בתוכן שמונה לוחות צבעונין ובסופו פרשת התמונות ומפתח מפורט. הוצאת „דביר-מקרא“ ברלין תרפ"ה. Verlag Dwir-Mikra Co. Berlin-Halensee 1925. Cj. vez. Dol. 3 50 Format 21×27.

Predležea knjiga Soloweitschicka može se nazvati remek dijelom, židovska književnost još nije u stanju nešto sličnoga pokazati, ukraas svake biblioteke, radost svakog pravog Židova, pruža pouku svakome, koji, makar i površno u nju zaviri. Djelo sadržaje 700 slika o Židovima i o Erec Izraelu. Kratki pregled sadržaja potvrdiće moje riječi. I. poglavlje sadržaje 75 snimaka o Erec Izraelu, iz Egipta, o Sinaju, kao i od drugih mjesta, gdje su naši preci po biblijskim pričama živjeli. II. dalje 75 slika iz flore i zoologije pružaju nam pojam o blagu ove tako malo poznate zemlje. III. 26 slika predstavljaju nam starinske narode, kao Židove, Egipćane, Asirce, Filistejce, Sirce, Emorićane, Nubice, Persice, Hitite, Medjane i t. d. IV. 75 slika u zadnjih decenija pronašlih spomenika uvadjaju nas u istoriju starog vijeka, te nam ujedno živo predočuju visoku kulturu tog prastarog vremena. V. 47 slika poučavaju nas o numismatici Egipćana, Sirca-Rimljana i poglavito Židova. VI. 177 slika o raznim predmetima ove zemlje iz kamena, kosti i metala, dalje šatori, različit, radovi kao na pr. cijedjenje, kuhanje, poljski radovi, tkalački radovi i t. d. razni nakiti, sudje za kuhanje, oružje. VII. 106 sni maka o mjestima kulta kao i o njegovim predmetima tako oltari, spomenici, o hramu Salamona i o njegovom namještaju konačno Herodov hram. VIII. 85 snimaka o umjetninima pronađenim prilikom iskopavanja, kao slike, kipovi, glazbenici, te njihovi razni instrumenti. IX. 44 snimaka raznih, starih napisa, asirski, kitejski, staro-jevrejski napisi, kao i hieroglifi. Sve su slike štampane na osobito finom papiru, dapače mnoge u više boja. Strane 139—206 sadržaju opširan opis historije i značenja tih slika. Više iskaza olakšavaju traženje o tom velikom blagu. Najveće je veselje listati u ovoj knjizi i posmatrati njene slike. Djelo je umjetnina, te se može želiti da se što više raširi.

König, Eduard: Theologie des Alten Testaments, kritisch und vergleichend dargestellt. Dritte und vierte, durchgehends vervollständigte Auflage. Stuttgart 1923. Verlag Chr. Belser A. G. VIII. i 342 str. Cj. M. 8 — vez. M. 9.—

Naš je pisac neumorni istraživač na području biblije. S mladenačkom snagom i zamjernom učenošću neprekidno stvara nova djela, kojima važnost ne možemo dovoljno ocijeniti. König spada

medju one promišljene i poštivanja vrijedne učenjake, čija se djela uvijek mogu da čitaju i iz čijih se djela uvijek može nešto da nauči, jer izbjegavaju nebulozne hipoteze i genijalne došjetke, prikazivanje im je dakle uvijek zaista objektivno. Objektivnost im se lako može provjeriti mnogobrojnim citatima, koji su u obilju navedeni. — Prvi dio ispituje, prikazuje i tumači sva vjersko-povjesna pitanja. Ovdje König dolazi do rezultata, da shvatanje, što smo ga predajem dobili o vjerskim predodžbama starih Hebreja, odgovaraju historijskim činjenicama. U drugome dijelu prikazuje nam König, kako su se pojedini faktori prave vjere Izraelove razvijali. Prvi dio ovog dijela govori o teologiji u užem smislu. Ovdje nam pisac daje vanredni prikaz predodžbe o Bogu, njegovom biću, imenu, svetosti, ljubavi i samome pojmu. Drugo poglavlje obradjuje antropologiju i kozmologiju: Stvorenje svijeta i čovjeka je prvo ostvarenje božanske volje ljubavi. Treće se poglavlje bavi hamartologijom. To je nauka, koja nam kaže, kako je grijehom poremećeno ostvarenje prvotnog nacrtu povijesti, kako ga je Bog htio. Zadnje poglavlje obradjuje soteriologiju, gdje se prikazuju uredbe, što ih je Bog učinio, kako da izbavi čovječanstvo. Knjiga se završava vrlo svrsishodnim registrom. Prostor nam ne dozvoljava, da opširnije iznesemo sadržaj ovog djela, Svatko, tko se bavi povješću religije, mora da poznaje ovu knjigu.

König, Eduard: Hermeneutik des Alten Testaments. Mit spezieller Berücksichtigung der modernen Probleme. Bonn 1916. A. Marcus & E. Webers Verlag. VIII. i 178 str. Cj. M 4.50.

König nam daje u ovoj knjizi povijest glavnih struja u tumačenju biblije počevši od najstarijih vremena a ujedno metodički putokaz za obradivanje biblijske literature na znanstvenoj podlozi. Kao sve radnje Königove i ova drži samo pravo shvaćanje biblije pred očima, te se uzdrži od upotrebe hipoteza. Autor nas podučava na pravo tumačenje biblije bez da joj išta podmete, šta se često dešava kod drugih, a osim toga nam prikazuje pruža pomoć za razumijevanje biblije u jezičnom sadržajnom i formalnom pogledu. Svaki prijatelj biblije morao bi se zadupsti u studij te knjige.

תולדות בקרת המקרא. סדר ראשון למדעי המקרא מאת מנחם סולוביטשיץ וולמן רובשוב. Berlin-Halensee 1925. Verlag Dwir-Mikra. 167 str. Cj. Dol. 0.75.

Mlada naklada saopćuje seriju knjiga pod naslovom »Die biblische Wissenschaft«, a prvi dio ove serije predleži nam u radnjama M. Soloweitschika i S. Rubascheff pod naslovom »Geschichte der Bibelkritik«. Ova radnja navadja sva mišljenja za i protiv biblije od vremena njenog kanoniziranja u Ezrino doba. Navadja mišljenja učitelja talmuda, Gaona, iz špansko-židovske epohe procvata židovske znanosti, kao i iz svih drugih zemalja

mišljenja kršćanskih istražioca srednjega vijeka, Spinoze i t. d. Drugi dio raspravlja modernu kršćansku biblijsku kritiku počevši od Astruca i Eichhorna, te spominje i najnovije nazore na ovom području, koji se zauzimaju za istinitost i cijelovitost biblije. U trećem dijelu nabrajaju se židovski istražitelji počevši od Mendelsohna do godine 1924., te je ukratko spominje njihove nazore.

König, Eduard: Die messianischen Weissagungen des Alten Testaments, vergleichend, geschichtlich und exegetisch behandelt. Zweite und dritte, allseitig ergänzte Auflage Stuttgart 1925. Verlag Chr. Belser A. G. VIII. i 379 str. Cj. M 9.— vez. M. 10.—.

Potreba, da se ova tema opširno obradi, ukazale se s razloga, »dass seit einem Menschenalter keine eingebende Darstellung dieses Gegenstandes erschienen ist«. (Str. III.) U prvom poglavlju protumačen nam je pojam »mesijanskog proročanstva«. Ovdje, a i na svim drugim mjestima, navadja pisac cijelu biblioteku raznih djela kao dokazni materijal, tako da svatko tko se u ovom predmetu hoće da orijentira, dobiva dovoljnu pouku. U drugom poglavlju obrađuju se pojmovi »tumačenje znamenja i proročanstvo« i tumače se analogije mesijanskih proročanstava u primitivnih, mongolskih, indogermanskih, hamitskih i semitskih naroda. Treće se poglavlje bavi historičko-genetskom vezom mesijanskih proročanstva s rečenim analogijama. Poslije toga dolazi glavni dio: tumačenje mesijanskih proročanstava. Pisac temeljito ispituje sve biblijske knjige, iznaša sva mjesta, koja se na to odnašaju počam od geneze te ih iscrpivo pokazuje i tumači. U posljednjem poglavlju prikazuje nam König nadu za mesijom, kako je nalazi u apokrifima, pseudepigrafima, očekivanja Mesije u najstarijim djelima rabinskog Jevrejstva te ideju Mesije u Farizeja i Saduceja. Cijelu radnju provejava patos čovjeka, koji se za istinu i pravdu bori junaštvom, što mu daje sigurnost, da se bori za dobru stvar.

Kalt, Edmund: Biblische Archäologie. Freiburg im Br. 1924. Verlag Herder & Co. G. m. b. H. 157 str. Cj. vez. M. 3 20.

Sa radošću pozdravljamo ovu kratku biblijsku arheologiju, koja popunjuje osjetlivi manjak naše biblijske literature. Unatoč zbijenog sadržaja uspjelo je Kaltu, da ogromni materijal sabere u preglednu formu. Iscrpljivi register pomaže nam pri orijentaciji u svim pitanjima, koja spadaju u tu struku. Nabravanje literature je manjkavo, što se samo djelom može pripisati uskom prostoru. Želimo ovoj knjizi dobru prodju.

Völter, Daniel: Die Patriarchen Israels im Licht der ägyptischen Mythologie. Leipzig 1921. J. C. Hinrichs Verlag. 115 str. Cj. M. 0 80.

Sve ako na prvi pogled i frapira tumačenje biblije počevši od priče Abrahama, Isaka i Jakoba, nadalje prikazanje zavjetnog

kovčega kao Osirisovog lijesa i putovanja Izraela kroz pustinju kao varijacija uzete iz egipatske mitologije opaža se skoro, da je ovo tumačenje usiljeno i samo sa sobom u protuslovlju.

Volz, Paul: Der Prophet Jeremia. Tübingen 1921. Verlag von J. C. B. Mohr. 55 str. Cj. M. 1.—

U ovoj brošuri predleži lijepo i privlačivo napisana rasprava o profetu Jeremiji, jednom od najvećih proroka Izraela. Volz opisuje život i djelovanje Jeremije tako interesantno i na takvom lijepom jeziku, da je čitaoc posve očaran od te knjige. Pisac oduševljava se govorima i pjesmama Jeremije i nastoji ovo oduševljenje uljevati i u čitaoca, šta mu i faktično podje za rukom. Čitav traktat zamišljen je kao uvod knjizi Jeremije, prema tom uvodu prosudeći biće valjda i komentar isto tako dobar.

Miller, Athanasius: Die Psalmen. Einführung in deren Geschichte, Geist und liturgische Verwendung. Freiburg in Breisgau 1924. Verlag Herder & Co. G. m. b. H. 242 str. Cj. vez M. 3:60.

Pisac predložio je knjige je benediktinac, te posmatra psalme sa katoličkog gledišta, koji se očituje osobito u poglavlju: »Theologie der Psalmen«. Apstrahirajući od toga može se kazati, da je autoru dobro uspjelo prikazati pojedine odsjeke, te je djelo praktičan uvod u biće, značaj i historiju psalama. Autor zastupa jedino ispravni nazor, da veliki dio psalama potiče od samog kralja Davida, koji je prvi uveo pravilnu službu božju, a kod ove su psalmi igrali glavnu ulogu. Ovu svoju tezu dokazuje autor sa mnogo pismenih podataka, te je mišljenja: »Dass die Psalmen auch als Gedichte hohen künstlerischen Wert besitzen, ja dass viele von ihnen neben den höchsten dichterischen Leistungen der gesamten Weltliteratur sich kecklich sehen lassen würden« (str. 22).

Miller, Athanasius: Die Psalmen. Uebersetzt und kurz erklärt. Freiburg im Breisgau 1923. Verlag Herder & Co. G. m. b. H. 545 str. Cj. vez M. 4:70.

Prijevod je uzet iz Vulgate. Latinski tekst stoji zajedno sa prijevodom. Mjesta, koja se razlikuju od tradicionalnog teksta od velike su važnosti za tumačenje psalama i njihovog značenja. Prijevod je privlačivo i pjesničkim poletom napisan.

Thilo, Martin: Das Hohelied. Neu übersetzt und ästhetisch-sittlich beurteilt. Bonn 1921. A. Markus und E. Webers Verlag. 48 str. Cj. M. 1.—

Prevadjača ove »pjesme nad pjesmama« ide velika hvala. Pokušao je, da prikaže duh starohebrejske poezije, njen duboki smisao i ljepotu. Prevod je usprkos lijepog jezika vjeran. Thilo je oduševljeni pristaša biblije i njenih istina, pa stoga brani »Pjesmu nad pjesmama« na vrlo lijep način protiv pokušaja nekih komentatora i prevadjača, koji bi htjeli, da ovu pjesmu pri-

kažu kao neku opscenu tvorevinu. Ova obrana osniva se na mnogobrojnim dokazima, a uspjelo je potpunoma. Da ne štetnje suvislost, stavio je Thilo svoje opaske na kraj prevoda.

Thilo, Martin: Der Prediger Salomo Neu übersetzt und auf seinen Gedankengang untersucht. Bonn 1923. A. Marcus u. E. Webers Verlag. 50 str. Cj. M. 1.—.

Tendencija je ovog prevoda ista kao i u »Pjesmi nad pjesmama«. I ovaj je prevod veličajan. Poslije svakog poglavlja ponavlja mu Thilo sadržaj u lijepoj i lahko razumljivoj formi, da tako uzmogne dokazati jedinstvenost Koheleta. Konzervativni način prevoda uspio je i ovdje i tako je Thilo dao ponajbolji dokaz protiv neosnovane kritike biblije. Za požaliti je samo, što se Thilo suviše nejasno izražavao o vremenu, kada je Kohelet mogao da nastane

Thilo, Martin: Das Buch Hiob. Neu übersetzt und aufgefasst. Bonn 1925. A. Marcus und E. Webers Verlag. 144 str. Cj. M. 4 —.

I prevod ove knjige bazira na principima, što smo ih prije spomenuli. Obzirom na naročito teškoće, što ih stavlja prevod ove knjige, mora Thilo da naglasi: »Was übersetzt wurde, ist lediglich der masoretische Text«. »Freilich nötigten diese textkritischen Schranken dazu, zwei Stellen unübersetzt zu lassen. Es unterliegt aber keinem Zweifel, dass diese Beschränkung den Vorzug vor unmethodischen Textänderungen verdient« (str. 2). Za prevod bilo bi od koristi, da je Thilo upotrijebio »Exegetischen Beiträge« od S. Grünberg-a u »Jeschurunu« X. U velikom poglavlju raspravlja Thilo o cjelokupnom naziranju ove knjige. Rasprava je ova vrlo poučna i korisna za čitanje. Jedinstveni je rezultat Thilovog istraživanja, jer on u knjizi Hiob vidi »die dichterische Darstellung einer Wirklichkeit. Der Dialog stellt die inneren Erlebnisse des Dichters dar. Es ist seine Geschichte. Als er diese Geschichte bis zu Ende erlebt hatte, beschloss er, sie darzustellen« (str. 140) Neka i ovo Thilovo djelo doprinese širenje biblije.

Volz, Paul: Das Dämonische in Jahwe. Tübingen 1924. Verlag von J. C. B. Mohr. 41 str. Cj. M. 1.—.

Prekrasni, čisti, duhovni i sveopći Bog Mojsije i njegovih nasljednika demon je tajanstvenosti, užasa i okrutnosti. Ovu tezu potkrijepljuje pisac sa bezbroj mjesta iz biblije. Ova demonija Boga u istnu nije tudjeg podrijetla, već je primarna i vječita, čime biblija još dobiva na značenju. Ali Volz propušta, da prikaže ljubav i milosrdnost Boga, po kojem proizlazi, da demonija nema svrhu uništavanja, već održavanja religije, pravednošću i strogošću.

Steinmann, Alphons: Sklavenlos und alte Kirche. Eine historisch-exegetische Studie über die soziale Frage im Urchristen-

tum. M. Gladbach 1922. Volksvereins-Verlag G m. b. H. 141 str. Cj. M. 2.—

U ovom djelu nas najviše interesuje opis sudbine robova u staroj Palestini, ili kako autor kaže u zemlji Židova, koja je materinska zemlja Hrišćanstva. Ni ova zemlja nije bila bez robova, ali za doba patriarha kao i nakon mozaičkog zakonodavstva, uživali su robovi tako opsežnu zakonsku zaštitu, kao kod nijednog naroda starog vijeka (str. 16). »Nicht einmal die Gesetze Hammurabis halten in dieser Hinsicht mit den mosaischen Satzungen einen Vergleich aus«. (ib.) »Mit der Humanität des unsterblichen Gesetzes der Juden konnte sich keine antike Gesetzgebung vergleichen« (str. 17). Opaža se po svim stranama ove knjige, da autor svestrano vlada svojom materijom.

Busse, Eduard: Der Wein im Kult des alten Testaments. Religionsgeschichtliche Untersuchung zum alten Testament. Freiburg im Breisgau 1922 Verlag Herder & Co G m. b. H. 70 str. Cj. M. 150.

Pisac polazi sa značenja riječi: דם ענבים, תירוש חמר, יין pa zatim govori o povijest vinogradarstva u Palestini i konstatuje, da je vino u životu Jevreja od vajkada od velikog značenja. Vino se rabilo i za žrtvu, no rijetko samo, već obično kao dodatak drugim žrtvama. Pisac upozoruje na rimske paralele. Ova uporedba nije pravo razumljiva, jer kako bi Rim utjecao na jevrejsko zakonodavstvo Neispravan je Busseov zaključak, prema kojim bi »pehar spasenja« u psalmu 116, 13 bio u vezi s libacijom (žrtvom pića) vina. Busse opširno raspravlja o pitanju, što proizlazi iz Gen. 14, 18, gdje se kaže: »I donio je Malkicedek, kralj salemski, kruha i vina«. Pita se, da li je Malkicedek htio da pogosti Abrahama ili htio doprinjeti žrtvu Bogu, kojemu je služio, baš kao i Abraham. U posljednja dva poglavlja govori se o smislu i povijesti žrtve vinom Busse nije zaboravio na nikoju partiju ove materije, pa kako je gotovo svagdje ispravno shvatio smisao biblije, zaslužuje mu knjiga priznanje.

Hejel, Johann: Das alttestamentliche Zinsverbot im Lichte der ethnologischen Jurisprudenz sowie des altorientalischen Zinswesens. Freiburg im Breisgau 1907. Herder'sche Verlagshandlung. 98 str. Cj. M. 280.

Nakon prikazivanja bića kamata u svjetlu etnološke jurisprudencije govori pisac o lihvi u Egiptu, a zatim opisuje kratko gospodarski položaj u Babiloniji i Asiriji. Konačno prelazi na raspravljanje biblijske zabrane o kamatima i dodje do ispravnog zaključka, da se uzvišena motivacija ove zabrane mora priznati. »Gottesfurcht, nicht Gewinn, Barmherzigkeit dem leidenden Bruder gegenüber, nicht reicher Ertrag des Kapitals sollen die unmittelbaren Beweggründe des Darlehens sein« (str. 94).

Kirmis, Friedrich: Die Lage der alten Davidsstadt und die Mauern des alten Jerusalem. Eine exegetisch topographische Studie. Breslau 1919. Verlag von Franz Goerlich. 224 str. Cj. 5 M.

Kirmis daje ovdje uzornu znanstvenu radnju. Počevši od 12. stoljeća od Ibn Ezre postavili su židovski i nežidovski učenjaci u sve predjele grada Jerusolima. Kirmis dokazuje, da je ispravno stanovište tradicionalne nauke, po kojoj se Davidov grad nalazi na južnom obronku jugozapadnog brežuljka. Autor svestrano vlada svojom materijom, te nam daje čitavu topografiju Jerusolima. U stalno pozivanje na stručnu literaturu nabrajaju se svi u obzir dolazeći objekti. Svi jevrejski izrazi raztumačeni su po jezičnoj znanosti. Zato je predloženo djelo temeljita i veoma korisna radnja.

Mc Cown, Chester Charlton: The Testament of Salomon. Edited from manuscript at Mount Athos, Bologna, Holkham Hall, Jerusalem, London, Milan, Paris and Vienna with introduction. Leipzig 1922. J. C. Hinrichs Verlag. 166 str. Cj. M. 5.—.

Salomonov testament priča na dugo i široko, kako je Salomon prilikom gradnje hrama prisiljuje razne demone jednog za drugim, da su djeluje pri gradnji. Ova se knjiga računa k hrišćanskim knjigama. M. C. Cown upućuje na židovske sastavne djelove i izvore (str. 59 f.). Veliki i znanstveni uvod rasvijetljuje materiju sa svih strana. Edicija grčkog teksta sadržana je na 120 str. te vrlo podrobno navadja se sve varijante raznih rukopisa.

Das Evangelium nach Matthäus übersetzt, eingeleitet und erklärt von E. Dimmler. 440 str. **Das Evangelium nach Markus** übersetzt etc. 217 str. **Das Evangelium nach Lukas** übersetzt etc. 364 str. **Das Evangelium nach Johannes** übersetzt etc. 284 str. M. Gladbach Volksvereins-Verlag. Cj. po svez. vez. M. 1'80.

Svaka je knjiga podjeljena u odsjke providjene posebnim naslovima. Prije prijevoda teksta dolazi svakom odsjeku iscrpljiv uvod, zamišljen kao komentar slijedećem tekstu. Djelo hoće da daje potpunu sliku o osnivaču Hrišćanske crkve.

Funk, S: Die Entstehung des Talmuds. Zweite, neubearbeitete Auflage. Berlin und Leipzig 1919. Walter de Gruyter & Co. Verlag. (Sammlung Göschen.) 125 str. Cj. vez. M. 1'25.

Ova bi se knjiga zapravo trebala zvati postanak i razvitak talmuda, jer kako počimlje usmenom predajom predmojsijevskog doba, obuhvata povijest cijelog razvitka talmuda. Nema dobe ili događaja, koji bi bio od važnosti po postanak talmuda, a da ne bio spomenut. Ovo djelo nam daje jasnu sliku o važnosti talmuda za Jevrejstvo. Funk je upotrijebio najnovije izvore (iskopine), da nam markantnim riječima predoči tradiciju egipatskih, babilonskih i grčkih Jevreja. Opširno govori o sadržaju i važnosti talmuda. S veseljem i zadovoljstvom čitamo ovu knjigu i saznajemo iz nje, da je talmud nastao prestarom predajom,

koja se obazire na povijesni razvitak jevrejskog naroda. Ova knjiga zaslužuje, da se što jače proširi, kako da interesenti dobiju pravu sliku o talmudu.

Funk, S.: Talmudproben. Zweite Auflage. Berlin u. Leipzig 1921. (Sammlung Göschen). 140 str. Cj. vez. M. 1 25.

U malo doslovnom prevodu donša nam ova knjiga probe iz mišne, talmuda i midraša, dakle halahu i hagadu i time nam prikazuje sadržaj i razvitak talmudskog spisateljstva. Izbor je vrlo poučan, a naročito je agadični dio od velikog interesa. Popis prevedenih mjesta iz talmuda mogao bi se dodati jednom novom izdanju, jer bi se time uvećala vrijednost djela, u koliko je to u opće još moguće. Neka prodrije u najširije slojeve.

שמואל קרויס: קדמוניות התלמוד (עם ציורים) כרך א' חלק א'
Verlag Benjamin Harz, Berlin. 213 str. Cj. M. 4.—.

Već iz prvog sveska proizlazi, da Krauss ne daje samo jednostavni prevod svog djela »Talmudische Archäologie«, već se ovdje radi o potpuno preradjenom izdanju, kojemu je mnogošta novoga pridometnuto. Pridržavamo si podrobni referat do vremena kad budu dalje sveske izašle. Ovo djelo obećaje, da će postati »standard-work« židovske literature sa pet svezaka svaka po 700—800 stranica. Dakle ovo djelo je mnogo opsežnije nego njemačko izdanje.

Hommel, Fritz: Geschichte des alten Morgenlandes. Dritte verbesserte Auflage. (Sammlung Göschen). Berlin und Leipzig 1912. Verlag Walter de Gruyter & Co. 193 str. Cj. M. 1 25

Ova knjiga raspravlja o povijesti Zapadne Azije, no opširno govori i o povijesti Egipta, jer »Aegypten der ganzen Natur seines Bodens nach weit mehr asiatischen als afrikanischen Charakter aufweist« (str. 8). Najprije nam knjiga priča historijat odgonetanja klinovog pisma i hijeroglifa. U prva dva poglavlja prikazana nam je povijest Babilona i Egipta od god. 4000 prije Krista do god. 1900. pr. Kr. U trećem poglavlju započimlje se poviješću Jevreja i to Abrahamom. Ovdje biblijske vijesti nailaze na potvrdu iskopinama. Cijele je djelo razdijeljeno u osam poglavlja. U daljnjim poglavljima nastavlja pisac historiju Jevreja sve do prvog razorenja Jerusolima, jer počam od šestog predkršćanskog stoljeća »die weitere Entwicklungsgeschichte des Orients, soweit sie spontaner Natur ist, fast ausschliesslich auf religiösem Gebiete liegt« (str. 179). Ova nam knjiga daje dobar uvod u staru povijest.

Meffert, Franz: Israel und der alte Orient. M. Gladbach 1921. Volksvereins Verlag. 282 str. Cj. M. 3 20.

Nemoguće je u jednoj kratkoj recenziji makar samo približno prikazati bogati sadržaj ovog dragocjenog djela, koje se obraća na čitavu obrazovanu publiku. Pisac je sa marljivom ru-

kom i dalekosežnim pregledom na krasni način opovrgnuo kompleks pitanja iz kritike biblije i sve krive tvrdnje, koje su nastale u zadnjim decenijama protiv biblije i povjesti Izraela. Katolički se pisac obara sa oštrim riječima na takozvani znanstveni antisemitizam, razglaba i uništava ga. Knjiga je priručnik apologetika.

Landersdorfer, P. S.: Die Kultur der Babylonier und Assyrier. Mit 31 Abbildungen und 1 Karte München. Verlag Kösel & Pustet. 239 str. Cj. vez. M. 1'80.

Ova je knjižica putokaz u novo otkrivenoj kulturnoj historiji Babilonije i Asirije. Djelo prikazuje u riječima i slikama svakom lajiku taj veliki dosada posve nepoznati svijet, koji je mnogo uplvisao na kulturni razvitak svih naroda prednje Azije. Landersdorferova je radnja bogata sadržajem, te obuhvaća sve znanja vrijednoga počevši od historije iskopina do najsićušnijih detalja državnog i privatnog života u Babiloniji i Asiriji.

Lippl, Joseph: Der Islam nach Entstehung, Entwicklung und Lehre. München. Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet. 99 str. Cj. M. 0'80

Potrebnoš da se prilikom izgradnje Palestine što više približimo Arapima, donša sa sobom potrebu, da se informiramo o njihovoj religiji. Pri tome nam čini izvrnuo uslugu ova knjižica, koja pregledno prikazuje vjerske zasade Islama, njegov kulturni i religiozni razvitak, život Mohamedov i njegovih sljedbenika, te daje uz vanredno bogatsvo materijala potpuno jasnu sliku o Islamu.

Friedrich, Theodor: Israel und seine Religion im Rahmen der vorderasiatisch ägyptischen Kultur. Leipzig 1925. Georg Wiegand. 80 str. Cj. M. 0'80.

Podjela materije ovog udžbenika je uzorna, Friedrich razumije u malom okviru sve znanje vrednoga o toj ogromnoj materiji pregledno prikazati. Nakon pogleda na historiju Egipćana, Babilona, Asirije i Sirije raspravlja se bez predrasuda povjest Izraela od početka do razorenja drugog hrana, a zatim sasvim kratko u slijedeća dva tisućljeta »in alle Welt zerstreit« (str. 11—30) O drugom djelu knjige: »Die Religion Israels« ne može se to isto reći. Način kako autor obradjuje ovaj dio, smatram vrlo opasnim za mladež, jer se ne slaže sa rezultatima pravog istraživanja

Jirku, Anton: Die Wanderungen der Hebräer im 3. und 4. vorchristlichen Jahrtausend. Leipzig 1924. Verlag J. C. Hinrichs. 32 str. Cj. M. 1'20.

Ova knjižica pokuša, da s velikim znanstvenim aparatom dokaže, da narod Hebreja i Izraelićana nisu identični, već su dva različita i ako srodna naroda. U toku dokazivanja zapleće se pisac u takva protuslovlja, da mu se čitava slaba zgrada hipoteza poruši.

Völter, Daniel: Die althebräischen Inschriften vom Sinai u. ihre historische Bedeutung Leipzig 1924. Verlag J. C. Hinrichs. 58 str. Cj. M. 1·80.

1906. god. izvješćuje Petrie o rezultatima iskopanja na Sinaju, gdje je u ruševinama jednog hrama našao više natpisa. O odgonetanju ovih natpisa nastala je prepirka u znanosti, koja do danas nije riješena; do danas nije uspjelo potpuno pročitati ove natpise. Völter se bavi poglavito sa tumačenjima Grimme-a, te donasa mnoga nova tumačenja, čime se stavlja u protimbu sa dosadanjim rezultatima. Dosada se smatralo, da natpisi sadržavaju porod, misiju i zakonodavstvo Mojsije. Völter osporava, da je ime, koje stoji u natpisu identično sa Mojsijom. Svakako još nije pala zadnja riječ o tim natpisima. Völter nam donasa dragocjena razjašnjenja o postanku razvitku jevrejskog alfabeta.

ספר הישר, הוא ספר דברי הימים כסדר התורה עם הגהות המור"ל הראשון ר' יוסף בן שמואל הקטן מעיר פ"ס. נדפס ומונה על פי דפיסום Sefher hajaschar. Das Heldenbuch. Sa- יוֹשֵׁנִים עִם צִיּוּרִים פְּתוּחֵי עֵץ. gen, Berichte und Erzählungen aus der israelitischen Urzeit. Nach ältesten Drucken herausgegeben von Lazarus Godschmidt. Mit Holzschnitten von Leo Michelson. Berlin 1923. Verlag von Benjamina Harz. XII. i 307 str. Cj. vez. M. 9.—.

Mlada naklada zaslužuje potpuno priznanje zato, što je iznova izlala ovo staro lijepo djelo. Goldschmidt je po svakoj prilici samo korekturu obavio, jer ne daje ni historijat ovog djela, niti navadja izvore, šta bi od velike važnosti bilo. Već Zunz u svom djelu »Gottesdienstliche Vorträge« zabavlja se ovom knjigom, te dolazi do zaključka, da je plod razdoblja poslije Gaona, te je po svoj prilici u Španiji nastalo u dvanaestom vijeku. I Graetz je istog nazora (Geschichte VII. sv. str. 80). Knjiga priča o lijepom jevreštinom nešto ukrašenu pripovijetku od stvorenja Adama do početka vremena sudaca. Pisac je htio da pruži čitanku, te je pomiješao historiju sa basnom. Autor je htio svoju knjigu prikazati kao sefer hajaschar, koji se spominje već u bibliji. Michelsonove su slike originalne. Tisak je čist i lijep. Benjakob u אֵיצֵר הַסְּפָרִים str. 233 piše, da je prvi nakladnik ovog djela bio R. Josip b. Samuel iz Livorna, dok Goldschmidt kaže, da je isti bio iz Feza.

Wellhausen, J.: Prolegomena zur Geschichte Israels. VI. Ausgabe Berlin und Leipzig 1919. Walter de Gruyter & Co. 424 str. Cj. M. 9.—.

Duhoviti osnivač biblijske kritike donasa u svom djelu, koje je od svog prvog izdanja izazvalo čitavo more djela, koje ga na potpuno reelnoj bazi i strogom znanstvenosaću opovrgavaju, smije i duhovite hipoteze kao autentične sa neprispodobivom sigurnošću, hipoteze, koje su danas već zastarjele. Ipak dugujemo zahvalnost nakladi, da je novo izdanjem ove oštroumne, literarno

kritične radnje omogućio stručnjacima, da se nabave ovo djelo, koje je unatoč svemu ipak ostalo znamenito.

Wellhausen, J.: Israelitische und jüdische Geschichte. Berlin und Leipzig 1921. Walter de Gruyter & Co. 372 str. Cj. M. 10.—, vez. M. 11.—.

Ova povjesnica, koja nam evo predleži u osmom izdanju, značila je u svoje doba velik napredak u pogledu metodičnog istraživanja i umjetnosti pisanja povjesnice. Sa rezultatima ove radnje absolutno se ne možemo slagati, pošto su postavljeni na truloj osnovi. Čitava historijska zgrada počiva na hipotezama, materijal je sabran po izmišljenim činjenicama, čiji su stupovi svojvoljno tumačena i pripavljena mjesta iz biblije. Duhovite rasprave ipak zanimaju svakog stručnjaka, jer samo takav može knjigu čitati.

Benzinger, J.: Geschichte Israels bis auf die griechische Zeit. Dritte Auflage. (Sammlung Göschen). Berlin und Leipzig 1924. Verlag Walter de Gruyter & Co. 148 str. Cj. vez. M. 1.25.

Benzinger, koji si u znanstvenoj literaturi osvojio otmjeni položaj, prikazuje nam ovdje povijest od skoro 2000 god. Tim manje je razumljivo, da Benzinger nije uvažio radnje židovskih naučenjaka na ovom području, koje se izašle zadnjih decenija. Ushljed toga ide i on krivim putevima zastarjele biblijske kritike, te dolazi na mnogim mjestima do neispravnih zaključaka. Autor se nije služio glasovitim pronalascima zadnjih decenija, koje potvrđuju biblijske podatke. Ipak je radnja u svojoj kratkoći majstorska, te sadržaje osim povijesti i prikaz književnosti religije, kulture i folkloristike.

Löhr, Max: Israels Kulturentwicklung dargestellt. Mit zahlreichen Abbildungen und einer Karte. Berlin. Verlag Walter de Gruyter & Co. 147 str. Cj. M. 3.—.

U ovoj rijetko lijepo opremljenoj knjizi razlikujemo dva dijela. Da počnemo s drugim dijelom. Ovamo spadaju poglavlja: Socijalne reforme i razvitak kulta (str. 85—123). Ovaj dio sadržaje prikazivanja puna krivih naslućivanja i zabluda. Tome nasuprot sadržaje prvi dio, — ovamo pripada i dio od strane 124 do konca —, jasni i vanredno pregledni prikaz unutarnje političkog, gospodarskog, socijalnog i kulturalnog razvitka Israela. Materijal je upravo majstorski obradjen a svežina i prirodnost stila čine ovaj dio knjige izvrstnim i čitanja vrijednim. Vrijednost knjige povisuju 31 slika, škoje je Löhr snimio većinom prilikom njegovog četvero nedjelnog putovanja kroz Palestinu.

Fuchs, Leo: Die Juden Aegyptens in ptolemäischer und römischer Zeit. Wien 1924. M. Rath Verlag. 156 str.

Predležeća studija daje nam vrlo živo i plastično ocrtanu sliku o kulturnom i historijskom razvitku Židova u Egiptu od

vremena Aleksandra Velikog do Konstantina Velikog. Autor je, kako u uvodu spominje nadrabin Dr. Chajes već od 11. godine svoga života slijep, ali unatoč tome čudnovatim načinom vlada svojim materijalom te ga raspoređuje na vrlo pregledan način. Pored povjesti opisuje geografsko naselje Židova, njihov socialni i državnopravni položaj, jezik i religiju. Na žalost ostavi izvan pažnje stoljeće, o kojem nam pronadjeni papiri iz Assuana daju razjašnjenje.

Mautner, J. und Kohn, S.: Biblische Geschichte und Religionslehre für die israelitische Jugend an Volksschulen. 2 sv. Wien 1924. 62 i 108 str. Cj. M. 0·60 i 1·05,

Mautner, J. und Kohn, S.: Biblische Geschichte und Religionslehre für die israelitische Jugend an Bürgerschulen. 3 sv. Wien 1922. 67, 82 i 109 str. Cj. M. 0·60, 0·75 i 1·05, Verlag Hölder-Pichler-Tempsky A. G.

Ove su knjige u svakom pogledu uzorni i prokušani udžbenici, toli po sadržaju kao i po formi. U tekama za osnovne škole upletena je vjeronauka u povjest, te je vrlo jasno prikazana. U tekama za građanske škole skupljene su ove nauke na koncu knjige, te im je dodan lijep izbor biblijskog štiva.

Wolfs, G.: Geschichte Israels für die israelitische Jugend. Nach dem Tode des Verfassers neu herausgegeben von Schulrat Dr. H. Pollak. 5 sv. Wien 1925. 81, 84, 61, 49 i 64 str. Cj. M. 1·25, 1·20, 1·20 0·90 i 0·70. Verlag Hölder-Pichler-Tempsky A. G.

Prednost ovih povjesnica sastoji se u jednostavnom lijepom i lako shvatljivom jeziku i u umjetnosti pričanja, koja je prilagodjena dječjem mentalitetu. Najbolji je znak prednosti, da su te teke već u 20. izdanju izašle. Zadnja teka je odveć zbijeno sastavljena, jer sadržaje povjest od razorenja drugog hrama do Montefiore-a.

Hoff, E.: Biblische Geschichte für die israelitische Jugend in den Volksschulen. 120 str. Cj. M. 0·95 Verlag Hölder-Pichler-Tempsky A.-G. Prikazana je historija za djecu osnovnih škola od Saula do Makabejaca.

Wolf, G.: Kurzgefasste Religions- und Sittenlehre für die israelitische Jugend. Wien 1919. 33 str. Verlag Hölder-Pichler-Tempsky A.-G. Cj. M. 0·45.

Ova je vjeronauka odveć manjkavo sastavljena, naročito fale iz nje najvažniji religijski propisi.

Orelli, Conrad von: Allgemeine Religionsgeschichte 2 sv. Bonn 1921. A. Marcus & E. Webers Verlag. I. sv. 420 i II. sv. 478 str. Cj. vez. M. 33.—

Ovo djelo, koje vodi računa i o potrebama širijeg kruga čitalaca, ipak je ujedno strogo znanstvena radnja, u koju je uloženo neizmjereno mnogo truda i rada. Svaki obrazovan čovjek može da si stekne čitanjem ove knjige živu sliku o pojedinim

religijama. Prva sveska sadržaje nakon opširnog uvoda prikaz religija Kinesa, Japanaca, Mongolaca, Finca, Egipćana, Babilonaca, Asiraca, Fenićana, Kanaanita, Kartaga, Aramejaca, Amorićana, Moabićana, Edomita, Arapa, Izraelićana, Kršćanstva, Maniheizama, mandejsku religiju i konačno Islam. Drugi nam svezak prikazuje indijske religije kao Brahmanizam, Budhizam, Džajinizam, Hinduizam, nadalje religiju Persijaca, Helena, Rimljana, Kelta, Germana, Slavena, afrikanških i amerikanških grupa, vjeru Indijaca, Meksikanaca, Peruanaca i okeanskih grupa. To je u velikim potezima sadržaj ovog nadasve korisnog djela, koje ne bi smjelo da tali u nijednoj biblioteci, i koje svojim bogatim sadržajem služi priručnikom za svakoga, koji hoće da stekne uvid u historiju religija čitavog čovječanstva.

Achelis, Th.: Abriss der vergleichenden Religionswissenschaft. Zweite umgearbeitete Aufl. Leipzig 1908. Walter de Gruyter & Co. (Sammlung Göschen) 166 str. Cj. vez. 1 25.

U ovoj nam se knjižici pruža u jasnom prikazivanju pregled o sastavnim dijelovima religije o njenom razvitku i o načelima religijozne nauke. Ovaj sastav izvršio je veliku znanstvenu zadaću u opće pristupačnoj formi. Židovstvo se doduše nešto maćuhinsko postupa, ipak možemo djelo zbog njenih prednosti preporučiti.

Achelis, Thomas: Die Religionen der Naturwölker im Umriss. Berlin und Leipzig 1919. Verlag Walter de Gruyter & Co. Sammlung Göschen) 161 str. Cj. vez. M. 1 25.

Zbijeno, no ipak pregledno prikazuje pisac u tom djelu razvitak predodžbe o Bogu, a na to se nadovezuje prikaz elemenata religije, kao n. pr. pojam duše i budući život. Historičke podatke nailazimo o pojmovima objave, čuda, mita, kulta i svećenika. U drugome dijelu prikazan je razvitak religija primjerice fetišizma, šamanizma, politeizma i razvijenijih prirodnih religija. Kod čitanje ove knjige tek vidimo veliku inteligenciju Jevreja, koji su se već pred tri tisućljeća, kad je još cijeli svijet bio zastrt tminom, digli protiv neznaboštva. Pri kraju smatra pisac, da je cijeli život čovječji tek odvirak vjere. Sama umjetnost, glazbe, pjesništvo a i znanost »so fremd« and feindlich sie jetzt und auch in früheren Jahrhunderten dem Glauben gegenüberstand, vermag diesen ursprünglichen Zusammenhang nicht zu verleugnen« (str. 158).

Löhr, Max: Alttestamentliche Religions-Geschichte. Zweite, neubearbeitete Auflage. Berlin und Leipzig 1919. Verlag Walter de Gruyter & Co. (Sammlung Göschen) 146 str. Cj. M. 1 25.

Löhr ima potpuno pravo, kad tvrdi, da prikazivanje religijoznog razvitka Izraela ovisi od religijozne konfesije, te je različit prema općenitom shvaćanju autora. On se ravna po Weillhausenovoj školi, te je mnogo znamenita djela nije prikazao,

kao Schulza, Dillmana, Königa i t. d. Prvi dio karakterizira sam Löhr, kad piše na str. 25., da se sve prije kazano može smatrati naslućivanjem. Ovamo spada poglavito odsjek o narodnoj religiji kod predmozajičkih Izraelaca, u kojem autor tvrdi, da je pietet prema roditeljima i starosti samo posljedica mrtvačkog kulta. A poznato je, da u Izraelićana uopće nije bilo mrtvačkog kulta. Drugi dio, koji počinje sa profetskim razdobljem i djelovanjem pojedinih profeta dobro je napisan.

Bertholet, Alfred: Der Beitrag des Alten Testaments zur allgemeinen Religionsgeschichte. Tübingen 1923. Verlag von J. C. B. Mohr 24 str. Cj. M. 1.—.

Predležea radnja prikazuje u okviru jednog predavanja značenje izraelitske religije za razvitak kasnijih religija. Autor bez predrasuda sudi o našoj religiji, kako ju nam predaje biblija. Ipak osporava iskonski monoteizam u židovskoj religiji i naglašava upliv kanaanitskih vjerskih propisa i običaja na Izrael. Jedna hipoteza, koju unatoč znanstvenom ruhu ne možemo dosta oštro odbaciti. Isto tako napadno stanovište zauzimalje autor prema židovskom narodu. Knjiga je svakako čitanja vrijedna i korisna.

Dalman, Gustaf: Jesus-Jeschua. Die drei Sprachen Jesu, Jesus in der Synagoge, auf dem Berge, beim Passahmahl, am Kreuz. Leipzig 1922. J. C. Hinrichs-sche Buchhandlung. IV. i 222 str. Cj. M. 3 90.

Ovoj novoj radnji zaslužnog istražioca manjka svaka religiozna tendencija. Dalman prikazuje u svojih 5, u naslovu naznačenih tema rezultate svog trijeznog znanstvenog istraživanja, ne ostavlja ni jedno vrelo izvan pažnje, obradjuje i navadja u izdašnoj mjeri veliku talmudsku literaturu, čime doprinya ispravnom razumijevanju po njemu istraživanog područja. Dalman dokazuje, da je za vrijeme postanka Hrišćanstva u Palestini aramejski b'o narodni jezik, ali i grčki i jevrejski se mnogo govorilo. U drugom poglavlju daje razjašnjenja o čitanju tore u sinagozi. U dodatku se nalaze palestinske poslovice i sentence sastavljene iz židovskih pisaca.

Religiöse Volksströmungen der Gegenwart, Vorträge über die »Ernsten Bibelforscher«, Okkultismus und die Anthroposophie R. Steiners. In Verbindung mit Jakob Bilz, Linus Bopp, Karl Kistner, Anton Müller und Heinrich Straubinger herausgegeben von Arthur Allgeier. Freiburg im Breisgau 1924. Herder & Co. G. m. b. H. Verlagsbuchhandlung. 154 str. Cj. M. 2 80.

Govorici ovih 6 predavanja stoje na katoličkom stanovištu, te obradjuju u naslovu označene probleme sa stvarnošću i mirnom odmišenom kritikom. Predavanja su prikladna, da nas uvađjuju u moderna religiozna pitanja i da nam prikažu različite sekte.

Sinthern, Peter: Religionen und Konfessionen im Lichte des religiösen Einheitsgedankens. Freiburg in Breisgau 1923. Herder & Co. Verlagsbuchhandlung. 192 str. Cj. vez. M. 4·80.

Ovo je djelo rasprava sa svim religijama svijeta po katoličkom stanovištu. Knjiga je prava misionarna knjiga. Poganstvo, Budhizam, Islam, Židovstvo, Protestantizam, Staro-katolicizam idu stranputicama. Šta Sinthern u poglavlju »Christentum und Judentum« kaže, to su davno pomlaćene fraze, koje se nalaze u bezbrojnim knjigama, već mnoga stoljeća, ali koje su počevši od »Chisuk Emuna« više puta sjajno opovrgnute, te im je dokazana površnost i neistinitost. Crveni nit, koja prolazi čitavim djelom je, da samo rimo-katolička vjera ima pravu spoznaju Boga.

Deussen, Paul: Die Philosophie der Bibel. Leipzig 1923. F. A. Brockhaus. X'I. i 304 str. Cj. vez. M. 6.—

Naslov ove knjige može da zavede čitaoca u bludnju, jer Deussen raspravlja o postanku kršćanske ideje od prvih njenih zametaka u Egiptu, Babiloniji, Palestini i Persiji do njenog savršavanja u novom zavjetu. Četvrto i šesto poglavlje odgovaraju naslovu, jer govore o »Hebräer bis zum babylonischen Exil«, odn »Die Religion des alten Judentums«. Nakon zbijenog prikazivanja izraeltske povjesti od Abrahama do razorenja drugog hrama obradjuju se spisi starog zavjeta, starozavjetni monoteizam, njegove prednosti i mane, besmrtnost duše, i mesijanska ideja. Prikazivanje je jasno i popularno a ipak temelji na znanstvenoj bazi. Židovsku religiju posmatra autor sa kršćanskog stanovišta i zato se njegovi nazori ne slažu sa našima.

Müller-Freienfels, Richard: Psychologie der Religion. 2. sv. I. sv.: Die Entstehung der Religion. II. sv.: Mythen und Kulte. Berlin und Leipzig 1920. Walter de Gruyter & Co. (Sammlung Göschen) I. sv. 103 str. i II. sv. 103 str. Cj. vez. a M. 1·25

U prvom svesku pokušao je autor da objasni postanak religije psihološki. Uslijed toga prikazuje nam cilj i metode vjerske psihologije, psihološke analize, vjerskog objavljenja i psihološko shvatanje o postanku religije. Drugi svezak posmatra religiju kao nešto postojeće i istražuje pojedine religiozne predodžbe kao i forme kulta. Autor ustanovljuje, da se pojedini običaji prikazuju psihologu kao značajna akta, pomoću kojih nastoji čovjek da nađe veze sa vječnim svijetom. Završni dio sačinjava rasprava o biću transcendentnog svijeta kao filozofskog problema. Djelo se preporučuje svojim jasnim, preciznim, lahko shvatljivim stilom.

Simmel, Georg: Die Religion. Frankfurt a. M. 1922. Literarische Anstalt Rütten & Loening. 103 str. Cj. vez. M. 1·20.

Vrlo marljiva, poučna a ujedno u ugodno tekućem stilu napisana študija, koja pokazuje, da su ljudske organizacijone forme u najužem savezu sa religioznim mislima. Izobijle dubo-

kih misli i znanja nalaze se u ovim prikazivanjima. Ova knjiga pridonasa mnogo istraživanju spoznaje religioznog života.

Pfordten, Otto von der: Religions-Philosophie. (Sammlung Göschen.) Berlin und Leipzig 1922. Walter de Gruyter & Co. 152 str. Cj. vez. M. 1-25. Ova knjiga raspada u historijski dio, čiji sadržaj: Biće, razvoji i predstepeni religije, etičke religije »ovdje se prikazuje Židovstvo u svojoj profesiji«, Kršćanstvo, Islam i ezoretički razvoj. Kao drugi dio dolazi opća i specijalna vjerska psihologija i konačno treći teoretski dio: Osnovni religijski pojmovi, čuda i objavljenje, nauka o spoznaji. Djelo je vrlo vrijedno zbog svoje pregnantne kratkoće, te se općenito može smatrati u prikazivanju vrlo uspješim. Židovstvu se međjutim osporava njemu pripadajući položaj.

Treitel, Ludwig: Gesamte Theologie und Philosophie Philos von Alexandria. Berlin 1923. Verlag C. A. Schwetschke & Sohn. 151 str. Cj. M. 3.—. O Filu, koji se obično i sasvim krivo naziva prvim židovskim filozofom (v. o tome Neumark: Geschichte der jüdischen Philosophie des Mittelalters, I.) dosta se pisalo za posljednjih decenija. Pojedini prikazi o njemu i njegovom shvaćanju različitih područja židovskog života i etike, kao i izvrsni prijevodi ukupnih djela njegovih, obožavaju naše biblioteke. Predloženo djelo ali obuhvaća čitavo djelovanje Filu, njegove misli i nauke o Bogu, o objavi, njegovu etiku i socijalnu etiku, biblijsku eksegezu, njegova alegorička izlaganja, te njegovo stajnište prema vjerskom zakonu i žrtvama, njegovo mišljenje o svećenicima i o ceremonijalnom zakonu. Njegova apologetika i shvaćanje misije židovskog naroda, njegova filozofija i značenje logosa, njegova nauka o besmrtnosti i njegovo poznanstvo sa palestinskom halahom je su glavne tačke, koje obradjuje Treitel.

Gebhardt, Carl: Spinoza. Von den festen und ewigen Dingen, übertragen und eingeleitet. Heidelberg 1925. Carl Winter. XLIX. und 594 str. Cj. vez. M. 9-50. Već je višestranu dokazano, da etika Spinoze ima mnogo dodirnih tačaka sa židovskom filozofijom srednjeg vijeka. Prema tomu stoji glavno djelo Spinoze na židovskom tlu. Gebhardtov prevod služi za lakše prodiranje i ispravnije shvaćanje filozofskog sistema Spinoze. Znameniti istraživač Spinoze, koji je literaturu već sa mnogo lijepih rada obogatio, pokuša ovdje, da nam daje cijelokupnu sliku Spinozine nauke. Zato je ovdje prikazao ne samo etiku, već i velike partije iz teološko-političkog traktata, iz pisama, te iz »Ueber die Verbesserung des Verstandes« u majstorskom prevodu. Velik uvod: »Was ist Spinozismus« služi za uvadjanje u misaoni svijet Spinoze, te pripada najboljemu, šta je na ovom području napisano.

Höffding, Harald: Spinozas Ethica. Analyse und Charakteristik. Heidelberg 1924. Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

146 str. Cj. M. 5.—, vez. M. 6·20. Djelo je plod temeljitog marljivog i izcerpljivog istraživanja, te bazira na najdubljem razumijevanju etike Spinoze. Sa mnogo objektivnosti trsi se autor, da nam prikaže misli i nauke Spinozine. Ovo djelo pripada k najboljim izdanjima literature o Spinozi.

Hermann, Cohens Jüdische Schriften. Mit einer Einleitung von Franz Rosenzweig herausgegeben von Bruno Strauss. Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums. 3 sv. Berlin 1924. C. A. Schwetschke & Sohn Verlag. I. sv. Ethische und religiöse Grundfragen. LXIV. i 341 str. II. sv. Zur jüdischen Zeitgeschichte. 483 str. III. sv. Zur jüdischen Religionsphilosophie und ihrer Geschichte. 375 str. Cj. M. 18.— vez. M. 25 —. Zbirka malih židovskih djela Cohena pripada najboljemu, što je dosada u novijoj literaturi izašlo. Čudnovato i žalosno je, da su Cohenova djela tako malo prodrijetla u židovske krugove. Ta Cohenova djela prožeta su vrućim oduševljenjem za Židovstvo, ali i duhom najstrožijeg objektiviteta i neustrašivog traženja istine. Zato zastupaju uporno i uspješno stvar Židovstva. Herman Cohen bio je najveći filozof židovske epohe i po znamenovanju prvi. On je pobornik židovske etike, oštromni mislioc, graditelj metodičnog temelja Židovstva i najrječitiji branitelj židovske čudorednosti. Izdavaču, Akademiji kao i nakladi, dugujemo zahvalnost, da su razasute radnje Cohena, izvore bistre kao kristal Cohenovog mnogostranog mišljenja i rada, sakupljali i tako velikojavnosti predali. Franjo Resenzweig, poznati biograf Cohena, daje i ovoj zbirci izcerpljiv i vrlo poučan uvod. Podrobniji prikaz sadržaja ovih 3 sv. odveć bi nas daleko odvelo. Medjutim možemo na iste primjeniti riječi talmuda: *הפוך בה והפוך בה* O svim važnijim pitanjima Židovstva naći ćemo odgovore. U prvom svesku nalaze se predavanja i sastavci, u kojima si Cohen postavlja kao cilj, da rezultate svojih etičkih i religioznih istraživanja čini razumljivim široj publici. Drugi svezak pokazuje, kako shvaća Cohen sa svog teoretski dobivenog temelja događaje privremene židovske historije i kako saučestuje i saradjuje u njima. Treći svezak sadržaje religiozno filozofske radnje stručno-znanstvenog karaktera, koje su namijenjene sistematskom i historijskom prikazu ideje Židovstva. Poželjno bi bilo, ako bi ovo djelo pridonašalo k tome, da ovom heroju duha pribavi potpuno priznanje i da bude svjedodžba neiscerpljivosti misaonog sadržaja Židovstva.

Klatzkin, Jakob: Hermann Cohen. Berlin 1921. Ferdinand Ostertag. 132 str. Klatzkin ocrtava u ovoj knjižici Cohena u svom životu, djelu, znanstvenoj ličnosti, filosofiji i u naučnom sistemu o Židovstvu. Knjigu moraju pročitati svi, koji imaju interesa za ovu visoku ličnost. Prikazivanje Klatzkina je jasno i pregledno, te daje dragocjen izvadak o osnovama Cohenovih istraživanja. Knjiga je prikladna, da i lajika uvede u misaoni svijet tog velikog filozofa.

Hessen, Johannes: Die Religionsphilosophie des Neukantianismus dargestellt und gewürdigt. Freiburg im Breisgau 1924. Herder & Co. G. m. b. H. 198 str. Cj. vez. M. 5.60. Predležće djelo obogaćuje filozofsku literaturu s ovom vrlo preglednom orijentacijom, koja iznenadjuje svojim čudnovato zbijenim formulama, na koje umije autor da reducira filozofiju pojedinih mislioca. Prikazuje se najprije religijozno filozofski sistem triju predstavnika Murburške i šest predstavnika Badenske škole, a zatim se kritično obradjuje Hessen dolazi do zaključka, da je neokantianizam ne zadovoljavajuća teorija o religiji, pošto se racionalizmom ne može da shvati biće religije. Osobito interesira nas polemika protiv Cohenove metode, koju upotrebljuje taj veliki židovski naučenjak, da označi biće religije. Hessen veli, da je ta metoda pogriješna i zastarjela, te da stoji u protuslovlju sa rezultatima moderne religijozne psihologije, jer tendencija Cohenove religijozne filozofije smjera filozofskoj religiji.

Wunderle, Georg: Einführung in die moderne Religionspsychologie. München. Kösel & Pustet. 140 str. Cj. vez. M. 1.40. Polazeći sa ispravnog stanovišta da je današnje istraživanje religije u suštini psihološki orijentirano, trsi se Wunderle, da prikaže svojsta, zadaće i metode religijozno psiholoških pokušaja u pravom svjetlu.

Brunner, E.: Die Grenzen der Humanität. Habilitationsvorlesung an der Universität Zürich. Tübingen 1922. Verlag von J. C. B. Mohr. 27 str. Cj. M. 1.—. Humanitet je vjera u ideju čovjeka, a nije vjera u ljudsku zbilju. »Die Grenzen der Humanität« ne znači ograničenje ljudske slobode, već njeno osiguranje protiv nečovječnog slučaja i samovolje. Strastna je želja svake religije, da stoji izvan granica humaniteta, jer svaka religija crpi svoj život iz odnošaja, koji leži izvan humaniteta. Ove teze opravdava Brunner u predležćem čitanjavrednom predavanju.

Briefs, Goetz: Untergang des Abendlandes. Christentum und Sozialismus. Eine Auseinandersetzung mit Oswald Spengler. Freiburg im Breisgau 1921. Herder & Co. G. m. b. H. Verlagsbuchhandlung. 116 str. Cj. M. 1.40. Autor polemizira sa filosofskom jasnoćom pojmova i sa socijalnim smislom sa Spenglerom, te samo pri koncu ide nama tuđim putevima, kada postavlja teze: »Dass das germanische Christentum die wahre Gestalt des Abendlandes ist« (str. 95).

Barth, Heinrich: Ethische Grundgedanken bei Spinoza, Kant und Fichte. Tübingen 1923. Verlag von J. C. B. Mohr. 32 str. Cj. M. 1.—. Ova knjiga orijentira čitaoca u najvažnijim etičkim problemima ovih triju velikih mislioca, te ih prispodablja odnosno navadja njihove najmarkantnije razlike u pogledu shvaćanja etičkih problema.

☛ **Schwoner, Alfred:** *Wertphilosophie eines Outsiders.* Leipzig 1922. Verlag S. Hirzel. VI. i 346 str. Oznaka »vrijednote« postala je od Nietzsche-a ovamo uobičajenom za predmete etike, estetike i religije. Autor istražuje dali između ovih i ekonomskih vrijednota ima nečega zajedničkoga. Pri tome dolazi do rezultata, da vrijednost ljudskog vitaliteta raste uporedo sa kulturom, kao što i vrijednost nekretnina raste sa umnožanjem pučanstva. Tako kao što pada vrijednost novaca, tako pada sa napredujućom kulturom vrijednost pohvale, priznanja i slave.

מבחר השירה העברית. למיום התום כתבי הקדש עד גלות ישראל מעל אדמת כפרד בשנת ה'א רנ"ב. ערוך ומתקן על-ידי חיים בראדי ומאיר וינר. Anthologia Hebraica. Poemata selecta a libris divinis confectis usque ad Judaeorum ex Hispania expulsionem (A. MCCCCXCII) quae digesta atque disposita tractavit H. Brody adjuvante M. Wiener. Leipzig 1923. Insel-Verlag. 356 str. U ovoj knjizi nailazimo na religiozno pjesništvo. Izbor mu je vrlo sretan. Započimlje vremenom, kad je kanon zaključen i to molitvom Simona ben Sire, a završava s nekoliko pjesama Salomona Bonfide. Ovdje su nam donešeni ponajljepši proizvodi od 83 pjesnika, koji žive unutra vremenskog razmak od 1700 godina. Slog je lijep i vokalizacija je ispravna. U predgovoru kaže Brody, da ovim djelom zajedno sa svojim kolegama pruža poznavaoocu hebrejskog jezika najbolje primjere hebrejske poezije. U drugom svesku bit će sabrana profana poezije onog vremena sve do današnjeg dana. Povoljan prijem prvog sveska ponukat će izdavače, da što prije izdadu i drugi svezak. Ovo je djelo taj prijem svakako zaslužilo.

כפר השירים קבץ ראשון לפני ילדים ללכת-ספר עממים ותיכונים. הבר אברהם צבי אידלסון. Verlag Jalkut in Berlin 1922. 128 str. Idelson, koji je stekao mnogo zasluga na polju jevrejske pjesme, daje nam ovu knjigu za židovska zabavišta, pučke i srednje škole. Knjiga sadržaje 112 različitih pjesama na jevrejskom jeziku sa notama. Bila bi dužnost svakog židovskog kulturnog i omladinskog društva, da što više raširi ovo djelo, koje je od ogromne koristi za jevrejski odgoj. Tisak i oprema su uzorni.

הגנו המנוני, מאת שושנה ברילל. Verlag Jalkut in Berlin. 1923. 62 str. Ova knjižica zaslužila bi, da se uvede kao udžbenik u svaku školu. Time bi se postigla dvostruka svrha: Da naime djeca nauče naše svetkovine, postove i dane uspomene kao i njihove običaje, a osim toga jevrejski jezik. Knjiga je napisana u vrlo lakoj jevrejštini, tako da ju i djeca sa vrlo malo jevrejskog znanja mogu razumijeti. Spisateljici ide pohvala za ovo lijepo djelo.

Rath, Moses: *שפת עמנו* Lehrbuch der hebräischen Sprache für Schul- und Selbstunterricht. Mit Schlüssel und Wörterverzeichnis. Erste praktische Methode zur Erlernung der hebrä-

ischen Sprache in Wort und Schrift. Einführung in die Literatur. Wien 1920. 188 i 188 str. U kratkom razdoblju od šest godina dostigla je ova knjiga šesto izdanje, šta dokazuje jasno veliku potrebu jednog praktičnog udžbenika novo jevrejskog jezika. Veliki mar, potpuno vladanje jezika, gramatike i riječi osposobile su Ratha, da utire nove puteve na tom polju. U zbijenju kratkoći sabrano je ovdje veliko blago riječi. Tko izuči ovu knjigu, taj vlada temeljima jevrejskog jezika te može i teži tekst samostalno čitati, a još mnogo prije će moći da razgovara na tom jeziku. O metodi ovoga djela može da se debatira. Jedna nova redakcija sa manje gramatike i znatno više štiva i razgovora, novi raspored materijala prema pojmovima dnevnog života i okoline učinili bi ovo djelo još više privlačivim.

לילדינו כפר"מקרא עברי מאת משה וסקין ז"ל. תרמ"א
 Leipzig 1921. Verlag M. W. Kaufmann. 108 str. רפאל שמצור.
 Ova umjetnički opremljena knjiga sadržaje lijepe priče i nekoliko pjesama. Tisak je knjige prekrasan. Nakladi je uspjelo, da uz veliki trošak stvori prekrasno djelo hebrejskog knjižarstva. Slike su originalne i osobito uspjele. Sadržaj knjige je tako privlačljiv i poučan, da ga mogu čitati već i djeca s nekim predznanjem hebrejskog jezika kao saobračajni.

Willing, Carl: Hebräisch. Brieflicher Sprach-Unterricht für das Selbststudium Erwachsener. Kursus I. Brief 1—18 mit zwei Beilagen. Methode Toussaint-Langenscheidt. Berlin - Schöneberg. Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung. Ova pisma uvadjaju u studij starog zavjeta onoga, koji hoće da u originalu čita bibliju. Čini nam se, da ova pisma dobro služe ovoj svrsi. Pošto ne poznajemo pisma drugog kurzusa, priuzdržavamo si opširniji prikaz ovih pisama za kasnije.

Berghöffer, Christian Wilhelm. Meyer Amschel Rothschild der Gründer des Rothschild'schen Bankhauses. III. Auflage. Frankfurt a. M. 1924. Verlag Englert & Schlosser. 177 str. Cj. vez. M. 5. Ovo je djelo znanstveno visoka, učena i marljiva radnja, akoprem je tema sama po sebi suhoparna. O obiteljskim događajima unutar familije Rothschild govori se u ovoj knjizi samo toliko, koliko je neophodno potrebno za razumijevanje osnutka i razvitka same bankovne kuće. Prema ovjerenim historičkim podacima započimlje loza Rothschilda godinom 1500. Na osnovu arhivalnih vrela točno i interesantno su prikazana finansijalna poduzeća kurfürsta od Hessen-Cassela, pa je ova knjiga privlačljiva i za one, koji baš nijesu stručnjaci. Na str. 118. oborio je pisac t. zv. legendu o Rothschildima, prema kojoj je Rothschild uz pomoć finansijalnog činovnika kurfürsta sakrio kurfürstovu imovinu. Bili bismo zahvalni piscu, da je jedno poglavlje posvetio pitanju, u kojem je odnošaju bio Rothschild i pripadnici mu spram Jevrejstva i kako se Rothschild vladao kao Jevrejin u domu Kurfürsta.

i u saobraćaju s ostalim vidjenim finansijerima odnosno, kako je u takvom slučaju izrazio svoje Jevrejstvo.

Nettl, Paul: Alte jüdische Spielleute und Musiker. Prag 1923. Verlag Dr. Josef Flesch 65 str. Cj. M. 1.60 Predležće djelo pruža vrlo interesantno štivo i rasvijetljuje područje, koje je dosada vrlo slabo bilo obradjeno u židovskoj literaturi. U šesnaestom stoljeću bilo je u Italiji više židovskih glumačkih grupa, »Madam Europa« bila je znamenita pjevačica, Salamone Rossi znamenit kompozitor, koji je komponirao i za sinagogu. I u Njemačkoj bilo je već u srednjem vijeku židovskih musikanta. Süsskind von Trimberg bio je židovski »Minnesänger«, koji je u trinaestom stoljeću živio. Nadalje iz petnaestog stoljeća ostao nam je kao jedan od najstarijih spomenika njemačke višeglasne koralne literature djelo Židova, po imenu Wölfling von Locham. U vremenu, kad je muzička notacija bila tako reći tajna znanost i umjeće, naučio je jedan Židov iz geta višeglasne, dakle vrlo komplicirane pjesme, te je notacijom istih predao potomstvu neprocijeniv pomenik. Sigurno je to značajna odredba sudbine, kaže autor na str. 33. Židovski svirači iz Prahe svirali su u šestnaestom vijeku kod nežidovskih svatova. Na koncu donša Nettel nekoliko priloga o djelima Rossi-a. Ovo je dragocijeno djelo, kao prvo svoje vrste dobro došlo u našoj literaturi.

Luzzato, Mosche Chajim מוסלת ישׂרים Der Weg der Frommen. Neu übersetzt und mit einer Einleitung und Quellenangaben versehen von Dr. J. Wohlgemuth. Frankfurt am Main. 1925. Hermon-Bücherei II. Reihe Band 1—2. Hermon Verlag. 210 str. Ovo je djelo rašireno kao malo knjiga מוסר literature, te je piscu donijelo najvišu slavu. Ova slava pripada i prevodiocu ove židovske etike, koji je svojim majstorskim jezikom dao novog života djelu. Ako djelo podučava i orijentiše čitaoca glede glavnih problema židoske etike (pobožnost, pažljivost, pravednost, revnost, poštenje, susdržljivost, čistoća, pokornost i svetost i t. d.) to umije prevodioc, da svojim izvrstnim i uzornim prevodom do kraja veže čitaoca. Pozdravljamo sa radošću ovo novo izdanje, te mu želimo veliku prodju.

Bin Gorion, M. J.: Der Born Judas. Legenden, Märchen und Erzählungen gesammelt. I. sv. Von Liebe und Treue. 400 str. II. sv. Vom rechten Weg. 375 str. III. sv. Mären und Lehren. 322 str. IV. sv. Weisheit und Torheit. 290 str. V. sv. Volkserzählungen. 317 str. VI. sv. Kabbalistische Geschichten. 343 str. Leipzig. Im Insel Verlag. Dragocjeno djelo, koje sadržaje cvijet židovske epike u legendama, pričama, pripovjetkama, basnama i mitima, te pokazuje sve osobine odnosnog vremena i smjera. Po svoj prilici još nikada nisu pružene publici židovske pripovjetke u tako temeljitom i preglednom obliku. Djelo je izvor uživanja i dobitka za svakog prijatelja i poznavaoa židovske

literature. Jer osnova je izvedena na najširijoj podlozi, o čemu svjedoči iskaz izvora i upotrebljenih knjiga, koji se nalazi na koncu svake sveske. U uzornom prevodu kako ga samo tanko-ćutno interpretator može da stvori, pruža nam autor u ova 6 sveska najdragocjeniji biser umiljate židovske etike. Prevod ne dira originalni jezični kolorit, te je uvijek vjeran, šta pokazuju i nekada suvišna opetovanja. Djelo ide velika zasluga, da je utirala put svijetu židovske priče i bogatom blagu židovske basne čitavom svijetu. Ove 6 sveske zaslužuju, da ih primi svaka židovska kuća.

Grunwald, Max: Monistische Märchen. Aus einem Briefwechsel. Berlin—Wien 1921. Verlag Benjamin Harz. 199 str. Cj. vez. M. 4 —. U ovoj knjizi glasovitog bečkog rabina nailazimo na 17 lijepo pisanih rasprava o monizmu, kako ga jevrejsko oko vidi. U ovim raspravama imade uvažanja vrijednih shvatanja i naziranja o jevr. naroda odnosno njegovoj vjeri. Knjiga je vrijedna čitanja.

Bloch, Chajim: Kabbalistische Sagen. Leipzig 1925. Verlag der Asia Major. 175 str. U ovoj knjizi radi se o životopisu ARJ —Rabi Jizhak Lurja Halevi Aškenasi, koji je rođen u Jerusolimu godine 1534. i o izvadku iz knjižice »Šibche Haari«, zato naslov ne odgovara sadržaju. Legende su vrlo interesantne, samo je Bloch trebao ispustiti priče o selejenju duša, jer iste mogu lako zavesti čitaoca o pogledu židovsko-religioznog mišljenja. Bloch daje lijep uvod kao i dobar životopis ARJ-a. Oprema knjige je elegantna.

Buber, Martin: Der grosse Maggid und seine Nachfolge. Frankfurt a. M. 1922. Literarische Anstalt Rütten & Loening. XCVI und 231 str. Cj. M. 3 —, vez. M. 4-50. U ovoj knjizi sabrao je Buber u jasnu formu 17 skica iz jedva preglednog bogatstva anekdota, legenda i poslovice hasidizma ili bolje reći dao im je čisti oblik pripovjetke. Vodeće ličnosti židovske mistike, njihovi pamćenja vrijednim doživljali, njihove parabole, razgovori i priče prikazuje nam Buber u ovom svesku. Pripovjetke se uvidjaju tumačenjem hasidske nauke, te pojma i poziva cadika.

Buber, Martin: Das verborgene Licht. Frankfurt a. M. 1924. Literarische Anstalt Rütten & Loening. 214 str. Cj. M. 3 —, vez. M. 5.—. Ova knjiga Buberova zbirka je 230 anekdota i pripovjedača iz života hasidima. Ona sadržaje tumačenje pisama, običaja i ćudoredja i poučne kratke govore crpljene iz praktičnog života. Sve su pripovjetke nadasve značajne. Poredjanje istih je vrlo pregledno, po glavnim pojmovima, tako da je ova knjiga priručnik anekdota. S ovim djelom proširuje i produbljuje Buber po njemu prikazanu sliku o nauci hasidizma ovog najvećeg religioznog pokreta unutar Židovstva.

Gaster, Moses: The Exempla of the Rabbis. Being a Collection of Exempla, Apologues and Tales culled from Hebrew Manuscripts and rare Hebrew Books. כפר המעשיית כורל אנרות וסיפורים מתוך קובץ כ"י ישן נושן בעקר הכפרים. London—Leipzig. The Asia Publishing Co. XLV. 314 i 208 str. U ovoj lijepo opremljenoj knjizi objelodanio je Gaster legende, priče i anekdote iz jednog rukopisa, koji se nalazi u njegovom posjedu. U hebrejskom originalu imade tih priča 308 na 208 stranica. I. dio knjige, koji obuhvata 314 strana, sadržaje engleski prevod ovih priča, a pored ovih imade i priča iz drugih rijetkih knjiga i rukopisa. Knjiga imade popis tih 450 priča, pa to u velike olakšava praktično rukovanje knjigom. Jedna lijepa studija o zbirci agade obuhvata 49 strana. Poslije toga slijedi opširan znanstveni aparat, koji sadržaje izvore i literarne paralele. Sadržaj je ovih priča vrlo raznolik, jer je izdani rukopis kompilacija od hiljadu i pol godina. Ovo djelo znači veliko obogaćenje jevrejske folkloristike. Za krasnu opremu toga djela ide nakladni zavod velika hvala.

Löhr, Max: Beiträge zur Geschichte des Chassidismus. I. Begriff und Wesen des Chassidismus. Leipzig 1925. Verlag M. W. Kaufmann. 33 str. Ova knjižica donša nakon kratkog uvoda prijevod jednog, po svojoj prilici hasidskog rukopisa, po kojemu se biće hasidizma ne nalazi u mistici i čudotvorstvu, nego u velikoj pobožnosti udruženoj sa poznavanjem biblije i talmuda. Duhovita tumačenja talmuda djeluju oživljavajuće, samo je zažaliti, da ne prileži originalni tekst.

Langer, M. D. Georg: Die Erotik der Kabbala. Prag 1923. Verlag Dr. Josef Flesch. 167 str. Cj. M. 205. U ovoj knjizi nailazimo na radnju, čije značenje daleko premašuje naslov djela. Najbolje bi mogli knjigu označiti kao uvod u kabalu. Osnovne ideje kabale, njene tendence i konačni cilj prikazuju nam se na lako shvatljivi način. Ova je knjiga napisana sa oduševljenošću i zato je sadržaj unatoč teške materije interesantan. Osnovna misao knjige kulminira u izreci na str. 24: »Der Gedanke des sexuellen Aktes in seiner höchsten Reinheit ist der geheime Ugrund der Thora und der Offenbarung Gottes«. Autor nastoji da ovu svoju tezu brojnim vrelima obrazlaže, šta mu je u većini slučajeva i uspjelo. Samo u nekoliko slučajeva manjka njegovoj hipotezi svaka osnova. U poglavlju: »Die Männerliebe« opisuje sa dirljivim riječima privrženost učitelja učenicima i obratno. Svaki lajik, kojemu je ta knjiga i namijenjena, dobiva čitanjem ovog djela jasan pojam o biću hasidizma i kabale. Za požaliti je, da navadjanje izvora nije uvijek tačno.

ספר הפני ה"ים. חבור מיוחד על הלכות איסורי לשה"ר ורכילות ואבק שלהן על פי ההלכה היוצאת מן התלמוד והפוסקים הראשונים והאחרונים מאת הרב הגה"ג מוה"ר ר' ישראל מאיר הכהן מראדין (ליטא)

Frankfurt a. M. 1925. Verlag „הרמון פרנקפורט ע"מ תרפ"ה. Hermon. 235 str. Zbog svoje učenosti poznati sijedi rabi Izrael Meir Hakohen iz Radina, koji pod imenom הרבן הי"ם igra vodeću ulogu u pokretu Agude, daje nam opširni prikaz o pojmu klevete i ogovaranja. Autor osvjetljuje svoju temu sa svih strana, postavlja norme i kodificira merodavna iz izvora deducirana osnovna pravila. Široko položeni komentar gornjem tekstu daje oštroomna tumačenja, pri čemu citira veliku literaturu. Ova knjiga dokazuje, da autor posjeduje duboka talmudsko znanje i smisla za etiku. Knjiga se najtoplije preporučuje svim prijateljima talmudske literature.

הגדה של פסח. Berlin 1923. Verlag Ferdinand Ostertag. U posljednje vrijeme mnogo je umjetničku svratilo naročitu pažnju na hagade obiju sederskih večeri. Jedno od prvih mjesta zauzimlje ovo izdanje. Hagada je ova načine umjetnički izveden rukopis Franciske Baruch, a slike su originalne crtarije poznatog umjetnika Jakoba Steinhardt-a. Ovaj je pokušao, da što dublje prodre u duh i smisao teksta, a to mu je potpunoma uspjelo.

Jüdischer Almanach 5692. Herausgegeben von Raphael Chamizer. Leipzig 1921. Verlag M. W. Kaufmann. 308 str. Istina da je kalendar zastario, ali nije zastarjelo samo djelo. Ono sadržaje zbirku članaka o cionizmu, jedan poziv iz godine 1840, 1841, zatim jedan članak R. Hirsch Kalischer a iz god. 1862. od Mozesa Hesz-a iz god. 1862. od Pinskera i najmarkantnije riječi Herzlove i Nordauove. Zatim još više sastavaka o cionizmu, koji nikad ne zastaraju, već svagda zadržavaju svoje značenje i vrijednost. Bila je sretna misao, da se sastavi taj almanah, koji će svaki rado čitati. Izdanje knjige je ukusno.

Finkelstein, Z. F.: Stürmer des Ghetto. Essays. Wien 1924. Verlag Rath & Präger. VII. i 184 str. Finkelstein daje u svojoj knjizi red nanizanih essay-a o pojedinim markantnim ličnostima židovske literature i politike. U tom djerdanu ima pravog bisera a ponešto i običnog kamenja. Zajedničku notu daje tim studijama već naslov: junaci Finkelsteinovi potiču s malo izuzetaka iz Geta istočne Evrope, otresli se njenih veriga, da punim dahom uživaju slobodu i kulturu Zapada, da potonu u njenoj civilizaciji Najbolje svoje pruža autor kao čovjek srca, kada na pr. u skici »Herzls Mutter« daje tip Židovske majke.

Kaplun-Kogan, Wlad. W.: Die jüdischen Wanderbewegungen der neuesten Zeit (1880—1914). Bonn a. Rh. 1919. A. Marcus & E. Webers Verlag. VIII. i 80 str. Cj. M. 1 50. U tabelama ovoga djela sabran je silan materijal, a time pisac dokazuje, od koliko je važnosti dobra statistika za povijest jevrejskog naroda. I u pogledu sebe jevrejski je narod osebujan, kad unutar nepunih 34 godina jedna četvrtina cjelokupnog naroda mijenja svoju domaju. U prvom dijelu obradjuju se razlozi ove jevrejske

seobe, pa pisac donša obilati popis literature o ovoj temi. U drugom dijelu govori o emigraciji u Sjedinjene Države Sj. Amerike i pregledno donša veliki tabelarni materijal. Uz pomoć statističkih tabela raspravlja o rasporedbi spolova, dobi, obiteljskim prilikama, finansijskom položaju, naobrazbi i o zvanjima iseljenika. Pisac dolazi do rezultata, da nam jevrejska imigracija zapravo predstavlja seobu obitelji. Ističe i jevrejsku seobu iz Sjedinjenih Država Sjeveroameričkih. U trećem dijelu govori pisac o posljedicama iseljivanja u zemlji, iz koje se Jevreji sele i u zemlji, u koju se useljuju.

Ries, Joseph: Die Mischehe, eine ernste Pastorations-sorge. Freiburg im Breisgau 1921. Herder & Co. Verlagsbuchhandlung. 154 str. Cj. M. 1.20. Autor raspravlja sa mnogo temeljitošću ovo pitanje, koje je važno za opstajanje svake religije, te ga posmatra sa raznih gledišta. I katolička je crkva neprijatelj mješovitog braka, te je raznim zakonima pokušala, da podigne bedem protiv ove zaraze. Zato je knjiga i za nas Židove poučna. U poglavlju »Grundsätzliches über die Mischehe« odnosi se i na našu religiju.

Walther, Arnold: Das altbabylonische Gerichtswesen. Leipzig 1917. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 274 str. Cj. M. 12. Pisac, da ne bi vodio u zabludu, primjećuje već u predgovoru, da ne će obraditi samo pravo, nego će samo sliku staro-babilonskog sudstva pružiti. Knjiga opisuje prilike u razdoblju od 300 godina oko konca trećeg i početka drugog predkršćanskog tisućljetja, te govori o sucima, o njihovom položaju i uređivanju, o raznim korporacijama, koje vrše sudske funkcije, tako na pr. skupština starješine, plemići sa kraljem, njegov položaj i sudjenje sa raznim činovnicima, kao suci, sluge, sudbenost u hramu, sudski postupak (tužba, istraga, dokazi, svjedoci, presuda, kazna i t. d.) konačno nadležnost i postepenost sudova. Pisac ne mimoilazi ni najmanji detalj ovog razgranjenog područja, potpuno vlada kolosalnim blagom iskopina, navadja napise, te ih protumači. Ova je knjiga nalazište orientalskog prava te bi po svakom učenjaku ove pravne struke morala biti raobljena.

Michel, Wilhelm: Der abendländische Zeus. Aufsätze über Rudolf Steiner, Oswald Spengler, Hölderlin u. a. Hannover i Leipzig 1923. Paul Steegemann Verlag. 79 str. Ova brošura sadržaje više članaka o različitim temama u prilog i protiv različitih ličnosti, nauka i nazora.

Michel, Wilhelm: Essays über Gustav Landauer, Romain Rolland, Friedrich Hölderlin, die Metaphisik des Bürgers. Hannover 1920. Paul Steegemann Verlag. 21 str. U ovoj teći opisuje Michel na interesantan način djelovanje velikih muževa spomenutih u naslovu.

Szitty, Emil: Selbstmörder. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte aller Zeiten und Völker. Illustriert. Leipzig 1925. Verlag C. Weller & Co. 410 str. Cj. M. 4'80 vez. M. 8 —. Knjiga je ova vrlo zanimljiva. Iz popisa literature na str. 400 razabiremo, koliko je toga već o ovom predmetu pisano. Opširno se raspravlja o uzrocima i razlozima samoubistva, o znamenitim ljudima povjesnice, koji su kidisali svoj život. Sve to se temelji na tačnim podacima. Na str. 47 čujemo, da ireligijoznost često dovodja do samoubistva. Od osobitog je interesa za nas izreka na str. 378, koja kaže: »Durch Verfolgung waren die Juden gezwungen, haufenweise den Freitod zu wählen. Aber es wäre ein Irrtum anzunehmen, dass die jüdische Kirche Anhängerin des Selbstmordes wäre«. Nadalje na str. 379: »Es gibt keine Rasse, die so an dem Leben hängt wie die jüdische. Sogar in der Zeit, als die Juden im Ghetto lebten, war der Selbstmord sehr selten unter ihnen, und es ist psychologisch sehr interessant, dass sich der Selbstmord epidemisch erst dann bei ihnen meldete, als sie zur Freiheit gelangten. Und noch interessanter ist es, was moderne Forscher beobachteten, dass, seitdem sich die Juden auf intellektuelle Berufe warfen und sich nicht mehr dem Handelsberuf widmeten, die Selbstmordzahl bei ihnen von allen europäischen Kirchen die grösste ist«. U koliko je ova tvrdnja ispravna ne možemo ustanoviti, jer nam fale statistički podaci. O samoubistvima Jevreja uslijed progona nailazimo podatke na str. 352 ff.

Hedin, Sven: Bagdad—Babylon—Ninive. Leipzig 1923. F. A. Brockhaus 410 str. Cj. vez. M. 13 —. Za nas Židove mora da je ova knjiga od velikog interesa, ta ona crta zemlju, koja je od vjeka bila od velikog upliva na židovsku povijest, u kojoj su živjeli naši preci, djelovali naši proroci, naučavali naši mudraci i gdje nastalo jedan od najznamenitijih djela židovske literature, babilonski talmud. Zato kaže Hedin na strani 236: »Niemand habe ich die Bücher des alten Testaments mit grösserer Aufmerksamkeit und wärmerem Interesse gelesen, als in den Tagen, da ich die Ruinen von Babel, Assur und Ninive besuchte. Erzählungen, die früher wie Sagen und Märchen klangen, werden hier zur Wirklichkeit«. Djelo ne sadržaje jedino putopis kroz tu čudnovatu zemlju, koja igra veliku ulogu u carstvu priča, ne opisuje samo zemlju i ljude, već navadja i rezultate znanstvenog istraživanja, nadalje povijest i književnost ove zemlje. Mnogobrojne slike doprinášaju k tome, da djelo bude još potpunije i razumljivije. Zato je knjiga vrlo prikladna kao otmeni i prekrasni dar.

Heine, Heinrich: Confessio Judaica. Eine Auswahl aus seinen Dichtungen, Schriften und Briefen. Herausgegeben von Dr. Hugo Bieber. Berlin 1925. Welt Verlag. 284 str. Biber je osvario izdavanjem ove zbirke sjajnu ideju. Zbirka sadržaje sve

pjesme, pisma i ispovjedana pjesnika, koji se odnose na Židove i Židovstvo. Pojedina djela poredjana su kronološkim redom počevši od godine 1816. do 1856. Biber uvadje zbirku predgovorom, u kojem prikazuje najmarkantnije karakterne osobine i životopis Heine-a. U tom predgovoru veli Biber medj ostalim: »Das Judentum als geschichtliche Erscheinung und als Zeitproblem, die einzelnen Juden und die jüdische Gemeinschaft, seine religiösen Urkunden und seine Lebensgewohnheiten, die Politik und die Kulturfragen haben Heinrich Heine zur Stellungnahme veranlasst. Er spricht als historischer Betrachter, als innerlich Beteiligter und als überlegener Richter, nicht zuletzt spricht der Dichter«.

Rakus, Vojtech: Die Geschichten von Modche und Resi und anderen lieben Leuten. Aus dem Tschechischen von Emil Saudek. II. sv. I. 219 str. II. 176 str. Prag 1922. Verlag Obelisk. (Mimogred spominjemo, da su sve ukupne knjige židovskih autora na češkom jeziku izašle kod gornje naktade). Rijetko se nadju u kojoj knjizi toliko priprostog humora i takvo poznavanje i opažanje čovjeka bez predrasuda kao u ovom djelu. Pojedine su pripovijetke biseri svog žanera. Ako bi htjeli sa pravednošću postupati, morali bi sve brojne pripovijetke citirati. Svaki će Židov a i Nežidov, koji ima čuvstva i smisla za čovjeka, pročitatiće opet i opet ovu knjigu.

Scholem Alechem: Stenpenju. Roman. Aus dem Jüdischen bearbeitet von Samuel Meisels (Ostjüdische Bibliothek). Berlin-Wien. Verlag Benjamin Harz. 202 str. Cj. vez M. 3-50. Svaki je redak Šolem Alehema vrijedan čitanja, svaki prijatelj djetinskog zdravog humora uživati će pri čitanju ove knjige, koja mu u današnje tmurno doba pruža vrelo utjehe u humoru.

Onkel Siegfried (Siegfried Mühsam): Die Killeberger, nach der Natur augenommen. Leipzig 1921. Verlag M. W. Kaufmann. VIII i 278 str. Taj lijepo napisani roman, koji majstorski i divno crta stari židovski život na selu, predleži nam u četvrtom izdanju. Knjigu će svaki sa mnogo veselja čitati.

Clemenceau, Georges: Jüdische Gestalten. Berechtigte Uebersetzung von Schiller Marmorek. Wien Leipzig 1924. Rhombus Verlag. 179 str. U ovim 6 pripovjetkama, koje je Clemenceau još prije rata pisao, nastoji isti, da očuva svoju potpunu objektivnost. Opis je lijep, duhovit i pun humora, tipovi su potpuno prirodni, vjerno ocrtani po životu, kao da je Cl. medju njima odrasao. Poljski židovi i utisci iz Galicije prikazani su izvrstno.

Böhm, Louis: Jüdische Karussel. Humoristische Rundfahrt. Leipzig 1922. M. W. Kaufmann, Verlag. 47 str. Ovi sastavci donasjaju nam pravi židovski nepatvoreni humor, u kojima nas osvajaju iskrena ljubav k istini kao i veliko umjeće prikazivanja.

Rakous, Vojtech: An der Weggscheide. Aus dem Tschechischen von Emil Saudek. Obelisk Verlag. Prag 1922. 53 str. Ova knjižica sadržaje pripovjetku, koja duboko zadire u život čeških Židova prve polovice prošlog stoljeća. Podjarmljeno Židovstvo nadje svog zaštitnika, koji sa potresnim riječima crta žalosno stanje Židova i posljedice nepravednih naredaba vlade.

Bergelson, David: Am Bahnhof und andere Novellen. Deutsch von Alexander Eliasberg (Ostjüdische Bibliothek) Berlin-Wien. Verlag Benjamin Harz. 192 str. Cj. vez. M 4 —. Živahnim stilom i plastično orisanim ličnostima veže Bergelson čitaoca, kojemu je žao, da tako brzo dolazi do svršetka knjige.

Feuchtwanger, Lion: Jud Süß. München 1925. Drei Masken Verlag A. G. 611 str. Ovo se historičko djelo odigrava u Württembergu o 18. stoljeću i prikazuje spletke na dvoru vojvode. Knjiga je unatoč svoje opsežnosti vrlo poučna i privlačiva, te je pisana takvom virtuoznošću, da bi ju čovjek najradije još jedamput pročitao. Junaci romana stoje tako živo pred očima čitaoca kao da su zbilja živi. Za čudo je objektivnost, kojom se opisuje glavni junak Jud Süß: čovjek sa velikim i užasnim manama, kojemu ipak ne manjkaju ni plemenitija čuvstva. Literatura novog vijeka obogaćena je s ovom knjigom, koja ne smije da fali ni jednom inteligentu.

Nikolaus, Paul: Jüdische Miniaturen. Schnurren und Schwänke. 11 Zeichnungen von Paul Simmel. Hannover und Leipzig 1924. Paul Steegemann Verlag. 174 str. Odlična šaljiva knjiga zbirka najboljih anekdota. Tko hoće, da se dobro namisje, neka ju pročita.

Loewenberg, Jakob: Kämpfen und Bauen. Der Gedichte »Aus jüdischer Seele« IV. vermehrte Auflage. Hamburg 1925. Verlag M. Glogau jr. U prvom djelu saopćuje nam pjesnik rj. žnih osjećaja na način, koji ide k srcu, osjećaje, koje je izazvao u njegovoj duši protužidovski pokret. Drugi dio obrađuje štiva i pojave i židovske povjesti i literature sa rijetkom nježnošću i dubinom čuvstava. Treći dio sadržaje pjesme raznolikog sadržaja, te sadrže lijepe misli i poetske izražaje.

Steinberg, S. D.: David, biblische Gedichte. Mit 8 Original-Steindruckten von Otto Baumberger. Zürich 1919. Rascher & Co. Verlag. 40. Ova luksurijozno opremljena, lijepo i originalno ilustrovanja knjiga sadržaje pjesme o Davidu, Absalomu, Salomonu, Simsonu i Hiobu, te je vrlo prikladan dar za židovsku mladež.

Rappeport, Elijahu: Loblieder. Köln am Rhein 1923. Marcan Block Verlag. 67 str. U predgovoru kaže Martin Buber: »Mein Freund Elijahu Rappeport, einst Mathematiker und Doktor der Philosophie, jetzt Mitglied einer Landarbeiter-Genossen-

schaft im Tale Jesreel (Palästina), hat diese Loblieder zumeist im Krieg geschrieben, den er als österreichischer Offizier an der galizischen Front erlebte« (str. 5). Duboka je religioznost u ovim pjesmama, koje su pisane u hvalu Boga, a pokazuju veliki pjesnički talenat. Ove pjesme možemo sravniti sa sredovječnim pijutim, jer je i njima jedina misao, da hvale i veličaju Boga. Ovo djelo spada medju prve knjige pomenutog nakladnog zavoda, a tiskana je na najboljem papiru i pomnjivo je opremljena.

Loewy, Leo: Gott und Mensch. Gedichte. Leipzig, Kurt Vieweg Verlag. 62 str. Cj. vez. M. 2 —. U ovom svesku pruža nam Loewy lijepo pisanu religioznu liriku. Pjesme se poglavito bave djelom božjim i životom svijeta.

Salus, Hugo: Helle Träume Neue Gedichte München 1924. Verlag Albert Langen. 63 str. U toj zbirci imade samo jedna pjesma, koja je u vezi s Jevrejstvom, a to je »Des Juden Schmä-hung«, gdje se govori o mukama jednog Jevreja, koji je zatvoren u praškoj tamnici, a nema molitvenika, pa umjesto molitve govori alefbet.

Zangwill, Israel: Ohne Vorurteil. Nach dem englischen Original deutsch von Gustav Danielius. Berlin 1913. Verlag Siegfried Cronbach. VIII i 400 str. Pri čitanju ove knjige osvaja nas autorovo umjeće pričanja, bogatstvo njegovih misli, te mnoštvo lijepih i duhovitih prikaza. Poznata snaga stvaranja i objektivnost Zangwillova pokazuju se u toj svesci, čiji prvi dio sadržaje koserije i fantazije, a drugi filizolska čarkanja preko 14 gradova raznih zemalja, raznih ljudi, običaja i osobina, a treći dio nosi naslov »Ein Bündel Einfälle«.

Zweig, Arnold: Geschichtenbuch. München 1920. Albert Langen. 236 str. Zweig je majstor jezika, isto tako mnogostran u izražaju kao i po svojim temama. Nekada crta svoje ličnosti odveć detaljirano na račun događaja, ali ipak uživamo svaku riječ, koju pisac izusti kao umjetninu.

Zweig, Arnold: Das zweite Geschichtenbuch München 1923. Albert Langen. 196 str. Kao pravi umjetnik Zweig nikada ne producira za trenutak, za galeriju, nego svaka riječ, svaka gesta pišćeva pruža nam pravu umjetnost.

Perutz, Leo: Turlupin. Roman. München 1924. Albert Langen. 183 str. Knjiga je pisana s mnogo napetošću i te nam pruža mnogo draži, kao spomenik starih vremena. Pisac uživa u opisivanju prirode i čovjeka, čije slabosti i mane ne samo poznaje već i razumije.

Perutz, Leo: Der Marques de Bolibar. Roman. München 1920. Albert Langen. 278 str. Knjigu ispunjuje od prvog do po-

sljednog lista napetost, ona je kao iz jednog liva. Pojedine ličnosti prikazuju nam se kao da zaista postoje i zbilji.

Martinet, Marcel: Die Tage des Fluches. Gedichte 1914—1916. Deutsch von Felix Beran. Zürich 1919. Max Rascher Verlag. 132 str. Ove će se pjesme već i zato mnogo čitati, jer je francuska censura zabranila izlaženje istih. One sačinjavaju poeziju proletarijata, kako se rijetko kada nadje u tako umjetničkoj formi i sadržavaju oduševljenu budilicu k civilizaciji.

Jouve P. J.: Ihr seid Menschen. Zürich 1918. Max Rascher Verlag. 135 str. U izvrsnom prevodu francuskog originala ope- tuje Felix Beran ove pjesme Jouve-a, koje vode ogorčenu borbu protiv rata.

Asseo, Albert S.: Das Massengrab. Zürich 1918. Max Rascher Verlag. 222 str. Ove pripovjetke opisuju prilike na Balkanu, osobito u Solunu prije mladoturske revolucije, za vrijeme balkanskog i svijetskog rata, te nam daje upravo majstorske skice. Scenama užasa slijede idiličke partije, ali i ti su zadojeno suzama.

Meckauer, Walter: Begegnungen mit einem Faun. Schenck, Maximilian Rudolph: Irrungen. Ueble Nachrede. Leipzig, Kurt Viewegs Verlag. 82 i 79 str. Cj. vez. M. 160. Prvi svezak sadržaje novele šaljivog i groznog karaktera, dok drugi svezak sadržaje priče u obliku dnevnike.

Heerman, Dora: Mädchennamen, lyrisch gedeutet. Leipzig, Kurt Vieweg Verlag. 94 str. Cj. vez. M. 160. Fjesnikinja nam ovdje tumači 84 djevojačkih imena. Ne može joj poreći pjesnički talenat. Biblijska imena fale u popisu, izgleda, da je na njih pjesnikinja zaboravila.

Berend, Alice: Betrachtungen eines Spiessbürgers. München 1924. Albert Langen. 116 str. Berendova razumije ismjehaviti ljudske slabosti, osobine i običaje. Ova prednost preporučuje ovu knjigu, te će nu mnogo čitaoca pribaviti.

Hickls illustrierter jüdischer Volkskalender für das Jahr 5686—1925, 26. 25. Jahrgang, herausgegeben und redigiert von Hugo Gold. Jüdischer Buch- und Kunstverlag, Brünn, Adlergasse 9. Cj. 30 Din.

Godina 5686. obilovat će jevrejskim kalendarima. Gotovo u svakoj zemlji sadrže takovi godišnjaci dragocjenih priloga k povijesti Jevreja. Tim se nesebičnim i hvalevrijednim nastojanjem oduvijek odlikovao Hicklov jevrejski narodni kalendar, koji je sada povodom svoje 25 godišnjice izašao u jubilarnom izdanju. Pored svoga uspjelog literarnog sadržaja on će naročito dobro poslužiti kao pouzdani priručnik jevrejskog života u čehoslovačkoj republici. Preporučamo ga najtoplije.

Dr. M. M.

Statistika Jevrejstva Kraljevine S. H. S.

Slijedeći podaci sastavljeni su tačno prema navodima pojedinih opština, koje su ispunile upitni arak Saveza Rabina. Na žalost fale u ovoj statistici podaci iz nekoliko opština, koje unatoč višekratnog poziva nisu udovoljili našoj molbi. Ipak pruža ova statistika interesantnu sliku o stanju Jevrejstva u našoj zemlji. Nadamo se, da ćemo u narednom godištu našeg almanaha statističke podatke upotpuniti, radi čega se umoljavaju sve opštine, da nam izvole priopćiti svaku promjenu ovdje navedenih podataka i to do 1. juna svake godine kod potpisanoga.

Dr. L. Fischer, Vršac.

SKRAĆIVANJA:

b	=	blagajnik,
Cu	=	Cijionističko udruženje,
č	=	čitaonica,
d	=	društvo,
f	=	filijalna opština,
g	=	gabaj,
Gd	=	Gospojinsko društvo,
gš	=	gombalačko i športsko društvo,
Hk	=	Hevra kadiša,
k	=	kantor,
k1	=	natkantor,
k2	=	drugi kantor,
kn	=	knjižnica,
kr	=	כשר restauracija,
n	=	namještenik,
Ou	=	Omladinsko udruženje,
p	=	predsednik ili predsednica,
pp	=	potpredsednik ili potpredsednica,
ph	=	pročelnik hrama,
pr	=	predavanje je držao,
pv	=	povjerenik za Narodni Fond,
r	=	rabin ili nadrabin,
s	=	svrha,
sg	=	sinagogalno udruženje,
sv	=	sveštenik,
š	=	šames ili šohet,
t	=	tajnik (sekretar),
tj	=	tečaj za učenje jevr. jezika,
u	=	učitelj,
U	=	Udruženje,
vu	=	vjeroučitelj.

Broj organizovanih opština :	111 ¹⁾ .
Broj jevrejskih duša u Kraljevini S. H. S. :	73.267.
Broj duša u pojedinim krajevima :	
Bačka :	16.320.
Banat :	5029.
Bosna :	13.701.
Crna Gora :	17.
Dalmacija :	412.
Hrvatska :	21.810.
Medjumurje :	921.
Slovenija :	1038.
Srbija (stara granica) :	7800 ²⁾
Srbija (južna) :	6218.

SAVEZ RABINA KRALJEVINE S. H. S. u Beogradu.

p Dr. Isak Alcalay, vrhovni rabin, pp Dr. Simon Ungar, Osijek, Hermann Schweiger, Senta, b Dr. Leopold Fischer, Vršac, t Dr. Hinko Urbach, Zemun i Dr. Mavro Frankfurter, Vinkovci, članovi odbora : Dr. E. H. Kaufmann, Virovitica, Dr. Mojsije Margel, Zagreb, Dr. Mavro Niedermann, Vel. Bečkerek.

SAVEZ JEVREJSKIH VEROISPOVEDNIH OPŠTINA

KRALJEVINE S. H. S. u Beogradu.

p Dr. Hugo Spitzer, pp Dr. Friedrich Pops, Šemajo de Majo, Dr. Hugo Kon. Članovi Glavnog Odbora : Rabini : Dr. Isak Alcalay, vrhovni rabin, Dr. Simon Ungar, Hermann Schweiger, Dr. Hinko Urbach, Dr. Mavro Frankfurter, Dr. Leopold Fischer. Zamenici rabina : Dr. M. Margel, Dr. E. H. Kaufmann, Dr. Mavro Niedermann. Svetovnjaci : Dr. Hugo Spitzer, Dr. Friedrich Pops, Dr. Bukić-Pijade, Rafailo Finzi, advokat, Šemajo de Majo, advokat, David Hochner, direktor, Lazar Avramović, Dr. Hugo Horowitz, Dr. Hugo Kon, Dr. Lavoslav Šik, Šime Spitzer, Dr. Samojlo Pinto, Jakov Kajon, ing. Oskar Grof, Dr. Mirko Vidor, Dr. Adolf Klein, Dr. Ferdo Lustig, Dr. Sigmund Hubert, Dr. Alexander Herzl, Dr. Ignjat Lang, Dr. Lavoslav Brandeis, David Beraha, Dr. Oskar Spiegler, Avram D. Levi. Zamenici svetovnjaka : Josif Mandl, Dr. Alexander Möri, Lav Stern, Bela Friedmann, B. Kašorla, Dr. Matija Sattler.

UDRUŽENJE ORTODOKSNIH JEVREJSKIH VEROISPOVEDNIH OPŠTINA KRALJEVINE S. H. S. u Senti.

p: r Moses Deutsch, Subotica, Hermann Deutsch, Subotica, Šandor Pollak, Senta. Odbornici : Mavro Fried, Ilok, Wilhelm

¹⁾ Ovaj je broj naveden po Savezu Jevr. Veroisp. Opština. Po našim statističkim podacima manji je broj opština u našoj zemlji. Savez je više filijalnih opština uračunao kao samostalne opštine.

²⁾ I ovaj je broj naveden po Savezu Jevr. Veroisp. Opština. U Srbiji je broj duša po našim stat. podacima veći, vidi samo Beograd ašk. i sef. obreda na str. 288.

Glied, Subotica, Wolf Glauber. Senta, M. Fischer, Petrovoselo, Elias Lipković, Ada, Kalman Schlesinger, Zagreb.

**SAVEZ JEVIJEJSKIH KANTORA U KRALJEVINI S. H. S.
u Zagrebu.**

p Josip Rendi, Zagreb.

SAVEZ CIJONISTA U KRALJEVINI S. H. S. u Zagrebu.

Počasní p Dr. Hugo Spitzer, Osijek, p Dr. David Alcalay, Beograd, pp r Dr. M. Levy, Sarajevo, Dr. Julije Dohany, Karlsdorf, p radnog odbora Dr. Beno Stein, Zagreb, p uprave KKL.: Lav Stern, p centralne uprave KH.: Šime Spitzer, povjerenik za šekelsku akciju: David Spitzer.

**CENTRALNI URED CION. DRUŠTVA JUŽNE SRBIJE u Skoplju.
HAPOEL HACAIRA JUGOSLAVIJE.**

p Čiča Gross, Hans Hochsinger, Joža Milhofer, ing. Oto Rechnitzer, Filip Reiner, Joel Rosenberger, Cvi Rothmüller, Drago Steiner.

SAVEZ ŽIDOVSKIH OMLADINSKIH UDRUŽENJA u Zagrebu.

p Cvi Rothmüller, Joel Rosenberger, Šalom Freiberg, Čiča Gross, Joža Milhofer. Revizijski Odbor: Moric Finci, Sp'it, Maks Koen, Beograd, Gj. Reiner, Karlovac, Drago Steiner i Franjo Zentner, Zagreb. Savezni Sud: David A. Alcalay, Beograd, Filip Reiner, ing. Oto Rechnitzer, Dr. Alfred Singer i Dr. Beno Stein, Zagreb.

SAVEZ JEVIJEJSKIH VISOKOŠKOLACA u Zagrebu.

p M. Schweiger.

JEVIJEJSKE NOVINE I ČASOPISI, koji izlaze u Kraljevini S. H. S.

1. »Židov« u Zagrebu, tjednik Saveza Cijonista; urednik Dr. Alfred Singer.
2. »Židovska Narodna Svijest« u Sarajevu, tjednik; urednik David A. Levi
3. »Jevrejski Život« u Sarajevu, tjednik; urednik Albert Kajon.
4. »Szombat« u Subotici, tjednik; urednik Dr. Imre Vidor.
5. »Gideon« u Zagrebu. Mjesečnik židovske omladine Jugoslavije; urednici Filip Reiner, Joel Rosenberger i Cvi Rothmüller.
6. »Haaviv« (Proljeće) u Zagrebu. List jevrejske mladeži urednici Dr. Robert Glücksthal i Mirjam Weiller.

Bezdan	42	124	pre 110 g.	pre 140 g.
Bihać	30	168	1906	1875
Bijeljina	90	410	1895	
Bitolj				
Bjelovar	250	800	1917	
Brčko	29	123	1881	1879
Brod na Savi	220	500	1896	1880
Čakovec	230	800	1836	1794
Čantavir	33	45	1860	1860
Curug	23	75		
Darugar				
Debeljača	70	212	1895	1886
Derventa	40	200	1911	1884
Djakovo	140	548	1880	1879
Doboj	17	108	zgrada nije vlasn. opć. u XIV. stoleću nalazi se u gradnji	pre 50 g.
Dubrovnik	47	101		nepoznatoj
Gradiška, Nova—Cernik	67	223		pre 1800 g.
Idioš, Mali	27	67	pre nekoliko god.	pre nekoliko god.
Ilok	80	320	pre 60 g.	pre 60 g.
Kanjiža, Stara	74	285	1861	oko 1800
Karlovac	140	400	pre 80 g.	pre 100 g.
Kikinda, Velika	174	435	1880	pre 100 g.
Koprivnica	148		1875	1842
Kragujevac				
Križevci	88	210	1894	1840
Kula	39	112	1861	1840
Kutina	60	200	1914	pre 300 g.
Lendava, Dolnja	60	248	1865	1830
Leskovac	18	107	1903	pre 30 g.
Ludbreg	36	74	1895	1890
Miholjac, Donji	46	224	okog. 1860	okog. 1860
Mitrovica kosov	21	93	Zgrada nije vlasn. opć.	1916
Mitrovica srem.				
Mol	39		1872	1840
Moravica, Stara	17			
Mostar	45	310	1899	pre 100 g.
Murska Sobota	79	146		
Našice	100	390	1898	1865

Jevrejska
bogoštovna opština

	Broj članova	Broj duša	Hram je bio sagradjen u godini	Grobye je bilo utemeljeno u godini	Broj dječaka		Broj polaznika "Talmud Tore"	Broj zidovskih dječaka u pucnim školama	Broj zidovskih učenika u gradskim školama	Broj zidovskih učenika u realnoj gimnaziji	Broj zidovskih učenika u gimnaziji	Broj zidovskih učenika u učiteljskim školama	Broj zidovskih učenika u trgovačkim školama	Broj svih zidovskih učenika u svim srednjim školama	Broj zidovskih liječnika u opštini	Broj zidovskih advokata u kotaru	Broj zidovskih advokata u opštini	Broj zidovskih gradskih i državnih činovnika	Broj zidovskih mandataru u gradskom zastupstvu	Broj poroda u godini 1924.	Broj vjenčanja u godini 1924.	Broj smrtnih slučajeva u godini 1924	
					pre 170 g. oko 1800 g	oko 1800 g																	
Niš	90	480	1924	pre 170 g.	40	25				16				14	3			1		8	5	1	5
Novisad	800		1907												15					32	10	32	
Orahovica	23	53	1911																	21	19	24	
Osijek	700	2800	1869	1850	44	36	8	11	28	187	25	51	168	123	16	16			27	3	21	5	2
Osijek donji grad	80	160	1908	1860			6	5							2				1	5	2	9	
Pakrac	70	209	1875	1875			3	5	10						1				1	4	1	11	3
Palanka, Bačka	92	265													1				1	6	2	10	
Pančevo	157	620	1907 - 9	1840			35	21							3				1	6	2	10	
Parabuć	17	44	:870	1886			1	1	2										4			1	
Petrovac	29	103	1905	1875			4	3												3	1	1	
Petrovoselo																							
Pirot																							
Požarevac	14	65	pre 35 g.	1900	10	5			10											3	2	2	
Požega	120	468	1898	1912			14			10	10				3	2	3			4	2	1	
Prisina	31	400	pre 30 g.	1912	16	22	31	7	4		18			14	3	2	2			17	2	3	

Ruma	79	284			16
Šamac, Bosanski	15	52	nema	1906	
Sarajevo aškenaskog obreda	368	1300	1902	1879	100
Sarajevo sefardskog obreda	1893	7000	I. pre 100 g. II. pre 48 g.	pre 300 g.	21
Senja	250	974	1873	1775	
Senja sefardskog obreda	150	400	1860	1600	60
Sisak					
Sivac, Stari	24	70	pre 50 g.		
Skoplje	680	3000	pre 25 g.	pre 500 g.	217
Slatina	80	304	1896—7	1858	
Smederovo					
Sombor	240	1150	I. 1350. ova zgrada sada	1820	
Split	60	210	Samostan Sv. blaze II. 1500	1571	
Stanšić	12	52	pre 150 g.	pre 150 g.	
Subotica	1400	6000	1902	1795	
Subotica, orthodoxna opština	100	600	1817	1795	
Šabac	18	68	1895	1825	
Štip	180	500	nema	pre 500 g.	
Topola, Bačka	151	506	u XVIII. st.		
Travnik	73	872	1769	1762	
Tuzla					
Valpovo	62	157	1898	1860	
Varaždin	330	1400	1862	1810	
Vinkovci	258	995	1922—3	oko 1870	
Virovitica	152	643	1863	1830	
Visoko	34	70	pre 40 g.	pre 40 g.	
Višegrad	20	107	1905	1889	
Vlasenica	12	51	nema	1875	4
Vrbas, Novi	80	209	1914		
Vršac	170	600	pre 100 g.	1798	
Vukovar	157	600	stari 1857 novi 1888	oko 1830 uredj. 1850	
Zagreb	3000	2000	1867	1878	54
Zemun	176	1200	1863	Najstariji spomenik	18
Zenica	50	270	1903	iz god. 1747	
Zvornik	57	75	1902	od turskog vremena.	10

JEVREJSKE OPŠTINE U KRALJEVINI S. H. S.

Ada: r David Hofmann, p Isidor Rosenbaum, pp Mavro Miller, ph M. Herzl, H. Brandeis, t Mavro Fischer, k1 Jakov Lupu, k2 Mavro Heršković Hk, p E. Fischer. Gd Etel Miller.

Bajmok: p Franjo Robiček, pp Lajčo Blum, ph Jakov Reich, t Šandor Licht, k Šime Schwarz. Hk p Lajčo Blum, b Šandor Licht. Gd, p sup. Bertol Balassa.

Banja Luka ašk. obreda: p Moritz Grünwald, pp Moritz Herzog, ph Karlo Riemer. Gd: »Beruria«, p Erna Poljokan, Ou: »Ezra«, č (opštini).

Bečej, Novi: r Emanuel Pollak, p Dr. Dezső Kanicz, pp Géza Weisz, ph Bernat Ney i Andor König, t Arthur Schlesinger, k Bernat Schwarz. Hk, p Isidor Schlesinger, b Samu Krausz, t Emanuel Pollak. Gd, p Katarina Schlesinger, pp Ilona Richter, b Risa Schlesinger, t Ella Schlesinger. Cu, p Géza Weisz, b Žiga Fleischmann, b Ernő Krausz. Ou. f: Beodra, Dragutinovo, Taraš, Kuman, Melence, Torda, tj. pr.

Bečej, Stari: p Josef Freund, pp Dr. Aleksander Nagy, ph Josef Schönaug, t Samuel Berko, k1 S. M. Rafael, k2 Mor Heršković Hk, p Rudolf Spitzer. Gd, p supr. Josipa Waldnera. Ou, p Maca Herzog.

Bečkerek, Veliki: r Dr. Mavro Niederman, p Dr. Sigmund Hubert, pp Dr. Julije Neumann i Isa Fenyves, ph Julije Krausz, Mavro Eckfeld, Gavrilo Günz i David Heller, t Hugo Büchler, k1 Ljudevit Salzmann, k2 Farkaš Mendel, š Arnold Schechtmann. Hk, p Aleksander Teller. Gd, p ud. Dr-a Samuela Mangolda, pp Dr. Julija Kurländer. Cu, p Dr. Stevan Hajduška, pp David Teller, b Mavro Eckfeld. Ou, p Dr. Geza Szigeti, s: kulturno. U: »Maskil el dol« bolničko potporno d, p Dr. Sigmund Hubert, pp David Teller, b Martin Weisz, kn (Opštini).

Bela-Crkva: p Iso Grünwald, pp Aleksander Schlesinger, ph Mor Weisz, k Sigmund Kohn.

Beograd aškenaskog obreda: r Ignjat Šlang, p Dr. Fridrih Pops, pp Bernard Robiček, ph Ignjat Šlanger i Aleksandar Goldmann, t Pavle Winterstein, k Avram Fingerhut, š Bern. Freidenfeld. Hk, p Kalman Löbl. Gd, p Eliza Feldmann. Cu, p Dr. Fridrih Pops. Ou: Muzički klub »Lira«, p Benjanin Fleischer i Nandor Guttmann. U: Sirotinski fond, p Dr. Fridrih Pops. Loža »Srbija« ordena »Bne Beit« pr. gš sa Sefardim.

Beograd sefardskog obreda: r Dr. Isak Alcalay, p Dr. Rafailo Fine, pp Dr. Solomon Alcalay, ph u sinagozi »Bet Izrael« Rahamina Rubinović, Avram D. Farhi i Šalom Ruso, počasni ph Nisim B. Arojo, ph u Staroj Sinagozi: Hajim Medina, Lazar Avramović i Binja Nahum, t Elijac Levi, sv Abram Alcalay, Sabitaj Levi i Moša Kalef, k Sabitaj Ruben i Rafailo B. Majir, b Isak Alcalay, u David Menda, š Jakov Šimon, Jakov D. Alcalay, Avram Almuzlino, Jakov D. Majo, Jakov de Majo, David de

Majo, Jakov Hazan, vu Dr. Hinko Urbach. Hk, p Hajim Darsa, t Moric de Majo. Gd, p Jelena Demajo. Cu, p Dr. Fridrich Pops, t David A. Alkalay, Povereništvo Jevr. Narod. Fonda p Dr. David Alkalay, t Avram M. Koen. Ou, p Hinko Šalom, t Moša Pardo i Berta Trajer, s: Razvijanje druželjublja, upoznavanjem sa jevr. pokretom i rad na cionističkom polju. U: 1. Loža »Srbija« Orden Bene Berit, p Dr. S. Alkalay. 2. Srpsko Jevrejsko Pevačko Društvo, p Šemaja de Majo, pp Solomon Mošić, t Jakov Karagotjanović i Eljac Levi. 3. d »Potpora«, p Dr. Bukić Pijade, pp Leon de Leon, t Moric de Majo, b Majer Pinkas. 4. Jevrejski Muzički Klub »Lira«, t Hugo Darsa. 5. »Oneg Šabat i Gemilut Hasadim«, s: versko-humana, p Nisim B. Aron, t Samuilo Mašijah, b Hajim Medina. 6. »Hesed šel Emet«, s podizanje spomenika umrlim siromašnim gradjanima, p David Cevi Koen, t Isak M. Albahari. 7. d »Ezrat Ahim-Bratska Pomoć«, s: potpomaganje svojih članova u slučaju bolesti, p Jakov Benvenisti, t Avram Baruh, b Jakov Kalef. 8. d »Milosrdje«, s: da potpomaže svoje članove i bedne jevr., p Moša Karić, pp Živko Arneti, t David J. Demajo, b Jova Alkalay. 9. Jevrejski Prosvetni Klub »Maks Nordau«, s: da podiže nar. prosvetu, neguje književnost a naročito Jevrejsku, p H. Hazanović, t Ž. Kazes i N. Baruh, b H. Benzion. 10. »Dom Staraca i Starica« s potpomaganje iznemognih staraca i starica, i podizanje Doma za smeštaj njihov, p Marjana Levi i Neti Kabilo. 11. Klub »Jedinstvo-Union«, p Dr. David Alkalay. 12. Klub »Sloga Ahadut«, p Avram Levi, t Moša Karić, b Leon Sid. -tj.- Inicijativom ovdašnje Lože »Srbija« održana su u lanjske godine više jevr. znanstvenih predavanja a držali su istaknuti i poznati profesori Beogradskog Univerziteta Inicijativom Jevrejskog Ženskog Društva održan jedan niz predavanja iz polja medicinske znanosti, a držali su ta predavanja istaknutiji beogr. jevr. lekari. gš Jevrejsko Gimnastičko d, p Jakob Davičo. č »Tikun Hacot« sa verskim ciljem.

Bez dan: p Aladár Loschitz, pp Nikolaus Bolgár, ph Wilhelm Fischhof, b Samuel Schwarz, t Josip Nagy, k Simon Slovak. Hk, p Karl Loschitz, b Herman Grünberger. f: Monostorszeg i Stanišić.

Bihac: sv Avram Juda Atias, p Juda Levy, pp Aleksander Rechnitzer, t Soimael Atias, š Somto Alhalel. Gd, p Rehela Atias. Cu, p Jakob Paps. č (Cu).

Bijeljina: p Baruch Zadikul (ml.), pp Leo Nuzbaum, ph Jakob Perera, t Salamon Ka'deron, k Aron Altarac. Hk, p Mair A. Baruch. Cu, p Haim Z. Baruch, t M. Papo, b Jakob Semo. U: Ezrat Holim, p Mair A. Baruch, č (Cu).

Bjelovar: r S. D. Tauber i Dr. Lazar Margulies, p Dr. Hinko Gottlieb, pp Ignac Fürst, ph Dragutin Wolf, Bern. Kraus i Gust. Deutsch, t Prof. Rudolf Šaj, k1 Isidor Dorf, k2 David Schönfeld. Hk, p Emil Kraut, pp Drag. Wolf, t Prof. R. Šaj, b Gustav Hirschl, g Bernh, Kraus i Bernh. Mandl. Gd, p Šarlota

Ebenspanger. Ou: »Degel Jehuda«, p Josip Altmann, t Božo Pick, pv D. Grünhut, s: kulturno-prosvjetna. U: Podružnica »Ferijalne Kolonije«, p Helena Berkeš, s: Skrb za boslesnu, sirom. djecu. kn (Žid. gradj. d).

Brčko: p Santo S. Alkalay, pp Mošo Levi, t Jakob Finci, k Leon Kattan.

Brod n. S.: r Dr. Arpad Hiršberger, p Dr. Josip Abramović, pp Šandor Krausz, ph Ignjat Sidon, t Rudolf Fuchs, k Isak Hendel, š Michael Kahan. Hk, p Šandor Kraus. Gd, p Lina Jelinek. Cu, p Dr. ing. Abraham Werber. Ou: »Maks Nordau«, p Nelly Kohn i Slavko Weiss, s: zajednička svrhom SŽOU. kn (Ou).

Čakovec: r Dr. Ilija Grünwald, p Dr. Ljudevit Schwarz, pp Dr. Vilim Viola, ph Ilija Langer, Hugo Weiss, Sam. Baumsteiger, Sam. Nyiri, t Sam. Nyiri, k1 Leopold Katz, k2 Marko Wollner, š Ignjat Glesinger, Ivan Mihalković i E. Schmidt. Hk, p Béla Benedikt. Gd, p Jenny Löbl. Ou: Židovska Ženska Omladina, p Lili Gold, s: prosveta i dobrotvorna. U: Dobrotvorno d, p Dr. Vilim Viola.

Čantavir: p Lajoš Beer, pp Samuel Fürst, t Vilim Kollin, k Ignac Brandeis. Hk, p Ignac Weiner, t Vilim Kollin.

Čurug: p M. Leopold Fischer, pp Šandor Lampel, t Mark Serlegi, k Ignac Balaban.

Debeljača: p Arpad Krausz, pp Josef Guttmann, ph Karl Spitzer, b Adolf Kolb, t Samu Laslo, k Isidor Hersković. Hk, p Mat. Klein, b Karl Spitzer, g Beni Krausz i Beni Spitzer. Gd, p gosp. Arpada Krausza.

Derventa: sv Haim Alkalay, p David L. Pesah, ph Aron Hajon, b Isidor L. Pesah, t Salamon Baruh, Cu, p Levy D. Pesah, Ou, p Fina Kohn. č (Cu).

Djakovo: r Dr. Hinko Schulsinger, p Mr. Hugo Fuchs, pp Dr. Žiga Spitzer, ph Mayer Frank, t Aleksander Friedrich, k Josip Herzler. Hk, p Mayer Frank. Gd, p Paula Spitzer. pp Žela Karić, b Fany Bruck, t Antonija Spitzer. Ou, Židovsko kulturno i športsko d, p Aleksander Friedrich, pp Anna Fuchs, t Oskar Mahler, b Josip Frank. Predavanja su držali: Dr. Hinko Schulsinger, Hugo Fuchs, Dr. Miroslav Schulsinger, Viktor Schrenger. kn (Žid. kult. d). č (Žid. kult. d).

Doboj: sv Isak Kabiljo, p Dr. Richard Skutecky, pp i ph Isak S. Albahary, t Daniel D. Pesacha, š David Pinto. Ou: »Cijon«, p Leon Albahari, t Daniel Pesacha, s: propagovanje i povratak k Židovstvu. tj.

Dubrovnik: sv Avram Romano, p Josip Mandl, pp Moši Tolentino, t i b Albert Finci, ph Mento Tolentino. U: »Židovsko Kulturno Društvo«, p Bernad Hajon, pp Josip Berner, t Avram Romano, b Mento Tolentino. f; Kotor, Ercegnovi i Korcula. č (Žid. Kult. d).

Građiška, Nova Cernik: r Juda Margel, p Emanuel Wachsler, pp Žiga Reichert, ph Armin Kohn, t Mavro Bauer.

Idjoš, Mali: t Frankl.

Ilok: r Mozes Majer Steiner, p Mavro Vilim Fried, pp M. Hermann Stern, ph Izrael Stern, k Emanuel Weiss. Hk, p Gerson Stern. Ou: »Hevrat Bahurim«, p Emanuel Stern. f: Šid. sg. č (»Šas Hevra«).

Kanjžza, Stara: p Sigmund Krahl, pp Moritz Berczi, ph Šandor Förster, b Alfred Lendvai, t Marko Blauhorn, k Hermann Weisz. Hk, p Simon Schiller. Gd, p ud. Ignaz Weiszbergera, b supr. Armin Grünera, f: Martonoš. sg. sefardska, p Bernat Mentzer.

Karlovac: r Dr. Bernhard Šik, p Dr. Vatroslav Reiner, pp i ph Romeo Fischl, t i k1 David Meisl, k2 Isidor Gross, š Otto Zucker. Hk, p Romeo Fischl. Gd, p Dragica Weiss Cu, p Sam. Weinberger. Ou, p Djuro Reiner. U: »Židovsko Sinagogalno Pjev. d«, p Josip Rendeli. pr Lav Stern: »Theodor Herzl«, Cvi Rothmüller: »Kolonizacija i jugosl. halučka farma u Palestini«. kn (Ou).

Kikinda, Velika: r Dr. Vilim Steiner, p Max Guttmann, pp Vilim Reich, ph Moše Goldstein i Karl Kaufmann, b Josip Hirschenhauser, t Armin Erös, k1 Markus Wolkenfeld, k2 Emanuel Löw, š Oskar Adlerstein. Hk, p Jakob Frankl, pp Moše Goldstein, b Leopold Fischer, g Leopold Bergenthal, Emanuel Revesz. Gd, p supr. Jakob Frankl, pp ud. Sigmund Messinger, t supr. Max Guttmann, b ud. Gustav Feigl. U: d za potp. siromaha, p Max Guttmann. f: Mokrin, Banatsko Arangjelovo, Nova Kanjžza, Potiski Sveti Nikola.

Koprivnica: r Dr. Israel Kohn, p Dr. Arnold Pulgram, pp Vilim Grünwald, t Josip Spiegler, k1 Leon Wolfensohn, k2 Josip Spiegler Hk, p Adolf Scheyer. Gd, p Adele Scheyer. Cu: »Hatchijah«, p Šandor Singer, t Milan Reich, b Milan Scheyer. Ou: »Cherut«, p B. Heinrich, t Isolde Singer, b E. Salamon.

Križevci: r Dr. Max Engl, p Alexander Goldschmidt, pp Robert Pscherhof, ph Jakob Hirschl, t Ladislav Hirschberger, k Leopold Buchsbaum. Hk, p Jakob Hirschl, pp Vilko Schwarz, b Žiga Klarič, t David Weinberger. Gd, p Debora Hirschl, pp Charlotte Goldschmidt. Cu, p Robert Pscherhof, t Ljudevit Strauss. Ou: »Bne Jisroel«, p Zdenko Hirschl, pp Olga Buchsbaum, t Lavoslav Schwarz, b Vilma Weinberger, s: upoznavanje židovske literature i glazbe.

Kula: p Dr. David Holländer, pp Moses Heinrich Deutsch, ph Ignaz Deutsch i Aladar Ceisel, t Bernat Čajagi, k Jakob Blau. Hk, p Albert Magrisso, t Bernat Čajagi. Gd, p supr. Jakob Pollak. f Novi-Vrbas, Stari-Vrbas, Torža, Kucora, Crvenka, Novišove, Ruskikrestur.

Kutina: r Vilim Goldstein, p Albert Singer, pp Marko Spiegler, ph Makso Pollak Hk, p Makso Pollak.

Lendava, Doljna: r Dr. Anton Rudolfer, p Dr. Adolf Wollak, pp Dr. Josef Brunner, ph Aleksander Blau, b Heinrich Maschankzer, t i k Max Adler. Hk, p Moritz Schwarcz, pp Hein-

rich Teichmann, počasni p Hermann Gross, b Ludwig Revesz. Gd, p supr. Bela Brünner, pp supr, Moric Schwarza, b ud. Risa Szanto-a, t supr. Max Adlera.

Leskovac: sv Avram M. Alhalel, p Buhor Konfino, t Avram M. Alhalel.

Ludbreg: r Josip Leopold Deutsch, p Dr. Oton Spiegler, pp Ljudevit Lauš, ph Makso Scheyer, t Rudolf Appler. Hk, p Makso Scheyer. Cu, p Rudolf Appler.

Miholjac, Donji: r. Dr. Simon Ungar iz Osijeka, p Ulrik Liebling, pp i ph Eduard Keršner, t Ignjo Freundlich, k Majer Silberberg.

Mitrovica kosov: sv. Josef J Ruben, p Berki Ruben, pp Mois Adžes, t Mois Adžes. Cu: »Bene Cion«, p Mois Adžes, pp Josef Ruben, t Buki Ruben. gš: »Cion«, p Gavriel J. Koen. pr: Josif Bivas: »O životu Theodora Erzla«, Josif J. Ruben: »O značaju hebrejskog universiteta«.

Mol: r Josif Grün, p Ignac Schwartz, pp Jene Wolff, ph Filip Blau, k Izrael Braun. Hk, p Dr. L. Balint.

Moravica, Stara: r Pinkus Keller, p Imre Ungar, pp Ede Krausz, t Dr. Makso Hirsch, k Mor Kohn.

Mostar: sv Josif Fischbein, p David Koen, ph Zadik Danon.

Murska Sobota: r Dr. Ilija Grünwald, p Dr. Aleksander Valyi, pp Dr. A. Geiger, t Armin Hirschl, k1 Mor Darvaš, k2 Aleksander Rosenfeld. Hk, p Oedön Fürst, b Samu Kohn. Gd, p ud. Heinrich Arvai. Ou, p Dr. Aleksander Valyi.

Našice: p Vinko Wollner, ip Dr. Dane Mogan, ph Julio Reich, k Jakob Schmelzer. Hk, p Miska Weisz Cu, p Hermann Salzberger. kn (opštini).

Niš: sv Isak J. Levi, p Geršon S. Bukiš, pp Isak H. Mandil, ph Nisim B. Avram i Nahum Gedalja. Hk, p sv Isak J. Levi i Isak M. Mandin, Nahum Gedalja. Gd, p B. Čelebonoviti, M. L. Moše i Rebeka I. Mandil. Cu, p Dr. Bor. Beraha. Ou, Pevačko d »David«, p Isak M. Mandil. kn (Jevrejskoj opštini).

Novisad: r Dr. Hinko Kiss, p Dr. Armin Kassowitz, pp Dr. Matijas Sattler, ph Vilim Locker, Josip Virag, Jakob Laslo, Fr. Weiss, Hinko Schönberger, Matija Löwy, Dr. Franjo Nadj i Max Bader, t Armin Klein, k1 Leopold Weissberg, k2 Bernat Weitzenfeld, š Simon Fleischmann, Julius Kalef, Pavlo Friedländer. Hk, p Dr. Ferdinand Lustig, pp Julius Frank. Gd, p supr. Adolfa Halina, pp supr. Dr. Ferdinanda Lustiga. Cu, p Dr. Matijas Sattler, poslovni p Vilim Locker, pp Matijas Löwy, Robert Rado, Josef Virag, Josef Bröder. Ou: »Juda Makabi sportski klub«, p Dr. Peter Schwarz. »Jonija« Jevr. Ou, p Lajos Fischer. U: »Pro Palestina Ženska Zadruga«, p supr. Emila Viga f: Žabalj, Titel. tj kn (Ou »Jonija«).

Orahovica: p Jakob Kohn, pp Ljudevit Stern, t Julius Brückner, k Abraham Kamenar.

Osijek: r Dr. Simon Ungar, p Dr. Hugo Spitzer, pp Dr.

Edmund Fischer i Julijo Weis (ml.), ph Ljudevit Sekler, t Nahum Schwarz, k1 Jakob Schechter, k2 Aron Kišicky, u Žiga Sonnenschein, Anka Stern, Mira Müller, Ema Rothbard, š David Indig. Hk, p Dr. Josip Horn, pp Emanuel Hermann, t N. Schwarz Gd, p Dora Weiss, pp Fanny Ungar i Josefina Kohn, b Hermina Frank, t N. Schwarz. Cu, p Bela Friedmann. »Makabi« gš, p Josip Rosenberg direktor. U: »Žid. Ferijalna Kolonija«, p Hermann Selinger, pp Frida Herzer, b Irene Friedmann. kn (d »Makabi-u«)

Osijek doljni grad: r Dr. Simon Ungar, p Bela Hermann, pp Hermann Mauthner, ph Felix Katz, t Marko Grabarić, k i vu Isidor Grün. Gd, p Camilla Kohlbach i Eug. Hirschfeld.

Pačir: p Filip Weiszberger.

Pakrac: p Dr. Julijo Neumann, pp Josip Mautner, ph Ignac Adler, Muki Klein, Jakob Strausz, t Alfred König, k Isak Freudes. Hk, p Ignac Adler. Gd, p Fanika Mautner, pp Aurelija Drucker.

Palanka, Bačka: p Jakob Löwy, pp Emil Kirschner, ph Wilhelm Rosenberg, Wilhelm Löwy, t Mavro Taussig, k Pinkas Kohn. Hk, p Leopold Rosenstock i Ludvig Hauser. Gd, p Amalija Löbl i Etel Wetzberg.

Pančevo: p Heinrich Haim, pp Oskar Fischgrund, ph Moritz Pollak i Heinrich Graumann, t Adolf Klein, k1 Menyhert Klein, k2 Adolf Winkler, š Josef Rosenberg. Hk, p Ignatz Fischer, g Armin Freudenfeld i Leopold Hirschl, b Franz Ofner, t Adolf Klein. Gd, p ud. Berta Weil. U: »Talmud Thora d«, p Jašo Weinstein. »Sinagogalno pjevačko d«, p Dr. Ludwig Perlesz.

Parabuć: r Armin Fleischmann, p Alfred Büchler, pp Jakob Stein, ph Anton Abraham, š Mavro Fleischmann, f: Bač i Karavukov.

Petrovac: p Makso König, ph Markus Fischer, t Vilim Berger, k Samuel Silber. Hk, p Julijo Glied. f: Kulpin.

Požarevac: p Isak Morijo, t Avram R. Amar. Gd, p Rahila Morijo.

Požega: r Dr. Lazar Roth, p Dr. Oskar Brichta, pp Kamilo Goranić, ph Josip Adler, k Ajizhok Rykow. Hk, p Adolf Schorsch. Cu, p Julije Frim. Ou: »Hagibor«, p Zdenko Haas, Slava Stark

Priština: p Ašer Davidović, pp Isak Koen, t Avram B. Haim, š Zaharije Levi i Avram Kalderon. Cu, p Binja Mandin, pp Ašer B. Juse.

Ruma: p Max Heitler, pp Filip Schopal, ph i t Adolf Sommer, k1 Isak Weiss, k2 Julius Heršković, f: Indija. kn (omladini), č (omladini).

Samac, Bosanski: sv Šemaja Hazan, p Aron Pjaje, ph Albert Romano, t Isidor Fridrich, š Moša A. Pjaje.

Sarajevo aškenaskog obreda: r Dr. Samuel Weszel,

p Dr. Moric Rothkopf, pp Bernardo Klein i Oskar Grof. ph Josef Gerstl, Jakob Engel i Adolf Kohn, t Hermann David, k1 Samuel Rikov, k2 Jakob Weiss, upravnik kancelarije Dr. Majer G ttosmann, vu Jakob Eisen, š Šmul Šenker. Hk, p Dr. Makso Feldbauer. Gd, p Henrietta Horvitz, počasna p Milka Hirschl, pp Vilma Bauer i Teresa Fischer. Cu, Ou, U: »Bikur Holim«, sekcija Hk za potpomaganje bolesnika, p Jakob Engel. »Ahdus«, Jevrejsko humanitarno i potporno d, p Michael Ast. »Jevrejski klub«, p Dr. Žiga Bauer. tj: Safa-Berura. pr: r Dr. Weszel: Jevrejska opština kao djelokrug rabina, Dr. Benau: Značenje jevr. sveučilišta, Dr. Josip Weszel: Jevreji i umjetnost, Značenje jevr. poslovice. gš: »Bar-Kohba«, p Alfred Demajo.

Sarajevo sefardskog obreda: r Dr. M. Levi, p Abraham M. Altarac, pp Dr. Jakob Kajon II. i Mordehaj R. Atijas, ph stari hram: Hadži Moš) Danon, Hajim Š. Daniu, II. hram Moric E. Kabiljo, Albert M. Atijas, t Dr. Isak Israel, k1 Isak J. Altarac, k2 Juda Alkalaj, vu Haham Moše N. Papo, Jakob Maestro, Ham Moše Prera, š Mojše J. Altarac, Josef Gaon. Hk, p Josef H. Finci, Dr. S. Pinto, Josef Kajon, Bencion Maestro. Gd: »La Humanidad«, p Ilka Böhm Cu, p Dr. Sumbul Atijas, Moric E. Kabiljo, Dr. Isidor Levi. Ou. p Heinrich Alkalay. »Bar Kohba«, p Moric Demajo, Silvio Salom. U: Sociedad de vižitar doljentas (d za pohadjanje bolesnika), p Flora Salom, Rahela Altarac. »La Lyrac«, p Dr. Ezra Kajon. »La Benevolencia«, p Dr. Jakob Kajon. »Ezrat Jetomim«, p Haham Moše Nisim, Isidor Israel. »Kaufe Jona«, p Jošua Israel. »La Gloria«, p Dr. S. Pinto. »Misgav Ladah«, p Benjamin Kabiljo. »Poale Zion«, p Bencion Romano. s: »Bet Tefila«, p Hadži Leon Alkalay, Samuel E. Kabiljo. »Olat Aboker«, p Salamon M. Altarac. tj: »Safa Berura« Skola: »Degel Atora« za usavršavanje Hazanima i Sohetima. kr: Levi, Teto (Isak Atijas).

Senta: r Herman Schweiger, p Dr. Andor Glückstal, pp Leo Bergel, ph Soma M. Schlesinger, Ignatz Deutsch, t Emil Rcsenberg, k Salamon Fein. Hk. p Dr. Aleksander Meri, pp Dr. Koloman Hacker. Gd, p supr. Dr. Andora Glückstala. Cu. p Dr. Karlo Vig. Ou, p Leo Bergel, s: šport U: »Devojačko d«, p Jelisava Schweiger. pr: Bila su cionistička predavanja više puta kn. kr.

Senta sefardskog obreda: r Moses Lebovič, p Salamon Pollak, pp Natan Krojnik, ph Gottlieb Kohn, Leopold Fischer, t Moses Stern, k1 Abraham Heilbrun, k2 Pinhas Trebič, vj Israel Apfel, Adolf Rocz, Leopo'd Munzer, š David Gross, Israel Lebovič. Hk. p Salamon Pollak, Ignac N. Klein, Salamon Braun U: »Talmud Torac«, p Filip Stern, Israel Silberstein.

Sivac Stari: p Vilim Lederer, k Josef Knacker.

Skoplje: Glavni sv Moša Adoki, p Josef H. Arije, pp David Beraha, b Tihomir Zoković, t Ivan Gatlenjo, sv Josif Hajim, Levi Menahem, ph Isak Adičes, Salomon S. Koen, Salomon Menahem, Isak Sason. Hk, p Jakov Benadon, Dan Hazan, Jakov

Saporta, Aron Noah, Ruben Menahem, Leon Karijo. Gd, p Matilda Benveniste, Ou, p Albert Kovo, Moša Mašiah, Isak Koen, s: Cijonizam. U: »Klub Skopljanih Jevreja«, Leon Levič, pp Ezra Tovi. »Matanot Laevjanim«, p Isak Sam. Koen, Salomon M. Adroki, Salomon A. Hason i Menahem A. Ruben. Direktor jevr. škole: Josif Behar, u Naftali Alhasid i Regina Aladjem. pr: Josifa Behara, Elijau Barzilaja, Žaka Gamliela: O Bibliji, o jevrejskoj zlatnoj epohi u Španiji i o Antisemitizmu. gš: »Makabi«, p Adolf Baruh. kn (Opštini), kn i č (Ou: »Bene Israel«). kr: Hotel »Karaso«.

Slatina: r Hinko Grünwald, p Žiga Heinrich, pp Izidor Kohn, ph Ilija Weiser, t H. Grünwald, š Simon Rosenberger. Ou: »Maks Nordau«, p Aleks. Beck, pp Iso Altheim.

Sombor: r Dr. Mihajlo Fischer, p Andor Wamoscher, pp Šandor Krausz, t Samuilo Török, k1 David Bogomilin, k2 Josif Gillman, š Moses Birnbaum. Hk, p Mor Engel, pp Ignatz Hermann, Leo Lifschitz, Ludwig Breuer, Majer Glanz. Ou, p Andreas Lövinger. U: »Bickur Cholim«, p Friedrich Vedinger. Gd, p supr. Dr. Kabos Vartona. f: 8.

Split: p Ing. Viktor Morpurgo, pp Isidor Stern, ph Izak Hajon, b David Papo, t Jahiel Kamhi, k Izak Daniti, š Hajim Kabiljo. Hk: »Kupa Gemilut Hasadim«, p Izak Daniti. Cu: »Jardena«, p Ign. V. Morpurgo, pp Isidor Stern, b Lelio Hajon. Ou: Omladinska sekcija d Jardena, p Josip Finzi, s: podučavanje, gojenje društvenosti, podizanje nacionalnoga duha, šport i gimnastika, zabava. tj. pr u Jardenu: Mavro Bararon, »Novojevrejska literatura na Istoku«, Ing. Viktor Morpurgo, »Razvitak monoističke misli od Abrama do sadašnjosti«, »značenja pojma objavljenja u moderno znanstvenoj svjetlosti i u jevrejskoj filosofiji«. kn i č u d »Jardena«.

Stanišič: p Benő Licht, ph Makso Bröder, k Marton Weiss. Hk. p Mor Ehrenfreund.

Subotica: r Dr. Josip Gerson, p Dr. Adolf Klein, pp Dr. Bela Török i Josip Hartmann, ph Adolf Glied, Samojlo Buchwald, Josip Grad, Samojlo Holländer, Mavro Schlesinger, t Dr. Mirko Vidor, k1 Josip Basser, k2 Deže Berger i Leopold Berger, vu Avram Vadnai, kontr. Ženi Löbl, b Roza Friedenstien, š Moric Weiss, David Klain. Hk, p Franjo Löwy. Gd: počasni p ud. Rafajla Hartmana, p supr. Pavla Ungara. Ou: »Reuss« kulturno Ou, p Gjordje Klein. »Hakoah« kulturno i športsko Ou, p Avram Vadnai. U: »Pučka kuhinja«, p supr. Mavra Šporera. »Patronaž«, p supr. Salamona Löbl i Pavle Ungar. »Udruženje milosrdne kuće Dr. Bernhard Singer«, jevrejska bolnica, upravnik-višilekar Dr. Bela Török, viši lekari Dr. Mirko Wilhelm, Dr. Mirko Szekely, lekar Dr. Ibolya Vogl. Udruženje »Talmud Thora«. pr prilikom koncerata priredili su kulturna udruženja. kr ud. Mikloša Schlesingera.

Subotica orthodoxna o: r Moses Deutsch, p Herman Deutsch, pp Wilhelm Glied, Ignatz Grossberger, ph Hugo Weiss, Moritz Palocz, t Moritz Silber, k Zoltan Szabo, š Herman Berger, Hk i Gd sa velikom opštinom. Cu: »Moriah« d za naselje u Palestini, p Wilhelm Glied i Samuel Deutsch. Ou: »Menorah« kulturno d, p Franz Glied. U: ש"ס תורה za učenj. talmuda, p H. Schlesinger i W. Klein. »Bikur Cholim« p M. Klein i Bernat Glied. »Chewra Mesonoth« za opskrbu učenika Ješive i Talmud tore, p Eugen Guttman. f: Šoupljak, k Leopold Rosenberg. Talmud Tora i Ješiva u Michael Adler i Heinrich Moses. tj. pr. kn i č (Menorah). kr Adolf Krauss.

Šabac: p Rafajlo Papo, ph Nachman Avramović, t Josif Finci. Gd, p Regina Albala t Luna Koen, Cu, p Josif Finci.

Štip: sv David Nathan, p David Mušon Cion, pp Juse David Levi, ph Hadji David Cion, k1 Mušon Isak Levi, k2 Jako Baruh Levi. Gd, p Ruža P. Levi. Cu, p Menahem J. Levi, Pinhas B. Levi. Ou: »Ješua Ferahalil« sa pomaganje sirotinje.

Topola, Bačka: r. Pinkas Keller. p Ignac Szekely. pp Šandor Blau, ph Mor Fischer i Samuel Beer, t Dr. Komlos, k1 Julius Goldstein, k2 Kamiel Herzog, vu D. Hajnal. Hk, p Ignac Lustig. Gd, p supr. Ignaca Szekelya. Ou: »Esra«, p Ernő Kaufmann. f: Čantavir, k A. Brandeiss; Mali Idjoš, k Bokor; Stara Moravica, k S. Kohn; Peketić, Bajša. Pačir. tj. kn (Ezri).

Travnik: sv Uriel Alhalel, p Moise Konforti, pp Dr. Leo Schönfeld i Jaques Salom, ph Isak Salom, t Haim Papo, š Isak Maestro. Hk, p Moise Salom, Isak Salom i Josif Pinto. Cu: »Degel Jehuda« za podizanje nac. svijesti među omladinom, p Salom Abinuro, Mordo Salom i Danko Salom. U: »Bikur Holim«, dobrotvorno, p David A. Atias. kr: Majer Schnetrepl.

Valpovo: r Dr. Simon Ungar, p Ignac Berger, ph Makso Garai. Hk, p Marko Engl.

Varaždin: r Dr. Rudolf Glück, p Dr. Hinko Blau, pp Dr. Vilim Taussig, ph Žiga Strauss, Otto Weinberger, Herman Königsberg, k1 Žiga Vilković, k2 Jakob Kohn, š Šandor Grauer i Max Glesinger. Hk, p Artur Deutsch, Žiga Strauss i Herman Königsberg. Gd, p Dr. Zora Blau. Cu, p Herman Herzer. U: Dobrotvorno d, p Dr. Rudolf Glück i Sara Berger. f: Krapina. tj. pr: Dr. Rudolf Glück: Jehuda Halevi kao pjesnik, Maimonides kao medicinski autoritet, U kakvom treba da su saobraćaju Izraelićani prema Neizraelićanima i što o tom uči Talmud? Kontrast između Shakespearovog Shyloka u Mletačkom trgovom i Lessingova: Mudroga Nathana, Značenje jevrejskog universiteta. kr: Leopold Freiberg.

Vinkovci: r. Dr. Mavro Frankfurter, p Dr. Ignjat Lang, pp Alfred Mogan, ph Aleksa Pollak i Josip Zilzer, t Margolius Pollak, b Mavro Augenfeld, k1 Mijo Propper, k2 Gerson Sun-golovski. Hk, p Aleksa Pollak, pp Vilim Schlesinger, b Abraham Hirschfeld. Gd, p Tera Lang, pp Fina Preiss, b Ella Schön. Cu,

p Adolf Beck, t Vilim Ornstein, b Hugo Deitelbaum. Ou i gš: »Heruth«, p Adolf Preiss. kn i č (Ou)

Virovitica: r Dr. Hermann Ezechieel Kaufmann, p Alfred Rotter, pp Josip Schwarz, ph Josip Benedek, b Josip Lichtner, t Srećko Weissmann, k Adolf Springer. Hk, p Adolf Bing, pp i b Donald Böhm, t Bratoljub Bauer. Gd: »Mirjam«, p Jelisava Rotter, pp Rosa Löwy, t Josipa Weinberger, b Jolan Strassberger udata Schwarz. Ou: »Bar-Kochba«, p I. Goldberger, pp Selina Bing. U: Židovsko književno klub »Zerubabel«, p Dr. H. E. Kaufmann, pp Julije Reich.

Visoko: sv Abraham Romano, p Leopold Scheiber, pp Josif Ar. Danon, ph Albert Ar. Danon, t Moritz Aron Danon. Gd, p Hana H. Danon, pp i b Berta M. Danon. Cu, p Zadik H. Danon, pp Moritz Ar. Danon. gš, p Joži Aron Kabiljo, pp Isidor Romano.

Višegrad: sv Maestro Jakob, p Gavriel I. Pape, pp Leopold Sprung. t i b Elias Kajon. Cu, p Gavriel Papo, Altaras Aron, Elias Kajon.

Vlasenica; sv Salamon Pardo, p Aron S. Altarac, ph Haim A. Atarac, t Adolf Aksen.

Vrbas, Novi: p Adolf Lenyi, pp Aurel Reich, t Leopold Klein, k Mor Jakobović. Hk, p Aleksander Friedmann. Gg, p Berta Lenyi. Ou, p Leopold Klein.

Vršac: r Dr. Leopold Fischer, p Samuel Berg, pp P. E. Kohn, ph Bernat Menczer, Mor Györi, b Rudolf Tausz, k1 i t Moritz Salzman, k2 M. Spivak, š Herman Landmann. Hk, p Mor Györi, pp Eduard Naschitz, g Ferdinand Treuer i Herman Barkan, b Geza Balog. Gd p Rosa Glückmann, pp M. Sternheim, b Hermina Dietrichstein. Cu, p Dr. Josef Donath, pp Dr. Aladar Menczer. Gospojinska sekcija, p Erzsi Schönheim. Ou, p Aleksander Engländer. »Noemi«, p Nelly Naschitz. tj. pr: Dr. Donath, Dr. Fischer, Dr. Dohany, Dr. Friedemann. kn i č (Cu).

Vukovar: Dr. Julije Diamant, p Hinko Steiner, pp Dr. Daniel Klein, ph Samuel F. Klein, t Alfred Eškenazi k1 Marko S. Rafael, k2 Izidor Lazar. Hk p Sigmund Frank, pp Samuel F. Klein, b Vilim Engl. Gd, p Roza Obersohn, pp Leonie Frank, b Mina Schwarz. Cu, p Karlo Bier, t Vlado Krauss, b Oton Entmann. Ou. začasni p Aleksa Steiner, p Felica Bresslauer, Alica Engl i Ženka Kohn. s: gajenje žid. duha kod omladine. U: Kuratorij za otkup vijenaca, p: p općine, p Hk, p Gd i r. tj. pr: Dr. Diamant, 6 pr o vodjama modernoj Žid. o Geiger-u, Frank-u i Hirsch-u kn i č (Ou).

Zagreb: r prof. Dr. Gavro Schwarz i Dr. Mojsije Margel, p Dr. Hugo Kon, pp I. Dr. Lavoslav Šik, II. Lav Stern, ph Dr. Leo Plachte i Jos. Hoffmann, pročelnici odbora: 1) za školu Dr. Marko Horn, zamj. prof. Szemnitz, 2) za upravu Eugen Berl, 3) za socijalnu skrb Dr. Drag. Zwieback i Jakob Lachmann, k1 Josip Rendi, k2 Josip Weissmann, Žiga Weintraub i Samojo

Singer, t1 Josip Rendi, t2 David Weinberger, kanc. osoblje gdja Elza Ehrenfreund, Adolf Weiss i M. Kollmann, š Anton Freiberg. Hk, p Šandor A. pl. Aleksander, predstojnik Makso Hirschler, g David Goldberger, Adolf Haas, Lav. Schulmann i Izid. Weiser. Gd, p Ruža Deutsch, pp Frida Hertmann i A. Lederer. Cu, p Eugen Berl. Ou: 1) »Judeja« (žid. nar. akad. d), p F. Reiner, 2) Žid. oml. kolo, p Joel Rosenberger. U: 1) Cercle »Hartarbut« (udruženje Židova gradskog dijela Pešćenice), p Hermann Adler, 2) »Ferijalna kolonija«, p Tilda pl. Deutsch, 3) »Hevra Gemilut Hasadim« (nadrabinat), 4) »Žid. akad. potporno društvo i žid. djačka menza«, 5) »Dom zaklade Lavoslava Schwarz za žid. nemoćnike«, 6) »Makabi« gš, p Julije König. f: Ortodokсна općina, p Lavosl. Rothstein, k i š Mozes. »Izrael. konf. škola s pravom javnosti«, obospolna sa 4 razreda, ravnatelj r Dr. Mojsije Margel, u Dragica Schwarz, Gizela Fuchs, Julia Weiner i Mira Rosenberg. »Talmud-Thora« (r prof. Dr. Gavro Schwarz) za učenike srednjih škola. tj (u Š. Goldberg) »Hug ivri«. kn (1. Izr. lit. d, 2. Žid. oml. kola). kr Kohn (Jelačićev trg) i ortodokсна rest. »Karmel« (Petrijnska ul. 26).

Zemun: r Dr. Hinko Urbach, p Dr. Leopold Brandeis, pp Dir. Ivan Kohn, ph Bela Sonnenberg i Josip Kornstein, t Isidor Grünfeld, k Gerson Kačka, š Čelibi Jakob Hk, p Moritz Sasson, g Salamon Scheer i Vilim Adler Gd, p Justina Schreiber. Cu, p Moritz Sasson, t i pv Dr. Hinko Urbach. U: »Jevrejska Čitaonica«. f: Stara Pazova, k Vilim Atlasz. u Isidor Grünfeld, Edita Zentner. gš »Hahoah«. kr Pepi Fischer. kn (općini).

Zenica: sv Leon Juda Finci, p Otto Weiss, pp Moric Salom, ph Benjamin Pinto, t Sami Papo, š Salamon Levi. Gd, p Aola Papo, pp Viktorija Trinki, t Otto Weiss, b Sara Pinto. Cu, p Otto Weiss, pp Salamon Trinki, t Sami Papo, b Rafael J. Trinki. Ou, p Hany Salom, t Šandor Trinki, b Jakob Ozmo. kn 8 (Cu).

Zvornik: sv Samuel Abinun. p Bela Fišer, pp Salamon Abinun, ph Juda Levi, t Juda Altarac.

Mogu li se plućne bolesti izliječiti

?

To nada sve važno pitanje zanima sve, koji boluju na:
ASTMI, TUBERKULOZI PLUĆA I GRKLJANA, VRTO-
GLAVICI, KATARU PLUĆNIH VRSAKA, ZASTARJELOM
KAŠLJU, ZASLINJIVANJU, DUGOTRAJNOJ PROMUKLOSTI

a do sada se nisu mogli izliječiti. Svi takovi bolesnici-mogu
dobiti od nas potpuno besplatno

KNJIGU SA SLIKAMA

iz pera gospodina Dr. med. Guttmanna, šefa zavoda za
finzenkuru o temi

„MOGU LI SE PLUĆNE BOLESTI IZLIJEČITI?“

Da dademo svakom bolesniku priliku da si objasni vrst svoje bolesti,
odlučili smo da tu knjigu pošaljemo svakom besplatno i franko, radi
općenitoga dobra.

Treba pisati samo jednu dopisnicu sa naznakom tačne adrese
na **PUHLMANN & CO, BERLIN 433 Müggelstrasse 25a.**

Gewebte Holzrollo-Jalousien und
Esstinger Rolladen Fabrik

Anton Bencze & Sohn

Kunstmöbelfabrik

Atelier für Wohn- und Raumkunst

V. BECKEREK (Banat)

Gründungsjahr 1861. — Telefon Nr. 46.

Fabriksleiter: Innenarchitekt Zoltán Bencze.

Erzeugung: Komplette Einrichtungen,
sowie auch Einzelmöbel für Villen,
Wohnräume, Hotels, Kanzleien etc
von der einfachsten bis zur feinsten
Künstlerausführung.

Spezialerzeugung: Stilmöbel nach
Künstler - Entwürfe, Klub - Leder-
Möbel.

Uebernehmen: die Ausführung von Par-
kettfußböden, Wandtapetierungen
und Dekorationen.

Ausschliesslich nur eigene Er-
zeugung, daher volle Garantie!

Keine Händlerware!

— Sudb. protokol. tvrtka —

A. BEISSMANN

Osijek III.

zavod za moderan fotografiju

Umjetničko povećavanje slika

Izradbu štamplija iz kovine i gume

Preporuča se!

Bernard Glassner

Bojadisar

Dol. Miholjac

preporuča Bojara (Blaudruck)

TISKARA, KAPTONAŽA I
PROIZVODNJA ŠTAMPILJA

preporučuje svoje vlastite proizvode, sve
vrste tiskаница, trgovačke knjige, kutije
za industriju.

Naposebr o uredske i ine kaučuk štam-
pilje obavljamo u hitnoj potrebi za 3 sata.

Lehner i Vuksan, Osijek, donji grad.

Svakoj našoj miloj domaćici razvedri se lice, ako za neznatan novac, sa malo truda i u najkraće vrijeme od hrpe nečistog rublja dobije kao snijeg bijelo, mirisavo, rublje.

To se postizava vrlo jednostavno, ako se namoči rublje, najbolje preko noći, u rastopinu praška za pranje

„ŽENSKA HVALA“

i onda kao obično

JELEN-SAPUNOM

dalje pere. Brzo i bez muke nestane svake nečistoće, a rublje se osim toga čuva!

Pazite na ime

SCHICHT!

Kao što je jelen u trku nedostiziv,
take je i kakvoća

Schichtovog sapuna s Jelenom

već 77 godina nedostignuta. On je priznat kao najbolji proizvod svoje vrsti, ali radi vrsnoće i izdašnosti takodjer i najjeftiniji.

Zahtijevajte stoga izricite samo pravi

„SCHICHTOV“

sapun s gornjom zaštitnom markom, a sve druge jednostavno odbijte!

VILJIM WOLFNER

vinarska radnja na veliko,
pecara rakije i kognaka

VRŠAC (BANAT).

Telefon br. 155.

Brzozavi: Wolfner Vršac.

Motorni Mlin na Valjke
Dragutin Engelhart

Osijek D. G.

Import — Export

„VARDAR“

Dioničarsko osiguravajuća
društvo

Dionička Glavnica Din. 3.000.000.—
Poslovnica: Osijek, Strossmajerova ul. 2

Telefon 5-18.

Adresa brzozava: Vardar, Osijek.

ХЕРМАН БАРКАН, шпедитер
ВРШАЦ (Банат)

Брзојави: БАРКАН ВРШАЦ.

HERMANN BARKAN, Spediteur
VRŠAC, (BANAT).

Telegrammadresse: Barkan Vršac.

MIRKO ZIVANOVIĆ

Trgovina stakla, lampi,
porcelana i okvira ::

Osijek, Doljnji grad
Jelačićev trg 5.

SAM. KRAUSS i SIN

OSIJEK III., Jelačićev Trg 8

Trgovina brašna na veliko i trgova
pisanih strojeva i pisanih
potrebstina.

BRÜDER BERG, VRŠAC, MODE- MANUFAKTUR- und KURZWAREN
EN GROS Telefon 85 EN DETAIL

empfehlen ihr erstklassiges und reichsortiertes Lager in

Damenkleiderstoffen, Seidenstoffen, Herrenkleiderstoffen
in allen Preislagen. Erstklassige Fabrikate.

Futterartikel und Schneiderzugehöre. Leinen u Baumwollweben, Zephire u. Kanafasse, Voile delaine, Crettone, Batiste, Satins, Grenadins in allen Modifarben. Für Brautausstattungen und Wohnungseinrichtungen: Watta-Decken, Decken-Clothe, Decken-Satins, Decken-Seide, Decken-Cachemire, Decken-Wolle, Matratzen-Gradl und -Damaste, Decken-Kappen und Bettuch-Leinen, Flanel-, Kameelhaar- und Schafwoll-Decken, Möbelstoffe, Teppiche, Bettgarnituren, Ottomanüberwürfe, Linoleum, Fusstapeten, Ledertuche, Cocos-Fussabstreifer. Grosse abgepasste Teppiche in Velour Axminster, Tapestry, Bagdad und Smyrna. Spitzen- und Stoff-Vorhänge' Spezialität: Handgeknüpfte Smyrna-Teppiche.

Vereinigte Hut- u. Kappenfabriken

Berg, Hirsch & Comp.

VRŠAC (Banat).

„Zenith“ Schuhleisten-Fabrik

Berg, Mertes & Tausz

VRŠAC.

Telefon 100

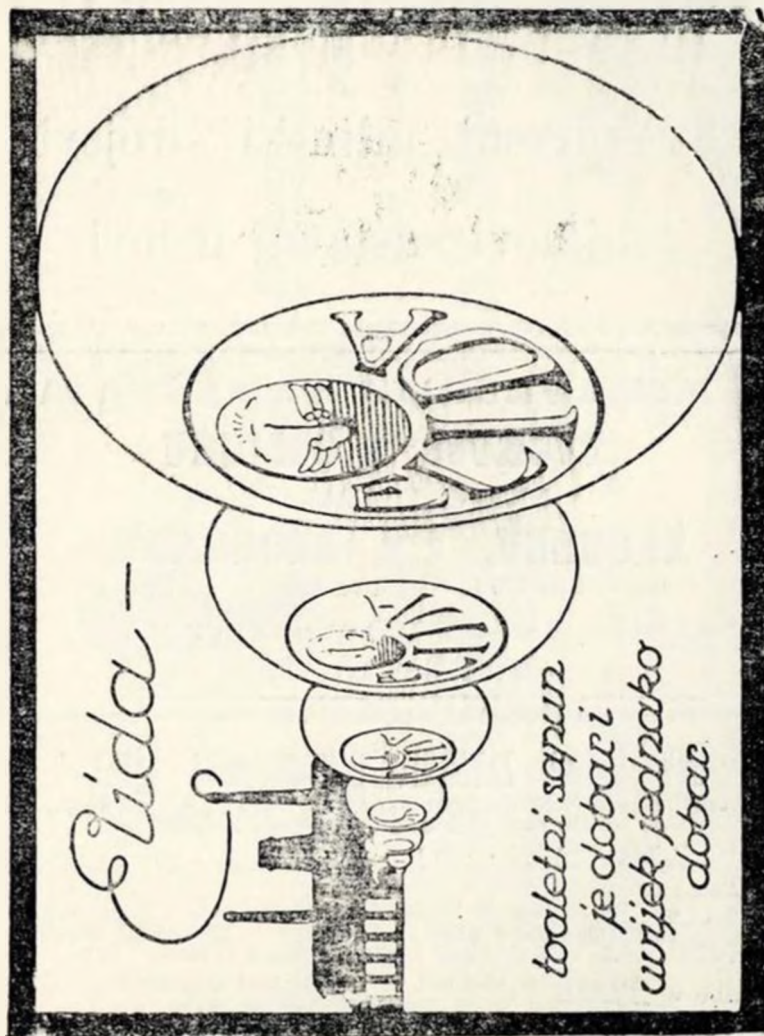
Telefon 100

Erste
Vršacer **Toppich-Knüpferei**
BERG & WEISZ, VRŠAC

Erzeugt: handgeknüpfte
Smyrna- u. Perser-Teppiche.
Bestellungen nach orient.
: original Zeichnungen. :

D. D. ZA IZRADU VUNE
VELIKI BEČKEREK

Proizvadja:
rukom vezene smirna- i persijske tepihe
umetničkog izrada.

A. D. ZA PODIZANJE MLINOVA U V. BEČKEREKU

Svakovrsni mlinski strojevi
i njihovi sastavni delovi.

∴ JEDINA FABRIKA NAMEŠTAJA ∴

„**TVORUM**“ u OSIJEKU

I NJENE FILIJALKE U

ZAGREBU, i u BEOGRADU,

Gajeva ulica 12.

čošak Trgovačke i ul. Cara Lazara

Pružaj najbolje i najljepše UZ VANREDNO POVOLJNE
UVJETE PLAĆANJA.

Brzjavni: „**TVORUM**“

Telefon: Osijek: 81 i 58
Zagreb: 241
Beograd: 3/72

HRV. ŠTAMP. ZAVOD D. D. PODRUŽNICA OSIJEK I.

empfielt ihr reichhaltiges Lager an Werken althebräischer
sowie nat. jüd. & zionistischer Literatur

Singer J.: Jüdische Märchen . . . D. 20.— Buber M.: Daniel D. 15.—
Dr. Grünwald M.: Pessach-haggada „ 50.— Buber M.: 3 Reden über das Judentum „ 12.—
Herzl. Th.: Ph. Isosoph. Erzählungen „ 26.— u. A. m.

Werke über alle Zweige der Wissenschaft, schöngeistige Literatur & Romane, dergleichen
Zeitschriften und Mode-Journale in grosser Auswahl vorhanden. — Geschäftsbücher, Bureauartikel,
Schulbücher, Schreib- u. Zeichenrequisiten, Papierwaren en gros & en detail.

Bestellungen aller Art werden raschest ausgeführt.

Jahrzeittabellen für 50 Jahre. Din. 3 50 per Stück.

Svilenkastu i bujnu kosu

postizavate

samo redovitim pranjem glave sa

„Elida“ Shampoo^{om}

Autotulajdonosok és gargeok figyelmébe

Auto-üvegeket a legtisztább és legjobb minőségben a legolcsóbb árak mellett prompt szállít

— „ALBA“ üvegcsiszoló és tükörgyár —

Megrendelésnél kérjük, pontos méretek beküldését.

Lustig Lajos

Bank- és váltóüzlet, konzessionált tőzsdeügynökség

Novisad, Kralja Aleksandra ul. 13

Telefon iroda 203, lakam 202

Allamiosztálysorsjegyek árusítása

Külföldi vizumok beszerzése beogradli követsegeknel

Külföldi valutat, értékpapirok, arany és ezüst pénzek, aranydu táatok vételése és eladása

Medjunarodni transporti

EMIL EICHHORN

Priznati carinski posrednik

Brod na Savi - Bos. Brod.

Medjunarodno otpremništvo i konces.
carin. posredništvo.

Jakov Schwarz i Sin, Osijek SHS.

Otpremna poslov. i car. agentura kr. drž.
željeznica SHS Utemeljeno 1873.

Sabirni promet — Otprema pokućstva.
Brzjav. naslov: Schwarzpediteur Osijek
CbeK Kto. 33298. Telefon 83

Speditolja

Alfred Goldberger

Bosanska-Brod

Podružnica: Brod n/S, Jelačićev trg 3.
Telefon: 6.

Utam. 1825. god.

PARNA BOJADISAONA I KE-
MIČKA ČISTIONA FERD. SAXA
NASLJEDNIK

ALBERT ONDRUŠEK

Osijek.

Radiona:

Osijek III., Jelačićev trg 22.

Podružnica:

Osijek I., Desaticina ul. 33.

Bojadisanje i kemičko čišćenje
odijela i svakovrsnih tkanina u
cijelom i rasporitom stanju.

Skladište vune u svim bojama.

Novo uvedeno!

Izradjivanje i bojadisanje krzna.

Kupujem svake vrsti sirovih krzna.

VELIKO SKLADIŠTE NADGROBNIH SPOMENIKA

ANTE SLAVIČEK, OSIJEK I.

Graditelj i procijenitelj gradjevina

GUNDULIĆEVA ULICA 56. DESATINA ULICA ULICA 33.

Tvornica cementne robe.

GRADJEVNO PODUZEĆE.

Izradnja gradjevnih nacrti, veliko skladište

BETONSKIH CIJEVI
svake vrsti i veličine, betonske stube, stube
iz umjetnog kamena, žlijebnjaci, cementne
ploče, podnožne ploče, cementni crijep,
medjašni kameni, kolobrani, kilometar ka-
meni, valovi itd. itd.

Sadrene ploče za odijelne zidove.

Skladište najljepših nadgrobnih spomenika

iz mramora, granita, syenita, naravnoga, kao i um-
jetnoga kamena. Spremište nadgrobnih ploča, gvoz-
denih ogradica, svijetiljaka, vjenaca iz umjetnog
cvijeća itd. Najbolje prokušano osušenje vlažnih
stanova pomoću **Watprof-a**, zajamčeno najsi-
gurnija i najjeftinija izolacija. Pokrivanje
krovova asbest-cementnim **Eternit** škrljavecem.

Telefon
204.

CARINSKO POSREDNIŠTVO I SPEDIČIJA

DANKO BATORY

OSIJEK I., Palača Jugobanke II. k.

Telefon 215.

Brzjavni: Dankosped, Osijek

Zastupstvo: **Schenker & Co.**

A. Hermann, Varaždin

Velepecara rakije, tropice, droždjenke i koma, tvornica octene žeste, ruma, likera i voćnih sokova.

Preporučuje svoje prvorazredne proizvode

Utemeljeno 1874. Brzjavni: Hermann.

Telefon br. 20.

Izvozna Mlinska Industrija d. d.

VRŠAC

Proizvadjia svakovrsna brašna od pšenice i kukuruza.

Suši kukuruz veštački

Nähmaschinen-, Fahrrad- und

:: Grammophon-Handlung ::

GEZA BALOG

Vrsac, König Alexanderg. 10

Sämtliche Bestandteile zu obigen Artikeln

Eigene mechanische Reparaturwerkstätte

Maschinenöle, Benzin, Karbid

Zahjevajte od Vaših

dobavljača samo

„KAROLINA“-KEKS.

Pleteno pokućstvo za bašću i verandu, pletene španjolske stijene, stalak za cvijeće. Uzorci i slike stoje na raspolaganje. Izradujemo prvo vrstne »putne košare« kao što i kupe košare uz najnižu cijene

KOŠARACKA INDUSTRIJA d. d. Varaždin

Medjumurska cesta broj 6.

Bücherstube

RATH UND PRÄGER

Buchhandlung, Antiquariat, Verlag

Taborstrasse 20 a WIEN II. Taborstrasse 20 a

Schöne Literatur, Gesamtausgaben moderner Autoren,

—: Klassikerausgaben, Modernes Antiquariat —:

Sonderabteilung: Judaica und Hebraica, Liturgische Literatur,

Neue jüdische Musik

СИМОН ШТАЈНЕР SIMON STEINER

сајција,
златар и оптачар

ВРШАЦ.

Uhrmacher,
Juwelier und Optiker

VRŠAC,

„Radiotehnika“

Zagreb

Trenkova ul. 6. Telefon 4-79.

Prvorazredni francuski radioaparati. Najsavršeniji sastavni dijelovi, slušalice i microlampe svjet-ske tvornice Thomson-Houston. Inženjersko-stručnjački uredjaji.

Sve

TEHNIČKE KEMIKALIJE

kao i **masti i ulja** za sve indus-trije zatim **sva umjetna gnojiva** za poljodjelce dobavlja tt.

KEMIČKI PROIZVODI D. D., ZAGREB

Ilica 65. Pošt. pretinac 312.

Posebno odelenje za amerik kristal
SYRUP I INDUSTRIJSKI ŠEĆER.

Najveći izbor

VUNE, D.M.C. ROBE, ČIPKE, ČARAPE,
KOŠULJE kao i ostala kratka roba, može
se najpovoljnije kupiti samo kod poznate
solidne tvrtke:

FERDO SCHWARZ I DRUG

Ilica broj 45 ZAGREB Telefon 3-56
Podružnica: Jurišičeva 12 Telefon 2-34

Knjigotiskara, knjigovežnica,
papirnica i knjižara

LJUDEVIT SEKLER

Ostjsek I.

Utemelj: 1893.

Telefon 187.

Trgovina sagova

vl. Lav Neuhaus

Ostjsek I, Kapucinska 14

preporučuju svoje veliko skladište jeftinih sagova i raznih čilimova.

Posebna dvorana za perzijskih sagova.

BOJADISAONA

I KEMIČKA ČISTIONA

ODIJELA

V. Jelinek

Zagreb

Frankopanska ul. 14.

Podružnica: Gajeva 23.

NAJLIJEPŠE!

NAJJEFTINIJE!

Dec 38 godina je

KALODONT

SARGOV

ZUBNI KREM

restauriraju dobar!

Brüder Glückmann's
HOTEL 'SRBIJA' VRŠAC
 Bestrenommiertes Hotel
 Restauration, Kaffee
 und Redoutensaal
 empfiehlt sich dem p. t. Publikum.

Vlasak i Noll
 Osijek, Donji Grad

trgovina delikatesa i specerajске
 robe, te desertne i stolna vina.

HERMANN HERZER

VARAŽDIN, Petrovićev trg br. 11
 trgovina žganih žestokih pića, tvornica
 ruma i likera.

Preporuča se gospodi interesentima,
 Zajamčeno strogo solidna podvorba,
 umjerene cijene.

„Merkur“ Paromlin
Hermann Mautner i Drugovi
 Osijek IV.

Brzjavi: Merkurmlin Osijek.
 Interurbani Telefon: 412

Union Stärkefabrik
J. M. Georgievic & Bruder
 vorm. Heimel & Basch, Vrsac

Erzeugt: Malsbrookenstärke
 Maikrytallstärke
 Industriestärke
 Maishaarpuder
 Getrocknete Maisschlempe

Medjusobno Osig. Društvo

Osijek I., Franjska ul. 11.

Preuzima osiguranja uz sve grane

Direktor: J. Kraus.

PRVA DOMAĆA TRGOVINA
ZLATOM, SREBROM, DRAGOCJENOSTI,
URAMI I ANTIKVITETI

JOSIP ENGELS RATH

ZLATAR I DRAGTLJAR

Hlica 5. Z A G R E B Hlica 5.

Interurban Telefon 640. :-: Utemeljeno 1850.

Preporuča najveći izbor **svakovrstnih darova** uz
poznato kulantou podvorbu i uz snižene cijene
KUPUJE i ZAMJENJUJE: Staro Zlato, Srebro, Dragulje,
Biser, Brilljante, Satove, Antikv tete, Novac
UZ NAJVIŠE CIJENE.

VLASTITA RADIONICA: Za umjetno izgradjene no-
voradnje i popravke zlatnih i srebrnih predmeta.
BRZO I JEFTINO.

ZAVOD ZA RASPAČAVANJE SLIKA - OSIJEK I.

Telegram: Slike Osijek. — Telefon: 3 41.

Nudja gg. trgovcima, knjižarama i preprodavaocima uopće uz tvorničke cijene:

1. Svakovrsne dinastičke slike (Nj. Vel. Kralj, Kraljica Prijestolonasljednik itd.). 2. Svakovrsne Jevrejske slike (Mojsija, Aron, Misjaoh itd.). 3. Svakovrsne muslimanske slike (Meka, Medina, Aja Sofija, Dolma Baghdje, Agra Benares itd.). 4. Svakovrsne katoličke, pravoslavne, istorijske, prirodne, voće, lovačke originalne bakroreza itd.) — Razne veličine — Razne izradbe.

Prodaje samo na veliko!

DRAGUTIN ERBEN OSIJEK

Telefon 190.

Zastupništvo:

Telefon 190

LANGEN I WOLF

tvornica motora D.utz-Wien. — Latzel i Kutscha iz Ziniri Wien
Poduzetništvo za bušenje dubokih bunara. — „MINIMAX“ naj-
bolja ručna gasilača proti požara. — „ALFA“ Separator d. d. ure-
djaj za mljekarstvo. „RADIO“ aparati. BLAGAJNE. „MAGIRUS“
sve vatrogasne potrebštine. Sve industrije opskrbljuje sa stroje-
vima i sve tehničke potrebštine. — ULJE za strojeve Sveopća
agentura posređjuje kod prodaje kuća i inih nekretnina. Zastupnik
gornjih tvrtkah: DRAGUTIN ERBEN Osijek, Desatičina ulica 10

VERLANGET DIESE MARKEN!

אי דאל איסט דאס פארנעהמסטע אונד
בעסטע שוהפוטצמיטלעל, רייניגט
דאס לעדער אונד גיבט האכעלאנגן.
ערציגט דיא:

Prva Jugoslavenska Kemična
Fabrika d. d., Novisad.

Artistische Anstalt
J. E. Kirchner's Witwe
(Firmahaber: Ernst Kirchner)

VRŠAC

Jaše Tomica (Dreisnitz)-gasse
empfiehlt ihre mit allen Hilfs-
maschinen eingerichtete

Buch- u. Steindruckerei

== Buchbinderei ==

zur geschmackvollsten, raschesten
und billigsten Ausführung aller
in dieses Fach einschlagenden
Arbeiten.

BLOCKNER

ZAVOD ZA OGLAŠIVANJE
ANNONCEN-EXPEDITION

ZAGREB
STROSSMAYEROVA 6.

Telefon interurban 21 65.

Oglas.

Vrcanog meda i u satu najbolje
kvalitete od najljekovitijih herce-
govackih biljki iz vlastitog pčel-
injaka razasilje od 5 kg. nadalje
pošt. pouzecem. Ko jednom na-
ruči ostaje moj stalni potrošač
za uvijek.

Josef Papo

MOSTAR

Alekso Šantića ulica

**NEPROMOČIVE
PONJAVE, KABANICE
ODIJELA, VREĆE, ŠPAGA, LA-
NENA, ROBA SVAKE VRSTE
PONJAVE U SVAKOJ VELIČI-
NI UNUTAR 24 SATA DOBAVNO
MAKSO ŠALGO OSIJEK
BRZOJAVI MAKŠALGO OSIJEK**

TRGOVINA GRAĐEVNOG I REZANOG DRVA
LEOPOLD NUBER, OSIJEK I.
Veletrgovina ugljena i drva
Vukovarska cesta
Brzojavi: Koblenuber Osijek
Telefon Interurban 410 (stan 503)
Pošt. čekovni konto Zagreb 83457

Glavno zastupstvo
Hrv. Industrijske Kaitruna D. D.
Beočinske Tvornice Cementa
Bohnovog Patent Crijeva

MIOKVIĆ I ROHREGGER
Jelačićev trg OSIJEK 3 Jelačićev trg
TRGOVINA POMODNE, MANUFAK-
TURNE, PLETENE, GALANTERIJSKE
I KRATKE ROBE

Dr. Miroslav Lederer
Advokat
Osijek gg
Desatičina ul. 24
Telefon 316

Medjunarodno otpremništvo
i konces. carin. posredništvo
SELIGMANN I DRUG
otprema pokućstva u vlastitim
patentiranim pokriv. kolima
Osijek I.
Telefon Interurban br. 510.
Telegramadresa: Seligsped.

Stjepan Zangl
Autogarage i Flakerista
Osijek III.
Telefon 406. Telefon 406.

Augenläser, Zwicker
in Stahl-, Nickel-, Schildkrot- und Double-Gold-
fassung, in sämtlichen Nummern. Graue Augen-
gläser, Augenschützer, feine Lorgnonn, Vergrößer-
rungs- und Lesegläser, Thermometer, Barometer.
Photographische Artikel, Va bandstoffe, Gummi-
waren, Sollinger Stahlwaren in grösster Auswahl bei
A. ECKFELD
Optiker und Bandagist
Veliki Bečkerek, (Hauptgasse).

„Slavia“
Medjunarodno Transportno D. D.
Brod n/S.

СИМА ЕКШТАЈН

НОВИ САД, Футошки пут 8.

Телефон 225

Телефон 225

Велетрговина вина у бурадима и боцама, деликатесна
вина, шљивовице, комовице, боровичке, бресковаче,
коњака, рума, ликера, малине, сирћетне и гром есен-
ције, шампањера, Терлеј, Лятке, Фрушкогорац, Тобај-
ског самотока и Карловачког бермета.

Енглески мушки кројач :: Engleski muški krojač

З. ВАЈЗЕР, НОВИСАД Z. WEIZER, NOVISAD

Краља Александра улица 17.
(До Јерменске Цркве)

Kralja Aleksandra ulica 17.
(Do Jermenske Crkve)

Стално велики избор првокласних мушких штофова.
Stalno veliki izbor prvoklasnih muških štofova.

SREĆKO HOFMAN

NOVA KNJIŽARA

Telefon 10-17.

ZAGREB

Ilica 92.

KNJIŽARA — PAPIRNICA I ANTIKVARIJAT

Preporuča svoje bogato skladište raznih
molitvenika: Sidur, Machsor, Mirjam, Be-
ruria, Hadasa i t. d.

: —: Talesim, Cices, Mezuze, Teflim. : —:

Udžbenika za jevrejski jezik.

KNJIGE JEVREJSKE I ŽIDOVSKЕ.

Veliki izbor njem. i hrv. znanstvenih i za-
bavnih djela

PILIŠER i STANIŠIĆ PILIŠER & STANIŠIĆ

Najbolje uređena umjetnička knjigotiskara za izradjivanje raznih trgovačkih tiskanica, karata za tvrtke, okružnica, modernih reklama, reklamnih koledara itd.

Besteingerichtete Buch- und Kunst-druckerei zur Herstellung verschiedener Handelsdrucksorten, Adresskarten, Zirkulare (Rundschreiben), moderner Reklame, Reklamkalender usw.

J. N. Schulhof

Parna ciglana, tvoraica kreča i leđa

Osijek

Telefon:

Br. 1-28: Centrala gornjogradske ciglane

Br. 75: Tvornica leđa, gornjogradske ciglana, Krečana

Brzovani naslov: Ciglana Schulhof

Cedionica kljuka

ANTONTOMAS

Vršac, Urbanova ulica broj 7
u sopstvenoj zgradi.

Vinska komisijona radnja protokolisana
kod trgovačkog suda.

PAMUK

sve vrste i u svim brojevima
žuti - bijeli - farbani

Vata za Jorgane
(poplone)

MOLINO

Bosanski bez
(srpsko platno)

ŠIFONI

dobije se jeftino kod:

A. ROMANO

Zagreb

Boškovićeua ul. 15. Telefon 23-66.

Grand Hotel Vilim Görög

Telefon interurban 2-22

Telegrami: Grandhotel.

Najmoderniji uređaj, Elegantna restau-racija, Električna rasvjeta, Kavana. Prekrasan ljetni vrt, Dnevno koncerti, pivana, Prostorije za bankete i pirove.

JOSIP GOLDSTEIN

Osijek I.

Županijska ulica broj 11.

I. Jugoslavenska Radiona za predrisanja i izradbu svakovrsnog ručnog veziva. Stalno veliko skladište pamučnog i lanenog platna, batista, tussora markizetta, opala. Uz najniže dnevne cijene.

Utemeljeno 1897.

Prva hrv. slav. parna industrija
granita i mramora

Franjo Hendrich

Osijek I., Desatičina

proizvadjma mauzoleje (grobnice) i nadgrobne spomenike iz crnog švedskog granitnog mramora i umjetnog kamena, mramorne ploče za pokućstvo i za obloživanje zidova; stepenice kao i sve u tu struku zasjecajuće poslove.

Vlastita pilana kamena, brusiona i tokarija.

Prvo i najveće poduzeće u SHS.

Pogon 50 konj. sila.

Za nadgrobne spomen-natpise na hebrejskom jeziku vlastiti stručni suradnici.

